BIBLIOTHECA

SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM

TEVBNERIANA

BT 2028

TITVS LVCRETIVS CARVS

DE RERVM NATVRA LIBRI VI

EDIDIT

MARCUS DEUFERT

DE GRUYTER

ISBN 978-3-11-026251-3
e-ISBN (PDF) 978-3-11-095951-2
ISSN 1864-399X

Library of Congress Control Number: 2018961145

Bibliographic information published by the Deutsche Nationalbibliothek
The Deutsche Nationalbibliothek lists this publication in the Deutsche Nationalbibliografie; detailed bibliographic data are available on the Internet at http://dnb.dnb.de.

Printing: CPI book GmbH, Leck

www.degruyter.com

HOC VOLVMINE CONTINENTVR

PRAEFATIO

1. Lucretium poetam, quamvis hominem mortalem morte immortali nobis ademptum esse eiusque animam dispertitam atque discissam simul cum corpore disperisse confiteamur, omnem esse mortuum negamus, meliore sui parte Libitinam vitasse laetamur. Nam versus quos Memmio suo de rerum natura pepigit in elementa dissoluti non sunt; immo magna ex parte integri manent voluminibus quibusdam venerabilis vetustatis servati velut vasis, quae etsi hic illic rarefacta resartaque tamen cohibuerunt ne diffluerent quae divino quasi carmine fuderat poeta.

2. Qui quidem codices qua fide et auctoritate et inter se necessitudine Lucretium nobis tradidissent, alibi examussim exposui, ibidemque edocui quae ratio in titulis carmini interpositis edendis, quae denique in rebus orthographicis esset adhibenda[1]. Hic ergo, ne repeterem cramben, rem adumbratim delineare satius duxi atque ea sola afferre quae hac editione usuros scire oportet.

I DE CODICIBVS PRIMORIBVS

3. Omnis memoriae Lucretianae fons fuit unum exemplar nunc deperditum. Ex quo archetypo Ω emanaverunt duo testes, quorum alter codex Oblongus *O* integer extat, alterum (cui Γ litteram do), etsi ipsum perisse lugemus, tamen ex consensu Quadrati *Q* integri et schedarum *G V U*, quoad extant illae unius ut videtur codicis reliquiae, facile restituimus.

4. Incipiamus ergo ab his codicibus, qui ad recensendum Lucreti carmen quin adhibendi sint, controversia non est. Eos omnes ipse contuli. Antiquissimus et praestantissimus est Oblongus, Leidensis scilicet Vossianus Latinus fol. 30 (*O*), membranaceus, saeculi noni ineuntis, imperatore Carolo Magno nescio quo loco scriptus. Quem saeculo XV exeunte fuisse Moguntiae, ubi per maiorem medii quod dicitur aevi partem videtur asservatus esse,

1 M. Deufert, Prolegomena zur Editio Teubneriana des Lukrez, Berolini et Bostoniae 2017.

docet subscriptio anno 1479 in marginem inferiorem primae paginae relata. Continet Oblongus 192 folia, quorum paginas implent viceni versus. Litteris minusculis Carolinis quae dicuntur nitidissimis exaratus est a manibus diversis, ut videtur, sed tantae similitudinis, ut vix internoscantur. Titulos, quibus scribae spatium reliquerant, minio addidit rubricator eiusdem aetatis.

5. Oblongo codici insertae sunt innumerae fere correctiones veteres (nam sileo de correctoribus recentissimis, qui post artem typographicam inventam perpauca emendaverunt), quarum tres distinguo species. Plurimae correctiones, ut recte vidit D. Butterfield[2], debentur Dungalo monacho Hibernico, librariis Oblongi aequali, cuius scriptura Anglosaxonica facile cognoscitur. Is totum Lucreti carmen summa industria perscrutatus quamquam nonnulla recta temere mutavit, tamen permulta minora maioraque quae manus prima (O^1) peccaverat sustulit et quos omiserat versus ex archetypo ipso ita supplevit, ut versus omissis proximos eradendo satis spatii ad totum locum integrum rescribendum sibi pararet. Correctiones quae Dungalo debentur item ac Butterfield siglo O^D indico. Accedit quidam corrector aliquanto recentior, qui saeculo decimo exeunte vel ineunte undecimo et verbis Lucretianis minus usitatis glossas adscripsit et quae agnoverat corrupta correxit. Cui ad corrigendum praeter ingenium librum quoque manu scriptum praesto fuisse censemus, id quod non solum variae indicant lectiones, quas aliunde sumptas addidit ad 1, 71, 281, 306, sed etiam versus 1, 315 pro nescio quo alio versu, ut indicant vestigia quae supersunt primae manus, in rasura scriptus aperte docet. Labor emendandi explicandique postquam magno studio inceptus est, iam ante librum primum pertractatum desubito evanuit. Nam post versum 827 correctiones eius inveniuntur nullae, glossae in versu 792 eiusdem libri desinunt. Illius correctoris manus, cui siglum O^3 do, recentiorem aetatem indicat litterarum nunc ad dextram nunc ad sinistram vergentium ductus artior rigidiorque. Restant denique haud paucae correctiones per totum carmen a manibus librariorum simillimis illatae, quas omnes siglo O^2 comprehendo. Quae manus cum saepe hoc tantum efficiant, ut

2 D. Butterfield, The early textual history of Lucretius' *De rerum natura*, Cantabrigiae 2013, p. 204 sq.

una littera vel litterae pars mutetur, utrum librariis Oblongi ipsis an nescio quibus viris doctis eiusdem fere vel paulo posterioris aetatis tribuendae sint, divinare non audeo (nam Davus sum non Oedipus) neque scio, quot manibus debeantur illa quae siglo O^2 signavi. Hoc siglo ergo indicatur non singularis vir doctus, cuius emendandi viam ac rationem investigare possis, sed copia quaedam correctionum Oblongo a manibus fere aequalibus vel paulo recentioribus illata. Quae cum ita sint, siglo O^2 ea denique omnia comprehendo, quae manui definitae nullo modo tribuere possis, velut litteras erasas aut minimis lineolarum partibus demptis additisve inter se mutatas. Tales minutias persaepe etiam O^D, primo libro perraro etiam O^3 deberi posse non nego; sed quia affirmare nequeo, O^2 attribuo.

6. Venio ad Γ familiae testes, quorum integer extat codex Vossianus Latinus Q 94 (*Q*), membranaceus, medio saeculo nono in partibus Galliae inter septentriones et orientem solem sitis minuscula Carolina scriptus, saeculo XV in monasterio Sancti Bertini Audomari servatus. Constat ille codex Quadratus 69 foliis, quorum paginae bipertitae textum in binas columnas vicenorum octonorum versuum dispositum praebent. Reliquerant scribae spatium titulis, quod tamen rubricator nullus explevit.

7. Quadratus correctus est nunc librariorum vel eorum similibus fereque aequalibus manibus, nunc manu aliquanto recentiore quae Itali cuiusdam docti medii saeculi XV est. Antiquiores correctiones, rariores quidem sed minime neglegendas, siglo Q^a, recentiores Q^2 indicavi; ab illis distinctae hae sunt cum litterarum forma minutiore ac recentiore tum colore atramenti fusciore. Q^2 omnia quae mutavit suo Marte emendasse, nullius ope codicis nisum, apparet ex locis quales sunt 1, 1064 *sponte sua possint in caeli templa uolare*, ubi vocem *templa* in *O* et *G* traditam omisit prima manus Quadrati (Q^1); quem errorem singularem Q^2 etsi agnovit, tamen non correxit: lacunam inter *caeli* et *uolare* indicavit, non explevit.

8. Alterius Γ familiae testis restant tria fragmenta membranacea: littera *G* notantur schedae Gottorpienses nunc Hauniae servatae (GKS 211 2°), quae continent Lucreti carmen a versu primo usque ad 2, 456; schedae Vindobonenses priores siglo *V* notatae, quae nunc sunt folia 9–14 Codicis Latini 107 in Austriaca bibliotheca nationali servati, a versu 2, 642 incipiunt et usque ad 3, 621

procedunt; *U* littera notantur schedae Vindobonenses posteriores, quae nunc sunt eiusdem codicis folia 15–18 et Lucreti carmen a 6, 743 usque ad finem tradunt. Schedae non secus atque Quadratus binis columnis exaratae sunt, ita quidem, ut in *G* et *V* singulae columnae quadragenos fere septenos complectantur versus, in *U* quinquagenos fere quinos.

9. *G* et *V* eiusdem codicis particulas esse constat; eundemque olim etiam Vindobonenses posteriores esse amplexum sibi persuasit B. Bischoff, cui astipulari fas est[3]. Ille codex in Italia septentrionali, ut idem ibidem suspicatus est vir palaeographiae occidentalis peritissimus[4], ad finem saeculi noni a pluribus librariis minuscula Carolina magna neglegentia scriptus hic illic sive a librariis ipsis sive ab eorum fere aequalibus correctus est; neque deerat rubricator qui titulos spatiis insereret. Quod ad correctiones attinet, siglis G^1 V^1 U^1 schedarum lectiones ante, G^2 V^2 U^2 post quam sunt mutatae indicantur.

10. Quadratus et schedae ex communi fonte Γ derivati sunt. Omiserunt enim, ut paucos saltem afferam errores communes, *Q G* versus 1, 123, 890–891 et voces *quae* 1, 269, *nec* 1, 270, *uesco* 1, 326, *ita uti* 1, 479; *Q V* versum 3, 615 et voces *genere* 2, 666, *in* 3, 391, *ut* 3, 621; *Q U* bis scripserunt versum 6, 892, sed vocem *aequor* priore loco omiserunt necnon *uia* 6, 1148, *et* 6, 1161. His vitiis accedit res maioris momenti: in Quadrato 1, 734–785, 2, 253–304, 757–806, 5, 928–979 suo loco non leguntur, sed in extrema parte carminis post libri sexti ultimum versum scripti sunt hoc ordine: 2, 757–805, 5, 928–979, 1, 734–785, 2, 253–304. Item desunt in *G* 1, 734–785, 2, 253–304; desunt in *V* 2, 757–806, leguntur in *U* post finem carminis 2, 757–805, 5, 928–979, 1, 734–785, 2, 253–304.

11. Has inversiones una cum damnis de quibus modo diximus tamquam hereditatem communem acceperunt *Q* et *G V U* ex Γ exemplari suo. Γ autem ipsum descriptum est ex quodam codice, cuius quattuor folia versus 1, 734–785, 2, 253–304, 757–806, 5, 928–

3 B. Bischoff, Katalog der festländischen Handschriften des neunten Jahrhunderts (mit Ausnahme der wisigotischen). Teil I, Visbadae 1998, 411.

4 Vide etiam Deufert (2017) 142, ubi conieci Georgium Vallam qui erat civis Placentinus saeculo decimo quinto ad finem vergente schedis Gottorpiensibus usum esse.

979 continentia, postquam e compaginibus exciderunt, in fine adglutinata sunt. Is codex fuit codicum superstitum archetypus Ω. Archetypi autem paginas singulas vicenorum senorum versuum fuisse docent quattuor illa folia, quae primum suo loco servata sunt, cum Oblongus descriptus est, dein in fine affixa sunt, cum Γ descriptus est (nam eorum quodque, si titulos addis, quinquagenos binos versus complexum est); docet etiam versuum quarti libri 299–322 et 323–347 propter folium archetypi inversum perturbatus ordo in *O* et *Q* (nam priores, si titulos addis, xxvi versus post item titulo incluso xxvi sequentes collocandi sunt); docent denique primi libri versus 1068–1075 et (qui eos sequuntur post versus xxvi) 1094–1101, in *O* et Γ aut mutilati aut omnino omissi lacuna indicata.

12. At codicum *O* et Γ communem fontem Ω non tantum quae modo adtuli ad archetypi paginas recuperandas vitia demonstrant, quantum alia paene innumera. Dico exempli gratia versus haud suo loco traditos alibique collocandos velut 1, 15, 2, 680, 3, 46, 4, 551.552, 5, 594.595, 6, 934.935, dico lacunas quae hiant post versus 1, 1013, 2, 164, 3, 97, 4, 216, 5, 1012, 6, 47, dico verba contra metrum omissa in versibus 1, 50, 2, 85, 3, 135, 4, 327, 5, 195, 6, 112, dico corruptelas graviores quae deformant 1, 1023, 2, 42. 43, 3, 240, 4, 544.545, 5, 312, 6, 1195.

13. Habes ergo stemma codicum Lucretianorum aetatis Carolinae. Cuius qui sit usus editori si fortasse requiras, tolle, agedum, atque pellege codices ipsos: ilico te avertes, satietate et odio captus, a prodigiis illis sine fine peccantibus. Tota ista immani mole peccatorum editionem suam olim oneravit H. Diels, ut par erat primo editionem maiorem paranti. Priores autem editores necnon posteriores in apparatu qui dicitur critico instruendo cum errores codicum singularium *O Q G V U* alios includerent alios excluderent, certam rationem secuti non sunt. Quae quoniam duci potest ab stemmate codicum, eo utor tamquam regula, qua lectiones singulares eliminare licet et parare apparatum a stercore purgatum.

14. Ubicumque ergo schedae praesto sunt, Oblongus et alter testis Γ familiae si consentiunt lectionem archetypi indicant: nam altera lectio nullius est momenti, quo efficitur, ut multi errores Quadrati, permulti schedarum eliminentur. Item, ubi schedae desunt, peccatum primae Quadrati manus neglegi potest, quotiens-

cumque Q^a (librarium dico ipsum aut eius fere aequalem) cum Oblongo concors rectam lectionem restituit. Nam errorem primae manus ope Γ ipsius correxit aut, quod mihi idem valet, correxisse potest. Quod haud perraro accidisse alibi demonstravi;[5] exempli gratia affero 6, 510 *nam uis uenti contrudit*, ubi vocem *uis* a Q^1 omissam super vocum *nam uenti* litteris *mue* addidit Q^a, qui hoc loco procul dubio librarius ipse est.

15. Sed hactenus de Γ familiae testibus; iam ad Oblongum redeo. Sescentos possem, si esset otium, proferre locos, ubi prima manu peccante vera restituerunt correctores seduli O^D O^2 O^3, ita quidem ut textus emendatus cum eo, qui in Γ (aut *Q*) traditus est, consentiret. Quae cum ita sint, de Oblongi primae manus erroribus nullum verbum facio. Nam archetypi lectionem consensu suo confirmant Γ (aut *Q*) et correctores Oblongi. Contra nonnumquam evenit, ut prima Oblongi manus una cum Γ (aut *Q*) archetypi tradat lectionem veram atque genuinam, sed ita inusitatam, ut correctores Oblongi foede novantes manufesto teneantur in noxia. Tales mutationes, quippe quae plerumque ad minutias orthographicas spectent (velut *uortere uolgus rotundus* in *uertere uulgus rutundus* falso correcta), flocci facio et silentio transeo.

16. Quare ne expectes, moneo, in hac editione plenam atque integram descriptionem varietatis scripturae codicum qui extant; immo hoc nobis fuit propositum, ut, quoad licuit, cum ex Quadrato et schedis textum deperditi codicis Γ, tum ex Γ (aut *Q*) et Oblongo archetypum Ω redintegraremus, errores autem peculiares sive Quadrati sive schedarum sive primae manus Oblongi sive eiusdem correctorum eliminaremus, ut adnotatio vere critica effici posset.

II DE CODICIBVS ITALICIS

17. Studia Lucretiana, quae floruerunt saeculo nono, decumo extenuari coepere, paulo post evanuere, ineunte autem quinto decimo renata sunt. Nam Poggius Florentinus, impiger ille Romanorum scriptorum indagator, cum anno 1417 in monasterio Germanico codicem Lucreti invenisset, apographon faciundum cura-

5 Cf. Deufert (2017) 54–56.

vit et 1418 Nicolao Nicolo amico Florentiam misit. Ab illo exemplo Poggiano, cuius iacturam querimur, originem duxerunt codices Italici, numero quinquaginta sex, saeculo quinto decimo (vel sexto decimo ineunte) exarati. Quos omnes primus collegit atque descripsit M. D. Reeve[6], et ostendit ad restituendum Poggianum hos adhibendos esse testes: Laurentianum 35.30 (*L*), quem Nicolus manu sua scripsit, Vaticanum Reg. Lat. 1706 (A_a) a versu 3, 647 usque ad finem (nam prior pars ex *L* descripta est), Vaticanum Patetta 312 (*o*), Caesenatem Bibl. Malatest. S 20.4 (*x*) necnon vetustissimum, ut videtur, Poggiani apographon nunc deperditum μ, ex quo descendunt codices Matritensis Bibl. Nac. 2885 (J_a), Laurentianus Conv. Soppr. 453 (*d*), deperditus denique testis α, quem ex tribus Vaticanis Lat. 3276 (*A*), Barb. Lat. 154 (*B*), Ross. 502 (*R*) restituo.

18. Poggianum Oblongi simillimum fuisse docent errores Oblongo et Italicis communes, quibus vacat Γ (aut *Q*). Exempli gratia affero verba omissa *flutant* (*fluctus* Γ, corr. Gifanius) 4, 77 et *ille* (*illo* Γ, corr. Lachmann) 6, 1040. Quam similitudinem non ex communi fonte utriusque codicis explicandam, sed eo quod Poggianus apographon Oblongi esset, post alios certis argumentis probavit C. Müller[7]: is enim illis nisus mendis est, quae postquam O^D et O^2 temere corrigendo in textum primae manus Oblongi integrum vel levissime corruptum ingesserunt, eadem identidem in Italicorum textu inveniuntur. Illae falsae coniecturae Oblongo a diversis manibus (scilicet O^D et O^2) inculcatae, quippe quae in Italicis ad verbum redeant, manifestum faciunt Poggianum ex Oblongo esse descriptum. Eo accedit quod quaedam lectiones Italicorum plane absurdae originem duxisse videntur ex Oblongi correctura a librario Poggiani non recte intellecta. Ita 5, 1085, ubi legitur *coruorumque greges*, O^1 pro *greges* falso scripsit *grecis* (*gregis* Q), quod corrector Oblongi (Dungalus, nisi fallor) recte in *greges* mutavit, ita quidem ut littera *c* lineola tenuissima addita in *g* formae uncialis

6 M. D. Reeve, The Italian Tradition of Lucretius, Italia Medioevale e Umanistica 23, 1980, 27–48; idem, The Italian Tradition of Lucretius revisited, Aevum 79, 2005, 115–164.

7 C. Müller, De codicum Lucretii Italicorum origine, Museum Helveticum 30, 1973, 166–178.

inusitatae correcta vix perspiciatur. Deceptus est recentissimus editor H. Flores, qui correctam lectionem Oblongi *greces* esse perverse sibi suasit; deceptus erat iam antea Poggiani librarius *greces* quamvis absurdum scribens, quod codices *L o* J_a fideliter servant. Similiter 2, 267, ubi O^1 vere *conciri* scripserat, corrector O^2 verbum illud prave in *conquiri* mutavit, litteras extremas *r* et *i* ita conglutinans, ut uni litterae *n* simillimae viderentur. At codices J_a *d o x*, qui *conquin* tradunt, hanc lectionem absurdissimam sine dubio ex Poggiano sumpserunt, cuius scriba correcturam Oblongi male intellexerat.

19. His rebus expositis dubitandum non est, quin codices Italici tamquam proles Poggiani, sive eius librarius Oblongum ipsum sive alium quendam codicem ex Oblongo descriptum ante oculos habuit, ad textum constituendum nullius sint auctoritatis, neque ex fonte vetusto fluxerint quae in eis inveniuntur recta vel bona vel haud improbabilia, sed novata sint coniecturis, quae nobis idem valent quod recentiorum virorum doctorum emendandi conatus et temptamenta. Ergo grato animo accipimus, quodcumque ex eis ad poetae verba emendanda capi potest, cetera omnino abicienda sunt. Quare codices Italicos nusquam inspexi nisi ubi textus archetypi corruptus vel suspectus emendationes vel coniecturas exposcit. Iam alibi collegi omnes locos, ubi archetypo corrupto μ *L* A_a *o x* (illos dico fontes qui ad Poggiani textum redintegrandum summi sunt momenti) in lectione consentiunt, quae aut recta est aut tam probabilis, ut in apparatu critico laudetur[8]. Quibus locis (sunt autem fere ducenti) illud est commune, quod textus archetypi levissime corruptus facillima coniectura sanatur. Nam ut omittam locos quosdam lacunosos metro reclamante sartos verbis velut *e* 1, 217, *res* 1, 893 additis, nihil aliud invenias nisi minutias quales sunt *labore* ex *plabore* 2, 12, *auius* ex *aulus* 2, 229, *adsistens* ex *adsittens* 2, 359 restitutum, denique saepissime *anima materia summa uia* similia in *animai materiai summai uiai* mutata. Qua re iterum confirmatur quod iam supra diximus in Poggiano nihil fuisse quod sui esset iuris.

20. Sed quaeritur hoc loco, cui debeantur coniecturae illae ducentae fere, in quibus codices Italici μ *L* A_a *o x* (et item sine

8 Deufert (2017) 101–106.

dubio ceteri quos non contuli omnes vel plurimi) consentiunt. Menda levissima quaeque iam a librario Poggiani (nisi forte iam antea, si qui codex inter Oblongum et Poggianum interpositus erat) calamo currente tolli potuisse non nego, sed plurimas correctiones a quibusdam Italis doctis, qui prima parte saeculi decimi quinti floruerunt, inventas esse pro certo habeo. Has coniecturas in codicibus Italicis aequabiliter traditas vix eorum librarii singuli sibi excogitaverunt, immo hereditatem communem acceperunt ex Poggiano, non tali quidem, qualem a librario exaratum acceperat Poggius, sed qualis erat postea auctus coniecturis virorum doctorum, qui carmen Lucreti in eo legerunt: Poggium ipsum dico necnon Nicolaum Nicolum eiusque amicos Florentinos. Nam mihi persuasum est illos Poggianum in margine vel alibi suis coniecturis non aliter ornasse ac codicem Matritensem 3678 Manili *Astronomica* et Stati *Silvas* tradentem, quem postquam anno 1417 pro Poggio exaratus est, ab eo eiusdemque amicis emendatum esse nos ipsi oculati testes videmus. Ex Poggiano tali modo correcto descripti sunt qui extant aut restituuntur Italici μ *L* A_a *o x*. Qui cum in bona coniectura consentiunt, in apparatu critico, ubi eam affero, non utor siglo π vel (*P*), quo editores Poggianum ipsum ita ut erat pro Poggio conscriptum indicare solent, sed siglo ξ, quod adhibeo ad Poggianum ab Italis doctis tegimine, ut ita dicam, vetustissimarum emendationum contectum.

21. Poggianum, cum ex Oblongo descriptus esset, profecto coniecturis doctorum Italorum auctum esse ut appareat, tres locos recensebo, ubi discrepantia scripturae eorum librorum, qui ab illo originem duxerunt, nulli causae tribuenda est nisi exemplari emendationibus repleto.

> 2, 663 *sedentes* falso tradit *O* (ex Ω), verum *sedantes* legitur in J_a *d A B L x*. At scripsit *sedeantes* o^1 (*sedentes* o^2); in *R sedentes* in *sedantes* littera *a* super e^2 expunctam addita correctum est. Erat ergo in ξ *a* super e^2 scripta, qua litterula lectio falsa *sedentes* in *sedantes* corrigeretur. – Item manifestum est 1, 919 *r* super *t* additam effecisse, ut in ξ falsum illud Oblongi *temulo* in *tremulo* mutaretur. Nam *tremulo* vere scribunt μ *L*, sed legitur *temulo* in *o*, *remulo* in *x*. – Haud aliter denique 4, 847 ex corrupto illo Oblongi *parmat* restitutum erat *parmai* in ξ littera *i* super *at* posita. Id intellexerunt *L* A_a *x parmai*

scribentes, non intellexit *o*, qui scripsit *parmait*, itemque ut videtur μ, cuius testis *d parma it* tradit, *parmauit* $\mathcal{J}_a$, α vere, sed suo ut puto Marte, *parmai.*

22. His rebus cognitis nihil est quod admireris, si quibusdam locis, ubi Oblongus corruptam lectionem tradit, rectam emendationem in omnibus ξ testibus invenias praeter unum, qui cum Oblongo facit. Hic enim ex duabus lectionibus, quas ξ praebuit, veterem ex Oblongo exceptam sumpsit eamque quae a correctoribus novata erat neglexit, illi veterem contempserunt et novam receperunt. Talibus locis consensus omnium praeter unum testium hoc modo indicatur: siglo ξ utor, cui siglum testis unius cum Oblongo consentientis adscribo, ita quidem, ut hoc siglum nota demendi anteposita minutius et sublevatum appareat. Indicat ergo siglum ξ^{-L} consensum testium μ A_a *o x*, siglum ξ^{-A_a} consensum μ *L o x*, siglum ξ^{-o} consensum μ *L* A_a *x*, siglum ξ^{-x} consensum μ *L* A_a *o.* Quae cum rarissime adhibeantur, multo saepius accidit, ut μ unus eandem corruptelam tradat atque Oblongus eamque contra novatam lectionem ceterorum testium *L* A_a *o x*, quorum consensum indico siglo $\xi^{-\mu}$. Hoc non in casu esse positum puto, sed rei rationem eiusmodi esse, ut μ tamquam testis vetustissimus quibusdam locis in ξ nihil aliud nisi lectionem ex Oblongo exceptam invenerit, reliqui autem tamquam recentiores textum Poggiani a correctore quodam novatum ante oculos habuerint.

23. Ut μ inter testes ex ξ derivatos minime omnium novatus est, ita $\mathcal{J}_a$ inter testes qui a μ originem duxerunt. Quare hic illic in apparatu siglum $\mu^{-\mathcal{J}_a}$ invenies, quo indicatur consensus *d* α; rarius $\xi^{-\mathcal{J}_a}$, ubicumque $\mathcal{J}_a$ contra ceteros in coniectura quadam consentientes Oblongo unica fide astipulatur.

24. Sed de ξ et eius testibus iam satis dictum est. Quos licet aliquot leviora menda sustulisse grato animo aestimemus, plura tamen ac graviora intacta atque aliis emendanda reliquisse confitendum est. Praeter ceteros, qui inter 1430 et 1460 ad textum Lucretianum purgandum operam navaverunt, duo viri docti floruerunt. Quorum nomina cum obscura sint, merita tamen elucent in quibusdam codicibus qui sunt ex libris eorum descripti. Alterius liber, quem siglo α indico, ex μ, ut supra (§ 17) dixi, derivatus et textu permultis coniecturis repleto a librariis codicum *A B R* exscriptus est. Alterius libri, cui siglum φ datur, textus ab *o* originem

duxit, sed insignite contaminatus est lectionibus versibusque non tantum ex veteribus grammaticis verum etiam ex Oblongo ipso illatis, egregiis denique emendationibus fere innumerabilibus auctus atque exornatus. Redintegratur autem φ ex codicibus *F* (Laur. 35. 31), *C* (Cantabr. bibl. univ. nr. 2. 40), e (Vat. Lat. 3275; deficit versu VI 561), *f* (Vat. Ottob. Lat. 1136).

25. Paulo prius sudasse videtur doctus ille cui α debetur. Maximam partem coniecturarum suarum ante 1442, cuius anni est *A*, excogitavit. Qui cum α conficeret, apud Tuscos commoratus est; sed postea aut α aut quoddam eius exemplar Neapolim pervenit, ubi Antonius Panormita, illustris ille *Hermaphroditi* poeta, codicem *A* ope ipsius α aut cognati codicis ita correxit, ut *A*, codicibus *R B* iam similis incorrectus, similior eis fieret novis coniecturis illatis. Antonium autem quod constat 1427 Florentiae fuisse ibique Lucretium legisse, eo anno ipsum α ex μ exscripsisse et postea correxisse haud improbabili coniectura suspicatus est S. Heyworth[9]. Siglo α^{*} consensum A^{2} *R B*, siglo α^{-A} consensum *R B*, siglo α^{*-B} consensum A^{2} *R* indico, et similia similiter.

26. Haec de α dixisse sufficiat. Multo melior erat φ, quo libro anno 1459 Romae usus est Pomponius Laetus, ut codicem Lucretianum suum, Neapolitanum scilicet bibl. nat. IV E 51 (*N*), corrigeret. Eiusdem fere aetatis necnon originis Romanae videntur esse codices *F C f*. Quae cum ita sint, doctum illum, cui φ debemus, circa medium saeculum quintum decimum Romae sudasse censemus. Romae autem mortuus est anno 1457 eminentissimus illius temporis grammaticus et is quidem Pomponii Laeti magister, Laurentius Valla: Vallam autem fuisse cui deberemus φ primus reputavit M. D. Reeve, quod postea alii argumentis non quidem certis sed tamen, mea quidem sententia, gravibus confirmabant[10]. Veterrimus codex cuius ope φ restituitur *C* videtur esse, quippe qui septuaginta quinque fere locis Oblongo adstipuletur contra *F e f* in coniecturis consentientes; unde suspicari licet eum paulo ante

9 S. Heyworth, The elegies of Sextus Propertius: towards a critical edition, Diss. Cantabrig. 1986 p. 69 sq.

10 M. D. Reeve (2005) 150 sq.; H. Dixon, Pomponio Leto and his Teachers Lorenzo Valla and Pietro Odo da Montopoli. Evidence from Work on Lucretius, Italia Medioevale e Umanistica 51, 2010, 267–326; M. Deufert (2017) 140–143.

ceteros ex φ minus novato exscriptum esse. Ergo in apparatu saepius siglum φ^{-C} adhibitum invenies ut consensus codicum *F e f* (a versu 6, 562 codicum *F f*) indicetur. Praeterea evenit, ut *F C e f* cum codice *o* a nescio quo emendato (agnoscuntur enim saltem tres manus, quae *o* correxerunt et notis asperserunt) in bonis coniecturis consentiant. His locis in apparatu siglo φ^{*} utor. Est autem difficillimum dictu, utrum φ emendationem hauserit ex *o* correcto an *o* ope cuiusdam φ familiae codicis correctus sit.

27. De α et φ quae diximus quamvis nos adducant ut credamus illius emendationum auctorem priorem, huius posteriorem fuisse, tamen, quod certis argumentis comprobatum non est, si consentiunt in bona coniectura, in apparatu utrumque afferimus, ita quidem ut priore loco α laudetur, posteriore φ.

28. Codices J_a *d A R B L* A_a *o x F C e f* ubicumque lectio in archetypo tradita aut errat aut errare potest videri, ipse perlustravi, ut ex eis vera vel veriora cum codicum librariis tum eorum fontibus ξ μ α φ debita colligerem. Ceteris codicibus Italicis non usus sum nisi eis quos a viris vere doctis exaratos aut correctos esse notum est. Eos omnibus illis locis inspexi, qui in archetypo corrupti aut suspecti a prioribus Italis doctis nondum sunt sanati.

29. Adhibui autem codices Neapolitanum (*N*) a Pomponio Laeto confectum et Placentinum bibl. comm. Land. 33 (*Y*) a Cippellario exaratum, quorum prior in emendando perpauca, posterior permulta effecit; item adhibui codices Ambrosianum E 125 sup. (*s*) a Petro Odo Montopolitano (s^2) diligenter emendatum, Laurentianum 35. 29 (*S*), cui insunt notae cum aliorum tum Politiani, Laurentianum 35. 32 (*T*), cuius corrector (T^2) usque ad 1, 1038 haud multas, sed quasdam egregias emendationes ex diversis fontibus adtulit. Alias coniecturas quascumque ex ceteris codicibus Italicis affero, debeo prioribus editoribus (velut Wakefield, Munro, Müller, Flores) et M. D. Reeve. Eos autem iis tantum locis laudo, ubi Italici a me collati nil utile habent.

30. Restat, ut duo viri docti laudentur qui saeculo quinto decimo exeunte in Lucreti carmine emendando eximia praestiterunt: Ioannem dico Pontanum et Michaelem Marullum. Neuter editionem nostri poetae imprimendam curavit, neque extant libri Lucretiani eorum propria manu scripti aut correcti. Sed erant alii,

qui emendationes Pontani et Marulli in libros suos transcripserunt, ita ut utrique laudes suae reddi possent.

31. Sic fit, ut correctiones Pontani in duo editionis Venetae anno 1495 promulgatae exemplaria inlatas invenias, quorum alterum Monachi (Bayer. Staatsbibliothek 4° A lat a 316), alterum Londini (British Library IA 23564) servatur. Transcripsit in exemplar Monacense Petrus Victorius, ut prima pagina legitur, "emendationes ex Pontani codice testante ipsum ingenio has exprompsisse", item in Londiniense Hieronymus Borgius Pontani discipulus "sub Pontano", ut docet nos in fine epistulae dedicatoriae ad Elisium Poum, "cursim legente et emendante". Notas utrique exemplari illatas ipse contuli. Eaedem coniecturae ubicumque utrimque afferuntur, siglo *Pont.* in apparatu indicantur; perraro autem siglis $Pont.^M$ aut $Pont.^L$ utendum erat, si coniectura aut in Monacensi aut in Londiniensi solo invenitur.

32. Plus quam Pontanus in emendando effecit Marullus, minor natu et qui alterius temptamenta novisset et continuaret. Marulli coniecturae ex diversis fontibus hauriuntur, quorum purissimus est editionis Venetae anni 1495 aliud exemplar Monacense (Bayer. Staatsbibliothek 4° A lat a 317), quod se contulisse "cum duobus codicibus, altero Ioviani Pontani, altero vero Marulli poetae Bizantii, impressis quidem, sed ab ipsis non incuriose, ut patet, emendatis" testatur Petrus Victorius. Ex hoc igitur exemplari si illae coniecturae detrahuntur, quas Pontani esse libri supra (§ 31) commemorati docent, quidquid restat certo attribui potest Marullo.

33. Hae coniecturae, quas in apparatu siglo *Mar.* noto, fere omnes reperiuntur in notis codicum Laurentiani 35. 25 (*D*) et Monacensis Latini 816a (*I*), item in textu codicum Ambrosiani P 19 sup. (E_a), Majoris J. R. Abbey J. A. 3236 (F_a), Vaticani Ross. 884 (D_a) necnon editionis Iuntinae anno 1512 a Petro Candido promulgatae. Consentiunt autem isti testes, scilicet D^2 I^2 E_a F_a D_a editio Iuntina, in multis aliis coniecturis, quarum maxuma pars item Marullo debetur. Nam Candidus in sua editione constituenda se "Marulli censuram potissimum" secutum esse confitetur. Huc accedit, ut D^2 I^2 E_a F_a D_a editio Iuntina Pontani quoque coniecturas praebeant eis quidem exceptis, quas Marullus contempsit et propriis emendationibus compensavit. Nos utriusque coniecturas ex editionis Venetae exemplari Monacensi (Bayer. Staatsbibliothek

4° A lat a 317) cum Pontani et Marulli codicibus collato novimus; illos autem testes (D^2 I^2 E_a F_a D_a Candidum) solum Marulli codicem contulisse persuasum habemus: continent enim eas Pontani coniecturas quas Marullus probavit et in suum codicem transcripsit, non continent, quas Marullus neglexit, quia ipse aliud coniecit, quod aptius putavit. Quare in apparatu siglo *Mar.** omnes eas coniecturas signo, in quibus ex testibus D^2 I^2 E_a F_a D_a editione Iuntina duo saltem consentiunt; sed si unus solus emendationem testatur, eum nominatim laudo. Editionem Iuntinam ipse perlustravi; ceterorum testium lectiones hausi ex apparatibus quibus suas editiones instruxerunt viri doctissimi H. A. J. Munro et H. Flores.

III DE EDITIONIBVS IMPRESSIS ET STVDIIS LVCRETIANIS RECENTIORIBVS

34. Lucretius circa annum 1473 Brixiae primum typis impressus est. Hanc editionem principem secutae sunt (si respiciuntur et translationes et singulorum librorum editiones necnon eclogae in cuiusviscumque usum descriptae) sescentae, quas omnes conferre neque potui neque volui[11]. Vetustiorum autem, quae ante Lachmannianam erant promulgatae, inspexi maiorem, recentiorum minorem partem et quas criticas vocare consueverimus. Quae cum ita sint, non nego ut inter codices Italicos manu scriptos, ita inter libros typis impressos quosdam esse a me neglectos, in quibus hic illic aliquid utile lateret ad textum sanandum. Sed aureum me praeterisse libellum vix credam ullum.

35. In editionum indice, qui infra (pp. XXXV sqq.) sequetur, non omnes quas inspexi editiones continentur, sed eae solae in quibus vel unam inveni coniecturam quam in meo apparatu laudarem; ceteras prorsus neglexi. Editiones, quas hic illic solum inspexi, praecipue ut id probarem quod priores eis attribuissent, asterisco notatae sunt; ceteras consului, si quid dubii de integritate textus

11 Quae editiones ante 1956 promulgatae sunt, earum maxumam partem breviter, sed accurate descripsit C. A. Gordon, A Bibliography of Lucretius. Introduction and Notes by E. J. Kenney, Ventae Belgarum ^{2}1985.

Lucretiani restabat codicibus manu scriptis aut editionibus vetustioribus excussis.

36. Editionum indicem sequetur pp. XXXVII sqq. index commentationum, ex quibus coniecturas excerpsi. Quae quamvis non negent messem suam, attamen non est tacendum de taedio opera huiuscemodi perlustrandi. Nam qui olim (de Turnebi dico eiusque *Adversariorum* aurea aetate) fonticulus fuit purus, inde crevit et intumuit et denique factus est fluvius magnus turgidus lutulentus, ex quo Lucretio aliquid dignum raro apportet apis vel laboriosissima. Sed partes senis severioris agere dedecet iuniorem. Quare addere sufficiat, ubicumque coniecturas in apparatu laudo sive ex editionibus sive ex commentationibus depromptas, me ipsum aut editiones aut commentationes ipsas inspexisse eoque modo effecisse, ut omnibus virorum doctorum coniecturis quas laudo certum quendam locum adsignarem. Quod magno fore usui spero lectoribus meis qui citius investigabunt, quid quibus temporibus quo loco qui docti protulerint ad corrigendum carmen Lucretianum.

IV DE HVIVS EDITIONIS APPARATIBVS

37. Instructa est haec editio tribus apparatibus, quorum uno fontes a quibus textum haustum habemus afferuntur, alius versus iteratos continet, tertius est qui dicitur criticus.

38. De apparatu critico, cuius constituendi rationem iam supra (§§ 13–16) exposui, pauca sufficient. Plurimis locis positivus est. Quibusdam autem locis in apparatu post voces quas in textu meo imprimendas curavi non fontes nomino quibus illae debentur, sed uncum angulatum ( ]) pono. Quo praecipue tunc utor, cum lectiones in archetypo traditas servans tamen, quia dubito an verae sint, quasdam coniecturas in apparatu laudo, quae post uncum positum leguntur. Valet ergo adnotatio velut

1, 68 *fama*] *fana* Bentley

idem ac

fama Ω : *fana* Bentley,

1, 236 *immortali sunt*] fort. *sunt immortali*

idem ac

immortali sunt Ω : fort. *sunt immortali.*

Est autem alter huius unci usus. Nam si cuidam loco constituendo cum archetypus tum scriptores vel grammatici antiquiores qui eum citant praesto sunt, tantum eos testes post uncum angulatum cito, qui scripturae discrepantiam exhibeant.

Unde fit, ut exempli gratia 1, 304 pro adnotatione nimis verbosa

et Ω, Seneca, Tertullianus (bis), Nonius : *aut* Gell.

sine incommodo, ut puto, haec ponatur compendiosa

et] *aut* Gellius.

Ubicumque igitur uncus ille in apparatu critico apparet, apparatus fontium diligenter perscrutandus est. Illis autem locis perpaucis, ubi Ω et quidam scriptores consentiunt in lectione quae mihi falsa vel dubia videtur esse, omnes testes nominatim affero. Ergo 2, 363 non scribo

subitamque] *dubiamque* Bernays,

sed

subitamque Ω, Macrobius : *dubiamque* Bernays,

ut primo optutu perspicias, quanta sit traditae lectionis auctoritas.

39. Alium ad versus iteratos conspiciendos apparatum primus, nisi fallor, editor Lucreti textui subieci, quod nos non sine causa fecisse censemus. Nam de repetitionibus, postquam quot essent et quantae amplitudinis et quanti ad textum corrigendum momenti iam vidit Avancius anno 1500, recentioribus temporibus docti multum inter se litigabant. Et edepol sub iudice lis est. Ambigitur enim, quid indicare possint versus iterati de carmine ab interpolatoribus retractato, quid de eodem imperfecto relicto, quid denique de ipsius poetae arte docendi et praecipiendi. Quae cum ita essent, bene evenit, quod editores recentiores lectoribus versus iteratos ostentare consueverunt. Sed apparatus criticus minime ad hoc aptus locus mihi videtur, praesertim cum tantus sit eorum ver-

suum numerus, ut periculum sit, ne nimis apparatus criticus intumescat, neve repetitiones ipsae cum ceteris rebus confundantur. Quare illas in apparatum proprium relegandas esse censui, ubi primo obtutu aspicerentur. Quo in apparatu non solum versus qui integri iterantur affero, sed etiam versuum particulas repetitas, dummodo hemistichiis haud breviores sint. Praeterea collegi non solum ad verbum aut fere ad verbum repetita sed etiam quae sunt inter se similia. Haec ab illis distinxi signis diversis. Nam versibus similibus lineolam sinuosam (~) anteposui, versus ad verbum iteratos aut minime variantes nota aequabilitatis (=) distinxi[12]. Quae autem hoc apparatu conspiciuntur, paene omnia ex viri doctissimi C. Müller editionis adnotatione aut adnotationis supplemento sumpsi, pauca ex aliis editionibus vel commentariis supplevi, perpauca ipse recensendo addidi.

40. Denique de apparatu fontium paulo fusius dicendum est. Magnopere mea interfuit lectores primo optutu perspicere, quibus fontibus textus nitatur. Quare textui Lucretiano subieci apparatum fontium, in quo indicavi, qui testes antiquiores ab aetate principis Augusti usque ad finem saeculi noni versus vel verba poetae afferendo codicibus Lucretianis succurrerent. Tanta enim erat per antiquitatem necnon aetatem Carolinam auctoritas Lucreti, ut carmen eius a posterioribus scriptoribus et grammaticis persaepe laudaretur. Quare in apparatu fontium accurate descripsi, quam portionem carminis (sive versus integros, sive particulas versus, sive voces singulares) testes citavissent. Si autem in vocibus quas ad partem versus citati terminandam in apparatu fontium describo discrepantia est inter textum meum et quem scriptor quidam affert, in apparatu fontium semper idem scribo quod in textu meo, sed ad vacillantem vocem applico asteriscum, quo lector ad apparatum criticum, ubi inveniet varias lectiones, delegetur.

41. Non plenam autem in apparatu critico proposui scripturae varietatem qua Lucretiana a grammaticis ceterisque scriptoribus

12 Iteratis ergo, non similibus addico hemistichia et versus velut 1, 113 *nascentibus insinuetur* et 3, 671 *nascentibus insinuatur*, 4, 170 *undique uti tenebras omnis Acherunta rearis* et 6, 251 *undique uti tenebras omnis Acherunta reamur*, 1, 429 *id quod iam supera tibi paulo ostendimus ante* et 4, 672 *id quod iam supera tibi saepe ostendimus ante.*

antiquis laudata a lectionibus archetypi eiusdemve testium distinguuntur. Nam et mera librariorum menda, et quae peccata sunt praecipue a philosophis et scriptoribus ecclesiasticis (Senecam dico exempli gratia et Lactantium), qui vel ex memoria infideli vel etiam prudenter et scienter mutantes verba poetae licentia, non reverentia tractaverunt, et cetera denique quae huiusce modi sunt, quia nihil proficiunt, non incommode silentio praetereunda esse censemus. Sed si mireris, cur apparatus criticus hic illic nihilo minus minutiis minimi momenti refertus esse videatur, memor sis moneo et difficile esse in tali re servare legem certam atque immutabilem et me id praecipue egisse, ut ex variis lectionibus quae grammaticis ceterisque scriptoribus antiquis debentur nulla excluderetur quae vera vel vero propior aut saltem antiqua vel ex antiqua orta esse posset. Itaque aliquid superesse quam deesse malui, praesertim cum editores adhuc minoris aestimavisse mihi viderentur quanta utilitate ad textum Lucreti constituendum scriptorum esset memoria.

42. Sed facito, lector benevole, in memoria habeas me apparatum fontium instruxisse, non testimonia collegisse. Noli ergo admirari, si in eo neque imitationes vel certissimas et maxime indubias neque paraphrasis invenias, quas suo testimoniorum apparatui inserendas curavit H. Diels. Talia si sunt ad textum constituendum non nullius momenti, in commentario meo critico (perraro etiam in apparatu critico, velut ad 6, 131) laudantur. Unde fit, ut in apparatu fontium meo ex poetis nil allatum invenias nisi Ov. trist. 2, 261 *sumpserit, ‚Aeneadum genetrix' ubi prima* et carm. de fig. 181 *est autem circum- illa -locutio: ‚bucera saecla'*, quia uterque poeta se verbis alienis usum esse confitetur. At deest locus velut Auson. 13, 36 (p. 76 Green) *orta salo, suscepta solo, patre edita Caelo, Aeneadum genetrix, hic habito alma Venus*, ubi Ausonius poetarum more usitatissimo versiculis suis verba Lucretiana tamquam sua inculcavit. Item in apparatu fontium Arnobius, cuius sermonem colore Lucretiano tinctum esse iamdudum constat[13], nusquam laudatur nisi ad 4, 1168 *at tumida et mammosa Ceres est ipsa ab Iaccho*, quoniam ex hoc versu ipse profitetur id ortum esse quod

13 Vide S. Gatzemeier, Ut ait Lucretius. Die Lukrezrezeption in der lateinischen Prosa bis Laktanz, Gottingae 2013, 196 sqq.

scripsit nat. 3, 10: *ab Iaccho Cererem, Musa ut praedicat Lucretia, mammosam.*

43. Nomina et opera scriptorum, qui in apparatu fontium laudantur, compendiis eisdem, quoad praesto sunt, indicavi quae in Thesauro linguae Latinae adhibentur, nisi quod in locis qui citantur ex Pompeii Festi *de verborum significatu* libris aut ex eorum epitoma quam confecit Paulus Diaconus lectorem ad paginas lineasque editionis Teubnerianae a W. M. Lindsay confectae delego. Lucretiana quae apud eos omnes scriptores leguntur ut exciterem, non codices in quibus traduntur perlustravi, sed editionibus criticis nisus praecipue eis me credidi, quae ceteris praestantes signantur ab editoribus illius Thesauri linguae Latinae indicis, qui anno 1990 iterum publici iuris factus est[14]. In critico autem apparatu ubicumque opus erat (id quod raro acciderat) varias lectiones ex scriptoribus qui Lucretiana citant afferri, eisdem codicum siglis usus sum quibus eorum scriptorum editores praestantes. Si autem post annum 1990 novae editiones promulgatae sunt vetustioribus meliores, eas grato animo adhibui et earum siglis, si sunt nova, in meo apparatu critico libenter usus sum. In primis laudo novas editiones Lactantii *Divinarum institutionum* Teubnerianam et Macrobii *Saturnaliorum* Oxoniensem; nuperrime autem non sine fructu contuli novam Nonii Marcelli *Conpendiosae doctrinae* editionem a P. Gatti atque aliis incohatam, nondum absolutam, qui eisdem fere siglis utuntur ac W. M. Lindsay in Teubneriana.

44. Lucretiana apud scriptores citata qui post Isidorum floruerunt quorumque Latinitatem nimis recentem neglexerunt Thesauri linguae Latinae auctores compendiis indicavi partim ab Hermanno Diels partim a me repertis. Debentur autem illa Lucretiana quae inter annos fere 600 et 800 leguntur maxima ex parte grammaticis quibusdam, qui vetustiores artes (veluti Donati maiorem) exponendo vel rescribendo iterum afferunt quae in exemplis iam erant allata Lucretiana. Perpauca ergo sunt et paene nullius ad textum constituendum momenti. Opimiorem metimus messem saeculo nono. Aetate enim Carolina studiis antiquitatis renascentibus non deerant viri docti, qui quaestionibus metricis et prosodiacis dedi-

14 Indici addenda quaedam hoc loco inveniuntur: https://www.thesaurus.badw.de/fileadmin/user_upload/Files/TLL/addenda.pdf.

cati ex priscis poetis Romanis versus eligerent atque insererent in libellos suos. Lucretiana autem quae apud eos leguntur partim sumpta sunt ex artibus grammaticis et vetustioribus eclogis, partim ex codicibus Lucretianis nostrorum aequalibus atque cognatis, quod demonstrant tales errores coniunctivi partim cum his, partim cum illis, quales inveniuntur in apparatu critico e. g. ad 1, 71, 158, 282, 2, 888, 5, 121.

45. Finem saeculi noni statui etiam esse finem huius Lucretiana colligendi operae satis molestae[15]. Nam omnia Lucretiana quae apud posteriores scriptores inveniuntur (sunt autem perpauca), ex fontibus adhuc extantibus hausta videntur esse. Qua in re secutus sum virum doctissimum H. Diels. Nam ultimum opus non nullius momenti quod uterque nostrum adhibuit florilegium est quod dicitur Sangallense (Codex Sangallensis Lat. 870), paulo ante annum 900, ut videtur, descriptum, continens versus 28 Lucreti, quos ex archetypo vel quodam eius apographo sumptos esse demonstratur erroribus quos communes habent *O* Γ florilegium 1, 306, 449 alibi. Versus Lucretianos huius florilegii ipse ope imaginum luce expressarum digitalium contuli. Totius autem florilegii versus olim pernumeravit C. Stephan[16], quem de illo primum diligenter agentem versus ipsos non exscripsisse moleste ferimus. Eius numeros versibus Lucretianis attributos ad siglum "Ecl. Sang." ab H. Diels adhibitum adscripsi, addens paginam codicis Sangallensis uncis inclusam.

46. Cetera autem Lucretiana, quae inter annos fere 600 et 900 a scriptoribus aut in florilegiis sunt citata, ex editionibus impressis sumpsi. Sunt haec quae sequuntur secundum ordinem alphabeticum:

15 Hanc colligendi operam absolveram, cum D. Butterfield suam Lucretianorum collectionem, quam appendicem secundam dissertationi suae adiecit (Butterfield [2013] 286–295), mecum communicavit (ut ego antea cum eo meam), ex qua grato animo quae me fugerant supplevi, velut Lucretiana quae leguntur in brevi expositione Vergilii georgicorum et in expositionibus quibusdam in Donati artem maiorem recentioribus.

16 C. Stephan, Das prosodische Florilegium der S. Gallener Handschrift nr. 870 und sein Werth für die Iuvenalkritik, Rheinisches Museum 40, 1885, 263–282.

Aldhelm. de metr. – Aldhelmus. De metris et enigmatibus ac pedum regulis. Ed. R. Ehwald, Berolini 1919 (MGH auctorum antiquissimorum tom. XV), pp. 33–207.

Ars Bern. – Ars anonyma Bernensis. Ed. H. Hagen, Lipsiae 1870 (grammaticorum Latinorum supplementum continens anecdota Helvetica), pp. 62–142.

Ars Laur. – Ars Laureshamensis. Expositio in Donatum maiorem. Ed. B. Löfstedt, Turnholti 1977.

Beda ars metr. – Beda. De arte metrica. Ed. C. B. Kendall, Turnholti 1975 (Bedae operum didascalicorum pars I pp. 81–141).

Beda orth. – Beda. De orthographia. Ed. C. W. Jones, Turnholti 1975 (Bedae operum didascalicorum pars I pp. 7–57).

Cruind. ars metr. – Cruindmeli sive Fulchariis ars metrica. Ed. J. Huemer, Vindobonae 1883.

Dic. prim. syll. – Dicuilus. De primis syllabis. Ed. M. Manitius, Micons von St. Riquier De primis syllabis, Münchener Museum für Philologie des Mittelalters und der Renaissance 1, 1912, pp. 121–177 (ibi pp. 154, 21–177)[17].

Ecl. Sang. – Florilegium in Cod. Sangallensi Lat. 870 (saec. IX^2) traditum. De quo vide supra (§ 45).

Erm. epist. – Ermenrici Elwangensis epistola ad Grimaldum Abbatem. Ed. F. M. Casaretto, Alexandriae Statiellorum 2009, pp. 216–367.

Exc. Vat. Reg. 598 – Excerpta codicis Vaticani Reginensis Latini 598 (saec. IX vel X). Ed. U. Pizzani, Versi Lucreziani nel Codice Vaticano Reginense Lat. 598, RCM 1, 1959, 399–402.

Ex. div. auct. Vat. – Exempla diversorum auctorum in Cod. Vat. Lat. reg. 215 (saec. IX^2) servata. Edd. H. Keil, Exempla poe-

17 Illud de primis syllabis opusculum quod Manitius Miconi tribuit re vera Dicuilo monacho docto Hibernico tribuendum esse vidit A. van de Vyver, Dicuil et Micon de Saint-Riquier, Revue Belge de Philologie et d'Histoire 14, 1935, 25–47.

tarum e codice Vaticano edita, Index Scholarum in Univ. … Halensi … per aestatem anni MDCCCLXXII … habendarum, Halis Saxonum 1872, pp. III–XV; E. Chatelain, Un gradus ad Parnassum de l'extrème décadence, Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire Anciennes 7, 1883, 65–77.

Heir. flor. metr. – Heiricus Autissiodorensis. Florilegium metricum. Ed. D. Ganz, Heiric d'Auxerre glossateur du *Liber glossarum*, in: D. Iogna-Prat et alii (edd.), L'école carolingienne d'Auxerre de Murethach à Remi 830–908, Lutetiae Parisiorum 1991, 297–312 (ibi pp. 307–309).

Hinc. epist. – Hincmarus. Opuscula et epistolae. Ed. I. Sirmondus, Lutetiae Parisiorum 1645[18].

Hinc. praed. – Hincmarus. De praedestinatione Dei et libero arbitrio posterior dissertatio adversus Gothescalcum et ceteros Praedestinatianos. Ed. I. Sirmondus, Lutetiae Parisiorum 1645, pp. 1–410.

Iulian. Toletan. ars – Iulianus Toletanus. Ars. Ed. M.A.H. Maestre Yenes, Ars Iuliani Toletani Episcopi. Una gramática latina de la España visigoda. Estudio y edición critica, Toleti 1973.

Mico op. pros. – Mico. Opus prosodiacum. Ed. L. Traube, Berolini 1896 (MGH poetarum Latinorum medii aevi tom. III), pp. 279–294.

Mico pen. syll. – Mico. De penultimis syllabis. Ed. M. Manitius, Micons von St. Riquier De primis syllabis, Münchener Museum für Philologie des Mittelalters und der Renaissance 1, 1912, 121–177 (ibi pp. 126–154, 20).

Mur. Don. gramm. mai. – Murethach. In Donati artem maiorem. Ed. L. Holtz, Turnholti 1977.

Pauc. de barb. – Pauca de barbarismo collecta de multis. Ed. T. Mari, Pisa 2017.

18 Hincmari opera ut in Sirmondi editione legerem neque in ea, quae erroribus referta invenitur in Patrologia Latina, comiter me monuit R. Jakobi.

Raban. exc. Prisc. – Rabanus Maurus. Excerptio de arte grammatica Prisciani. Edd. G. Colvener, J.-P. Migne (Patrologiae Latinae tom. 111), Lutetiae Parisiorum 1852, coll. 613–678.

Raban. univ. – Rabanus Maurus. De universo. Edd. G. Colvener, J.-P. Migne (Patrologiae Latinae tom. 111), Lutetiae Parisiorum 1852, coll. 9–614.

Schol. Hor. λφψ – Scholia in Horatium λφψ codicum Parisinorum Latinorum 7972, 7974, 7971. Ed. H. J. Botschuyver, Amstelodami 1935.

Sed. Don. gramm. mai. – Sedulius Scottus. In Donati artem maiorem. ed. B. Löfstedt, Turnholti 1977.

Serg. syll. – tractatus Sergii cuiusdam de syllabis in Codice Vat. Reg. Lat. 1587 (saec. IX[1]) traditus. Edidit L. Munzi, Spigolature grammaticali in una silloge scolastica carolingia, Bollettino dei classici 14, 1993, 103–132 (ibi pp. 110 sq.).

Smar. part. Don. – Smaragdus. Liber in partibus Donati. Edd. B. Löfstedt, L. Holtz, A. Kibre, Turnholti 1986.

V DE SVBSCRIPTIONIBVS ET TITVLIS LVCRETIANIS

47. Lucreti de rerum natura carmen neque nudum neque incomitatum in codicibus traditur, sed ei infixi sunt quidam textus brevissimi oratione soluta compositi, qui carminis partes discribant strictimque complectantur. Quorum alii subscriptiones sunt, quibus liber qui explicit ab incipiente seiungitur, alii sunt tituli fere 170 carmini interpositi, quibus nuntiatur quid in versibus sequentibus tractet poeta. Et subscriptiones et titulos in archetypo litteris maiusculis et minio exarata fuisse apparet ex Oblongo schedisque *G V U* ea hoc eodem modo semper fere distinguentibus, apparet etiam ex Quadrato, in quo spatia quae subscriptionibus et titulis destinantur relicta sunt rubricatori ea numquam expleturo.

48. Praeterea et in Oblongo et in Quadrato indices libris quarto quinto sexto praefixi sunt, eosdem fere titulos continentes qui interiecti versibus leguntur in *O* et *U*. Ergo in posteriore parte carminis tituli bis traduntur, et ante contextum et medio in

contextu, quod ad eos emendandos non paulum valere iam vidit H. Fischer[19]. Indices autem temporis recentioris sunt quam tituli carmini interpositi. Nam quicumque illos confecit, usus est textu Lucreti iam titulis discripto, quorum quosdam (velut eos qui sunt post 4, 130 et 5, 375 inserti) male intellegens ita circumcidit, ut quae in indice legantur careant sensu. Accedit quod quidam tituli (velut ei qui ante 4, 633 et 6, 756 leguntur) non intelleguntur nisi inspiciuntur versus ad quos pertinent. Voluit ergo quicumque titulorum textum finxerat eos in carminis contextu collocatos legi, non in indices relegatos.

49. Et subscriptiones et titulos in textum suum recepit et minio maiusculisque distinxit H. Diels, quasi archetypi speciem et formam imitari vellet. Quod nobis non placere confitemur Lucretium ipsum restituere conantibus, non quendam codicem quantaecumque maiestatis. Sed isti Lucreti editores haud pauci, qui ea prorsus omiserunt, infelicius egisse videntur: nam tales textus, quia sunt temporis antiqui, nobis neque contemnendi neque neglegendi ubinam, quaeso, a lectoribus nostrae aetatis flagitantur atque expectantur nisi in eorum auctorum editionibus, quorum sunt operibus adiecti? Quare Carolum Lachmann secutus subscriptiones et titulos ut ex carmine ipso dempsi, ita in finem editionis coniunctim relegavi, eundem servans ordinem quo conspiciuntur in carmine. Anteposui autem titulis et subscriptionibus numeros, quibus indicatur, ante quem versum inveniantur in codicibus. Indices non proprie edidi, sed libenter adhibui, ut tollerentur quae in titulis describendis peccaverant librarii. Ubicumque autem est discrepantia scripturae inter titulos et indices, eam notatam invenies in apparatu critico, ut facile perspiciatur quid in indicibus legatur.

50. In subscriptionibus edendis necnon in titulis librorum primi secundi tertii ad varias lectiones indicandas sufficiunt eadem sigla *O Q G V U* Γ Ω, quibus usus sum in ipsius Lucreti carminis editione. Sed novae sunt adhibendae notae in editione titulorum librorum eorum, quibus indices praefixi sunt, scilicet quarti quinti sexti. In his ergo libris notis O_t et U_t eas distinguo lectiones quas tituli interpositi exhibent in codicibus *O* et *U*, notis

19 H. Fischer, De capitulis Lucretianis, Giessae 1924, p. 8.

O_i et Q_i quae in indicibus Oblongi et Quadrati traduntur. Ubi autem O_t et U_t consentiunt, adhibeo notam Ω_t; siglo Ω_i indico consensum O_i et Q_i. Ω_t extitisse probatur erroribus his: 6, 840: *frigidio* Ω_t (vere *frigidior* Ω_i), 6, 879 *ardore* Ω_t (vere *ardere* Ω_i), 6, 1138 *athenienium* Ω_t (vere *atheniensium* O_i; deest Q_i). His autem erroribus extitisse probatur Ω_i: 4, 353 *turbis* Ω_i (vere *turribus* O_t), 4, 476 *quae* Ω_i (vere *quare* O_t), 5, 663 *uiseo* Ω_i (vere *uisio* O_t), 5, 780 *nauitate* Ω_i (vere *nouitate* O_t).

51. In editione mea subscriptionum et titulorum critico apparatui anteposui apparatum fontium, ut facile perspiciatur, qui fontes ad quorum titulorum subscriptionumque textum edendum praesto sint.

52. Itali docti saeculi quinti decimi quid in titulis Lucretiani carminis emendandis praestitissent, eo tempore, cum in prolegomenis de titulis egi, nondum videram. Postea autem, ut hanc editionem absolverem, textum titulorum in codicibus Italicis traditum diligenter perscrutatus haud paucas coniecturas quas in prolegomenis et aliis et mihi ipsi addixeram iam dudum ab illius aetatis viris doctis excogitatas esse laetus fateor. Adhibui autem ad titulos emendandos eosdem codices eademque sigla quibus ad ipsum carmen Lucretianum corrigendum usus sum. Quoniam in codice *x* tituli omnino desunt, testem ξ consensu testium μ *L* A_a *o* restitui. Titulos codicis A_a ab initio, non a versu 3, 647 contuli, quia tituli in prioribus tribus libris codicis *L*, ex quo priorem codicis A_a partem descriptam esse supra (§ 17) diximus, hodie persaepe non leguntur. Non indico, utrum titulus a quodam Italo docto emendatus in carminis contextu an in indicibus inveniatur, nisi forte idem titulus et in indice et in contextu traditus alibi aliter correctus est. Denique compendio *adn. ed. Veron. Utr.* complectimur adnotatores illius editionis Veronensis exemplaris quod hodie Traiecti ad Rhenum servatum (Utrecht, Universiteitsbibliotheek, X fol 82 rariora) notis Pomponi Laeti eiusque discipulorum refertum est[20].

20 De adnotatoribus vide quae scripsit H. Dixon, Pomponio Leto's notes on Lucretius (Utrecht, Universiteitsbibliotheek, X fol 82 rariora), Aevum 85, 2011, 191–216.

VI DE ORTHOGRAPHIA

53. De rebus orthographicis in prolegomenis tam copiose egi, ut hic brevis sufficiat expositio. Viam quidem quam in primis muniverant C. Lachmann H. A. J. Munro C. Müller persecutus orthographiam archetypi, quoad antiquam, non medii aevi speciem scribendi praebet, servabam neque verba norma constanti scripta dabam. Inveniuntur igitur ut in archetypo ita hac in editione *diuorsus* et *diuersus*, *diuom* et *diuum*, *locuntur* et *loquuntur*, *nihil* (paene semper atque etiam ubi *nil* legi cogit metri necessitas) et *nil*, *uehemens* et *uemens*, *rursum* et *rusum*, *obtundere* et *optundere*, *exsanguis* et *exanguis*, *quoniam est* et *quoniamst*, coniunctio *cum* et *quom*, nominativus pluralis *oculei* et *oculi*, accusativus pluralis *urbes* et *urbis*, alia.

54. Si quis forte hac scribendi inconstantia offendatur, inspicito, quaeso, lapidum titulos aevi Lucretiani: qui tantam scribendi inconstantiam prae se ferunt, ut exaequare scripturam archetypo Lucreti traditam magis periculosum duxerim quam inaequalem relinquere. Poetam autem ipsum derexisse suum scribendi usum ad certam atque inmutabilem normam credere non possum, quippe qui, ut suos pangeret versus, et vetustissumos Enni Annalium et novissimos Ciceronis Arateorum libros pellegisset et pueritiam eo tempore degisset, cum pueri nondum Orbiliorum suorum virgis vapulabant. At poetae ipsius orthographiam sibi non constantem singulis locis in archetypo semper vere traditam et servatam esse non dico: illud unum affirmare volo, archetypi inconstantia et varietate veriorem imaginem Lucretianae consuetudinis exprimi quam una et simplici scribendi ratione a quibusdam editoribus ludimagistrorum more restituta.

55. Hactenus de archetypo. Oblongus autem et Γ (aut Quadratus) si inter se discrepant, vetustiores vel quaesitiores formas quicumque praebet recipio. Oblongum tamquam codicem accuratius scriptum et potioris auctoritatis testem secutus sum, ubicumque lectiones variantes mihi aeque probabiles esse videbantur. At schedis *G V U* summa, ut constat, neglegentia scriptis, si solae quandam scripturae insolentiam contra Oblongum et Quadratum iactant, nullam attribuimus auctoritatem, sed monstrosa illa permulta velut *quead nequead eminead capud* alia, a quibus non

abhorruit H. Diels, recentiorem, non antiquiorem Latinitatem redolentia tropatoribus medii quod nuncupatur aevi fortasse digna, Lucretio prorsus indigna censemus.

VII LVCRETI QVAE FERVNTVR FRAGMENTA

56. Grammatici Latini hic illic ex Lucretio versus vel verba afferunt, quorum in codicibus manu scriptis extant nulla vestigia. Peccaverunt igitur aut grammatici aut scribae codicum: hi tradita omittendo, illi quia nomen Lucreti pro alterius poetae falso usurpaverunt[21] (nisi forte iterum scribae erant, qui dormitaverunt).

57. Utrum peccatum saepius evenerit, a doctis disputatur. Nuper enim Lucreti quae feruntur fragmenta fere omnia aliis poetis esse tribuenda censuit D. Butterfield; genuina olim putaverat C. Pascal et quae indicent, quam mutila codices conservent carmina Lucreti[22]; auream ut ita dicam mediocritatem obtinuit H. Diels, qui primus editor fragmenta collegit et genuina sex a septem dubiis vel falsis internoscere voluit. Ego autem iudicium meum ita indico, ut ad numerum fragmenti asteriscum applicem, unum quidem, si mihi suspectum, alterum, si Lucretio falso videtur esse adscriptum. In fragmentis describendis poetae ipsius verbis subieci verba grammatici quibus affertur fragmentum; deinde sequuntur, ubi opus est, apparatus criticus et adnotatiunculae. Fragmenta collocavi secundum ordinem alphabeticum scriptorum ex quibus prompta sunt. Ita factum est, ut mutarem numeros editionis Dielsianae, qui cancellis inclusi inveniuntur meis postscripti; ubicumque desunt, nova sunt apposita fragmenta.

21 De confusis nominibus quae sunt Lucretius Lucilius Lucanus alia iam fusius egit Gifanius in vita Lucretii (pp. 64, 195–165, 221 Solaro); cf. Butterfield (2013) p. 110 n. 168.

22 Butterfield (2013) pp. 101–135 (similiter antea iam U. Pizzani, Il problema del testo e della composizione del *De rerum natura* di Lucrezio, Romae 1959, pp. 96–128); C. Pascal, Carmi perduti di Lucrezio?, RFIC 34, 1906, pp. 257–268.

VIII GRATIARVM ACTIO

58. Restat ut ex animo gratias agam permultis viris feminisque doctis qui me in hoc opere perpetrando infatigabili humanitate adiuverunt. Laudo bibliothecarum curatores qui studia mea Lucretiana liberalissime foverunt. Bibliothecae Teubnerianae praesides administrique, imprimis E. Schuhmann K. Legutke F. Ruppenstein T. Behm, omnem operam dederunt, ut Lucretius noster ab incunabulis feliciter perveniret ad prela. In plagulis corrigendis et in apparatibus perpoliendis magno studio et industria mihi subvenerunt cum iuvenes oculatissimi V. Graf M. Mazurkiewicz K. Protze J. Schollmeyer tum femina rerum ad textus edendos pertinentium peritissima S. Ottaviano. Huius praefatiunculae paginas perlustraverunt G. B. Conte P. Grossardt E. Heck R. Heine, cui nuper mortuo lilia spargo, R. Jakobi S. Ottaviano M. D. Reeve, qui addendo demendo, limando castigando emendando effecerunt ut res minus obscure minusque vitiose exponerentur atque ut Musa mea minus barbare balbutiret. Cui denique quid in rebus ad librariorum et codicum rationem spectantibus, quid in lectionibus perpendendis deberem, iam alibi professus sum. Quos cum omnes grato animo recolam, egregios illos, quibus priores libros ad hanc editionem fulciendam compositos, prolegomena scilicet et commentarium criticum, dedicavi, iterum laudo libenter et laetus: M. D. Reeve K. Sier O. Zwierlein.

Scribebam Lipsiae — Marcus Deufert

INDEX EDITIONVM ET COMMENTATIONVM QVAE IN APPARATIBVS LAVDANTVR

EDITIONES

ed. Brix.: T. lucretii cari de rerum natura … Thoma Ferando auctore [Brixiae, ca. 1473].

ed. Veron.: T. Lucreti Cari … Paulus hunc impressit fridenperger in uerona. … 1486.

Lycinius: Lucretius. Impressum Venetii per theodorum de ragazonibus de asula dictum bresanum … 1495.

Avancius: T. Lucretii Cari libri sex … Venetiis … apud Aldum … 1500.

Pius: In Carum Lucretium poetam Commentarii a Joanne Baptista Pio editi … Bononiae … 1511.

Candidus: T. Lucretii Cari de rerum natura … Impressum Florentiae sumptibus Philippi Giuntae bibliopolae … 1512.

ed. Ascensiana*: In Carum Lucretium poetam Commentarii a Ioanne Baptista Pio editi: … Venundantur ab Ascensio et Ioanne Paruo. In chalcographia Ascensiana … 1514.

Naugerius: Lucretius … Venetiis in aedibus Aldi, et Andreae soceri … 1515.

ed. Basiliensis*: T. Lucretii Cari poetae … de rerum natura libri sex. … Basileae apud Henricum Petrum Mense Augusto, Anno 1531.

Lambinus: Titi Lucretii Cari de rerum natura libri sex. A Dionysio Lambino … emendati … Parisiis 1563/1564.

Lambinus^{2}*: T. Lucretii Cari de rerum natura libri sex. A D. Lambino … recogniti, et perpurgati … Parisiis 1565.

Lambinus^{3}*: T. Lucretii Cari de rerum natura libri VI. A Dion. Lambino … emendati … Lutetiae 1570.

Gifanius: T. Lucretii Cari de rerum natura libri sex … ab Oberto Gifanio … restituti … Antverpiae 1565/1566.

Gifanius^{2}*: Titi Lucretii Cari de rerum natura libri sex, ad postremam Oberti Gifanii … emendationem … restituti … Lugduni Batavorum 1595.

Faber: Titi Lucretii Cari de rerum natura libri sex. Additae sunt coniecturae et emendationes Tan. Fabri … Salmurii … 1662.

Creech*: Titi Lucretii Cari de rerum natura libri sex. quibus interpretationem et notas addidit Thomas Creech … Oxonii … 1695.

Creech^{2}: T. Lucretii Cari de rerum natura libros sex, interpretatione et notis illustravit Thomas Creech … Londini … 1717.

ed. Tons.: Titi Lucretii Cari de rerum natura libri sex ad optimorum exemplarium fidem recensiti. accesserunt variae lectiones … Londini sumptibus et typis Jacobi Tonson 1712.

Havercamp*: T. Lucretii Cari de rerum natura libri sex … curante Sigeberto Havercampo qui et suas et Abrahami Preigeri adnotationes adjecit … Lugduni Batavorum 1725.

Wakefield: Titi Lucretii Cari de rerum natura libros sex … longe emendatiores reddidit … Gilbertus Wakefield … Londini 1796–1797.

Wakefield[2]*: Titi Lucretii Cari de rerum natura libri sex ad exemplar Gilberti Wakefield … excusi. adjectae sunt … integrae Ricardi Bentleii annotationes … Glasguae 1813.

Eichstädt: T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex. … edidit … Henr. Car. Abr. Eichstädt, Lipsiae 1801.

Orellius: Eclogae poetarum latinorum in usum gymnasiorum. edidit Io. Casparus Orellius … Turici 1822.

Orellius[2]: Eclogae poetarum latinorum in usum gymnasiorum … . iterum edidit Io. Casp. Orellius … Turici 1833.

Forbiger: T. Lucretii Cari de rerum natura libri sex. … edidit … Albertus Forbiger, Lipsiae 1828.

Madvig*: Poetarum aliquot Latinorum carmina selecta carminumve partes scholarum causa seorsum describenda curavit I. N. Madvig, Hauniae 1843.

Lachmann: Titi Lucreti Cari de rerum natura libri sex. Carolus Lachmann recensuit et emendavit. Berolini 1850.

Bernays: T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex. recognovit Iacobus Bernaysius. Lipsiae 1852.

Munro*: T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex. recognovit Hugo A. Munro. Cantabrigiae 1860.

Munro[1]*: Titi Lucreti Cari de rerum natura libri sex. With a translation and notes … Edited by H. A. J. Munro, Cantabrigiae 1864.

Munro[2]: Titi Lucreti Cari de rerum natura libri sex. With notes and translation by H. A. J. Munro. Second edition revised throughout and enlarged, Cantabrigiae 1866.

Munro[3]*: T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex. With notes and a translation by H. A. J. Munro. Third edition revised throughout, Cantabrigiae 1873.

Munro[4]: Titi Lucreti Cari de rerum natura libri sex. With notes and edited by H. A. J. Munro. Fourth edition finally revised, Cantabrigiae 1886.

Bockemüller: T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex. Redigirt und erklärt von Friedrich Bockemüller, Stadis 1874.

Brieger: T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex. edidit Adolphus Brieger. Lipsiae 1894.

Giussani: T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex. Revisione del testo, commento e studi introduttivi di Carlo Giussani, Augustae Taurinorum 1896–1898.

Heinze: T. Lucretius Carus. De rerum natura Buch III. Erklärt von Richard Heinze, Lipsiae 1897.

Merrill: T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex. Edited by William Augustus Merrill, Novi Eboraci 1907.

Ernout*: Lucrèce. De la nature. Texte établi par Alfred Ernout, Parisiis 1920.

Ernout^{2}*: Lucrèce. De la nature. Texte établi et traduit par Alfred Ernout. Deuxième édition revue et corrigée, Parisiis 1924.

Krokiewicz: T. Lucreti Cari de rerum natura liber tertius. Ed. A. Krokiewicz, Lublini 1921.

Diels: T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex. Recensuit emendavit supplevit Hermannus Diels, Berolini 1923.

Pascal*: T. Lucrezio Caro. Il primo libro del de rerum natura. Introduzione e note di Carlo Pascal. Riveduta dall' autore e da L. Castiglioni, Augustae Taurinorum 1928.

Martin: T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex. Recensuit Joseph Martin, Lipsiae 1934

Barigazzi: T. Lucreti Cari de rerum natura liber sextus. Introduzione testo critico e commento a cura di Adelmo Barigazzi, Augustae Taurinorum 1946.

Bailey: Titi Lucreti Cari de rerum natura libri sex. Edited with Prolegomena, Critical Apparatus, Translation, and Commentary by Cyril Bailey, Oxonii 1947

Orth*: Lucretius. De rerum natura. Carmen latinum emendatum reddidit Emil Orth, Salamanticae 1960.

Kenney: Lucretius de rerum natura. Book III. Edited by E. J. Kenney, Cantabrigiae 1971.

Conradus Müller: Titi Lucreti Cari de rerum natura libri sex. Conradus Müller recensuit et adnotavit, Turici 1975.

Smith: Lucretius de rerum natura. With an English translation by W. H. D. Rouse. Revised with new text, introduction, notes, and index by Martin Ferguson Smith, Londini 1975.

Godwin: Lucretius. De rerum natura IV. Edited with translation and commentary by John Godwin, Werreministrae 1986.

Fowler: Lucretius on Atomic Motion. A Commentary on *De rerum natura* Book two, lines 1–332. Don Fowler. Prepared for publication by P. G. Fowler with help from friends, Oxonii 2002.

Flores: Titus Lucretius Carus. De rerum natura. Edizione critica con Introduzione e Versione a cura di Enrico Flores, Neapoli 2002–2009.

COMMENTATIONES

G. Albert, Die platonische Zahl und einige Conjecturen zu Platon sowie zu Lukrez, Vindobonae 1896.

G. Albert, Einige Conjecturen zu Lucrez, Philologus 56, 1897, 245–252.

S. Allen, On Lucretius III. 993, Classical Review 14, 1900, 414.

Avancius (1502): Novae in Lucretium emendationes Avancii quae in editione anni 1500 nondum inveniuntur, in fine editionis Catulli Venetiis in aedibus Aldi 1502 promulgatae sunt.

I. Avotins, On Lucretius 1.384–397, Phoenix 51, 1997, 38–43.
C. Bailey, LUCRETIUS, II. 907–913, Classical Review 24, 1910, 120.
C. Bailey / P. Maas, Lucretius i. 744, Classical Review 57, 1943, 14.
R. Bentley: Coniecturas eius ex editione Wakefieldi anni 1813 affero.
Th. Bergk, Rezension der Ausgaben von Lachmann und Bernays, Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik 67, 1853, 315–330 (= Kleine philologische Schriften. I. Band, Halis Saxonum 1884, 455–473.
J. Bernays, De emendatione Lucretii, Rheinisches Museum 5, 1847, 533–587.
J. Bernays, Commentarius in Lucreti librum I [1853], primum impressus in: id., Gesammelte Abhandlungen. 2. Band, Berolini 1885, 1–67.
E. Bignone, Lucretiana, Rivista di Filologia e d'Istruzione Classica 35, 1907, 95–112.
U. Boeck, Zu den Fragmenten des Lukrez, Hermes 86, 1958, 243–246.
G. Bossart, Das Wesen der Dinge von Titus Lukretius Karus, metrisch übersetzt von G. B., Berolini 1865.
R. Bouterwek, Lucretianae quaestiones grammaticae et criticae, Diss. Inaug. Halis Saxonum 1861.
R. Bouterwek, De Lucretii codice Victoriano, Programm der Klosterschule Roßleben, Halis Saxonum 1865.
M. J. Boyd, Lucretius II 43, Classical Review 52, 1938, 119–120.
S. Brandt, ad Lucretium, Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik 121, 1880, 771–774.
A. Brieger / F. Susemihl, Fernweitige bemerkungen zum ersten buche des lucretius, Philologus 23, 1866, 455–472.
A. Brieger / F. Susemihl, Kritisch-exegetische bemerkungen zum zweiten buche des Lucretius. Erstes stück, Philologus 24, 1866, 422–453.
A. Brieger – F. Susemihl, Kritisch-exegetische bemerkungen zum zweiten buche des Lucretius. Zweites stück, Philologus 25, 1867, 67–91.
A. Brieger – F. Susemihl, Bemerkungen zum dritten buche des Lucretius, Philologus 27, 1869, 28–57.
A. Brieger – F. Susemihl, Bemerkungen zum vierten buche des Lucretius. Erstes stück, Philologus 29, 1870, 417–447.
A. Brieger – F. Susemihl, Bemerkungen zum vierten buche des Lucretius. Drittes stück, Philologus 33, 1874, 431–448.
A. Brieger, Anz. v. G. Hoerschelmann, Observationes criticae in Lucretii librum alterum, Leipzig 1874, in: Jahrbücher f. Cl. Phil. 21, 1875 (= Neue Jahrb. f. Phil. u. Päd. 111, 1875), 609–633.
A. Brieger, Bericht über die Litteratur zu Lucretius, die Jahre 1878 und 1879 umfassend, Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft 18, 1879, 186–214.
Bruno, Bemerkungen zu einigen Stellen des Lucretius, Jahresbericht der Realschule erster Ordnung Harburg 1872.
K. Büchner, Präludien zu einer Lukrezausgabe, Hermes 84, 1956, 198–233.
R. G. Bury, Lucretiana, Philologische Wochenschrift 58, 1938, 701–704.

D. Butterfield, Emendations on the sixth book of Lucretius, Eranos 104, 2006/2007, 83–92.

D. Butterfield, Sigmatic Ecthlipsis in Lucretius, Hermes 136, 2008, 188–205.

D. Butterfield, Lucretiana quaedam, Philologus 152, 2008, 111–127 (Butterfield 2008b).

D. Butterfield, Lucretiana nonnulla, Exemplaria Classica 12, 2008, 3–23 (Butterfield 2008c).

D. Butterfield, Six Lucretian Emendations, Hyperboreus 14, 2008, 117–123 (Butterfield 2008d).

D. Butterfield, Seven Lucretian Emendations, Eos 95, 2008, 97–108 (Butterfield 2008e).

D. Butterfield, Emendations of the fifth book of Lucretius, Materiali e discussioni 60, 2008, 177–189 (Butterfield 2008f).

D. Butterfield, Ten Lucretian Emendations, Latomus 67, 2008, 634–642. (Butterfield 2008g).

D. Butterfield, Supplementa Lucretiana, Arctos 42, 2008, 17–30 (Butterfield 2008h).

D. Butterfield, Emendations on the third book of Lucretius, Euphrosyne 37, 2009, 309–316.

D. Butterfield, Four Lucretian Emandations, The Cambridge Classical Journal 55, 2009, 49–56 (Butterfield 2009b).

D. Butterfield, Two Lucretian Emendations, Prometheus 35, 2009, 81–89 (Butterfield 2009c).

D. Butterfield, Emendations on the fourth book of Lucretius, Wiener Studien 122, 2009, 109–119 (Butterfield 2009d).

D. Butterfield, Nine Lucretian Emendations, Helmántica 60, 2009, 211–220 (Butterfield 2009e).

D. Butterfield, Five Lucretian Emendations, RFIC 137, 2009, 110–117 (Butterfield 2009f).

D. Butterfield, Lucretianum (3.663), Sileno 36, 2010, 221–225.

D. Butterfield, Lucretius 1.657: the problems of a crux cruciata, in: P. Millett, S. P. Oakley, R. J. E. Thompson (edd.): *Ratio et res ipsa:* Classical essays presented by former pupils to James Diggle on his retirement, Cantabrigiae 2011, 153–166.

D. Butterfield, The Early Textual History of Lucretius' *De rerum natura*, Cantabrigiae 2013.

A. Cartault, La flexion dans Lucrèce, Parisiis 1898.

L. Cassata, Polemica e ironia in Lucr. II. 42–43, Studi Classici e Orientali 28, 1978, 169–170.

G. Christ, Quaestiones Lucretianae, Monachi 1855.

A. C. Clark, Lucretius III. 687–690, Classical Review 25, 1911, 74.

M.L. Clarke, Two Passages in Lucretius, Classical Review 20, 1970, 9–10.

M. L. Clarke, Lucretius 4. 1026, Classical Quarterly 34, 1984, 240.

W. Clausen, Three Notes, American Journal of Philology 70, 1949, 309–315.

W. Clausen, Two Conjectures, American Journal of Philology, 84, 1963, 415–417.

W. Clausen, Three Notes on Lucretius, Classical Quarterly 41, 1991, 544–546.

A. Clementius (ed.), Claudii Salmasii … epistolarum liber primus …, Lugduni Batavorum 1656.

Gian Biagio Conte: coniecturas suas mecum communicavit.

E. Courtney, Two emendations and a non-emendation in Lucretius and Catullus, Materiali e discussioni 71, 2013, 207–211.

A. G. Cramer, In D. Iunii Iuvenalis satiras commentarii vetusti, Hammoniae 1823.

A. Cucchiarelli, Lucrezio, *de rer. nat.* IV 984: *voluntas* o *voluptas*? Una difficoltà testuale e l' interpretazione epicureo-lucreziana del fenomeno onirico, Studi Italiani di filologia classica s. III, 12, 1994 50–102, 208–253.

J. Delz, Zu lateinischen Dichtern, Museum Helveticum 55, 1998, 60–63.

M. Deufert, Pseudo-Lukrezisches im Lukrez. Die unechten Verse in Lukrezens "De rerum natura", Berolini et Novi Eboraci 1996.

M. Deufert, Textgeschichte und Rezeption der plautinischen Komödien im Altertum, Berolini et Novi Eboraci 2002.

M. Deufert, Gnomon 77, 2005, 213–224.

M. Deufert, Zu den gegenwärtigen Aufgaben der Lukrezkritik, Hermes 138, 2010, 48–69.

M. Deufert, Overlooked manuscript evidence for interpolations in Lucretius? The rubricated lines, in: R. Hunter / S. P. Oakley (edd.), Latin Literature and its Transmission. Papers in Honour of Michael Reeve, Cantabrigiae 2016, 68–87.

M. Deufert, *Nocturna versate manu*: Wie der Text von Lukrezens *De rerum natura* noch immer vom Studium seiner griechischen Vorbilder profitieren kann, Hermes 144, 2016, 306–320 (Deufert 2016b).

M. Deufert, Prolegomena zur Editio Teubneriana des Lukrez, Berolini et Bostoniae 2017.

M. Deufert, Kritischer Kommentar zu Lukrezens *De rerum natura*, Berolini et Bostoniae 2018

H. Diels, Lukrezstudien V, Sitz.ber. Ak.Wiss. Berl. 1922, 46–59 [= id., Kl. Schriften zur Gesch. d. antiken Philosophie, Darmstadii 1969, 365–378.

J. D. Duff, Lucretiana, Journal of Philology 20, 1892, 315–318.

T. Edelbluth, Zu Lukrez, Philologische Wochenschrift 47, 1927, 139–144.

P. T. Eden, Lucretius 3, 444, Classical Philology 72, 1977, 248.

A. Ernout, Cas en *-e-* et cas en *-i-* de la troisième déclinaison dans Lucrèce, Révue de Philologie 42, 1918, 133–168.

A. Ernout / L. Robin, Lucrèce de rerum natura. Commentaire exégétique et critique, Parisiis 1925–1928.

W. Everett, Studies in the Text of Lucretius, Harvard Studies in Classical Philology 7, 1896, 21–36.

H. Fischer, De capitulis Lucretianis, Giessae 1924.

A. Forbiger, De T. Lucretii Cari carmine a scriptore serioris aetatis denuo pertractato dissertatio philologica et critica, Lipsiae 1824.

H. Frerichs, Quaestiones Lucretianae, Programm des Grossherzoglichen Gymnasiums zu Oldenburg, Oldenburgi 1892.

P. Friedländer, Pattern of Sound and Atomistic Theory in Lucretius, American Journal of Philology 62, 1941, 16–34.

H. W. Garrod, Notes on Catullus and Lucretius, Journal of Philology 31, 1908, 57–83.

P. Gassendus, Operum tomus secundus quo continentur syntagmatis philosophici partis secundae seu physicae sectionis tertiae membra duo … Lugduni 1658.

F. Giancotti, *Aerea uox*. Un frammento attribuito da Servio a Lucrezio e consimili espressioni di altri poeti in Macrobio, Servio, e altri, in: Grammatici latini d'età imperiale. Miscellanea filologica, Genavae 1976, 41–95.

G. Giardina, Emendamenti al testo di tre poeti latini (Catullo, Lucrezio, Orazio), Prometheus 35, 2009, 231–236.

C. Gneisse, De uersibus in Lucretii carmine repetitis. Diss. inaug. Argentorati 1878

P. E. Goebel, Obseruationes Lucretianae et criticae et exegeticae, Diss. inaug. Bonnae 1854.

E. Goebel, Quaestiones Lucretianae criticae quibus et de codice Victoriano disputatur et de versuum circiter CXL emendatione agitur, Juvavi 1857.

E. Goebel. Zur Texteskritik des Lucrez, Rheinisches Museum 15, 1860, 401–418.

G. P. Goold, A lost manuscript of Lucretius, Acta Classica 1, 1958, 21–30.

L. Grasberger, De Lucretii Cari carmine, Diss. inaug. Monachi 1856.

T. B. Haber, New Housman Lucretiana, Classical Journal 51, 1956, 386–390.

L. Havet: eius coniecturae ab Ernout[2] laudantur.

L. S. Hearnshaw, Lucretius II. 515–6, Classical Review 42, 1928, 63.

Nicolaus Heinsius: Heinsii coniecturae a Munrone[4] laudantur (vide eius praef. p. 24 sq.).

M. W. Herren, The Graeca in the Tituli of Lucretius. What they tell us about the archetype, Wiener Studien 125, 2012, 107–124.

G. Highet, Juvenal's Bookcase, American Journal of Philology 72, 1951, 369–394.

A. E. Housman, Adversaria orthographica, CR 5 (1891) 293–296 [= Classical Papers I 175–180].

A. E. Housman, Lucretiana, JPh 25 (1897) 226–249 [= Classical Papers II 423–441]

A. E. Housman, *Sincerus* and Lucretius III 717, CQ 3, 1909, 63–65 [= Classical Papers II 787–789]

C. L. Howard, Lucretiana, Classical Philology 56, 1961, 145–159.

N. P. Howard – H. A. J. Munro, On Lucretius, Journal of Philology 1, 1868, 114–145.

G. O. Hutchinson, Greek to Latin: Frameworks and Contexts for Intertextuality, Oxonii 2013.

H. D. Jocelyn, Lucretius, his Copyists and Horrors of the Underworld, Acta Classica 29, 1986, 43–56.

A. Kannengiesser, De Lucretii versibus transponendis, Diss. Inaug. Gottingae 1878.

A. Kannengiesser, Zu Lukrez, Philologus 43, 1884, 536–545.

A. Kannengiesser, Zu Lucretius. VI. 921–935, Philologus. Vierter Supplementband, 1884, 510 (Kannengiesser 1884b).

B. Krieger, Zu Lucr. 6, 743, Hermes 144, 2016, 380–381.

A. Krokiewicz, De parum perspectis Lucreti locis quibusdam, in: Charisteria Casimiro de Morawski septuagenario oblata ab amicis collegis discipulis, Cracoviae 1922, 211–220.

P. Langen, Zu Lucretius, Philologus 34, 1876, 28–39.

M. Leumann, Lateinische Laut- und Formenlehre 1940–1955, Glotta 37, 1957, 123–151.

F. Leo, Analecta Plautina II, Gottingae 1898 [= Ausgewählte Kleine Schriften I 123–162].

I. Lipsius, Opera omnia quae ad criticam proprie spectant ... Antverpiae 1600.

H. G. Lord, On Lucretius V, 1442, Latomus 33, 1974, 379–381.

H. Lotze, Quaestiones Lucretianae, Philologus 7, 1852, 696–732.

E. Maass, Untersuchungen zu Properz und seinen griechischen Vorbildern, Hermes, 31, 1896, 373–434.

J. N. Madvig, Opuscula academica ab ipso collecta, emendata, aucta, Hauniae 1834.

J. N. Madvig, Adversaria critica ad scriptores Graecos et Latinos. II Emendationes Latinae, Hauniae 1873.

R. Mayer, On Lucretius 5. 120, American Journal of Philology 99, 1978, 154.

Jeremiah Markland: Vide A. Stachelscheid, Unedited Conjectures of Markland, Hermathena 4, 1881, 153–156.

J. Meissner, Quaestiones ad usum casuum obliquorum Lucretianum pertinentes, Diss. inaug. Halis Saxonum 1891.

W. A. Merrill, Criticism of the Text of Lucretius with Suggestions for its Improvement, University of California Publications in Classical Philology Vol. 3, 1916, 1–133.

W. A. Merrill, Notes on Lucretius, University of California Publications in Classical Philology Vol. 3, 1918, 265–316.

W. Morel, Zu Lukrez, Philologus 85, 1930, 227 sq.

C. F. W. Müller, Syntax des Nominativs und Akkusativs im Lateinischen, Lipsiae et Berolini 1908.

C. Müller, Gnomon 46 (1974), 756–764.

G. Müller, Die Problematik des Lucreztextes seit Lachmann, Philologus 102 (1958) 247–283; 103 (1959) 53–86 [= Müller 1959b]

G. Müller, Die Darstellung der Kinetik bei Lukrez. Berolini 1959

L. Müller, Zu Lucretius VI, 1065–1067 Lchm., Philologus 11, 1856, 399.

L. Müller, Virgil, nicht Lucrez oder Lucilius, Rheinisches Museum 27, 1872, 184 sq.

H. Munro, On Lucretius, Journal of Classical and Sacred Philology 1, 1854, 21–46.
Muretus: Mureti coniecturas laudat Lambinus in commentario.
C. E. Murgia, "The most Desperate Textual Crux in Lucretius" – 5. 1442, Classical Philology 95, 2000, 304–317.
J. Mussehl, De Lucretiani libri primi condicione ac retractatione, Tempelhofi ad Berolinum 1912.
L. Neumann, De interpolationibus Lucretianis. Diss. inaug. Halis Saxonum 1875.
F. Nencini, Emendationum Lucretianarum spicilegium, Studi Italiani di Filologia Classica 3, 1895, 205–224.
F. Nencini, Lucretiana, Rivista di Filologia e d'Istruzione Classica 24 (1896) 304–314.
W. S. M. Nicoll, Lucretius V 312, Latomus 27, 1968, 415–417.
W. Olszaniec, Lucretius 4.791, Acta Ant. Hung. 52, 2012, 135–136.
W. Olszaniec, A Lucretian gloss reconsidered (Lucr. 5.1442), Hermes 142, 2014, 492–493.
J. C. E. Oppenrieder, Quaestiones Lucretianae, Augustae Vindelicorum 1847.
E. Orth, Lucretiana, Philologische Wochenschrift 41, 1921, 668–670.
Silvia Ottaviano: coniecturas suas mecum communicavit.
J. Paulson, In Lucretium adversaria, in: Från filologiska föreningen. I Lund. Språkliga uppsatser, Lundae 1897, 17–30.
G. P(inzger), Recensio eclogarum poetarum Latinorum quas edidit Casparus Orellius, Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung 20, 1823, 121–128, 129–136, 137–139.
Fr. Polle, De artis vocabulis quibusdam Lucretianis, Dresdae 1866.
Fr. Polle, Zu Lucretius, Philologus 25, 1866, 269–284. (Polle1866b)
Fr. Polle, Die Lucrezlitteratur seit Lachmann und Bernays, Philologus 26, 1867, 290–345. 524–565.
M. Possanza, The Text of Lucretius 2, 1174, Classical Quarterly 40, 1990, 459–464.
J. P. Postgate, Lucretiana, Journal of Philology 16, 1887, 124–130.
J. P. Postgate, Lucretiana, Journal of Philology 24, 1895, 131–147.
J. P. Postgate, Epilegomena on Lucretius, Classical Review 17, 1903, 30–32.
C. Proll, De formis antiquis Lucretianis, Diss. inaug. Vratislaviae 1859.
E. Pulz, Enjambementanfänge am Versende bei Lukrez, Glotta 93, 2017, 159–181.
H. Purmann, Quaestionum Lucretianarum specimen, Diss. inaug. Vratislaviae 1846.
H. Purmann, Neue Beiträge zur Kritik des Lucretius, Naumburgi 1849.
H. Purmann, Bespr. der Lukrezausgaben von Lachmann und Bernays, Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik 67, 1853, 644–679.
H. Purmann, Quaestiones Lucretianae, Programm Lauban 1858.
H. Purmann, Zu Lucretius, Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik 115, 1877, 273–287.

M. D. Reeve, The Italian Tradition of Lucretius, Italia Medioevale e Umanistica 23, 1980, 27–48.
M. D. Reeve, The Italian Tradition of Lucretius revisited, Aevum 79, 2005, 115–164.
M. D. Reeve: coniecturas suas mecum communicavit.
J. S. Reid, Lucretiana, HStClPhil 22, 1911, 1–53.
A. I. Reisacker, Quaestiones Lucretianae, Diss. inaug. Bonnae 1847.
H. Richards, Propertiana and other Notes, Classical Review 13, 1899, 15–20.
W. Richter, Textstudien zu Lukrez, Monachi 1974.
Thomas Riesenweber: coniecturas suas mecum communicavit.
N. H. Romanes, Notes on the Text of Lucretius, Oxonii 1934.
N. H. Romanes, Further Notes on Lucretius, Oxonii 1935.
J. Roos, Ad Lucretii poematum libros tres priores dissertatio critica, Groningae 1847.
L. Ruggeri, Lucr. 3, 258, Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici 69, 2012, 187–189.
P. Rusch, De Posidonio Lucreti Cari auctore in carmine de rerum natura VI., Diss. inaug. Gripeswoldae 1882.
I. Rutgersius, Variarum lectionum libri sex, Lugduni Batavorum 1618.
F. H. Sandbach, Two Passages in Lucretius, CR 13, 1963, 13f.
T. J. Saunders, A note on Lucretius III 240, Mnemosyne 28, 1975, 296–298.
H. Sauppe, Quaestiones Lucretianae. Gött. Ind. lect. 1880 [= Ausgewählte Schriften, Berolini 1896].
W. Schmid, Altes und Neues zu einer Lukrezfrage, Philologus 93, 1938, 338–351.
W. Schmid, Lukrez über die Mächtigen und ihre Ängste, in: Symbola Coloniensia Iosepho Kroll … oblata, Coloniae Agrippinae 1949, 101–109.
W. Schmid, Versuch einer neuen Deutung der Überlieferung in Lucr. 2, 356, FS J. Straub, (Beihefte der Bonner Jahrbücher Bd. 39), Bonnae 1977, 159–164.
F. W. Schneidewin, Variae Lectiones, Philologus 3, 1848, 523–542.
R. J. Shackle, Notes on Lucretius, Classical Review 35, 1921, 156.
R. J. Shackle, Notes on Lucretius, Classical Review 36, 1922, 115.
D. R. Shackleton Bailey, Lucretiana, Phoenix 39, 1985, 27–29.
K. Sier, Lebenswahl als Ritual: Lukrez 2, 614–617, in: A. Heil, M. Korn, J. Sauer (edd.), Noctes Sinenses. Festschrift für Fritz-Heiner Mutschler zum 65. Geburtstag, Heidelbergae 2011, 424–430.
Kurt Sier: coniecturas suas mecum communicavit.
V. Sivo, 'Fortuna' medievale di un verso lucreziano (Da Micone di Saint-Riquier a Giovanni Balbi, Invigilata Lucernis 10, 1988, 305-325.
M. F. Smith, Three Textual Notes on Lucretius, Classical Review 16, 1966, 264–266.
L. Spengel, recensio editionis Lachmannianae, Gelehrte Anzeigen der k. bayer. Akademie der Wissenschaften 33, 1851, 761–763, 769–776, 777–784, 788–792.

J. S. Speyer, Lucretiana, Album gratulatorium in honorem Henrici van Herwerden, Trajecti ad Rhenum 1902, 190–193.

E. Stampini, Lucretiana V (V, 483–486; 878–881; 1442), Rivista di filologia e di istruzione classica 45 (1917), 177–189.

H. Stuerenburg, De carminis Lucretiani libro primo, Lipsiae 1874.

F. Susemihl, De carminis Lucretiani prooemio (et de vitis Tisiae Lysiae Isocratis Platonis Antisthenis Alcidamantis Gorgiae) quaestiones epicriticae, Index scholarum Greifswald, Sommersemester 1884, III–XXII.

Susemihl: vide Brieger.

Jacobus Susius: Eius coniecturae afferuntur in variis lectionibus editionis Tonsonianae; sed cf. Butterfield (2013) 312[30].

S. Timpanaro, Dativi in *–āī* in Ennio ed in Lucrezio?, SIFC 22, 1947, 209–213.

S. Timpanaro, Lucrezio III 1, Philologus 104, 1960, 147–149.

S. Timpanaro, Longiter in Lucrezio III 676, Maia 22, 1970, 355–357.

S. Timpanaro, Alcuni tipi di sinonimi in asindeto in Latino arcaico e loro sopravvivenze in Latino classico, RFIC 116, 1988, 257–297; 385–428.

T. Tohte, Zu Lucretius, Jahrbücher für Classische Philologie 24, 1878 (= Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik 117, 1878), 123–136.

Turnebus adv. : A. Turnebus, Adversariorum libri triginta, Parisiis 1564–73 (iterum Parisiis 1580).

Turnebus : Adriani Turnebi coniecturae apud Lambinum laudantur.

J. Vahlen, Über das Prooemium des Lucretius, Monatsb. Berl. Ak. 1877, 479–499 [= idem, Gesammelte philologische Schriften. Zweiter Teil, Berolini 1923, 12–31).

I. Vahlen, Index lectionum hibernarum Berolin. 1881/1882, 3–20 [= idem, Opuscula academica I, Lipsiae 1907, 154–173.

J. Vahlen (ed.), Karl Lachmanns Briefe an Moriz Haupt, Berolini 1892.

Geradus et Is(aac) Vossius: Vossiorum coniecturae a Munrone[4] afferuntur (cf. praef. p. 25); quas omisit, addidi ex editione Tonsoniana, quam post Vossii nomen in apparatu laudo.

W. S. Watt, Lucretiana, Hermes 117, 1989, 233–236.

W. S. Watt, Lucretiana, Museum Helveticum 47, 1990, 121–127.

W. S. Watt, Lucretiana, Philologus 140, 1996, 248–256.

H. Weil, Ueber einige Stellen des Lucretius, Zeitschrift für die Alterthumswissenschaft 5, 1847, 305–312.

H. Weil, Ueber einige Stellen des Lucretius, Zeitschrift für die Alterthumswissenschaft 6, 1848, 689–694.

D. A. West, Two Notes on Lucretius, Classical Quarterly 14, 1964, 94–102.

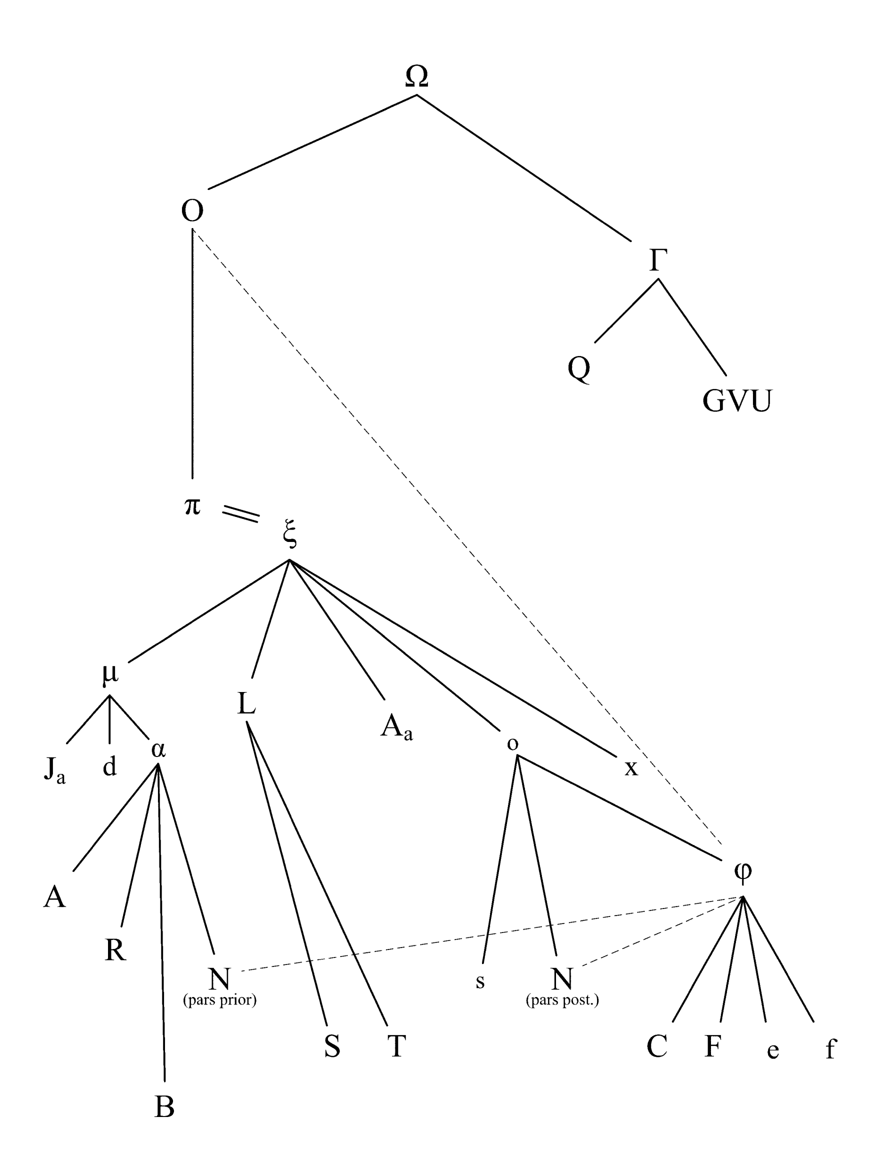
G. C. Whittick, Lucretius V, 1442, American Journal of Philology 61, 1940, 69–72.

K. Winckelmann, Beiträge zur Kritik des Lucretius, Salzwitae 1857.

M. Winterbottom, Lucretius 5.845–854, Hermes 128, 2000, 505f.

Otto Zwierlein: coniecturas suas mecum communicavit.

STEMMA CODICVM

CONSPECTVS SIGLORVM

Ω codicum O Γ archetypus deperditus. restituitur ex consensu testium O Γ aut O Q aut O G aut O U aut O V

Γ fons deperditus codicis Q schedarumque G V U, quae unius ut videtur codicis sunt reliquiae

O Leidensis Voss. Lat. F 30 (saec. IX$^{\text{in.}}$)
O^{1} Oblongi textus nondum correctus
O^{D} Oblongi textus a Dungalo correctus
O^{2} Oblongi textus sive a librariis sive a correctoribus fere aequalibus correctus
O^{3} Oblongi textus a correctore posterioris aetatis correctus qui decimo ut videtur saeculo et glossas et correcturas addidit usque ad versum 1, 824

Q Leidensis Voss. Lat. Q 94 (saec. IX$^{\text{med.}}$)
Q^{1} Quadrati textus nondum correctus
Q^{a} Quadrati textus sive a librariis sive a correctoribus fere aequalibus correctus
Q^{2} Quadrati textus a viro doctissimo saec. XV correctus

G Schedae Gottorpienses Hauniae servatae (GKS 211 2°: saec. IX$^{\text{ex.}}$). continent 1, 1–2, 456 (omissis 1, 734–785, 2, 253–304).
V Schedae Vindobonenses priores (ÖNB Cod. Lat. 107, folia 9–14: saec. IX$^{\text{ex.}}$). continent 2, 642–3, 621 (omissis 2, 757–805).
U Schedae Vindobonenses posteriores (ÖNB Cod. Lat. 107, folia 15–18: saec. IX$^{\text{ex.}}$). continent 6, 743–1286, 2, 757–805, 5, 928–979, 1, 734–785, 2, 253–304.
G^{1} V^{1} U^{1} textum nondum correctum indicant, G^{2} V^{2} U^{2} correctiones seu librarii seu cuiuscumque fere aequalis sunt.

Coniecturae ex his fontibus saeculi XV afferuntur:

ξ fons deperditus antiquissimarum coniecturarum, quae in omnibus fere codicibus Italicis inveniuntur et cuidam apographo Oblongi (π) debentur, quod postquam Poggius anno 1417 faciendum curavit, coniecturis Poggii et eius aequalium auctum est. Ad ξ restituendum adhibentur μ L A_a o x.

μ codicum J_a d α fons deperditus
- J_a Matritensis Bibl. Nat. 2885, saec. $XV^{med.}$
- d Flor. Laur. Conv. Sopp. 453, saec. $XV^{2/3}$
- α codicum A B R fons deperditus
  - A Vat. Lat. 3276, a. 1442 scriptus
  - B Vat. Barb. Lat. 154, saec. $XV^{ex.}$
  - R Vat. Ross. 502, saec. $XV^{med.}$
- α* indicatur consensus A^2 B R

L Flor. Laur. 35. 30, a Nicolao Nicolo circa a. 1435 scriptus

A_a Vat. Reg. Lat. 1706 (a versu 3, 646), paulo post L scriptus

o Vat. Patetta 312, saec. $XV^{2/3}$

x Caesenas Bibl. Malatestiana S 20.4, circa a. 1460 scriptus

φ codicum F C e f fons deperditus; quorum lectionibus cum consentit o^2, notam adhibeo φ*.
- F Flor. Laur. 35. 31, circa a. 1460 scriptus
- C Cantabrigiensis Bibl. Univ. Nn. 2. 40, saec. $XV^{3/4}$, ante a. 1471 scriptus
- e Vat. Lat. 3275, circa a. 1467 scriptus
- f Vat. Ottob. Lat. 1136, circa a. 1457 scriptus

N Neapolitanus Bibl. Nat. IV E 51, a Pomponio Laeto a 1458/1459 scriptus et correctus

s Mediolanensis Ambros. E 125 sup. (a Petro Odo Montopolitano correctus), circa a. 1460 scriptus

S Flor. Laur. 35. 29 (a Politiano correctus), saec. XV^2

T Flor. Laur. 35. 32 (primo libro a quodam docto bonis coniecturis ex diversis fontibus sumptis auctus), saec. XV^2

Y Placentinus Bibl. comm. Land. 33, a Cippellario a. 1507 exaratus

Siglis qualia sunt $ξ^{-L}$, $φ^{-C}$ consensum testium cuiusdam fontis omnium indico, eo excepto teste qui nota demendi anteposita minutior, sed sublevatus fonti adscribitur.

Notae L^1 o^1 A^1 F^1 et ceterae quae huiusmodi sunt textum codicis Italici nondum correctum indicant, L^2 o^2 A^2 F^2 correctiones seu librarii seu cuiuscumque fere aequalis seu paulo recentioris sunt.

$C^{σχ}$ et ceterae huiusmodi notae scholium textui adpositum indicant.

Hic illic singulariter pro coniecturis, quas apud priores editores laudatas inveni, afferuntur codices

D	Flor. Laur. 35. 25, paulo post a. 1435 scriptus
X	Oxoniensis, Bibl. Bodl. Auct. F I 13, saec. $XV^{3/4}$
Z	Londiniensis, Bibl. Brit. Harl. 2694, saec. $XV^{4/4}$
b	Basiliensis, Bibl. Univ. F VIII 14, circa a. 1470 scriptus
r	Romanus (Roma, Bibl. Naz. Centr. Fondi Minori 437 [= S. Onofrio 85]), saec. $XV^{3/4}$
Z_a	Caesaraugustanus (Zaragoza, Biblioteca del Cabildo Metropolitano ms 11–36), circa a. 1465 scriptus
z	Vat. Lat. 1569, a. 1483 scriptus
B_a	Londiniensis, Bibl. Brit. Harl. 2612, saec. $XV^{2/3}$
C_a	Londiniensis, Bibl. Brit. Harl. 2554, saec. XV^{2}
I	Monacensis Lat. 816a, saec. $XV^{3/4}$
W	Vindobonensis (ÖNB Cod. Lat. 170), circa a. 1460 scriptus
D_a	Vat. Ross. 884, a Nicolao Machiavelli inter a. 1496 et 1500 scriptus

ALIA SIGLA

adn. ed. Veron. Utr.:	vide quae scripsi p. xxxi.
Mar., Mar.*:	vide quae scripsi p. xix sq.
Pont., Pont.^{L}, Pont.^{M}:	vide quae scripsi p. xix.

T. LVCRETI CARI

DE RERVM NATVRA

LIBER PRIMVS

Aeneadum genetrix, hominum diuomque uoluptas,
alma Venus, caeli subter labentia signa
quae mare nauigerum, quae terras frugiferentis
concelebras, per te quoniam genus omne animantum
concipitur uisitque exortum lumina solis:
te, dea, te fugiunt uenti, te nubila caeli
aduentumque tuum, tibi suauis daedala tellus
summittit flores, tibi rident aequora ponti
placatumque nitet diffuso lumine caelum.
nam simul ac species patefactast uerna diei
et reserata uiget genitabilis aura fauoni,
aeriae primum uolucres te, diua, tuumque
significant initum, perculsae corda tua ui.
15 inde ferae, pecudes persultant pabula laeta
14 et rapidos tranant amnis: ita capta lepore
16 te sequitur cupide quo quamque inducere pergis.
denique per maria ac montis fluuiosque rapacis

1–733 Ω (= *O*Γ [= *QG*])

1 *Prisc. gramm. II 292, 19* | – genetrix *Ov. trist. 2, 261. CIL IV 3072* (*solum* Aeneadum *CIL IV 3139. 3913*) ‖ **2** alma Venus c. s. l. s. *Don. Ter. Eun. 325* | caeli – *Serv. Aen. 1, 198* ‖ **3 sq.** – concelebras *Non. p. 274, 33* ‖ **3** *Cf. ad Lucr. frg.* 5^{**} ‖ **7** daedala – *Macr. Sat. 6, 4, 20. Cf. Paul. Fest. p. 59, 26*: daedalam … dictam esse apud Lucretium terram. ‖ **12** – uolucres *Schol. Verg. Bern. georg. 1, 375*

5 lumina *O* : lumine Γ ‖ **6–20** *parenthesin fecit Susemihl* (*1884*) *III–VI* (*10–20 iam Vahlen* [*1877*] *482–484*) ‖ **8** summittit *O* : summit Γ ‖ **11** *uncialibus litteris tamquam titulus scriptus est in O; cf. Deufert* (*2016*) *85 sq.* ‖ **15** *ante 14 collocavit* ξ | ferae *O* : fere, *quod voluit Wakefield*, Γ : ferae et *Bentley, metro improbante* | pecudes persultant] *fort.* pecudesque insultant ‖ **16** pergis O^2 : tergis Ω

frondiferasque domos auium camposque uirentis
omnibus incutiens blandum per pectora amorem
efficis ut cupide generatim saecla propagent.
quae quoniam rerum naturam sola gubernas,
nec sine te quicquam dias in luminis oras
exoritur neque fit laetum neque amabile quicquam,
te sociam studeo scribendis uersibus esse,
quos ego de rerum natura pangere conor
Memmiadae nostro, quem tu, dea, tempore in omni
omnibus ornatum uoluisti excellere rebus:
quo magis aeternum da dictis, diua, leporem.
effice ut interea fera moenera militiai
per maria ac terras omnis sopita quiescant.
nam tu sola potes tranquilla pace iuuare
mortalis, quoniam belli fera moenera Mauors
armipotens regit, in gremium qui saepe tuum se
reicit, aeterno deuictus uulnere amoris,
atque ita suspiciens tereti ceruice reposta
pascit amore auidos inhians in te, dea, uisus,
eque tuo pendet resupini spiritus ore.
hunc tu, diua, tuo recubantem corpore sancto
circumfusa super, suauis ex ore loquelas
funde petens placidam Romanis, incluta, pacem.
nam neque nos agere hoc patriai tempore iniquo
possumus aequo animo, nec Memmi clara propago
talibus in rebus communi desse saluti.

18 – auium *Serv. georg. 2, 372* ‖ **27** *Prisc. gramm. II 445, 1. gramm. II 527, 7* **29** *Prisc. gramm. II 285, 8* ‖ **31–34** *Schol. Stat. Theb. 3, 296*

18 frondiferasque *O, Serv.* : -osque Γ ‖ **24** studeo Γ : studio *O* ‖ **27** ornatum *Prisc. utroque loco* : oralatum Ω ‖ **32** moenera *Lambinus* (munera *iam* Q^{2}*BNox*) : monera Ω : moenia *Schol. Stat.* ‖ **33** regit *Schol. Stat.* : regium Ω | qui O^{3} : que Ω : quia *Schol. Stat.* ‖ **34** reicit Γ, *Schol. Stat.* : reficit *O* | deuictus Ω : deuinctus *Schol. Stat.* ‖ **36** inhians *O* : inhiens Γ | te *om.* O^{1}, *add.* O^{3} ‖ **37** spiritus ore] *litt.* iritus ore *scr.* O^{D} *in ras.* ‖ **40** funde *O* : punde Γ ‖ **41** patriai O^{2} : patria Ω **43** desse J_{a}*NL*o^{2} (deesse *iam* O^{3}) : id esse Ω

{omnis enim per se diuum natura necessest
immortali aeuo summa cum pace fruatur
semota ab nostris rebus seiunctaque longe.
nam priuata dolore omni, priuata periclis,
ipsa suis pollens opibus, nihil indiga nostri,
nec bene promeritis capitur nec tangitur ira.}
    Quod superest, ⟨Memmi⟩, uacuas auris ⟨animumque⟩
semotum a curis adhibe ueram ad rationem,
ne mea dona tibi studio disposta fideli,
intellecta prius quam sint, contempta relinquas.
nam tibi de summa caeli ratione deumque
disserere incipiam et rerum primordia pandam,
unde omnis natura creet res auctet alatque,
quoue eadem rursum natura perempta resoluat;
quae nos materiem et genitalia corpora rebus
reddunda in ratione uocare et semina rerum
appellare suemus et haec eadem usurpare
corpora prima, quod ex illis sunt omnia primis.
    Humana ante oculos foede cum uita iaceret
in terris, oppressa graui sub religione,
quae caput a caeli regionibus ostendebat,
horribili super aspectu mortalibus instans,

44–49 *Cf. ad 2, 646–651* | **44–46.49** *Cf. ad 2, 646–648.651* ‖ **48** *Cf. ad 2, 650 Cf. ad 2, 651* ‖ **50** *Cf. ad 4, 912* ‖ **54–57** *Sen. epist. 95, 11* ‖ **62 sq.** *Non. p. 314, 31. p. 379, 11* | – in terris *Non. p. 327, 2* ‖ **64** a caeli – *Lact. inst. 3, 27, 10*

44–49 = 2, 646–651 ‖ **51** adhibe – = 2, 1023

44–49 *del. Pont., ignorantia scriptorum huc translatos censuit Noianus teste* $C^{\sigma\chi}$ (*cf. Reeve* [*1980*] *34*^{2}, *Butterfield* [*2013*] *42*^{120}) | **44** omnis Q^{2}ξ (*Lact., Schol. Stat.*, Ω *2, 646*) : omnes Ω ‖ **48** nostri] curae *Serv. auct.* ‖ *post* **49** *lac. ind. Lachmann qui v. 50 supplementa Bernaysii probavit* ‖ **50** Memmi uacuas auris animumque *Sauppe* (*1880*) *12* : ut (*del.* O^{2}) uacuas auris Ω : uacuas auris animumque sagacem *Bernays* (*1847*) *559 sq., qui huc rettulit Schol. Verg. ad 4, 912 citatum* ‖ **57** quoue e. rursum] quoque e. rursus *Sen.* ‖ **58–61** *damn. Deufert* (*1996*) *225 sqq.* ‖ **63** religione *Non.* : religioni O^{1} (*corr.* O^{2}) : relione Γ ‖ **64** ostendebat] ostentabat *Lact.*

primum Graius homo mortalis tendere contra
est oculos ausus primusque obsistere contra;
quem neque fama deum nec fulmina nec minitanti
murmure compressit caelum, sed eo magis acrem
inritat animi uirtutem, effringere ut arta
naturae primus portarum claustra cupiret.
ergo uiuida uis animi peruicit, et extra
processit longe flammantia moenia mundi
atque omne immensum peragrauit mente animoque;
unde refert nobis uictor quid possit oriri,
quid nequeat, finita potestas denique cuique
quanam sit ratione atque alte terminus haerens.
quare religio pedibus subiecta uicissim
opteritur, nos exaequat uictoria caelo.
Illud in his rebus uereor, ne forte rearis
inpia te rationis inire elementa uiamque
indugredi sceleris. quod contra saepius illa
religio peperit scelerosa atque impia facta.
Aulide quo pacto Triuiai uirginis aram
Iphianassai turparunt sanguine foede

66 sq. – ausus *Non. p. 411, 3* (*s. v.* tendere) ‖ **70 sq.** ecfringere* – *Non. p. 506, 37. Prisc. gramm. II 499, 9. Mico pen. syll. p. 146, 29* ‖ **75 sq.** – nequeat *Non. p. 381, 30* ‖ **82** *Ps.Prob. ult. syll. gramm. IV 263, 1. Ecl. Sang. 85* (*p. 10*) ‖ **83** *Lact. inst. 1, 21, 14 qui citat Lucr. 1, 101. 83* ‖ **84 sq.** *Prisc. gramm. II 285, 10* ‖ **84** Triuiai – *Consent. gramm. V 389, 15*

75–77 quid – = 1, 594–596 ‖ **76 sq.** = 5, 89. 90; 6, 65. 66 ‖ **80** – rebus = 1, 370. 1052; 2, 308; 3, 319. 370. 900; 4, 256. 898; 5, 247. 1091; 6, 1056. 1230; ~ 2, 216. 581. 891; 4, 822

66 mortalis, *quod cum* oculos *iungendum est,* Ω, *Non.* : immortalis φ^{-C} *contra Lucreti usum metricum* | tendere *Non.* : tollere Ω ‖ **68** fama] fana *Bentley* **70** effringere *Prisc., Mico* : perfringe *vel* profringe *codd. Non.* : confringere Ω, *quare* ecfringere *cum Wakefieldo Housman* (*1891*) *295* ‖ **71** portarum] terrarum *Prisc., Mico* | cupiret *Non., Prisc., Mico* (*item* O^2) : cuperet Ω : ał uideret *superscr.* O^3 ‖ **74** omne O^2 : omnem Ω | mente *O* : menteque Γ ‖ **77** quanam O^3 *et* Ω *1, 596* : quantum Ω *hoc loco* | alte *O* : ali Γ ‖ **83** atque *O, Lact.* : ac Γ ‖ **84** Triuiai *Consent., Prisc.* : triui at Ω ‖ **85** Iphianassai *Prisc.* : Iphianassa Ω | sanguine *O, Prisc.* : sanuine Γ

ductores Danaum delecti, prima uirorum.
cui simul infula uirgineos circumdata comptus
ex utraque pari malarum parte profusast,
et maestum simul ante aras adstare parentem
sensit et hunc propter ferrum celare ministros
aspectuque suo lacrimas effundere ciuis,
muta metu terram genibus summissa petebat.
nec miserae prodesse in tali tempore quibat
quod patrio princeps donarat nomine regem:
nam sublata uirum manibus tremibundaque ad aram
deductast, non ut sollemni more sacrorum
perfecto posset claro comitari hymenaeo,
sed casta inceste nubendi tempore in ipso
hostia concideret mactatu maesta parentis,
exitus ut classi felix faustusque daretur.
tantum religio potuit suadere malorum.
    Tutemet a nobis iam quouis tempore uatum
terriloquis uictus dictis desciscere quaeres.
quippe etenim quam multa tibi iam fingere possunt
somnia, quae uitae rationem euertere possint
fortunasque tuas omnis turbare timore!
et merito: nam si certam finem esse uiderent
aerumnarum homines, aliqua ratione ualerent
religionibus atque minis obsistere uatum;
nunc ratio nulla est restandi, nulla facultas,
aeternas quoniam poenas in morte timendum.
ignoratur enim quae sit natura animai,
nata sit an contra nascentibus insinuetur,

86 – Danaum *CIL IV 5020* (*ex Lucr. aut Verg. Aen. 2, 14*) ‖ **92** *Schol. Verg. Veron. Aen. 12, 718* ‖ **101** *Lact. inst. 1, 21, 14* (*cf. ad 83*) ‖ **102** *Serv. auct. Aen. 4, 606. Prisc. gramm. II 591, 11* ‖ **107** *Non. p. 205, 9* ‖ **111** *Serv. Aen. 11, 230*

91 lacrimas – ~ 1, 125 ‖ **113** nascentibus – = 3, 671

86 delecti *O* : di- Γ ‖ **92** petebat Ω : petiuit *Schol. Verg.* ‖ **95** aram Γ : aras *O* **102** quouis *Serv. auct., Prisc.* : quoduis Ω ‖ **103** desciscere *O* : di- Γ ‖ **104** iam *O* : me Γ | possunt *Mar.* : possum Ω ‖ **105** rationem euertere *Deufert* : rationes uertere Ω ‖ **111** poenas *O, Serv.* : ponas Γ | timendum Ω, *Serv.* : timendum est *z*

et simul intereat nobiscum morte dirempta,
an tenebras Orci uisat uastasque lacunas,
an pecudes alias diuinitus insinuet se,
Ennius ut noster cecinit, qui primus amoeno
detulit ex Helicone perenni fronde coronam,
per gentis Italas hominum quae clara clueret;
etsi praeterea tamen esse Acherusia templa
Ennius aeternis exponit uersibus edens,
quo neque permaneant animae neque corpora nostra,
sed quaedam simulacra modis pallentia miris;
unde sibi exortam semper florentis Homeri
commemorat speciem lacrimas effundere salsas
coepisse et rerum naturam expandere dictis.
quapropter bene cum superis de rebus habenda
nobis est ratio, solis lunaeque meatus
qua fiant ratione, et qua ui quaeque gerantur
in terris, tum cum primis ratione sagaci
unde anima atque animi constet natura uidendum,
et quae res nobis uigilantibus obuia mentes
terrificet morbo adfectis somnoque sepultis,
cernere uti uideamur eos audireque coram,
morte obita quorum tellus amplectitur ossa.
    Nec me animi fallit Graiorum obscura reperta
difficile inlustrare Latinis uersibus esse,
multa nouis uerbis praesertim cum sit agendum
propter egestatem linguae et rerum nouitatem;
sed tua me uirtus tamen et sperata uoluptas

119 *Ecl. Sang. 86* (*p. 10*) ‖ **123** *Macr. Sat. 6, 1, 49* | pallentia *Schol. Verg. Bern. georg. 1, 477* ‖ **124** semper – *Don. Ter. Andr. 175* ‖ **134 sq.** *Macr. Sat. 6, 1, 48*

125 lacrimas – ~ 1, 91 ‖ **129** ~ 1, 568 ‖ **131** ~ 4, 121 ‖ **132 sq.** nobis – terrificet = 4, 33. 34 ‖ **135** ~ 4, 734 ‖ **136** – fallit = 1, 922; 5, 97

117 noster ... primus *O* : primus ... noster Γ ‖ **120** praeterea O^1 : -eat O^3Γ **122** permaneant] permanent *ed. Veron. et Politianus in S, fort. recte* : perueniant *Mar.* ‖ **123** *om.* Γ ‖ **125** effundere *O* : et fundere Γ, *quare* ecf- *Havercampus in adnotationibus* (*cf. Housman* [*1891*] *295*) ‖ **126** c(o)episse et Q^2α^{*-R}*e* : coepisset Ω ‖ **130** tum *B*φ : tunc Ω ‖ **134** uti *O, Macr.* : ut Γ ‖ **139** et *fort. delendum*

suauis amicitiae quemuis efferre laborem
suadet et inducit noctes uigilare serenas
quaerentem dictis quibus et quo carmine demum
clara tuae possim praepandere lumina menti,
res quibus occultas penitus conuisere possis.
{hunc igitur terrorem animi tenebrasque necessest
non radii solis neque lucida tela diei
discutiant, sed naturae species ratioque.}
  Principium cuius hinc nobis exordia sumet,
nullam rem e nihilo gigni diuinitus umquam.
quippe ita formido mortalis continet omnis,
quod multa in terris fieri caeloque tuentur,
quorum operum causas nulla ratione uidere
154 possunt ac fieri diuino numine rentur.
156 quas ob res ubi uiderimus nihil posse creari
de nihilo, tum quod sequimur iam rectius inde
158 perspiciemus, et unde queat res quaeque creari
155 et quo quaeque modo fiant opera sine diuom.
159   Nam si de nihilo fierent, ex omnibus rebus
omne genus nasci posset, nihil semine egeret.
e mare primum homines, e caelo posset oriri
squamigerum genus et uolucres erumpere terra;
armenta atque aliae pecudes, genus omne ferarum

147 *Max. Victorin. gramm. VI 221, 11. Cruind. ars metr. p. 44, 14* ‖ **150–156** *Erm. epist. I 5, 288* (*p. 277*) ‖ **150** *Cf. Serv. georg. 2, 49* nam hoc est ‘gigni de nihilo nihilum: in nihilum nil posse reuerti’. ‖ **152–154.156–158** *Exc. Vat. Reg. 598* **156** *Ecl. Sang. 8* (*p. 6*) ‖ **159 sq.** *Lact. ira 10, 16*

146–148 = 2, 59–61; 3, 91–93; 6, 39–41 ‖ **152** ~ 6, 50 ‖ **153 sq.** = 6, 56. 57; 90. 91 ‖ **159** – fierent ~ 1, 180

141 quemuis *O* : quamuis Γ | efferre Ω : sufferre T^2 (*cf. Ps.Cato dist. 3, 6, 2*) : perferre φ^f ‖ **142** serenas] seueras *Bentley et Creech* (*dubitanter in notis*) **146–148** *damn. Gneisse* (*1878*) *69–71, minus displicerent post 135* (*quod iam vidit Brieger* [*1866*] *457*) *aut post 154* ‖ **147** radii *O, Max. Victorin., Cruind.* : radiis Γ *post* **148** *lac. ind. C. Müller 146–148 deletis* ‖ **149** principium cuius hinc] principium hinc cuius *BN, Pont.* (*omnes, ut videtur, ex* α) ‖ **158** et *dBLxC*^{2} : ut Ω, *Exc. Vat. Reg.* ‖ **155** *deest in Exc. Vat. Reg.; post 158 collocavit* $L^2C^2f^2$ ‖ **161** e caelo *Deufert* : e terra Ω | posset Γ : possit *O* ‖ **162** terra *Deufert* : caelo Ω

incerto partu culta ac deserta tenerent.
nec fructus idem arboribus constare solerent,
sed mutarentur: ferre omnes omnia possent.
quippe ubi non essent genitalia corpora cuique,
qui posset mater rebus consistere certa?
at nunc seminibus quia certis quaeque creantur,
inde enascitur atque oras in luminis exit,
materies ubi inest cuiusque et corpora prima;
atque hac re nequeunt ex omnibus omnia gigni,
quod certis in rebus inest secreta facultas.
Praeterea cur uere rosam, frumenta calore,
uuas autumno fundi suadente uidemus,
si non, certa suo quia tempore semina rerum
cum confluxerunt, patefit quodcumque creatur,
dum tempestates adsunt et uiuida tellus
tuto res teneras effert in luminis oras?
quod si de nihilo fierent, subito exorerentur
incerto spatio atque alienis partibus anni,
quippe ubi nulla forent primordia quae genitali
concilio possent arceri tempore iniquo.
Nec porro augendis rebus spatio foret usus
seminis ad coitum, si e nilo crescere possent:
nam fierent iuuenes subito ex infantibus paruis,
e terraque exorta repente arbusta salirent.
quorum nihil fieri manifestum est, omnia quando

186 *Pomp. gramm. V 109, 18. Max. Victorin. gramm. VI 216, 11. Ps.Prob. ult. syll. gramm. IV 263, 14. Ars Laur. p. 158, 4. p. 192, 66. Mur. Don. gramm. mai. p. 195, 22. Sed. Don. gramm. mai. p. 327, 86. Cruind. ars metr. p.15, 3. Pauc. de barb. 15, 3. Dic. prim. syll. p. 176, 17. Ecl. Sang. 87* (*p. 10*). | ex – *Sacerd. gramm. VI 448, 10* | infantibus – *Diom. gramm. I 430, 2* (*ex Lucilio*). *Don. gramm. mai. 3, 1 p. 653, 11. Explan. in Don. l. 27* (*cf. Schindel ad loc.*). *Sed. Don. gramm. mai. p. 14, 2*

176 – quia = 3, 746. 763 ‖ **180** – fierent ~ 1, 159 ‖ **188** = 2, 707; *cf. ad* 1, 893

168 certa *O*[2] : derta *O*[1] : -t erta Γ ‖ **170** enascitur *O* : nascitur Γ ‖ **174** praeterea *O* : propterea Γ ‖ **175** uuas *Pont.* : uites Ω ‖ **176** quia φ : qui Ω ‖ **177** creatur *O*[3] : orcatu *O*[1] : oracantu Γ

paulatim crescunt, ut par est semine certo,
crescentesque genus seruant; ut noscere possis
quicque sua de materie grandescere alique.
Huc accedit uti sine certis imbribus anni
laetificos nequeat fetus submittere tellus,
nec porro secreta cibo natura animantum
propagare genus possit uitamque tueri;
ut potius multis communia corpora rebus
multa putes esse, ut uerbis elementa uidemus,
quam sine principiis ullam rem existere posse.
Denique cur homines tantos natura parare
non potuit, pedibus qui pontum per uada possent
transire et magnos manibus diuellere montis
multaque uiuendo uitalia uincere saecla,
si non, materies quia rebus reddita certast
gignundis, e qua constat quid possit oriri?
Postremo quoniam incultis praestare uidemus
culta loca et manibus melioris reddere fetus,
esse uidelicet in terris primordia rerum,
quae nos fecundas uertentes uomere glebas
terraique solum subigentes cimus ad ortus.
quod si nulla forent, nostro sine quaeque labore
sponte sua multo fieri meliora uideres.
nihil igitur fieri de nihilo posse fatendumst,
semine quando opus est rebus, quo quaeque creatae
aeris in teneras possint proferrier auras.

191 *Non. p. 115, 8* ‖ **210** *Ecl. Sang. 88 (p. 10)* ‖ **212** *Cf. ad 5, 211*
205–207 *Lact. ira 10, 16*

202 uiuendo – ~ 3, 948. 1090 ‖ **211 sq.** fecundas – =5, 210. 211

189 *inter* par est *et* semine certo *duo hemistichia excidisse cens. Munro*^{3} *qui suppl.* ⟨tempore certo, / res quoniam crescunt omnes de⟩ ‖ **190** crescentesque] crescendoque L^2, *Mar.* : crescunt atque *Nencini (1895) 205 sq.* ‖ **191** quicque] quidque *Non.* | materi(a)e Γ, *Nonii codd. fere omnes* : materia *O, Nonii cod. L* **192–198** *olim damn. Zwierlein apud Deufert (1996) 230 sqq., 196–198 iam G. Müller (1959) 50*^{1} ‖ **203** quia *O* : qua Γ ‖ **212** terraique O^2 : terraque O^1 : terrique Γ ‖ **205–207** *post 214 collocaverunt Stuerenburg (1874) 23–25 et Bockemüller* ‖ **205** fatendumst] putandum est *Lact.* ‖ **207** possint *Lact.* : possent Ω

Huc accedit uti quicque in sua corpora rursum
dissoluat natura neque ad nihilum interemat res.
Nam si quid mortale ⟨e⟩ cunctis partibus esset,
ex oculis res quaeque repente erepta periret:
nulla ui foret usus enim, quae partibus eius
discidium parere et nexus exsoluere posset.
quod nunc, aeterno quia constant semine quaeque,
donec uis obiit, quae res diuerberet ictu
aut intus penetret per inania dissoluatque,
nullius exitium patitur natura uideri.
Praeterea quaecumque uetustate amouet aetas,
si penitus peremit consumens materiem omnem,
unde animale genus generatim in lumina uitae
redducit Venus, aut redductum daedala tellus
unde alit atque auget generatim pabula praebens?
unde mare ingenuei fontes externaque longe
flumina suppeditant? unde aether sidera pascit?
omnia enim debet, mortali corpore quae sunt,
infinita aetas consumpse ante acta diesque.
quod si in eo spatio atque ante acta aetate fuere
e quibus haec rerum consistit summa refecta,
inmortali sunt natura praedita certe;
haud igitur possunt ad nihilum quaeque reuerti.
Denique res omnis eadem uis causaque uolgo
conficeret, nisi materies aeterna teneret,
inter se nexu minus aut magis indupedita:
tactus enim leti satis esset causa profecto,
quippe ubi nulla forent aeterno corpore, quorum

227 – genus *Char. gramm. p. 77, 18. p. 150, 19* ‖ **228** daedala – *Cf. ad 1, 7* **237** *Cf. ad 1, 150*

232 mortali – = 5, 377 ‖ **235** ~ 1, 1028; 5, 194

215 quicque *Lambinus²*: quicquid *O*: quidquid Γ: quaeque ξ ‖ **217** e *add.* ξ **230** ingenuei Γ *et fort. O¹*: ingenui *O² in ras.* | longe] large *Bernays* **233** consumpse ante acta *O¹*: consumpse antfacta Γ: consummere facta *O³* **236** inmortali sunt] *fort.* sunt inmortali | praedita *O*: redita Γ ‖ **240** nexu *Q²*μ: nexus Ω

contextum uis deberet dissoluere quaeque.
at nunc, inter se quia nexus principiorum
dissimiles constant aeternaque materies est,
incolumi remanent res corpore, dum satis acris
uis obeat pro textura cuiusque reperta.
haud igitur redit ad nihilum res ulla, sed omnes
discidio redeunt in corpora materiai.
Postremo pereunt imbres, ubi eos pater aether
in gremium matris terrai praecipitauit;
at nitidae surgunt fruges, ramique uirescunt
arboribus, crescunt ipsae fetuque grauantur.
hinc alitur porro nostrum genus atque ferarum;
hinc laetas urbes pueris florere uidemus
frondiferasque nouis auibus canere undique siluas;
hinc fessae pecudes pingui per pabula laeta
corpora deponunt, et candens lacteus umor
uberibus manat distentis; hinc noua proles
artubus infirmis teneras lasciua per herbas
ludit lacte mero mentes perculsa nouellas.
haud igitur penitus pereunt quaecumque uidentur,
quando alid ex alio reficit natura nec ullam
rem gigni patitur nisi morte adiuta aliena.
    Nunc age, res quoniam docui non posse creari
de nihilo neque item genitas ad nihil reuocari,
ne qua forte tamen coeptes diffidere dictis,
quod nequeunt oculis rerum primordia cerni,
accipe praeterea quae corpora tute necessest
confiteare esse in rebus nec posse uideri.

257 – pingui *Serv. auct. georg. 3, 124* ‖ **259–261** hinc – *Scaur. gramm. VII 25, 5 (= p. 43, 8 Biddau; v. 261 litterae initiales verborum solum traditae)* ‖ **269** *Prisc. gramm. II 591, 9*

265 sq. ~ 1, 543. 544

243 dissoluere *O* : dissolueret Γ ‖ **249** materiai O^2 : materia Ω ‖ **251** terrai O^2 : terra Ω ‖ **257** hinc fessae pecudes] hic pecudes fessae *Serv. auct.* | pingui *Serv. auct.* : pinguis Ω ‖ **263** ex alio Q^2ξ : ex allo O^1 : ex alto O^2 : alo Γ ‖ **264** adiuta O^2 : adluta Ω ‖ **269** quae O^1, *Prisc.* : quod O^2 : om. Γ | tute *O, Prisc.* : tuta Γ **270** nec *om.* Γ

Principio uenti uis uerberat incita pontum
ingentisque ruit nauis et nubila differt,
interdum rapido percurrens turbine campos
arboribus magnis sternit montisque supremos
siluifragis uexat flabris: ita perfurit acri
cum fremitu saeuitque minaci murmure cortus.
sunt igitur uenti nimirum corpora caeca,
quae mare, quae terras, quae denique nubila caeli
uerrunt ac subito uexantia turbine raptant;
nec ratione fluunt alia stragemque propagant,
et cum mollis aquae fertur natura repente
flumine abundanti, quam largis imbribus auget
montibus ex altis magnus decursus aquai
fragmina coniciens siluarum arbustaque tota,
nec ualidi possunt pontes uenientis aquai
uim subitam tolerare: ita magno turbidus imbri
molibus incurrit ualidis cum uiribus amnis,
dat sonitu magno stragem, uoluitque sub undis
grandia saxa, ruit qua quidquid fluctibus obstat.
sic igitur debent uenti quoque flamina ferri,
quae ueluti ualidum cum flumen procubuere
quamlibet in partem, trudunt res ante ruuntque
impetibus crebris, interdum uertice torto
corripiunt rapidique rotanti turbine portant.
quare etiam atque etiam sunt uenti corpora caeca,

275 *Mico op. pros. 278* ‖ **281–285** *Exc. Vat. Reg. 598* ‖ **292 sq.** – crebris *Schol. Stat. Theb. 7, 585*

277 ~ 1, 295 ‖ **283** magnus – ~ 5, 263. 946; 6, 609 ‖ **295** ~ 1, 277

271 pontum *I*: cortus Ω : portus ξ : fluctus *Giussani dubitanter in comm.* **272** ingentisque ruit] *litt.* ue ruit *scr.* O^D *in ras.* ‖ **276** cortus *Faber* (*in emendationibus p. 324*) : pontus Ω : corus *Preiger apud Havercampum* : uentus *Markland* ‖ **281** et] ał ac *superscr.* O^3 ‖ **282** quam o^2s^2 : quem Ω, *Exc. Vat. Reg.* : quum *D, Cippellarius* : quod $L^2f^1s^2$ | auget O^1, *Exc. Vat. Reg.* : uuget Γ : urget O^3 **285** aquai O^2, *Exc. Vat. Reg.* : aqua O^1Γ ‖ **286** turbidus O^D : turbibus O^1 : turbio Γ ‖ **289** qua *om.* O^1, *add.* O^3 ‖ **293** torto *O* : toto Γ ‖ **294** rapidique rotanti] rapideque rotanti $\mathcal{J}_a$ (e[1] *corr. ex* i, *ut vid.*) : rapidoque rotantia *Lambinus* (rapidoque rotanti *Lambinus*[3], rapidoque *iam Mar.*)

quandoquidem factis et moribus aemula magnis
amnibus inueniuntur, aperto corpore qui sunt.
Tum porro uarios rerum sentimus odores,
nec tamen ad naris uenientis cernimus umquam,
nec calidos aestus tuimur, nec frigora quimus
usurpare oculis, nec uoces cernere suemus;
quae tamen omnia corporea constare necessest
natura, quoniam sensus inpellere possunt.
tangere enim et tangi, nisi corpus, nulla potest res.
Denique fluctifrago suspensae in litore uestes
uuescunt, eaedem candenti sole serescunt.
at neque quo pacto persederit umor aquai
uisumst, nec rursum quo pacto fugerit aestu.
in paruas igitur partis dispargitur umor,
quas oculi nulla possunt ratione uidere.
Quin etiam multis solis redeuntibus annis
anulus in digito subter tenuatur habendo,
stilicidi casus lapidem cauat, uncus aratri
ferreus occulto decrescit uomer in aruis,
strataque iam uolgi pedibus detrita uiarum
saxea conspicimus; tum portas propter aena
signa manus dextras ostendunt adtenuari

304 *Sen. epist. 106, 8. Gell. 5, 15, 4. Tert. anim. 5, 6. Tert. adv. Marc. 4, 8, 3. Non. p. 408, 26* ‖ **305 sq.** *Non. p. 175, 6. Ecl. Sang. 89.90* (*p. 10*) ‖ **313** – cauat *Sen. nat. 4b, 3, 4* ‖ **313 sq.** uncus – in aruis sumitque per detrimenta fulgorem *Isid. orig. 20, 14, 1, item Raban. univ. 22, 14* (*PL 111, 610*) ‖ **314** occulto – *Serv. georg. 1, 46. Schol. Verg. Bern. georg. 1, 46* | decrescit – *Dub. Nom. gramm. V 593, 9* | decrescit uomer *Brev. Expos. Verg. georg. 1, 46* ‖ **315** *Isid. orig. 15, 16, 6. Raban. univ. 14, 32* (*PL 111, 412*)

303 quoniam – ~ 4, 527 ‖ **305** suspensae – ~ 6, 471. 472

304 et] aut *Gell.* ‖ **305** in *om. N, fort. delendum est* (*cf. 6, 471 sq.*) | uestes] uestis *Non.* ‖ **306** candenti sole *Non.* : dispansae in sole Ω, *Ecl. Sang.* | serescunt] ał rigescunt *superscr.* O^3 ‖ **309** dispargitur *Bx* : dispergitur Ω ‖ **313** stilicidi $α^{-A}φ^*$: stil(l)icidii Ω, *codd. Sen.* ‖ **314** occulto Q^a, *Serv., Schol. Verg., Isid.* : occulte Ω, *Raban.* | aruis] aruo *Serv.* | *post* **314** *verbis Isidori nisus* ⟨sumitque e sulco per detrimenta nitorem⟩ *add. Housman* (*1897*) *226 sq. praeeunte Forbigero* (*1824*) *83 sq.* ‖ **315** *in ras. scripsit* O^3 (*cf. Deufert, Prol. 28 sq.*) ‖ **316** saxea Γ : saxa *O*

saepe salutantum tactu praeterque meantum.
haec igitur minui, cum sint detrita, uidemus;
sed quae corpora decedant in tempore quoque,
inuida praeclusit speciem natura uidendi.
Postremo quaecumque dies naturaque rebus
paulatim tribuit, moderatim crescere cogens,
nulla potest oculorum acies contenta tueri;
nec porro quaecumque aeuo macieque senescunt
{nec, mare quae inpendent, uesco sale saxa peresa}
quid quoque amittant in tempore cernere possis:
corporibus caecis igitur natura gerit res.
Nec tamen undique corporea stipata tenentur
omnia natura: namque est in rebus inane.
quod tibi cognosse in multis erit utile rebus
nec sinet errantem dubitare et quaerere semper
de summa rerum et nostris diffidere dictis.
{quapropter locus est intactus inane uacansque.}
Quod si non esset, nulla ratione moueri
res possent; namque officium quod corporis exstat,
officere atque obstare, id in omni tempore adesset
omnibus; haud igitur quicquam procedere posset,
principium quoniam cedendi nulla daret res.
at nunc per maria ac terras sublimaque caeli
multa modis multis uaria ratione moueri

326 *Paul. Fest. p. 506, 11; cf. Gell. 16, 5, 7:* Lucretius 'uescum salem' dicit ex edendi intentione | uesco – *Don. Ter. Phorm. 180, ubi initium versus non Donatum sed Donati codd. omisisse manifestum est. Serv. auct. georg. 3, 175* ‖ **334** *Cf. Mar. Victorin. rhet. 1, 26 (p. 96, 26 Riesenweber):* secundum Lucreti ceterorumque sententiam inane totum locus est.

341 – multis = 2, 654; 4, 128. 165. 725. 861; 5, 792; 6, 508. 789

320 decedant *O* : deceant Γ ‖ **321** praeclusit *O, sed litt.* it *scr.* O^D : praecluset Γ | speciem] spatium *Lachmann* : specimen *Nencini (1896) 304* | uidendi] uidendo *Bentley* : uidenti *Goebel (1860) 418* ‖ **326** *damn. Neumann (1875) 47 sq.; agnovisse videtur Verr. Flacc.* | uesco *om.* Γ ‖ **328** caecis *O* : caesis Γ ‖ **331** utile *O* : ut ille Γ ‖ **332** dubitare et *O* : dubitaret Γ ‖ **334** *in ras. scr.* O^3 *(cf. Deufert, Prol. 28 sq.); om. D, damn. Bentley; post 345 ponendum cens. Spengel (1851) 784* ‖ **337** adesset] obesset *C. Müller, fort. recte*

cernimus ante oculos; quae, si non esset inane,
non tam sollicito motu priuata carerent,
quam genita omnino nulla ratione fuissent,
undique materies quoniam stipata quiesset.
Praeterea quamuis solidae res esse putentur,
hinc tamen esse licet raro cum corpore cernas:
in saxis ac speluncis permanat aquarum
liquidus umor et uberibus flent omnia guttis.
dissipat in corpus sese cibus omne animantum;
crescunt arbusta et fetus in tempore fundunt,
quod cibus in totas usque ab radicibus imis
per truncos ac per ramos diffunditur omnis.
inter saepta meant uoces et clausa domorum
transuolitant, rigidum permanat frigus ad ossa.
quae, nisi inania sint qua possint corpora quaeque
transire, haud ulla fieri ratione uideres.
Denique cur alias aliis praestare uidemus
pondere res rebus nihilo maiore figura?
nam si tantundemst in lanae glomere quantum
corporis in plumbo est, tantundem pendere par est,
corporis officiumst quoniam premere omnia deorsum,
contra autem natura manet sine pondere inanis.
ergo quod magnumst aeque leuiusque uidetur,
nimirum plus esse sibi declarat inanis;
at contra grauius plus in se corporis esse
dedicat et multo uacui minus intus habere.
est igitur nimirum id quod ratione sagaci

359 nihilo – ~ 5, 577

347 licet ξ : liceret Ω ‖ **349** flent ξ : fient Ω ‖ **352** radicibus imis] *litt.* bus imis *scr.* O^{D} *in ras.* : radicimus imis Γ ‖ **356** quae *Bentley* : quod Ω | possint corpora quaeque] corpora quaeque ualerent *Bernays* (*cf. ad 357*) | possint *Munro* : possent Ω ‖ **357** haud ulla] haec nulla *Giussani in comm. servans* quod nisi *356* | fieri O^{D}, *qui scr.* fieri r. u. *in ras.* : ualerent Γ ‖ **360** in lanae glomere] lanae in glomeramine *Garrod* (*1908*) *81 propter metrum, sed cf. Anth. 209, 6* **364–368** *suppl.* O^{D} *in spatio trium versuum erasorum*; O^{1} *364 sq. propter homoeoteleuton omisisse manifestum est* (*cf. Reeve* [*2005*] *158*) ‖ **366** at φ^{-C} : aut Ω ‖ **367** uacui *Pont.* : uacuim Γ (*propter* minus) : uacuum O^{D}

quaerimus, admixtum rebus, quod inane uocamus.
Illud in his rebus ne te deducere uero
possit, quod quidam fingunt, praecurrere cogor.
cedere squamigeris latices nitentibus aiunt
et liquidas aperire uias, quia post loca pisces
linquant, quo possint cedentes confluere undae;
sic alias quoque res inter se posse moueri
et mutare locum, quamuis sint omnia plena.
scilicet id falsa totum ratione receptumst.
nam quo squamigeri poterunt procedere tandem,
ni spatium dederint latices? concedere porro
quo poterunt undae, cum pisces ire nequibunt?
aut igitur motu priuandumst corpora quaeque,
aut esse admixtum dicendumst rebus inane,
unde initum primum capiat res quaeque mouendi.
Postremo duo de concursu corpora lata
si cita dissiliant, nempe aer omne necessest,
inter corpora quod fiat, possidat inane.
is porro quamuis circum celerantibus auris
confluat, haud poterit tamen uno tempore totum
compleri spatium; nam primum quemque necessest
occupet ille locum, deinde omnia possideantur.
quod si forte aliquis, cum corpora dissiluere,
tum putat id fieri quia se condenseat aer,
errat; nam uacuum tum fit quod non fuit ante,
et repletur item uacuum quod constitit ante,
nec tali ratione potest denserier aer,
nec, si iam posset, sine inani posset, opinor,
ipse in se trahere et partis conducere in unum.

396 *Mico op. pros. 267. Ecl. Sang. 91 (p. 10)*

370 *Cf. ad* 1, 80 ‖ **397** trahere – = 3, 534

372 aiunt O^{2} *qui litt.* l *in* i *mutavit* (*item 659*) : alunt Ω ‖ **377** receptumst] repertum est *Markland*, *fort.* repletumst ‖ **383** initum O^{2} : initium Ω **384** concursu G^{1}, *Bo* : concurso Ω | lata] late $F^{2}e^{2}N^{2}$, *sed cf. Avotins* (*1997*) *38–40* **386** fiat ξ^{-x} : flat $O^{D}\Gamma$ (*O^{1} non legitur*) ‖ **389** quemque *Pont.* : quisque Ω **395** denserier O^{3} : condenserier Ω

Quapropter, quamuis causando multa moreris,
esse in rebus inane tamen fateare necessest.
multaque praeterea tibi possum commemorando
argumenta fidem dictis conradere nostris.
uerum animo satis haec uestigia parua sagaci
sunt, per quae possis cognoscere cetera tute.
namque canes ut montiuagae persaepe ferarum
naribus inueniunt intectas fronde quietes,
cum semel institerunt uestigia certa uiai,
sic alid ex alio per te tute ipse uidere
talibus in rebus poteris caecasque latebras
insinuare omnis et uerum protrahere inde.
quod si pigraris paulumue recesseris ab re,
hoc tibi de plano possum promittere, Memmi:
usque adeo largis haustos e fontibus amnes
lingua meo suauis diti de pectore fundet,
ut uerear ne tarda prius per membra senectus
serpat et in nobis uitai claustra resoluat,
quam tibi de quauis una re uersibus omnis
argumentorum sit copia missa per auris.
Sed nunc ut repetam coeptum pertexere dictis,
omnis ut est igitur per se natura duabus
constitit in rebus: nam corpora sunt et inane,
haec in quo sita sunt et qua diuersa mouentur.
corpus enim per se communis dedicat esse
sensus; cui nisi prima fides fundata ualebit,
haut erit occultis de rebus quo referentes
confirmare animi quicquam ratione queamus.
tum porro locus ac spatium, quod inane uocamus,
si nullum foret, haut usquam sita corpora possent

418 coeptum – ~ 6, 42 ‖ **426** locus – = 1, 1074

403 cognoscere *O* : cognoscera Γ (*propter* cetera) ‖ **404** ferarum *O*³ : ferare Ω : ferai *Q*²ξ ‖ **410** recesseris *O* : reab(s)cesseris Γ ‖ **411** *uncialibus litteris tamquam titulus scriptus est in O* | plano φ* : ptano Ω ‖ **412** largis haustos e fontibus amnes *Bentley* : largos haustus e fontibus amnes (amnes Γ : magnes *O*¹ : magnis *O*² : amnis *O*³) Ω : *fort.* largos, haustos e fontibus, amnis ‖ **413** suauis *O* : saiauis Γ ‖ **414** uerear *O*³ : urear Ω ‖ **426** tum *O* : tunc Γ

esse neque omnino quoquam diuersa meare;
id quod iam supera tibi paulo ostendimus ante.
praeterea nihil est quod possis dicere ab omni
corpore seiunctum secretumque esse ab inani,
quod quasi tertia sit numero natura reperta.
nam quodcumque erit, esse aliquid debebit id ipsum:
435 cui si tactus erit quamuis leuis exiguusque,
434 augmine uel grandi uel paruo denique, dum sit,
436 corporis augebit numerum summamque sequetur;
sin intactile erit, nulla de parte quod ullam
rem prohibere queat per se transire meantem,
scilicet hoc id erit uacuum, quod inane uocamus.
praeterea per se quodcumque erit, aut faciet quid
aut aliis fungi debebit agentibus ipsum
aut erit ut possint in eo res esse gerique.
at facere et fungi sine corpore nulla potest res,
nec praebere locum porro nisi inane uacansque.
ergo praeter inane et corpora tertia per se
nulla potest rerum in numero natura relinqui,
nec quae sub sensus cadat ullo tempore nostros,
nec ratione animi quam quisquam possit apisci.
    Nam quaecumque cluent, aut his coniuncta duabus
rebus ea inuenies aut horum euenta uidebis.
coniunctum est id quod nusquam sine permitiali
discidio potis est seiungi seque gregari,

448 sq. *Ecl. Sang. 93.94* (*p. 10*) ‖ **449 sq.** *Non. p. 203, 34*

429 = 1, 531; 4, 672

428 quoquam] quaquam *Lycinius coll. 421, sed cf. 378–380* ‖ **433** aliquid] aliquo, *quod scripserunt qui versuum 434.435 ordinem traditum servabant, iam Lachmann in comm. excogitaverat ut refutaret* ‖ **434** *post 435 collocandum esse arguit* $T^{\sigma\chi}$ (*vide Munronem*[4] *ad loc.*) ‖ **438** transire O^2 : transere Ω : *'potuit esse* transeire*'* *Lachmann in comm.* ‖ **439** *ante* uacuum *falso dist. Lachmann, editores recentiores* (*cf. 1, 369. 426. 507*) ‖ **442** possint $\alpha^{*\text{-}R}\varphi$: possunt Ω ‖ **443** sine corpore] nise corpora *vel* corpus *Housman* (*1897*) *227 sq.* ‖ **446** relinqui ξ : reliqui Ω **449** cluent *Non.* : ciuent Ω, *Ecl. Sang.* | coniuncta duabus *Non.* : coniuncto duobus Ω : conuincit *Ecl. Sang.* ‖ **450** horum Ω*, Non.* : harum *Bernays* (*1853*) *50* **452** gregari O^2 : greagari Ω

pondus uti saxis, calor igni, liquor aquae ui,
tactus corporibus cunctis, intactus inani.
seruitium contra, paupertas diuitiaeque,
libertas, bellum, concordia, cetera quorum
aduentu manet incolumis natura abituque,
haec soliti sumus, ut par est, euenta uocare.
tempus item per se non est, sed rebus ab ipsis
consequitur sensus, transactum quid sit in aeuo,
tum quae res instet, quid porro deinde sequatur;
nec per se quemquam tempus sentire fatendumst
semotum ab rerum motu placidaque quiete.
Denique Tyndaridem raptam belloque subactas
Troiiugenas gentis cum dicunt esse, uidendumst
ne forte haec per se cogant nos esse fateri,
quando ea saecla hominum, quorum haec euenta fuerunt,
inreuocabilis abstulerit iam praeterita aetas:
namque aliud Teucris, aliud regionibus ipsis
euentum dici poterit quodcumque erit actum.
Denique materies si rerum nulla fuisset
nec locus ac spatium, res in quo quaeque geruntur,
numquam Tyndaridis forma conflatus amoris
ignis, Alexandri Phrygio sub pectore gliscens,
clara accendisset saeui certamina belli,
nec clam durateus Troiianis Pergama partu
inflammasset equos nocturno Graiiugenarum;
perspicere ut possis res gestas funditus omnis
non ita uti corpus per se constare neque esse,
nec ratione cluere eadem qua constet inane,

470 *Non. p. 204, 4*

453 igni, liquor aquae ui *Deufert praeeuntibus Postgate* (*1895*) *132 et Timpanaro* (*1947*) : ignis liquor aquai (aquae O^1) Ω : igni'st, liquor aquai *Bockemüller* : ignibus, liquor aquis est *Leo* (*1898*) *35 sq.* (ignibus *iam Lambinus*) **455** diuitiaeque O^2 : diuiaeque Ω ‖ **458** euenta O^2 : euento Ω ‖ **467** fuerunt O^3 : fuerit Ω ‖ **469** Teucris *Munro* : terris Ω : saeclis *Bernays* : *fort.* terreis **470** quodcumque] quocumque *codd. Non.* ‖ **473** amoris *Wakefield in comm.* : amore Ω ‖ **479** ita uti O^1 : ita ueluti O^3 : *om.* Γ ‖ **480** cluere Q^2φ* : fluere *O* : luere Γ | constet *O* : constat Γ

sed magis ut merito possis euenta uocare
corporis atque loci, res in quo quaeque gerantur.
Corpora sunt porro partim primordia rerum,
partim concilio quae constant principiorum.
sed quae sunt rerum primordia, nulla potest uis
stinguere; nam solido uincunt ea corpore demum.
etsi difficile esse uidetur credere quicquam
in rebus solido reperiri corpore posse.
transit enim fulmen caeli per saepta domorum,
clamor ut ac uoces; ferrum candescit in igni,
dissiliuntque fero feruenti saxa uapore;
cum labefactatus rigor auri soluitur aestu,
tum glacies aeris flamma deuicta liquescit;
permanat calor argentum penetraleque frigus,
quando utrumque manu retinentes pocula rite
sensimus infuso lympharum rore superne.
usque adeo in rebus solidi nihil esse uidetur.
sed quia uera tamen ratio naturaque rerum
cogit, ades, paucis dum uersibus expediamus
esse ea quae solido atque aeterno corpore constent,
semina quae rerum primordiaque esse docemus,
unde omnis rerum nunc constet summa creata.
Principio quoniam duplex natura duarum
dissimilis rerum longe constare repertast,
corporis atque loci, res in quo quaeque geruntur,
esse utramque sibi per se puramque necessest.
nam quacumque uacat spatium, quod inane uocamus,
corpus ea non est; qua porro cumque tenet se
corpus, ea uacuum nequaquam constat inane.
sunt igitur solida ac sine inani corpora prima.

482 = 1, 505 ‖ **489 sq.** – uoces ~ 6, 228. 229 ‖ **505** = 1, 482 ‖ **510** solida – = 1, 538

484 quae *Q^2μLC^2* : qua Ω ‖ **486** corpore *O* : corpora Γ ‖ **487** uidetur *O* : uidentur Γ ‖ **489** fulmen *O, sed. litt.* ful *scr. O^D in ras.* : flumen Γ ‖ **490** ac *Pont.^{M}* : ad Ω (*sed* ac *6, 229*) ‖ **491** fero] fere *B, Avancius* | feruenti] feruentia *Mar.* ‖ **492** cum] tum φ^{-C} ‖ **500** ea quae Γ : aque *O* | constent *Q^2*α : constet Ω ‖ **506** puramque *O* : purumque Γ

Praeterea quoniam genitis in rebus inanest,
materiem circum solidam constare necessest;
nec res ulla potest uera ratione probari
corpore inane suo celare atque intus habere,
si non, quod cohibet, solidum constare relinquas.
id porro nihil esse potest nisi materiai
concilium, quod inane queat rerum cohibere.
materies igitur, solido quae corpore constat,
esse aeterna potest, cum cetera dissoluantur.
Tum porro si nihil esset quod inane uocaret,
omne foret solidum; nisi contra corpora certa
essent quae loca complerent quaecumque tenerent,
omne quod est spatium uacuum constaret inane.
alternis igitur nimirum corpus inani
distinctumst, quoniam nec plenum nauiter extat
nec porro uacuum. sunt ergo corpora certa,
quae spatium plenum possint distinguere inani.
Haec neque dissolui plagis extrinsecus icta
possunt nec porro penitus penetrata retexi
nec ratione queunt alia temptata labare;
id quod iam supra tibi paulo ostendimus ante.
nam neque conlidi sine inani posse uidetur
quicquam nec frangi nec findi in bina secando
nec capere umorem neque item manabile frigus
nec penetralem ignem, quibus omnia conficiuntur.
et quo quaeque magis cohibet res intus inane,
tam magis his rebus penitus temptata labascit.
ergo si solida ac sine inani corpora prima

525 nauiter *citat ex libr. III* (*ubi non exstat*) *Char. gramm. p. 268, 5; cf. ad Lucr. frg. 2*

531 = 1, 429; 4, 672 ‖ **538** solida – = 1, 510

515 relinquas *O* : rerelinquas Γ ‖ **516** materiai Q^2 : materia Ω ‖ **517** inane queat rerum] *fort.* i. q. rebus (inane in rebu' queat *iam Lachmann*) : i. q. circum *Lotze* (*1852*) *700* ‖ **520** essed O^3 : est Ω | uocaret Γ : ucaret O^1 : uacaret O^2 **522** complerent *O* : complent Γ ‖ **525** distinctumst *Lambinus* : distinctum Ω **527** plenum *Cippellarius* : poena Ω : pleno BL^2, *Mar.* | inani] inane *Mar.* **531** *del. Lachmann apud Vahlen* (*1892*) *161* ‖ **533** findi φ^{-f} : fundi Ω

sunt ita uti docui, sint haec aeterna necessest.
Praeterea nisi materies aeterna fuisset,
antehac ad nihilum penitus res quaeque redissent,
de nihiloque renata forent quaecumque uidemus.
at quoniam supra docui nihil posse creari
de nihilo neque quod genitum est ad nihil reuocari,
esse inmortali primordia corpore debent,
dissolui quo quaeque supremo tempore possint,
materies ut subpeditet rebus reparandis.
sunt igitur solida primordia simplicitate,
nec ratione queunt alia seruata per aeuom
ex infinito iam tempore res reparare.
    Denique si nullam finem natura parasset
frangendis rebus, iam corpora materiai
usque redacta forent aeuo frangente priore,
ut nihil ex illis a certo tempore posset
conceptum ⟨in⟩ summum aetatis peruadere florem.
nam quiduis citius dissolui posse uidemus
quam rursus refici; quapropter longa diei
infinita aetas ante acti temporis omnis
quod fregisset adhuc disturbans dissoluensque,
numquam relicuo reparari tempore posset.
at nunc nimirum frangendi reddita finis
certa manet, quoniam refici rem quamque uidemus
et finita simul generatim tempora rebus
stare, quibus possint aeui contingere florem.
Huc accedit uti, solidissima materiai
corpora cum constant, possint tamen omnia reddi,

543 sq. ~ 1, 265. 266 ‖ **548** = 1, 609; ~ 1, 574. 612; 2, 157 ‖ **550** – tempore = 1, 991; 5, 188. 316. 378. 423

539 docui sint Γ : docuissent *O* ‖ **542** nihiloque renata *Lambinus coll. 1, 674* (nihilo quoque nata *iam* C^2f^2, nihiloque creata Q^2, nihilo renata T^2) : nihilo quaeranta Ω ‖ **548–550** *suspectos habuit G. Müller* (*1959*) *126* ‖ **549 sq.** *suppl.* O^D *in spatio unius versus erasi* ‖ **552** materiai L^2, *Mar.* : materiae Ω ‖ **553** forent $Q^2\xi^{-x}$: fouent Ω ‖ **555** in *add. Castiglioni apud Pascal* (ad *iam Lachmann in comm.*) | florem *Mar.* (*cf. 1, 564. 3, 770*) : finis *O* : fine Γ : finem $Q^2\alpha^*$ ‖ **562** refici rem O^3 : reficerem Ω | uidemus $Q^2\xi$: demus Ω ‖ **565** materiai O^2 : materia Ω

mollia quae fiunt, aer aqua terra uapores,
quo pacto fiant et qua ui quaeque gerantur,
admixtum quoniam semel est in rebus inane.
at contra si mollia sint primordia rerum,
unde queant ualidi silices ferrumque creari
non poterit ratio reddi; nam funditus omnis
principio fundamenti natura carebit.
sunt igitur solida pollentia simplicitate,
quorum condenso magis omnia conciliatu
artari possunt ualidasque ostendere uiris.
Porro si nullast frangendis reddita finis
corporibus, tamen ex aeterno tempore quaeque
nunc etiam superare necessest corpora rebus,
quae nondum clueant ullo temptata periclo.
at quoniam fragili natura praedita constant,
discrepat aeternum tempus potuisse manere
innumerabilibus plagis uexata per aeuom.
    Denique iam quoniam generatim reddita finis
crescendi rebus constat uitamque tenendi,
et quid quaeque queant per foedera naturai,
quid porro nequeant, sancitum quandoquidem extat,
nec commutatur quicquam, quin omnia constant
usque adeo, uariae uolucres ut in ordine cunctae
ostendant maculas generalis corpore inesse,

571 *Non. p. 225, 22. Sed. Don. gramm. mai. p. 340, 87. Pauc. de barb. 38, 10* | ualidi silices *Don. gramm. mai. 3, 2 p. 656, 11. Pomp. gramm. V 291, 15 (= p. 26, 10 Zago). Iulian. Toletan. ars p. 185, 63. Ars Laur. p. 202, 9. Mur. Don. gramm. mai. p. 84, 86. p. 208, 32. Sed. Don. gramm. mai. p. 122, 40* ‖ **580** *Ecl. Sang. 95* (*p. 11*) ‖ **587** *Prisc. gramm. II 542, 20* | sancitum – *Diom. gramm. I 371, 21*

568 ~ 1, 129 ‖ **574** ~ 1, 548. 609. 612; 2, 157 ‖ **575** condenso – ~ 2, 100 **586** per – = 2, 302 ‖ **588** – quicquam ~ 2, 936

568 *damn. Bentley, Creech* ‖ **569** atmixtum *G²* : atmixtumque Γ : admixtumque *O* ‖ **571** unde] inde *Sed., Pauc.* ‖ **580** clueant *Mar.* : ciueant Ω : ciuent *Ecl. Sang.* ‖ **584** generatim ξ : generat in Ω ‖ **585** crescendi *Q²* : crescendis Ω **586** naturai *O²* : natura Ω ‖ **587** quid … nequeant] quod … nequeas *Prisc.* **588** com(m)utatur *Q²*ξ : comitatur Ω | quin] quando *Lx* | constant] constent *s²* ‖ **590** inesse] *fort.* in esse

inmutabilis materiae quoque corpus habere
debent nimirum: nam si primordia rerum
commutari aliqua possent ratione reuicta,
incertum quoque iam constet quid possit oriri,
quid nequeat, finita potestas denique cuique
quanam sit ratione atque alte terminus haerens,
nec totiens possent generatim saecla referre
naturam mores uictum motusque parentum.
    Tum porro quoniam est extremum quodque cacumen

* * *

corporis illius quod nostri cernere sensus
iam nequeunt: id nimirum sine partibus extat
et minima constat natura nec fuit umquam
per se secretum neque posthac esse ualebit,
alterius quoniamst ipsum pars primaque et una.
inde aliae atque aliae similes ex ordine partes
agmine condenso naturam corporis explent;
quae quoniam per se nequeunt constare, necessest
haerere unde queant nulla ratione reuelli.
sunt igitur solida primordia simplicitate,
quae minimis stipata cohaerent partibus arte,
non ex illarum conuentu conciliata,
sed magis aeterna pollentia simplicitate,
unde neque auelli quicquam neque deminui iam
concedit natura reseruans semina rebus.
Praeterea nisi erit minimum, paruissima quaeque
corpora constabunt ex partibus infinitis,
quippe ubi dimidiae partis pars semper habebit
dimidiam partem nec res praefiniet ulla.

594–596 quid – = 1, 75–77 ‖ **595 sq.** = 5, 89. 90; 6, 65. 66 ‖ **609** = 1, 548; ~ 1, 574. 612; 2, 157 ‖ **612** ~ 1, 548. 574. 609; 2, 157 ‖ **616** ~ 1, 622

591 inmutabilis *Cippellarius* : inmutabiles Ω ‖ *post* **599** *lac. ind. Munro*^{3} *supplevitque* ⟨corporibus, quod iam nobis minimum esse uidetur, / debet item ratione pari minimum esse cacumen⟩*; cf. 1, 748–752; Epic. epist. Her. 58 sq.* **606** explent O^2 : explet Ω ‖ **608** unde queant] ut nequeant Q^2 *in marg.* | nulla *B*φ : ulla Ω ‖ **611** illarum J_a : illorum Ω ‖ **613** iam O^2 : tam Ω

ergo rerum inter summam minimamque quid escit?
nihil erit ut distet; nam quamuis funditus omnis
summa sit infinita, tamen, paruissima quae sunt,
ex infinitis constabunt partibus aeque.
quod quoniam ratio reclamat uera negatque
credere posse animum, uictus fateare necessest
esse ea quae nullis iam praedita partibus extent
et minima constent natura. quae quoniam sunt,
illa quoque esse tibi solida atque aeterna fatendum.
Denique si minimas in partis cuncta resolui
cogere consuesset rerum natura creatrix,
iam nihil ex illis eadem reparare ualeret
propterea quia, quae nullis sunt partibus aucta,
non possunt ea quae debet genitalis habere
materies: uarios conexus, pondera, plagas,
concursus, motus, per quae res quaeque geruntur.
Quapropter qui materiem rerum esse putarunt
ignem atque ex igni summam consistere solo,
magno opere a uera lapsi ratione uidentur.
Heraclitus init quorum dux proelia primus,
clarus ob obscuram linguam magis inter inanis
quamde grauis inter Graios qui uera requirunt:
omnia enim stolidi magis admirantur amantque,
inuersis quae sub uerbis latitantia cernunt,
ueraque constituunt quae belle tangere possunt
auris et lepido quae sunt fucata sonore.

639 sq. *Fest. p. 314, 3*

622 ~ 1, 616 ‖ **624** uictus – = 5, 343 ‖ **629** rerum – = 2, 1117; ~ 5, 1362 **633 sq.** conexus – motus = 2, 726. 727 ‖ **635 sq.** = 1, 705. 706 ‖ **637** = 2, 176; ~ 1, 711

619 minimamque] minimumque *Pius in comm.* | quid ξ : quod Ω | escit Γ : essit *O*[1] : esset *O*[2] ‖ **620** distet] distent *Lambinus* ‖ **621** infinita *O* : infini Γ **624** posse Γ : posset *O* ‖ **625** extent] *possis* extant *servans* constant *626* **626** constent *L*[2], *Mar.* : constant Ω ‖ **627** solida atque *O* : solidantque Γ **631** nullis *O* : nulli Γ ‖ **634** quae *Mar.** (*cf. 2, 727*) : quas Ω : quos B_a | *litt.* -uas … geruntur *scr.* O^D *in ras.* ‖ **639** ob *om.* Ω, *agn. Fest.* ‖ **641** amantque *O* : amanque Γ

Nam cur tam uariae res possent esse, requiro,
ex uno si sunt igni puroque creatae?
nihil prodesset enim calidum denserier ignem
nec rarefieri, si partes ignis eandem
naturam quam totus habet super ignis haberent.
acrior ardor enim conductis partibus esset,
languidior porro disiectis disque supatis;
amplius hoc fieri nihil est quod posse rearis
talibus in causis, nedum uariantia rerum
tanta queat densis rarisque ex ignibus esse.
Id quoque: si faciant admixtum rebus inane,
denseri poterunt ignes rarique relinqui.
sed quia multa sibi cernunt contraria, mussant
et fugitant in rebus inane relinquere purum:
ardua dum metuunt, amittunt uera uiai,
nec rursum cernunt exempto rebus inani
omnia denseri fierique ex omnibus unum
corpus, nihil ab se quod possit mittere raptim,
aestifer ignis uti lumen iacit atque uaporem,
ut uideas non e stipatis partibus esse.
Quod si forte alia credunt ratione potesse
ignis in coetu stingui mutareque corpus,
scilicet ex nulla facere id si parte reparcent,
occidet ad nihilum nimirum funditus ardor
omnis, et ⟨e⟩ nihilo fient quaecumque creantur.

653 *Non. p. 184, 9*

660 exempto – = 1, 742

645 possent] possint *Cippellarius fort. recte, sed cf. 1, 593. 597* ‖ **646** uno Q^{2} : uro Ω : uero O^{3} ‖ **649** haberent ξ : haberet *O* : habere Γ ‖ **651** disque O^{3} : que Ω **657** mussant φ* : muse O^{1} : musae O^{2} : mu Γ : quae sint (*melius* sunt, *ut monuit Butterfield* [*2011*] *162*) *Merrill* (*1918*) *276 coll. 4, 510* : adesse *Lachmann* (inesse *iam ed. Veron.*, L^{2} *in ras.*) : nasci *Munro* : summe *Edelbluth* (*1927*) *139 sq.* ‖ **659** uera uiai O^{2} (*cf. ad 372*) : ueraula Ω ‖ **660** inani L^{2}, *Pont.* : inane Ω : *super* inane *scr.* pro inani O^{3} ‖ **662** raptim *Pont.* : raptis Ω : raptum L^{1} : partis *Romanes* (*1935*) *10* ‖ **665** alia *Lachmann* : mia Ω ‖ **666** cetu μ : coetus Ω | mutareque L^{2}, *Mar.* : musareque Ω ‖ **668** funditus Q^{2}φ* : funditur Ω | ardor O^{2} : arbor Γ : amor *fort.* O^{1} ‖ **669** et e *Lachmann* (et ex *iam* μ*x*φ^{-f}) : et Ω

nam quodcumque suis mutatum finibus exit,
continuo hoc mors est illius quod fuit ante.
proinde aliquid superare necesse est incolume ollis,
ne tibi res redeant ad nihilum funditus omnes
de nihiloque renata uigescat copia rerum.
nunc igitur quoniam certissima corpora quaedam
sunt, quae conseruant naturam semper eandem,
quorum abitu aut aditu mutatoque ordine mutant
naturam res et conuertunt corpora sese,
scire licet non esse haec ignea corpora rerum.
nihil referret enim quaedam discedere abire,
atque alia adtribui, mutarique ordine quaedam,
si tamen ardoris naturam cuncta tenerent;
ignis enim foret omnimodis quodcumque crearent.
uerum, ut opinor, itast: sunt quaedam corpora quorum
concursus motus ordo positura figurae
efficiunt ignis, mutatoque ordine mutant
naturam neque sunt igni simulata neque ulli
praeterea rei quae corpora mittere possit
sensibus et nostros adiectu tangere tactus.
    Dicere porro ignem res omnis esse neque ullam
rem ueram in numero rerum constare nisi ignem,
quod facit hic idem, perdelirum esse uidetur.
nam contra sensus ab sensibus ipse repugnat
et labefactat eos, unde omnia credita pendent,
unde hic cognitus est ipsi quem nominat ignem:
credit enim sensus ignem cognoscere uere,

671 *Serv. georg. 4, 226*

670 sq. = 1, 792. 793; 2, 753. 754; 3, 519. 520 ‖ **673** = 1, 797; 2, 756. 864; ~ 1, 791 **674** = 1, 757 ‖ **677 sq.** mutatoque – naturam = 1, 686. 687 ‖ **685** = 2, 1021 **686 sq.** mutatoque – naturam = 1, 677. 678

670–674 *damn. Gneisse (1878) 60 sq.* ‖ **670** mutatum μ-Ja φ* (*et* Ω *792*) : mutuatum Ω ‖ **674** uigescat *Heinsius* (*cf. 757*) : uiuescat Ω : uirescat ξ *ex prava coniectura* ‖ **680** discedere O^2 : descendere Ω : decedere *Lambinus* | abire] ab igne *Bockemüller* ‖ **681** alia *Mar.** : alio Ω ‖ **682** ardoris *O* : arboris Γ **683** crearent *Lambinus in lemmate* : crearet Ω ‖ **690** ignem Q^2φ* : iquenem Ω **694** labefactat O^2 : laebe- Ω ‖ **695** est *O* : et Γ

cetera non credit, quae nihilo clara minus sunt.
quod mihi cum uanum tum delirum esse uidetur:
quo referemus enim? quid nobis certius ipsis
sensibus esse potest, qui uera ac falsa notemus?
Praeterea quare quisquam magis omnia tollat
et uelit ardoris naturam linquere solam,
quam neget esse ignis, ⟨quiduis⟩ tamen esse relinquat?
aequa uidetur enim dementia dicere utrumque.
    Quapropter qui materiem rerum esse putarunt
ignem atque ex igni summam consistere posse,
et qui principium gignundis aera rebus
constituere, aut umorem quicumque putarunt
fingere res ipsum per se, terramue creare
omnia et in rerum naturas uertier omnis,
magno opere a uero longe derrasse uidentur.
adde etiam qui conduplicant primordia rerum
aera iungentes igni terramque liquori,
et qui quattuor ex rebus posse omnia rentur
ex igni terra atque anima procrescere et imbri.
quorum Acragantinus cum primis Empedocles est,
insula quem triquetris terrarum gessit in oris,
quam fluitans circum magnis anfractibus aequor
Ionium glaucis aspargit uirus ab undis,

715 *Serv. Aen. 1, 123. ecl. 6, 31. Boeth. arithm. 2, 1 p. 93, 11 Oosthout-Schilling. Isid. orig. 13, 10, 4* ‖ **717** triquetris … oris] *Cf. Gloss. V 251, 13* triquetra⟨m⟩ lucretius appellat quem (*sic*!) uirgilius litore trinagrio nominat

705 sq. = 1, 635. 636 ‖ **711** ~ 1, 637; 2, 176

699 enim] *in O per comp. scriptum ab O^2 additum esse videtur* ‖ **703** quiduis *suppl. Lachmann*, quamuis *Butterfield (2008h) 18 sq. et Sier,* cunctas (*scil.* naturas) *Conte; fort.* cuiusuis (*de prosodia cf. 1, 149, ubi uox* cuius *in unam syllabam longam coacta est*); aliud *addidit Smith* (aliam *iam Q^2*), *sed* ignis *genetivus est, non accusativus*; summam *suppleverat iam* ξ ‖ **708** putarunt Q^2ξ : putant O^1 : putantur ΓO^3 ‖ **710** uertier Q^2ξ : uerti Ω ‖ **711** longe ξ : longi Ω ‖ **715** igni … imbri] imbri … igni *Serv. ecl. 6, 31, Boeth.* | procrescere] nascuntur *Serv. utroque loco, Isid.* : gignuntur *Boeth.* ‖ **718** anfractibus aequor *O* : ac fractibaequor Γ

angustoque fretu rapidum mare diuidit undis
Italiae terrarum oras a finibus eius.
hic est uasta Charybdis, et hic Aetnaea minantur
murmura flammarum rursum se colligere iras,
faucibus eruptos iterum uis ut uomat ignis
ad caelumque ferat flammai fulgura rursum.
quae cum magna modis multis miranda uidetur
gentibus humanis regio uisendaque fertur,
rebus opima bonis, multa munita uirum ui,
nihil tamen hoc habuisse uiro praeclarius in se
nec sanctum magis et mirum carumque uidetur.
carmina quin etiam diuini pectoris eius
uociferantur et exponunt praeclara reperta,
ut uix humana uideatur stirpe creatus.
Hic tamen et supra quos diximus inferiores
partibus egregie multis multoque minores,
quamquam multa bene ac diuinitus inuenientes
ex adyto tamquam cordis responsa dedere
sanctius et multo certa ratione magis quam
Pythia, quae tripodi a Phoebi lauroque profatur,
principiis tamen in rerum fecere ruinas
et grauiter magni magno cecidere ibi casu:
primum quod motus exempto rebus inani
constituunt, et res mollis rarasque relincunt,

734–785 Ω (= *O*Γ [= *QU*])

720 *Prisc. gramm. II 27, 3* ‖ **733** *Cens. 4, 7*

738 sq. = 5, 111. 112 ‖ **742** exempto – = 1, 660

720 undis (*fort. ex superiore uersu inreptum*) Ω, *Prisc.* : arcens *Shackleton Bailey* (*1985*) *27* (undans *iam Lachmann*) : almae *Bernays* : udas *Pont.* ‖ **721** Italiae $ξ^{-μ}$: Haeliae Ω : Haeoliae O^3 : Aeolidae *dubitanter Sandbach* (*1963*) *13*, Aeoliae *iam Heinsius*, *utrumque nimis eruditum* ‖ **723** se *om.* Γ ‖ **724** uomat $Lambinus^3$ (euomat *iam* ξ *deleto* ut) : omniat Ω ‖ **725** flammai O^2 : flammae Ω **726** uidetur Γ : uidentur *O* ‖ **734** quos *O* : quo Γ ‖ **739** tripodi] tripode *Pont.*, *fort. recte* (*cf. 5, 112 et prolegomena mea p. 236*) ‖ **741** casu O^D : causa Ω

aera rorem ignem terras animalia fruges,
nec tamen admiscent in eorum corpus inane;
deinde quod omnino finem non esse secandis
corporibus faciunt neque pausam stare fragori
nec prorsum in rebus minimum consistere quicquam;
cum uideamus id extremum cuiusque cacumen
esse quod ad sensus nostros minimum esse uidetur,
conicere ut possis ex hoc, quae cernere non quis
extremum quod habent, minimum consistere ⟨certum⟩.
Huc accedit item, quoniam primordia rerum
mollia constituunt, quae nos natiua uidemus
esse et mortali cum corpore, funditus utqui
debeat ad nihilum iam rerum summa reuerti
de nihiloque renata uigescere copia rerum;
quorum utrumque quid a uero iam distet habemus.
Deinde inimica modis multis sunt atque ueneno
ipsa sibi inter se; quare aut congressa peribunt,
aut ita diffugient, ut tempestate coacta
fulmina diffugere atque imbris uentosque uidemus.
    Denique quattuor ex rebus si cuncta creantur
atque in eas rursum res omnia dissoluuntur,
qui magis illa queunt rerum primordia dici
quam contra res illorum retroque putari?
alternis gignuntur enim mutantque colorem
et totam inter se naturam tempore ab omni.
{fulmina diffugere atque imbres uentosque uidemus.}
Sin ita forte putas ignis terraeque coire

746 sq. finem – corporibus ~ 1, 844 ‖ **751** – hoc = 2, 121 ‖ **757** = 1, 674
762 = 1, 769 ‖ **769** = 1, 762

744 rorem *Christ* (*1855*) *14* : solem Ω | ignem] imbrem *Bailey/Maas* (*1943*) *14* | fruges O^2Q^a : frugis Ω ‖ **747** faciunt φ : facient Ω ‖ **748** quicquam *Mar.* : qui Ω : quire $φ^{-f}$ ‖ **752** certum *suppl. Deufert*, rebus ξ, in illis *Munro*, prorsum *Lachmann* ‖ **753** accedit O^2Q^a : accidit Ω ‖ **755** *sunt qui post* funditus *distinguant* (*cf. 854 sq.*), *sed cf. 673. 791. 797* ‖ **758** habemus *Cartault* (*1898*) 74^2 : habes Ω : habebis O^3 ‖ **759** ueneno *Wakefield in comm.* : uene O^1 : uenena O^3 : ueneni Γ : uenenum s^2 ‖ **760** aut *O* : ut Γ ‖ **767** alternis *O ex corr.* : aternis Γ
769 *lineola continua deletus est in O, vix a manibus vetustioribus; deest in Rφ*

corpus et aerias auras roremque liquoris,
nihil in concilio naturam ut mutet eorum,
nulla tibi ex illis poterit res esse creata,
non animans, non exanimo cum corpore, ut arbos.
quippe suam quicque in coetu uariantis acerui
naturam ostendet, mixtusque uidebitur aer
cum terra simul atque ardor cum rore manere.
at primordia gignundis in rebus oportet
naturam clandestinam caecamque adhibere,
emineat ne quid quod contra pugnet et obstet
quominus esse queat proprie quodcumque creatur.
Quin etiam repetunt a caelo atque ignibus eius
et primum faciunt ignem se uertere in auras
aeris, hinc imbrem gigni terramque creari
ex imbri retroque a terra cuncta reuerti,
umorem primum, post aera, deinde calorem,
nec cessare haec inter se mutare, meare
a caelo ad terram, de terra ad sidera mundi.
quod facere haud ullo debent primordia pacto.
immutabile enim quiddam superare necessest,
ne res ad nihilum redigantur funditus omnes.
nam quodcumque suis mutatum finibus exit,
continuo hoc mors est illius quod fuit ante.
quapropter quoniam quae paulo diximus ante

786–1117 Ω (= *O*Γ [= *QG*])

771 aerias auras *Isid. orig. 13, 11, 17. Raban. univ. 9, 26* (*PL 111, 282*) ‖ **779** *Ecl. Sang. 96* (*p. 11*) ‖ **793** *Cf. ad 1, 671*

780 contra – = 2, 794 ‖ **789–793** = 2, 750–754 ‖ **791** *Cf. ad* 1, 673 **792 sq.** = 1, 670. 671; 2, 753. 754; 3, 519. 520

772 ut Q^2φ : et Ω ‖ **774** animans α* : animas Ω ‖ **775** quicque *Mar.* : quisque Ω | coetu *Mar.* : coetum Ω ‖ **776** ostendet $\alpha^{-A}$$Fe^1$: ostendit Ω ‖ **777** atque ardor *Lambinus in lemmate* : et quodam Ω : atque calor *Clausen* (*1949*) *309 sq.* | manere O^3 : manare Ω ‖ **780** emineat *Mar.* : demineat Ω ‖ **781** creatur O^D*U* : creatas *Q et fort.* O^1 ‖ **784** imbrem *Mar.* : ignem Ω ‖ **785** ex *O* : ea Γ | imbri *Mar.* : igni Ω | a terra *Mar.* : in terram Ω ‖ **787** nec Γ : ne *O* ‖ **789** pacto *I* (*et* Ω *2, 750*) : facto Ω

in commutatum ueniunt, constare necessest
ex aliis ea, quae nequeant conuertier usquam,
ne tibi res redeant ad nihilum funditus omnes.
quin potius tali natura praedita quaedam
corpora constituas, ignem si forte crearint,
posse eadem, demptis paucis paucisque tributis,
ordine mutato et motu, facere aeris auras,
sic alias aliis rebus mutarier omnis?
    ‘At manifesta palam res indicat’ inquis ‘in auras
aeris e terra res omnis crescere alique;
et nisi tempestas indulget tempore fausto
imbribus, ut tabe nimborum arbusta uacillent,
solque sua pro parte fouet tribuitque calorem,
crescere non possint fruges arbusta animantes.’
scilicet, et nisi nos cibus aridus et tener umor
adiuuet, amisso iam corpore uita quoque omnis
omnibus e neruis atque ossibus exsoluatur.
adiutamur enim dubio procul atque alimur nos
certis ab rebus, certis aliae atque aliae res.
nimirum quia multa modis communia multis
multarum rerum in rebus primordia mixta
sunt, ideo uariis uariae res rebus aluntur.
atque eadem magni refert primordia saepe
cum quibus et quali positura contineantur
et quos inter se dent motus accipiantque.
namque eadem caelum mare terras flumina solem
constituunt, eadem fruges arbusta animantis,

806 *Prisc. gramm. II 349, 23* | arbusta uacillant *ex membraneo codice Prosodiaca quaedam tradente citat C. Barthius adv. 37, 13* (*col. 1691 ed. Francof. anni 1624*)

797 = 1, 673; 2, 756. 864; ~ 1, 791 ‖ **817** ~ 1, 908; 2, 1007 ‖ **818 sq.** = 1, 909. 910; 2, 761. 762. 1008. 1009 ‖ **819** dent – = 2, 885 ‖ **820** = 2, 1015 ‖ **821** eadem – = 2, 1016

797 *damn. G. Müller* (*1959*) *127* | res redeant *O* : resedeant Γ ‖ **800** paucis paucisque *O* : faucis faucisque Γ ‖ **804** e *O* : et Γ ‖ **806** ut *Prisc.* : et Ω, *Prisciani cod. D* ‖ **808** animantes φ^{-C} : animantis Ω ‖ **812** procul atque *O* : atque procul Γ ‖ **814** multa modis s^2, *Lambinus cum duobus, ut dicit, codicibus manuscriptis* (*cf. 4, 1220*) : multimodis Ω ‖ **815** mixta *O* : multa Γ ‖ **820** terras *O* : terras et Γ

uerum aliis alioque modo commixta mouentur.
quin etiam passim nostris in uersibus ipsis
multa elementa uides multis communia uerbis,
cum tamen inter se uersus ac uerba necessest
confiteare et re et sonitu distare sonanti.
tantum elementa queunt permutato ordine solo;
at rerum quae sunt primordia, plura adhibere
possunt unde queant uariae res quaeque creari.

Nunc et Anaxagorae scrutemur homoeomerian
quam Grai memorant nec nostra dicere lingua
concedit nobis patrii sermonis egestas;
sed tamen ipsam rem facilest exponere uerbis.
Principio, rerum quam dicit homoeomerian,
ossa uidelicet e pauxillis atque minutis
ossibus hic et de pauxillis atque minutis
uisceribus uiscus gigni sanguenque creari
sanguinis inter se multis coeuntibus guttis,
ex aurique putat micis consistere posse
aurum et de terris terram concrescere paruis,
ignibus ex ignis, umorem umoribus esse;
cetera consimili fingit ratione putatque.
nec tamen esse ulla de parte in rebus inane
concedit neque corporibus finem esse secandis.
quare in utraque mihi pariter ratione uidetur

830 *Serv. Aen. 4, 625* ‖ **832** patrii – *Cf. Plin. epist. 4, 18, 1:* accidit hoc … ut Lucretius ait, 'egestate patrii sermonis'. ‖ **837** *Char. gramm. p. 114, 20. Non. p. 184, 13. p. 224, 13* | uiscus – *Serv. Aen. 1, 211. georg. 1, 139* | sanguen *testantur Prob. cath. gramm. IV 9, 22, Sacerd. gramm. VI 474, 22*

823–826 – confiteare = 2, 688–691 ‖ **823** ~ 2, 1013 ‖ **832** patrii – = 3, 260 **844** neque – ~ 1, 746. 747

824 uerbis $Q^2\alpha^*\varphi^*$: bellis Ω ‖ **829** quaeque *O* : quae Γ ‖ **830** et … scrutemur] ad … ueniamus *Serv.* ‖ **834** quam] quom *Lachmann* ‖ **835** e O^2 : de Ω **836 sq.** *suppl.* O^D *in spatio unius versus erasi*; O^1 *836 propter homoeoteleuton omisisse manifestum est* (*cf. ad 364*) ‖ **836** hic et] sic et $\xi^{-\mu}$, *tunc* et sic *Mar.** **837** sanguenque *testantur grammatici* : sanguemque Ω ‖ **843** de parte *Diels* : iden parte Ω : parte idem ξ^{-o} : idem ex parte *Lachmann*

errare atque illi, supra quos diximus ante.
Adde quod inbecilla nimis primordia fingit;
si primordia sunt, simili quae praedita constant
natura atque ipsae res sunt, aequeque laborant
et pereunt, neque ab exitio res ulla refrenat.
nam quid in oppressu ualido durabit eorum,
ut mortem effugiat, leti sub dentibus ipsis?
ignis an umor an aura? quid horum? sanguen an ossa?
nihil, ut opinor, ubi ex aequo res funditus omnis
tam mortalis erit quam quae manifesta uidemus
ex oculis nostris aliqua ui uicta perire.
at neque reccidere ad nihilum res posse neque autem
crescere de nihilo testor res ante probatas.
Praeterea quoniam cibus auget corpus alitque,
scire licet nobis uenas et sanguen et ossa

* * *

siue cibos omnis commixto corpore dicent
esse et habere in se neruorum corpora parua
ossaque et omnino uenas partisque cruoris,
fiet uti cibus omnis, et aridus et liquor ipse,
ex alienigenis rebus constare putetur,
ossibus et neruis sanieque et sanguine mixto.
Praeterea quaecumque e terra corpora crescunt
si sunt in terris, terram constare necessest
ex alienigenis, quae terris exoriuntur.
transfer item, totidem uerbis utare licebit:
in lignis si flamma latet fumusque cinisque,

853 sanguen *Cf. ad 837* ‖ **860** sanguen *Cf. ad 837*

867 ~ 1, 873 ‖ **869** = 1, 874

846 illi supra quos *Mar.* : illis uira quod (quo Γ) Ω ‖ **847** imbecilla αφ : imbecilia Ω ‖ **852** effugiat $Q^2R\varphi^{-C}$: efficiat Ω ‖ **853** ignis *O* : ignibus Γ | sanguen an ossa *Pont.* : sanguis an os Ω ‖ **854** aequo res Γ : aequore *O* ‖ **860** sanguen $\alpha^{-A}L\varphi^*$: sanguin Ω | *post* **860** *Lambinus in contextu praebet versum* ⟨et neruos alienigenis ex partibus esse;⟩, *quem, ut dicit, 'arrogantes quidam homines … nescio quibus causis adducti sustulerant'* ‖ **861** siue φ* : sine Ω | corpore ξ : core Ω **862** esse et ξ : esset Ω ‖ **866** mixto *Mar.* : mixta Ω : mixtim $o^2eN^2S^2$ (*omnes ex* φ?)

ex alienigenis consistant ligna necessest,
{praeterea tellus quae corpora cumque alit auget}
ex alienigenis, quae lignis exoriuntur.
    Linquitur hic quaedam latitandi copia tenuis,
id quod Anaxagoras sibi sumit, ut omnibus omnis
res putet inmixtas rebus latitare, sed illud
apparere unum cuius sint plurima mixta
et magis in promptu primaque in fronte locata.
quod tamen a uera longe ratione repulsumst.
conueniebat enim fruges quoque saepe, minaci
robore cum saxi franguntur, mittere signum
sanguinis aut aliquid, nostro quae corpore aluntur;
{cum lapidi in lapidem terimus, manare cruorem}
consimili ratione herbas quoque saepe decebat
et latices dulcis guttas similique sapore
mittere, lanigeris quali sunt ubera lactis,
scilicet, et glebis terrarum saepe friatis
herbarum genera et fruges frondesque uideri
dispertita inter terram latitare minute,
postremo in lignis cinerem fumumque uideri,
cum praefracta forent, ignisque latere minutos.
quorum nihil fieri quoniam manifesta docet ⟨res⟩,
scire licet non esse in rebus res ita mixtas,
uerum semina multimodis inmixta latere
multarum rerum in rebus communia debent.

873 ~ 1, 867 ‖ **874** = 1, 869 ‖ **879** ~ 4, 71. 97. 204 ‖ **880** ~ 2, 645; 5, 406; 6, 767. 853 ‖ **889** – fruges = 5, 921 ‖ **893** ~ 1, 188; 2, 565. 707; 3, 690; 6, 139. 249

873 sq. *om. D, del. Mar.; ordinem inversit et post 873 lacunam indicavit T^2, item suo Marte Diels* ‖ **873** *del. Lambinus* ‖ **874** exoriuntur μ-Ja*x*φ* : oriuntur Ω **882** saxi *Pont.^{M}* : in saxi Ω ‖ **884** *spurium esse vidit Faber* (*in emendationibus p. 328*)*; post 885 collocavit Howard* (*1868*) *122* | lapidi in lapidem] lapidi lapidem *o^2*, *Mar.* : lapidem in lapidem *L^2o^1* | terimus *G^2* (*ut uidetur*), *Lo* : tenemus Ω **885** consimili ξ : consilimi Ω | herbas *Mar.* : herbis Ω ‖ **886** latices] laticis φ* | dulcis Γ : dulces *O* | similique *O* : simileque Γ ‖ **887** lanigeris *Butterfield* (*2009e*) *214* : lanigeriae Ω (*ut videtur*) : lanigerae *O^2Q^a* | quali Γ : qualis *O^1* : quales *O^2* | ubera *Lambinus quodam codice nisus* : ubere Ω ‖ **890 sq.** *om.* Γ ‖ **890** inter *Lachmann* : in *O* ‖ **893** res *suppl.* *Q^2*ξ (*cf. 2, 565. 3, 690. 6, 139. 249*)

‘At saepe in magnis fit montibus’ inquis ‘ut altis
arboribus uicina cacumina summa terantur
inter se, ualidis facere id cogentibus austris,
donec flammai fulserunt flore coorto.’
scilicet, et non est lignis tamen insitus ignis,
uerum semina sunt ardoris multa, terendo
quae cum confluxere, creant incendia siluis.
quod si facta foret siluis abscondita flamma,
non possent ullum tempus celarier ignes:
conficerent uolgo siluas, arbusta cremarent.
iamne uides igitur, paulo quod diximus ante,
permagni referre eadem primordia saepe
cum quibus et quali positura contineantur
et quos inter se dent motus accipiantque,
atque eadem paulo inter se mutata creare
ignes et lignum? quo pacto uerba quoque ipsa
inter se paulo mutatis sunt elementis,
cum ligna atque ignes distincta uoce notemus.
Denique iam quaecumque in rebus cernis apertis
si fieri non posse putas, quin materiai
corpora consimili natura praedita fingas,
hac ratione tibi pereunt primordia rerum.
{fiet uti risu tremulo concussa cachinnent
et lacrimis salsis umectent ora genasque.}
Nunc age, quod superest cognosce et clarius audi.
nec me animi fallit quam sint obscura; sed acri
percussit thyrso laudis spes magna meum cor
et simul incussit suauem mi in pectus amorem

922–927 – solo *Macr. Sat. 6, 2, 3*

907–910 ~ 2, 883–885 ‖ **908** ~ 1, 817; 2, 1007 ‖ **909 sq.** = 1, 818. 819; 2, 761. 762; 1008. 1009 ‖ **919 sq.** ~ 2, 976. 977 ‖ **922** – fallit = 1, 136; 5, 97

900 flammai α : flammae Ω ‖ **901** scilicet *O* : sciticet Γ ‖ **906** conficerent Q^2ξ : conficeret Ω ‖ **907–914** *damn. Gneisse (1878) 56 sq., fortasse recte* **909** contineantur b^1 (*et* Ω *1, 818*) : contingantur Ω ‖ **912** et Q^2 : e Ω ‖ **914** uoce notemus] *litteras* ce notemus *scr.* O^D *in ras.* ‖ **916** non *om. O* | materiai Q^2ξ : materia Ω ‖ **918** hac Q^2ξ : haec Ω ‖ **919 sq.** *damn. Forbiger (1824) 48* **919** tremulo *L*μφ : taemulo Ω

Musarum, quo nunc instinctus mente uigenti
auia Pieridum peragro loca nullius ante
trita solo. iuuat integros accedere fontis
atque haurire, iuuatque nouos decerpere flores
insignemque meo capiti petere inde coronam,
unde prius nulli uelarint tempora Musae;
primum quod magnis doceo de rebus et artis
religionum animos nodis exsoluere pergo,
deinde quod obscura de re tam lucida pango
carmina, musaeo contingens cuncta lepore.
id quoque enim non ab nulla ratione uidetur;
sed ueluti pueris apsinthia taetra medentes
cum dare conantur, prius oras pocula circum
contingunt mellis dulci flauoque liquore,
ut puerorum aetas inprouida ludificetur
labrorum tenus, interea perpotet amarum
apsinthi laticem deceptaque non capiatur,
sed potius tali pacto recreata ualescat,
sic ego nunc, quoniam haec ratio plerumque uidetur
tristior esse quibus non est tractata, retroque
uolgus abhorret ab hac, uolui tibi suauiloquenti
carmine Pierio rationem exponere nostram

926 *Ps.Cens. gramm. frg. 14, 1* (= *gramm. VI 612, 1*) | – loca *Quint. inst. 8, 6, 45* **927 sq.** *Cf. ad 4, 2.3* ‖ **928** *Cf. ad 4, 3* ‖ **932** *Lact. inst. 1, 16, 3* (*et cf. inst. 4, 28, 13* religionum se nodos soluere) ‖ **934** *Ecl. Sang. 115* (*p. 12*) ‖ **936–938** *Quint. inst. 3, 1, 4. Hier. epist. 133, 3, 7* 'ac ueluti – medentes' cum damus, prius ora circum inlinimus 'dulci mellis – liquore' ‖ **936 sq.** *Cf. ad 4, 11.12* ‖ **940 sq.** *Cf. ad 4, 15.16* ‖ **941** *Sacerd. gramm. VI 504, 28*

926–950 – rerum = 4, 1–25

931 magnis Q^{2}ξ (*et* Ω *4, 6*) : magis Ω ‖ **932** animos *Lact.* : animum Ω (*propter* religionum) | pergo *Lact.* (*et* Ω *4, 7*) : porgo Ω ‖ **935** ab *O* : ad Γ ‖ **936** sed] ac *Quint., Non.* (*cf. ad 4, 11*), *Hier.* : nam Ω *4,11* ‖ **938** contingunt (*cf. 1, 947*)] adspirant *Quintiliani cod. B* : inspirant *Quintiliani cod. A* : *quare* inspergunt *vel* aspergunt (*quod iam Lambinus coniecerat, sed ut glossema verbo* contingunt *additum*) *Haupt in Quintiliani editione Halmiana* | mellis dulci] dulci mellis *Hier.* | flauoque O^{D}Γ, Ω *4, 13, Quintiliani cod. A, Hier.* : fauoque O^{1}, *Quintiliani cod. B* ‖ **942** pacto *Heinsius* : facto Ω (*cf. 1, 789*) ‖ **943** uidetur O^{D} (*et* Ω *4, 18*) : uidet O^{1} : uidit Γ ‖ **946** pierio *O* : piero Γ

et quasi musaeo dulci contingere melle,
si tibi forte animum tali ratione tenere
uersibus in nostris possem, dum perspicis omnem
naturam rerum, qua constet compta figura.
Sed quoniam docui solidissima materiai
corpora perpetuo uolitare inuicta per aeuom,
nunc age, summai quaedam sit finis eorum
necne sit, euoluamus; item quod inane repertumst
seu locus ac spatium, res in quo quaeque gerantur,
peruideamus utrum finitum funditus omne
constet an immensum pateat uasteque profundum.
Omne quod est igitur nulla regione uiarum
finitumst; namque extremum debebat habere.
extremum porro nullius posse uidetur
esse, nisi ultra sit quod finiat, ut uideatur
{quo non longius haec sensus natura sequatur}.
nunc extra summam quoniam nihil esse fatendum,
non habet extremum, caret ergo fine modoque.
nec refert quibus adsistas regionibus eius:
usque adeo, quem quisque locum possedit, in omnis
tantundem partis infinitum omne relinquit.
Praeterea si iam finitum constituatur
omne quod est spatium, si quis procurrat ad oras
ultimus extremas iaciatque uolatile telum,
id ualidis utrum contortum uiribus ire
quo fuerit missum mauis longeque uolare,
an prohibere aliquid censes obstareque posse?
alterutrum fatearis enim sumasque necessest.
quorum utrumque tibi effugium praecludit et omne
cogit ut exempta concedas fine patere.
nam siue est aliquid quod probeat officiatque

951 – docui = 4, 45; ~ 2, 478. 522; 3, 31; 6, 43

951 materiai $Q^2\xi$: materia Ω ‖ **953** summai *Lambinus* : summae *G* : summa *OQ* ‖ **954** necne *Pont.* : nec Ω | repertumst *O* : repertum sit Γ ‖ **961** finiat *O* : fineat Γ ‖ **962** *del. Deufert* ‖ **963** fatendum] fatendum est *Ff* ‖ **966** omnis ξ^{-x} : omnus Ω ‖ **970** ultimus] nuntius *Bentley dubitanter* (*cf. Liv. 1, 32, 6. 12–14*) **971** id *Lambinus* : in Ω ‖ **977** officiatque *ed. Basiliensis in marg.* : efficiatque Ω

quominus quo missum est ueniat finique locet se,
siue foras fertur, non est a fine profectum.
hoc pacto sequar atque, oras ubicumque locaris
extremas, quaeram: quid telo denique fiet?
fiet uti nusquam possit consistere finis,
effugiumque fugae prolatet copia semper.
Praeterea spatium summai totius omne
undique si inclusum certis consisteret oris
finitumque foret, iam copia materiai
undique ponderibus solidis confluxet ad imum,
nec res ulla geri sub caeli tegmine posset,
nec foret omnino caelum neque lumina solis,
quippe ubi materies omnis cumulata iaceret
ex infinito iam tempore subsidendo.
at nunc nimirum requies data principiorum
corporibus nullast, quia nihil est funditus imum,
quo quasi confluere et sedes ubi ponere possint.
semper in adsiduo motu res quaeque geruntur
partibus ⟨e⟩ cunctis, infernaque suppeditantur
ex infinito cita corpora materiai.
Postremo ante oculos res rem finire uidetur:
aer dissaepit collis atque aera montes,
terra mare et contra mare terras terminat omnis;
omne quidem uero nihil est quod finiat extra.
    Est igitur natura loci spatiumque profundi,
quod neque clara suo percurrere fulmina cursu

991 – tempore = 1, 550; 5, 188. 316. 378. 423 ‖ **992 sq.** nimirum – nullast ~ 2, 95. 96 ‖ **1002** natura – = 5, 370

978 finique *O* : fineque Γ : fine inque *Paulson* (*1897*) *24 sq., fort. recte* (*cf. ThLL VI 786, 79; 791, 12*) ‖ **981** fiet] fiat ξ (*quod tradit Q 982 pro* fiet) ‖ **984** spatium O^2 : scatium Ω | summai ξ : summa Ω ‖ **985** inclusum $ξ^{-x}$: inclusus Ω **986** materiai Q^2ξ : materia Ω ‖ **987** confluxet $φ^{-C}$: confluxit Ω ‖ **993** nullast $α^{-A}φ^{*-C}$: nullas Ω ‖ **994** possint *T* : possit Ω ‖ **995** adsiduo *O* : absiduo Γ **996** e cunctis *I* : cunctis Ω : in cunctis ξ | infernaque] aeternaque *Mar.* **997** materiai Q^2ξ : materia Ω ‖ **998–1001** *post 983 collocavit Munro*[1], *post 1007 Goebel* (*1854*) *4, sed cf. Pascal et Bailey ad loc.* ‖ **999** aer *O* : aero Γ **1003** percurrere Γ : percurre *O*

perpetuo possint aeui labentia tractu
nec prorsum facere ut restet minus ire meando:
usque adeo passim patet ingens copia rebus
finibus exemptis in cunctas undique partis.
    Ipsa modum porro sibi rerum summa parare
ne possit, natura tenet, quae corpus inani
et quod inane autem est finiri corpore cogit,
ut sic alternis infinita omnia reddat,
aut etiam alterutrum, nisi terminet alterum, eorum
simplice natura pateat tamen inmoderatum.

* * *

nec mare nec tellus neque caeli lucida templa
nec mortale genus nec diuum corpora sancta
exiguum possent horae consistere tempus:
nam dispulsa suo de coetu materiai
copia ferretur magnum per inane soluta,
siue adeo potius numquam concreta creasset
ullam rem, quoniam cogi disiecta nequisset.
Nam certe neque consilio primordia rerum
ordine se suo quaeque sagaci mente locarunt
nec quos quaeque ⟨darent motus pepigere profecto⟩,
sed quia multa modis multis mutata per omne
ex infinito uexantur percita plagis,
omne genus motus et coetus experiundo
tandem deueniunt in talis dispositnras,

1004 = 5, 1216 ‖ **1018** magnum – = 1, 1103 ‖ **1021–1023** = 5, 419–421
1024 sq. ~ 5, 187. 188. 422. 423 ‖ **1026** ~ 5, 428 ‖ **1027 sq.** ~ 5, 192. 193

1008 ipsa *G^{2}* : ipso Ω ‖ **1009** inani *$Pont.^{L}$* : inane Ω ‖ *post* **1013** *nonnullos uersus intercidisse agn. Marcellus teste $T^{σχ}$ (cf. Deufert, Prol. 168 sq.); lacunam ex Epicuri epist. 1, 42 explebant Diels et C. Müller. Versibus 1014 sqq. praeiit sententia conditionalis similis Epicuri sententiae conditionali* εἴτε ... ἦν τὸ κενὸν ἄπειρον, τὰ δὲ σώματα ὡρισμένα ‖ **1016** horae consistere *Deufert* : hora sistere Ω : horai sistere *G^{2}ξ* ‖ **1017** coetu *$Q^{2}ξ^{-L}$* : coetum Ω | materiai *$Q^{2}ξ$* : materia Ω **1019** creasset *O^{2}* : oreasset Ω ‖ **1022 sq.** *suppl. O^{D} in spatio unius uersus erasi; O^{1} uel 1022 uel 1023 propter homoeoteleuton omisisse manifestum est* (*cf. ad 364*) **1023** darent – profecto *Mar. ex 5, 421* : sagaci mente locarunt Ω

qualibus haec rerum consistit summa creata,
et multos etiam magnos seruata per annos
ut semel in motus coniectast conuenientis,
efficit ut largis auidum mare fluminis undis
integrent amnes et solis terra uapore
fota nouet fetus summissaque gens animantum
floreat et uiuant labentes aetheris ignes;
quod nullo facerent pacto, nisi materiai
ex infinito suboriri copia posset,
unde amissa solent reparare in tempore quaeque.
nam ueluti priuata cibo natura animantum
diffluit amittens corpus, sic omnia debent
dissolui simul ac defecit suppeditare
materies aliqua ratione auersa uiai.
nec plagae possunt extrinsecus undique summam
conseruare omnem, quaecumque est conciliata.
cudere enim crebro possunt partemque morari,
dum ueniant aliae ac suppleri summa queatur;
interdum resilire tamen coguntur et una
principiis rerum spatium tempusque fugai
largiri, ut possint a coetu libera ferri.
quare etiam atque etiam suboriri multa necessest,
et tamen ut plagae quoque possint suppetere ipsae,
infinita opus est uis undique materiai.
  Illud in his rebus longe fuge credere, Memmi,
in medium summae quod dicunt omnia niti,
atque ideo mundi naturam stare sine ullis

1028 ~ 1, 235; 5, 194 ‖ **1052** *Cf. ad* 1, 80

1028 rerum *Faber* (*in emendationibus p. 328 sq.*) *ex 5, 194* : rebus Ω ‖ **1033** fota *O* : forta Γ | summissaque *Pont.* : summaque Ω ‖ **1034** floreat Q^{2}αφ : floreant Ω | labentes Γ : labentis *O* (*propter* aetheris) ‖ **1035** materiai Q^{2}ξ : materia Ω **1036** infinito Γ : infinitu O^{1} : infinita O^{2} ‖ **1037** amissa $O^{2}G$: ammissa O^{1} : admissa Q^{1} (*corr.* Q^{2}) ‖ **1040** dissolui $Q^{2}ξ^{-o}$: dissoluit Ω ‖ **1041** uiai Q^{2}ξ : uia Ω : uiaque *Lachmann* ‖ **1047** principiis *Mar.* : principium Ω | spatium tempusque *O* : spatium tempus *Q* : tempusque spatium *G* | fugai $ξ^{-μ}$: fuga *O* : fugata *G* : fugata que Q^{1} (fugat atque Q^{2}) ‖ **1050** suppetere *O* : suppetere et Γ **1051** infinita opus est *O* : infinitae opus Γ | materiai Γ : materia *O*

ictibus externis neque quoquam posse resolui,
summa atque ima quod in medium sint omnia nixa
(ipsum si quicquam posse in se sistere credis),
et quae pondera sunt sub terris omnia sursum
nitier in terraque retro requiescere posta,
ut per aquas quae nunc rerum simulacra uidemus.
et simili ratione animalia suppa uagari
contendunt neque posse e terris in loca caeli
reccidere inferiora magis quam corpora nostra
sponte sua possint in caeli templa uolare;
illi cum uideant solem, nos sidera noctis
cernere, et alternis nobiscum tempora caeli
diuidere et noctes parilis agitare diebus.
sed uanus stolidis haec [
amplexi quod habent peru[
nam medium nihil esse potest [
infinita. neque omnino, si iam [medium sit,
possit ibi quicquam consistere [
quam quauis alio longe ratione [
omnis enim locus ac spatium, quod in[ane uocamus,
per medium, per non medium, concedere [
aeque ponderibus, motus quacumque feruntur.

1063 inferiora magis *Sacerd. gramm. VI 450, 20*

1074 locus – = 1, 426

1057 se *om.* Γ ‖ **1058** et *O* : at Γ | sunt] sint *d* ‖ **1059** nitier in *O* : ni fierint Γ **1060** uidemus O^D : uidem Ω ‖ **1068–1075** *in fine mutilos tradit O; om.* Γ, *sed in margine et lacunam et numerum versuum perditorum indicavit* ‖ **1068** haec [error somnia finxit *suppl. Munro ceteris praestans* ‖ **1069** peru[ersa rem ratione *suppl. Munro ceteris praestans* ‖ **1070** potest [ubi summa profundist *ex 6, 485 suppl. Lachmann,* [cum summa loci sit *ex 2, 1044 Bernays* (*1847*) *580,* [quando omnia constant *Munro* (*cf. 588. 2, 337*) ‖ **1071** neque *Mar.* : denique *O* | iam [medium sit *suppl. Mar.* ‖ **1072** consistere [eam magis ob rem *suppl. Munro,* [malle putari *Lachmann* ‖ **1073** alio *Lachmann* (*cf.* ibi *1072*) : alia Ω | ratione [meare *suppl. Lachmann* (*similiter* repelli *Munro*, uagari *Bernays* [*1847*] *580*), *vix* morari [manere *iam Mar.**]) ‖ **1074** in[ane uocamus *suppl. ed. Veron. ex 426,* in[ane uocatur *iam* φ ‖ **1075** concedere [debet *suppl. Wakefield in comm.* (*cf. 1079. 2, 237*), [pergit *Roos* (*1847*) *30 coll. 1080* ‖ **1076** aeque *Mar.* (*cf. 2, 239*) : aequis Ω | feruntur Γ : ferunt *O*

nec quisquam locus est, quo corpora cum uenere,
ponderis amissa ui possint stare ⟨in⟩ inani;
nec quod inane autem est ulli subsistere debet,
quin, sua quod natura petit, concedere pergat.
haud igitur possunt tali ratione teneri
res in concilio medii cuppedine uictae.
  Praeterea quoniam non omnia corpora fingunt
in medium niti, sed terrarum atque liquoris,
et quasi terreno quae corpore contineantur,
{umorem ponti magnasque e montibus undas}
at contra tenuis exponunt aeris auras
et calidos simul a medio differrier ignis,
atque ideo totum circum tremere aethera signis
et solis flammam per caeli caerula pasci,
quod calor a medio fugiens se ibi conligat omnis,
nec prorsum arboribus summos frondescere ramos
posse, nisi a terris paulatim cuique cibatum

* * *

ne uolucri ritu flammarum moenia mundi
diffugiant subito magnum per inane soluta,
et ne cetera consimili ratione sequantur,
neue ruant caeli tonitralia templa superne
terraque se pedibus raptim subducat et omnis
inter permixtas rerum caelique ruinas
corpora soluentes abeat per inane profundum,
temporis ut puncto nihil extet reliquiarum

1080 = 2, 237 ‖ **1103** magnum – = 1, 1018

1077 nec *O* : ne Γ | cum uenere *Avancius* (cum uenerunt *iam* φ^{-f}, conuenere *iam* *A*) : comuener *O*^{2} (*-ri O*^{1}*, ut videtur*) : conueniř *Q* : comuenirĩ G ‖ **1078** in *add.* *A*^{2}*s*^{2} ‖ **1079 sq.** *damn. Gneisse* (*1878*) *75* ‖ **1079** ulli] illis *D* : ollis *Deufert* (*1996*) *188* ‖ **1081** ratione *O* : rationi Γ | teneri] uenire *Diels in app., servato* concilium *1082; malim* coire (*cf. 2, 563*) ‖ **1082** concilio *Mar.** : concilium Ω | uictae] uinctae *A*^{2} : uectae *Lachmann* ‖ **1086** *del. Bentley; ante 1085 posuerat o*^{2}*, item Mar.** ‖ **1091** se ibi *Wakefield in comm.* (ibi *iam* φ^{*-C}) : sibi Ω **1094–1101** *perierunt in archetypo; spatium octo versuum reliquit O, lacunam cruce ind.* Γ ‖ **1105** tonitralia '*sic habent quattuor libri manuscripti, quos secutus sum*' *Lambinus* : tonetralia Ω : p *super* t^{1} *add. Q*^{2} : penetralia ξ^{-x} ‖ **1107** permixtas *O* : mixtas Γ ‖ **1108** abeat *Ff* : aueant Ω

desertum praeter spatium et primordia caeca.
nam quacumque prius de parti corpora desse
constitues, haec rebus erit pars ianua leti,
hac se turba foras dabit omnis materiai.
    Haec sic pernosces parua perductus opella;
namque alid ex alio clarescet, nec tibi caeca
nox iter eripiet quin ultima naturai
peruideas: ita res accendent lumina rebus.

1115 – clarescet ~ 5, 1456

1113 materiai Q^2ξ : materia Ω ‖ **1114** haec sic (*fort. ex* hac se *orta, quibus verbis 1113 incipit*)] cetera *C. Müller dubitanter in adnotatione* : haec si ξ, *Munro qui post* pernosces *distinxit et post 1114 lac. unius versus statuit et* ⟨cetera iam poteris per te tute ipse uidere⟩ *supplevit* : haec scio *Lachmann* : haec sis *Bernays* | perductus] perdoctus *Wakefield in comm.* (perfunctus *iam Lambinus*) ‖ **1115** clarescet *O* : clarescit Γ ‖ **1116** naturai Q^2ξ : natura Ω

LIBER SECVNDVS

Suaue, mari magno turbantibus aequora uentis,
e terra magnum alterius spectare laborem,
non quia uexari quemquamst iucunda uoluptas,
sed quibus ipse malis careas quia cernere suaue est;
6 suaue etiam belli certamina magna tueri
5 per campos instructa tua sine parte pericli;
7 sed nihil dulcius est, bene quam munita tenere
edita doctrina sapientum templa serena,
despicere unde queas alios passimque uidere
errare atque uiam palantis quaerere uitae,
certare ingenio, contendere nobilitate,
noctes atque dies niti praestante labore
ad summas emergere opes rerumque potiri.
o miseras hominum mentes, o pectora caeca!
qualibus in tenebris uitae quantisque periclis
degitur hoc aeui quodcumquest! nonne uidere
nihil aliud sibi naturam latrare, nisi utqui
corpore seiunctus dolor absit, mensque fruatur
iucundo sensu cura semota metuque?
ergo corpoream ad naturam pauca uidemus
esse opus omnino, quae demant cumque dolorem,

1–252 Ω (= *O*Γ [= *QG*])

1 sq. *Schol. Hor. epist. 1, 11, 9* ‖ **1** – magno *Serv. Aen. 5, 628* ‖ **2** *Non. p. 402, 14. Mar. Victorin. gramm. VI 31, 28* ‖ **14–16** – quodcumque est *Lact. inst. 1, 21, 48* **16** – quodcumque est *Non. p. 278, 17* | nonne – *Don. Ter. Phorm. 232*

12 sq. – opes = 3, 62. 63

1 Suaue *O, Serv., Schol. Hor.* : Quaue *G* : .uaue *Q, spatio initialis rubricatori relicto* (S *add.* Q^{2}) | turbantibus] motantibus *Schol. Hor.* ‖ **6** *ante 5 collocavit* WC_a^{2} **7** nihil *O* : nihilo Γ ‖ **12** labore ξ : plabore Ω ‖ **14** miseras] stultas *Lactantii codd. DVPKS* ‖ **15** periclis *Lact.* : perictis Ω ‖ **16** degitur] degimus *Non.* | uidere Ω, *Don.* : uidetis μL^{1} ‖ **18** mensque L^{2}, *Pont.* : mente Ω, *quod ut vulgarem rationem scribendi pro nominativo* mentis *adhibitam defendebat Diels* (*1922*) *48 sq. coll. Enn. frg. var. 51* terra corpus est, at mentis ignis est.

delicias quoque uti multas substernere possint
gratius interdum; neque natura ipsa requirit,
si non aurea sunt iuuenum simulacra per aedes
lampadas igniferas manibus retinentia dextris,
lumina nocturnis epulis ut suppeditentur,
nec domus argento fulget auroque renidet
nec citharae reboant laqueata aurataque tecta,
cum tamen inter se prostrati in gramine molli
propter aquae riuum sub ramis arboris altae
non magnis opibus iucunde corpora curant,
praesertim cum tempestas adridet et anni
tempora conspergunt uiridantis floribus herbas.
nec calidae citius decedunt corpore febres,
textilibus si in picturis ostroque rubenti
iacteris, quam si in plebeia ueste cubandum est.
quapropter quoniam nihil nostro in corpore gazae
proficiunt neque nobilitas nec gloria regni,
quod superest, animo quoque nihil prodesse putandum;
si non forte, tuas legiones per loca campi
feruere cum uideas belli simulacra cientis,
subsidiis magnis †epicuri† constabilitas,

24–33 *Macr. Sat. 6, 2, 5* ‖ **25** *Max. Victorin. gramm. VI 220, 12. Raban. exc. Prisc.* (*PL 111, 644*) ‖ **28** *Macr. Sat. 6, 4, 21* | laqueata – *Gloss. V 215, 21* ‖ **30** *Don. Ter. Ad. 576*

29–33 ~ 5, 1392–1396 ‖ **41** – uideas = 43a | belli – = 2, 324

22 uti] item *Deufert* (*1996*) *44* | *post* **22** *lac. unius versus ind. Watt* (*1990*) *121* **23** gratius] gratis *Albert* (*1896*) *25* ‖ **27** fulget] fulgens *Macr.* : fulgenti *Lachmann* | renidet] renidens *Macr.* ‖ **28** citharae] citharam *Macr. Sat. 6, 2, 5* : cithara *Macr. sat. 6, 4, 21* | reboant laqueata *Macr. utroque loco* (laqueata *etiam Gloss.*) : reboantia queata Q^1 (*corr.* Q^2) : reboantia queat *OG* | tecta *Macr. Sat. 6, 4, 21, Gloss.* : templa Ω : tempe *codd. Macr. Sat. 6, 2, 5* ‖ **32 sq.** *damn. Deufert* (*1996*) *45 sqq.* (*29–33 iam G. Müller* [*1959*] *14 sq.*) ‖ **34** nec *O* : haec Γ ‖ **36** iact(a)eris O^2Q^aG : iamteris O^1 : iactaris Q^1, *vix recte* ‖ **39** superest Q^2φ* : superes Ω **40** forte tuas Γ : for& uas *O* ‖ **41** feruere *G* : fruere *O* : eruere Q^1 (*corr.* Q^2) **42 sq.** *uncialibus litteris rubris velut tituli scripti sunt in O et G, om. Q tribus versibus vacuis relictis. Ordinem invertere voluit Polle* (*1867*) *311* ‖ **42** epicuri] et ecum ui *Munro* (equitum ui *Munro* [*1854*] *37*) : et turmis *C. Müller* : -que elephantis *Lachmann* (*cf. 5, 1228*) : praeclare *Cassata* (*1978*) *169 sq.*

ornatas armis †itastuas tariterque† animatas,
{feruere cum uideas classem lateque uagari}
his tibi tum rebus timefactae religiones
effugiunt animo pauidae, mortisque timores
tum uacuum pectus lincunt curaque solutum.
quod si ridicula haec ludibriaque esse uidemus,
re ueraque metus hominum curaeque sequaces
nec metuunt sonitus armorum nec fera tela
audacterque inter reges rerumque potentis
uersantur neque fulgorem reuerentur ab auro
nec clarum uestis splendorem purpureai,
quid dubitas quin omnis sit haec rationis potestas,
omnis cum in tenebris praesertim uita laboret?
nam ueluti pueri trepidant atque omnia caecis
in tenebris metuunt, sic nos in luce timemus
interdum, nihilo quae sunt metuenda magis quam
quae pueri in tenebris pauitant finguntque futura.
hunc igitur terrorem animi tenebrasque necessest
non radii solis neque lucida tela diei
discutiant, sed naturae species ratioque.
  Nunc age, quo motu genitalia materiai
corpora res uarias gignant genitasque resoluant
et qua ui facere id cogantur quaeque sit ollis
reddita mobilitas magnum per inane meandi,
expediam: tu te dictis praebere memento.

43a *Non. 503, 25 ex libr. II* ‖ **55 sq.** *Sen. epist. 110, 6* ‖ **60** *Cf. ad 1, 147*

43a – uideas = 41 ‖ **50** reges – = 3, 1027 ‖ **55–61** = 3, 87–93; 6, 35–41 **59–61** = 1, 146–148

43 itastuas (itastatuas O^1) tariterque] pariter pariterque *Bernays*: paribus pariterque *Boyd* (*1938*) *119 sq.*: ualidas pariterque *Lachmann*: pariterque probeque (*vel* pariter prompteque) *C. Müller*: *fort.* instructas atque **43a** *versum a Nonio citatum, quem huic loco immisit Lachmann* (*post 41 iam Lambinus*), *interpolatum esse, ut 41–43 depelleret, agn. H. Fuchs apud Schmid* (*1949*) *104–106* ‖ **46** pectus *Lambinus*: tempus Ω ‖ **52** purpureai ξ : purpura Ω **54–61** *damn. G. Müller* (*1959*) *16* (*55–61 iam Gneisse* [*1878*] *19 sq.*; *54 tantum delendum esse cens. Fowler in comm.*) ‖ **54** laboret Q^2ξ : raboret Ω ‖ **56** sic] ita *Sen.* ‖ **62** materiai ξ : materiae Ω

Nam certe non inter se stipata cohaeret
materies, quoniam minui rem quamque uidemus
et quasi longinquo fluere omnia cernimus aeuo
ex oculisque uetustatem subducere nostris,
cum tamen incolumis uideatur summa manere
propterea quia, quae decedunt corpora cuique,
unde abeunt minuunt, quo uenere augmine donant,
illa senescere, at haec contra florescere cogunt,
nec remorantur ibi. sic rerum summa nouatur
semper, et inter se mortales mutua uiuunt.
augescunt aliae gentes, aliae minuuntur,
inque breui spatio mutantur saecla animantum
et quasi cursores uitai lampada tradunt.
   Si cessare putas rerum primordia posse
cessandoque nouos rerum progignere motus,
auius a uera longe ratione uagaris.
nam quoniam per inane uagantur, cuncta necessest
aut grauitate sua ferri primordia rerum
aut ictu forte alterius. nam ⟨cum⟩ cita saepe
obuia conflixere, fit ut diuersa repente
dissiliant; neque enim mirum, durissima quae sint
ponderibus solidis neque quicquam ad tergus ibi obstet.
et quo iactari magis omnia materiai
corpora peruideas, reminiscere totius imum
nihil esse in summa, neque habere ubi corpora prima

76 inter – *Schol. Verg. Bern. georg. 1, 301*

82 ~ 2, 229

68 quamque uidemus Q^{2}ξ : quamquidemus Ω ‖ **69** fluere *O* : flueri Γ **73** augmine $Q^{2}\varphi^{*-C}$: agmine Ω ‖ **78** animantum *O* : animantium Γ **79** cursores – tradunt] *litteras* res – tradunt *scr.* O^{D} *in ras.* | uitai ξ : uita Ω **84** ferri Q^{2}ξ : terri Ω ‖ **85** quom cita *Wakefield in comm.* : cita Ω : concita Cf^{2} **86** conflixere Ff^{1} : conflexere Ω | fit ut *Avancius* : fit uti Ω : ita uti φ^{-e} ‖ **88** ad tergus ibi *Courtney (2013) 207* : a tergibus Ω : a tergo ibus *Is. Vossius* : extra quibus *Goebel (1857) 23* : cursibus *Fowler in comm.* : abeuntibus *Butterfield (2008b) 114* : *fort.* ad tergus ubi ‖ **89** materiai Q^{2}ξ : materia Ω ‖ **91** ubi *O* : in Γ

consistant, quoniam spatium sine fine modoque
inmensumque patere in cunctas undique partis
pluribus ostendi et certa ratione probatumst.
quod quoniam constat, nimirum nulla quies est
reddita corporibus primis per inane profundum,
sed magis adsiduo uarioque exercita motu
partim interuallis magnis conpulsa resultant,
pars etiam breuibus spatiis uexantur ab ictu.
et quaecumque magis condenso conciliatu
exiguis interuallis conuecta resultant,
indupedita suis perplexis ipsa figuris,
haec ualidas saxi radices et fera ferri
corpora constituunt et cetera ⟨de⟩ genere horum.
{paucula quae porro magnum per inane uagantur}
sed quae dissiliunt longe longeque recursant
in magnis interuallis, haec aera rarum
sufficiunt nobis et splendida lumina solis.
multaque praeterea magnum per inane uagantur,
conciliis rerum quae sunt reiecta nec usquam
consociare etiam motus potuere recepta.
Cuius, uti memoro, rei simulacrum et imago
ante oculos semper nobis uersatur et instat.
contemplator enim, cum solis lumina cumque
inserti fundunt radii per opaca domorum:
multa minuta modis multis per inane uidebis
corpora misceri radiorum lumine in ipso

95 sq. nimirum – primis ~ 1, 992. 993 ‖ **100** magis – ~ 1, 575 ‖ **104** et cetera – = 5, 893. 1449 ‖ **105** ~ 2, 109 ‖ **109** ~ 2, 105 ‖ **114** – cum = 6, 189

92 modoque *e* : modoquest Ω (*quod fort. melius serves, delens versus 93. 94*; *cf. Deufert* [*2016*] *86*) ‖ **94** *uncialibus litteris rubris velut titulus scriptus est in O* | ostendi $Q^2\varphi^{*-C}$: ostendit Ω ‖ **95** nulla Lo^2FeN^2 : multa Ω ‖ **98** conpulsa *Cippellarius* : confulta Ω : conflicta φ^{-C} ‖ **99** breuibus $\xi^{-\mu}\alpha^{-A}$: breuius Ω **101** conuecta *O* : conuectu *G* : conuec Q^1 (conexa Q^2) ‖ **103** ualidas Γ : ualida *O* ‖ **104** de *add.* α*Lx*φ, *habet* Ω *5, 893. 1449* ‖ **105** *del. Purmann* (*1858*) *8 et Munro* | paucula φ* : paucuia Ω | *post* paucula *dist.* (*ut iam antea Lambinus*) *et lac. ante 106 ind. Brieger* (*1875*) *624* ‖ **106** set quae *Munro* : cetera Ω **112** memoro *Pont.* : memoror Ω | simulacrum μ*L*φ* : simulacra Ω **114** cumque] seque *Merrill* (*1916*) *16 sq.* ‖ **115** inserti] *vix* ⟨se⟩ inserti

et uelut aeterno certamine proelia pugnas
edere turmatim certantia nec dare pausam,
conciliis et discidiis exercita crebris;
conicere ut possis ex hoc, primordia rerum
quale sit in magno iactari semper inani.
dumtaxat rerum magnarum parua potest res
exemplare dare et uestigia notitiai.
hoc etiam magis haec animum te aduertere par est
corpora quae in solis radiis turbare uidentur,
quod tales turbae motus quoque materiai
significant clandestinos caecosque subesse.
multa uidebis enim plagis ibi percita caecis
commutare uiam retroque repulsa reuerti,
nunc huc nunc illuc, in cunctas undique partis.
scilicet hic a principiis est omnibus error.
prima mouentur enim per se primordia rerum;
inde ea quae paruo sunt corpora conciliatu
et quasi proxima sunt ad uiris principiorum,
ictibus illorum caecis inpulsa cientur,
ipsaque proporro paulo maiora lacessunt.
sic a principiis ascendit motus et exit
paulatim nostros ad sensus, ut moueantur
illa quoque, in solis quae lumine cernere quimus,
nec quibus id faciant plagis apparet aperte.
   Nunc quae mobilitas sit reddita materiai
corporibus, paucis licet hinc cognoscere, Memmi.
primum aurora nouo cum spargit lumine terras

120 *Non. p. 6, 6* ‖ **124** exemplare *Adnot. Lucan. 9, 563* ‖ **128** *Ex. div. auct. Vat. 198. Mico op. pros. 63. Heir. flor. metr. p. 308. Ecl. Sang. 102* (*p. 11*) ‖ **144** *Macr. Sat. 6, 1, 25*

118 sq. proelia – edere = 4, 1009. 1010 ‖ **121** – hoc = 1, 751

123 parua Γ : paruo *O* ‖ **124** notitiai *Q*²ξ : notitia Ω ‖ **127** motus *O* : motis Γ | materiai *Q*²ξ : materia Ω ‖ **134** ea quae *O* : aeque Γ | conciliatu ξ : conciliata Ω ‖ **137** proporro *Turnebus adv. 5, 27* : porro Ω ‖ **139** sensus *O* : sensos Γ **142** materiai *Q*²ξ : materia Ω ‖ **144** primum aurora nouo cum spargit] cum primum aurora respergit *Macr.* | nouo *O*²*Q*ᵃ*G*² : nouor Ω

et uariae uolucres nemora auia peruolitantes
aera per tenerum liquidis loca uocibus opplent,
quam subito soleat sol ortus tempore tali
conuestire sua perfundens omnia luce,
omnibus in promptu manifestumque esse uidemus.
at uapor is quem sol mittit lumenque serenum
non per inane meat uacuum; quo tardius ire
cogitur, aerias quasi dum diuerberat undas.
nec singillatim corpuscula quaeque uaporis
sed complexa meant inter se conque globata;
quapropter simul inter se retrahuntur et extra
officiuntur, uti cogantur tardius ire.
at quae sunt solida primordia simplicitate,
cum per inane meant uacuum nec res remoratur
ulla foris atque ipsa (suis e partibus unum)
unum in quem coepere locum conixa feruntur,
debent nimirum praecellere mobilitate
et multo citius ferri quam lumina solis
multiplexque loci spatium transcurrere eodem
tempore quo solis peruolgant fulgura caelum.

* * *

nec persectari primordia singula quaeque,
ut uideant qua quicque geratur cum ratione.

152 aerias undas *Isid. orig. 13, 20, 3* ‖ **155 sq.** *Prisc. gramm. II 401, 13*

145 – uolucres = 2, 344 | nemora – = 2, 346 ‖ **149** in promptu – = 2, 246 **151** – uacuum ~ 2, 158 ‖ **157** ~ 1, 548. 574. 609. 612 ‖ **158** – uacuum ~ 2, 151 **163 sq.** = 4, 207. 208 ‖ **165** primordia – = 2, 396

145 auia Γ : aula *O* ‖ **147** soleat $O^{D}Q^{a}$: solea Ω ‖ **152** quasi *Pont.* : quosi Ω | undas Ω, *Isid.* : umbras *Sandbach* (*1963*) *13 sq.* ‖ **153** uaporis Γ : uapores *O* **155** retrahuntur *Prisc.* : trahuntur Ω ‖ **158** nec res Γ : ne cresce- *O* | remoratur *b, Pont.* : -re morauit *O* : semoraum *Q* : semorantem *G* ‖ **159** unum] una *Munro, fort. recte* ‖ **160** connixa *ed. Veron.* : conexa Ω ‖ **163** transcurrere Γ : transcurre *O* ‖ *ante* **165** *lac. ind. Pont.* | **165** persectari] persectati *Bernays qui lacunam post 164 negavit et 165.166 post 167 collocavit* ‖ **166** uideant $\xi^{-\mu}$: deant Ω

At quidam contra haec, ignari materiai,
naturam non posse deum sine numine credunt
tanto opere humanis rationibus admoderate
tempora mutare annorum frugesque creare,
et iam cetera, mortalis quae suadet adire
ipsaque deducit dux uitae dia uoluptas
et res per Veneris blanditur saecla propagent,
ne genus occidat humanum. quorum omnia causa
constituisse deos cum fingunt, omnibus rebus
magno opere a uera lapsi ratione uidentur.
nam quamuis rerum ignorem primordia quae sint,
hoc tamen ex ipsis caeli rationibus ausim
confirmare aliisque ex rebus reddere multis,
nequaquam nobis diuinitus esse creatam
naturam mundi: quae quantast praedita culpa!
quae tibi posterius, Memmi, faciemus aperta.
{nunc id quod superest de motibus expediemus.}
Nunc locus est, ut opinor, in his illud quoque rebus
confirmare tibi, nullam rem posse sua ui
corpoream sursum ferri sursumque meare;
ne tibi dent in eo flammarum corpora fraudem.
sursus enim uersus gignuntur et augmina sumunt,
et sursum nitidae fruges arbustaque crescunt,
pondera, quantum in se est, cum deorsum cuncta ferantur.
nec cum subsiliunt ignes ad tecta domorum
et celeri flamma degustant tigna trabesque,

176 = 1, 637; ~ 1, 711 ‖ **177–181** ~ 5, 195–199 ‖ **192** – flamma = 6, 224

167 materiai Q^2ξ : materia Ω ‖ **168** credunt *Pont.* (*cf. 5, 88*) : reddi Ω : rentur *Mar.** (*cf. 1, 154*) ‖ **177–181** *damn. Gneisse* (*1878*) *32 sqq.* (*167–183 iam Forbiger* [*1824*] *40 sqq.*) ‖ **181** quae (*vel* nam) quantast *Deufert* (quae tanta est *iam Pont.*, quom [*vel* quod] tantast *Butterfield* [*2009f*] *110 sqq.*) : quamquam Ω : tanta stat *Lachmann ex 5, 199* ‖ **183** *delendum esse uidit Lambinus³ in comm.; crucem praefixerat iam Lambinus²* ‖ **184** nunc] nam *Bentley* | illud quoque α*φ : quoque illud Ω ‖ **186** meare Γ : meari *O* ‖ **187** dent in eo O^2*Q* : denit in eo O^1 : denit *G* ‖ **192** tigna O^D : signa Ω

sponte sua facere id sine ui subiecta putandum est;
quod genus e nostro cum missus corpore sanguis
emicat exultans alte spargitque cruorem.
nonne uides etiam quanta ui tigna trabesque
respuat umor aquae? nam quo magis ursimus alte
derecta et magna ui multi pressimus aegre,
tam cupide sursum reuomit magis atque remittit,
plus ut parte foras emergant exiliantque.
nec tamen haec, quantum est in se, dubitamus, opinor,
quin uacuum per inane deorsum cuncta ferantur.
sic igitur debent flammae quoque posse per auras
aeris expressae sursum succedere, quamquam
pondera, quantum in se est, deorsum deducere pugnent.
nocturnasque faces caeli sublime uolantis
nonne uides longos flammarum ducere tractus
in quascumque dedit partis natura meatum?
non cadere in terram stellas et sidera cernis?
sol etiam ⟨caeli⟩ de uertice dissipat omnis
ardorem in partis et lumine conserit arua;
in terras igitur quoque solis uergitur ardor.
transuersosque uolare per imbris fulmina cernis,
nunc hinc nunc illinc abrupti nubibus ignes
concursant; cadit in terras uis flammea uolgo.

201 *Ecl. Sang. 92* (*p. 10*) ‖ **207** *Macr. Sat. 6, 1, 26* ‖ **214** *Macr. Sat. 6, 1, 27*

193 sine] sed *Sier dubitanter*, nisi *iam West* (*1964*) *96* | subiecta (*def. Postgate* [*1895*] *134 coll. Verg. georg. 4, 385*)] subigente *Lambinus ‘ab uno’, ut dicit, ‘codice manuscripto adiutus’* ‖ **194** cum missus Γ : commissus *O* ‖ **197** ursimus Γ *et* O^{1}, *ut videtur* : urgimus O^{D} | alte $φ^{-C}$: altu Ω : altum *Mar.* ‖ **198** derecta *Q* : directa *O* : detrecta *G* | aegre GO^{2} : altu aegre O^{1} : agere *Q* ‖ **199** reuomit *Pont.* : remouet Ω ‖ **200** exiliantque O^{2} : exillantque Ω ‖ **203** debent flammae quoque *Mar.** (*cf. 1, 290*) : quoque debent flammae Ω : flammae quoque debent *Q recentissima ut videtur manu correctus* : debent quoque flammae *Wakefield in comm.* ‖ **205** pondera *O* : pondere Γ | in se est φ : inest Ω : est in se α* (*servato* ducere) | deducere *Mar.** : ducere Ω ‖ **209** cadere O^{2} : caderem Ω | terram ξ : terra Ω : terras *Havet apud Ernout²* ‖ **210** caeli *add. Bernays* (*cf. Cic. Arat. 297*), mundi *Winckelmann* (*1857*) *10*, aethereo $α^{-A}$ (-io *Pont.*), summo $ξ^{-μ}$ *haud recte* **214** abrupti] abruptis *Macr.*

Illud in his quoque te rebus cognoscere auemus,
corpora cum deorsum rectum per inane feruntur
ponderibus propriis, incerto tempore ferme
incertisque locis spatio deflectere paulum,
tantum quod momen mutatum dicere possis.
quod nisi declinare solerent, omnia deorsum,
imbris uti guttae, caderent per inane profundum,
nec foret offensus natus nec plaga creata
principiis: ita nihil umquam natura creasset.
Quod si forte aliquis credit grauiora potesse
corpora, quo citius rectum per inane ferantur,
incidere ex supero leuioribus atque ita plagas
gignere quae possint genitalis reddere motus,
auius a uera longe ratione recedit.
nam per aquas quaecumque cadunt atque aera rarum,
haec pro ponderibus casus celerare necessest
propterea quia corpus aquae naturaque tenuis
aeris haud possunt aeque rem quamque morari,
sed citius cedunt grauioribus exsuperata.
at contra nulli de nulla parte neque ullo
tempore inane potest uacuum subsistere rei,
quin, sua quod natura petit, concedere pergat;
omnia quapropter debent per inane quietum
aeque ponderibus non aequis concita ferri.
haud igitur poterunt leuioribus incidere umquam
ex supero grauiora neque ictus gignere per se
qui uarient motus per quos natura gerat res.
quare etiam atque etiam paulum inclinare necessest

216 *Cf. ad 1, 80* ‖ **217** ~ 2, 226 ‖ **226** ~ 2, 217 ‖ **229** ~ 2, 82 ‖ **237** = 1, 1080

216 auemus Q^2μ$φ^{-f}$: abemus O^1 : habemus O^DΓ ‖ **217** per *O* : cum Γ **218** ferme φ : firme Ω ‖ **219** locis spatio] loci spatiis *Lachmann* | deflectere *Watt* (*1990*) *122* (decedere *iam Mar.**) : depellere Ω ‖ **222** imbris α : imbres Ω **226** quo (*cf. 5, 1288*)] quae *A* : quod *Bockemüller* | ferantur *I* : feruntur Ω **227** plagas Q^2 : plag *in ras.* O^D : plagis Γ ‖ **229** auius ξ : aulus Ω ‖ **231** celerare necessest] *litt.* erare necesse est *scr.* O^D, *lacunam reliquerat* O^1 ‖ **233** aeris haud *Lo* : haeraud Γ : aer haud O^D ‖ **234** exsuperata *Mar.** : exsuperate Ω **240** poterunt μφ* : potuerunt Ω

corpora; nec plus quam minimum, ne fingere motus
obliquos uideamur et id res uera refutet.
namque hoc in promptu manifestumque esse uidemus,
pondera, quantum in ⟨se⟩ est, non posse obliqua meare,
ex supero cum praecipitant, quoad cernere possis;
sed nihil omnino ⟨recta⟩ regione uiai
declinare quis est qui possit cernere sensu?
    Denique si semper motus conectitur omnis
et uetere exoritur ⟨motu⟩ nouus ordine certo,
nec declinando faciunt primordia motus
principium quoddam quod fati foedera rumpat,
ex infinito ne causam causa sequatur,
libera per terras unde haec animantibus exstat,
unde est haec, inquam, fatis auolsa uoluntas,
per quam progredimur quo ducit quemque uoluptas,
declinamus item motus nec tempore certo
nec regione loci certa, sed ubi ipsa tulit mens?
nam dubio procul his rebus sua cuique uoluntas
principium dat, et hinc motus per membra rigantur.
Nonne uides etiam patefactis tempore puncto
carceribus non posse tamen prorumpere equorum

253–304 Ω (= *O*Γ [= *QU*])

245 *Ecl. Sang. 97* (*p. 11*)

246 in promptu – = 2, 149 ‖ **259 sq.** nec – certa ~ 2, 293

245 uideamur *OG* : uideamus *Q, Ecl. Sang.* ‖ **247** se *add.* α*φ ‖ **248** quo ad *Lachmann in comm. ad 5, 1033* : quod Ω ‖ **249** recta *add.* $ξ^{-μ}$ (*cf. 4, 1272*) **250** possit] praestet *Lachmann*, poscat *Winckelmann* (*1857*) *10*, *quorum uterque* sese *servat* | sensu *Giussani* : sese Ω : certe *Fowler in comm.* ‖ **251** motus A^2*N*φ* : motu Ω ‖ **252** motu *add. Havet apud Ernout*[2] (motus *iam Bockemüller servato* motu *251*) : semper *suppl. Lo* ‖ **257–263** *suppl.* O^D *in spatio quattuor versuum erasorum*; O^1 *259–261 propter homoeoteleuton omisisse apparet* (*cf. ad 1, 368*) ‖ **257** uoluntas *Mar.* : uoluptas Ω : potestas *Lachmann coll. 286* **258** uoluptas $α^{-R}$*FC* : uoluntas Ω, *quod servat Lachmann* ‖ **261** sua O^D : ua- Γ **264** equorum α*$φ^{*-C}$: quorum Ω

uim cupidam tam de subito quam mens auet ipsa?
omnis enim totum per corpus materiai
copia conciri debet, concita per artus
omnis ut studium mentis conixa sequatur;
ut uideas initum motus a corde creari
ex animique uoluntate id procedere primum,
inde dari porro per totum corpus et artus.
Nec similest ut cum impulsi procedimus ictu
uiribus alterius magnis magnoque coactu.
nam tum materiem totius corporis omnem
perspicuumst nobis inuitis ire rapique,
donec eam refrenauit per membra uoluntas.
iamne uides igitur, quamquam uis extera multos
pellat et inuitos cogat procedere saepe
praecipitesque rapi, tamen esse in pectore nostro
quiddam quod contra pugnare obstareque possit?
cuius ad arbitrium quoque copia materiai
cogitur interdum flecti per membra per artus
et proiecta refrenatur retroque residit.
Quare in seminibus quoque idem fateare necessest,
esse aliam praeter plagas et pondera causam
motibus, unde haec est nobis innata potestas,
de nihilo quoniam fieri nihil posse uidemus.
pondus enim prohibet ne plagis omnia fiant
externa quasi ui; sed ne mens ipsa necessum
intestinum habeat cunctis in rebus agendis
et deuicta quasi cogatur ferre patique,

265 *Non. p. 517, 25* | de subito *Max. Victorin. gramm VI 202, 19. Audax gramm. VII 348, 29* | *Cf. Adnot. Lucan. 4, 265*: ‘auet’ … saepe Lucretius ponit

265 auet Γ, *Adnot. Lucan.* : (h)abet *codd. Nonii* : habet O^D *qui scripsit* h. ipsa *in ras.* ‖ **266** materiai ξ : materiae Ω ‖ **268** connixa ‘*quidam*’ (*scil. libri*) ‘*scripti*’ *Lambinus in comm.* : conexa Ω ‖ **275** perspicuum est nobis $ξ^{-μ}$: perspicuum nobi(s)st Ω ‖ **277** uis *O* : *om.* Γ | extera Γ : extrema *O* (*litt.* m *subpuncta*) **278** pellat *Mar.* : pallat Ω : fallat O^2 ‖ **279** rapi *A* : rapit Ω | pectore nostro φ* : iectore no Γ : iector *O* : pectore nobis *Reid* (*1911*) *33* ‖ **280** possit *O* : ponti Γ **281** copia φ* : cona Ω | materiai $ξ^{-μ}B$: materia Ω ‖ **283** residit $α^{-R}φ^{*-C}$: residia Ω ‖ **289** mens *Lambinus* : res Ω ‖ **291** quasi $ξ^{-μ}$: quaei Ω : quasi id *Lachmann*

id facit exiguum clinamen principiorum
nec regione loci certa nec tempore certo.
Nec stipata magis fuit umquam materiai
copia nec porro maioribus interuallis:
nam neque adaugescit quicquam neque deperit inde.
quapropter quo nunc in motu principiorum
corpora sunt, in eodem ante acta aetate fuere
et posthac semper simili ratione ferentur;
et quae consuerint gigni gignentur eadem
condicione et erunt et crescent uique ualebunt,
quantum cuique datum est per foedera naturai.
nec rerum summam commutare ulla potest uis:
nam neque quo possit genus ullum materiai
effugere ex omni quicquam est ⟨extra⟩, neque in omne
unde coorta queat noua uis inrumpere et omnem
naturam rerum mutare et uertere motus.
Illud in his rebus non est mirabile, quare,
omnia cum rerum primordia sint in motu,
summa tamen summa uideatur stare quiete,
praeterquam si quid proprio dat corpore motus.
omnis enim longe nostris ab sensibus infra
primorum natura iacet; quapropter, ubi ipsa
cernere iam nequeas, motus quoque surpere debent;
praesertim cum, quae possimus cernere, celent
saepe tamen motus spatio diducta locorum.
nam saepe in colli tondentes pabula laeta

305–456 Ω (= *O*Γ [= *QG*])

293 ~ 2, 259. 260 nec – certa ‖ **302** per – = 1, 586 ‖ **308** *Cf. ad* 1, 80 **317 sq.** ~ 2, 660. 661

294 fuit umquam *Mar.** : fultum quam Ω | materiai ξ : materia Ω ‖ **299** posthac *Ro*^{2}*FeN*^{2} (*cf. 1,603*) : post haec Ω ‖ **301** uique ξ : ui quo Ω ‖ **302** naturai ξ : natura Ω ‖ **304** materiai ξ : materia Ω ‖ **305** extra *ante* neque *inser. Munro coll. 5, 361*; rursus *post* neque *add.* φ*; immenso *in initio versus suppl. Polle* (*1866b*) *273 sq.* | omne *Mar.* : omnes Ω ‖ **309** rerum … sint in motu] sint in motu … rerum *Lachmann in comm. ad. 2, 615* ‖ **313** *verba* natura … ipsum *scr.* *O*^{D} *in ras.* | ipsa *Gifanius* : ipsum Ω ‖ **314** surpere *G*^{2} (*ut vid.*), *o*^{2}*f*^{2} : asurpere Ω

lanigerae reptant pecudes quo quamque uocantes
inuitant herbae gemmantes rore recenti,
et satiati agni ludunt blandeque coruscant;
omnia quae nobis longe confusa uidentur
et uelut in uiridi candor consistere colli.
praeterea magnae legiones cum loca cursu
camporum complent belli simulacra cientes,
fulgor ibi ad caelum se tollit, totaque circum
aere renidescit tellus, subterque uirum ui
excitur pedibus sonitus, clamoreque montes
icti reiectant uoces ad sidera mundi,
et circumuolitant equites mediosque repente
tramittunt ualido quatientes impete campos:
et tamen est quidam locus altis montibus, ⟨unde⟩
stare uidentur et in campis consistere fulgor.
Nunc age, iam deinceps cunctarum exordia rerum
{qualia sint et quam longe distantia formis}
percipe multigenis quam sint uariata figuris;
non quo multa parum simili sint praedita forma,
sed quia non uolgo paria omnibus omnia constant.
nec mirum: nam cum sit eorum copia tanta,
ut neque finis, uti docui, neque summa sit ulla,
debent nimirum non omnibus omnia prorsum
esse pari filo similique adfecta figura.
Praeterea genus humanum mutaeque natantes
squamigerum pecudes et laeta arbusta feraeque

324 *Macr. Sat. 6, 1, 28* ‖ **329 sq.** *Macr. Sat. 6, 4, 9* ‖ **342 sq.** – pecudes *Non. p. 158, 39*

319 herbae – ~ 5, 461 ‖ **324** belli –= 2, 41 ‖ **334** ~ 3, 32 ‖ **336** = 2, 723; – parum = 2, 692 ‖ **337** = 2, 694. 724

318 quamque O^D : quam Ω ‖ **319** recenti *O* : regenti Γ ‖ **320** satiati $α^{-A}φ^*$: satiat Ω ‖ **322** uelut *Cippellarius* : ueluti Ω ‖ **324** camporum] componunt *Macr.* | cientes] cientur *Macr.* ‖ **325** ibi *Mar.** : ubi Ω ‖ **331** unde *add.* ξ **332** fulgor QG^2 : fulgur OG^1 ‖ **334** *del. Tohte (1878) 123 sqq.* ‖ **337** constant ξ : constat Ω : constent *Lachmann* ‖ *post* **341** *lac. stat. Purmann (1853) 672* **342** praeterea *Non.* : praetere Ω ‖ **343** squamigerum] squamigerae *Non.* | arbusta] armenta *Bentley, item ed. Tons., sed cf. Emped. phys. 1, 270–272. 318–320*

et uariae uolucres, laetantia quae loca aquarum
concelebrant circum ripas fontisque lacusque,
et quae peruolgant nemora auia peruolitantes –
quorum unum quiduis generatim sumere perge:
inuenies tamen inter se differre figuris.
nec ratione alia proles cognoscere matrem
nec mater posset prolem; quod posse uidemus,
nec minus atque homines inter se nota cluere.
nam saepe ante deum uitulus delubra decora
turicremas propter mactatus concidit aras,
sanguinis expirans calidum de pectore flumen;
at mater uiridis saltus orbata peragrans
noscit humi pedibus uestigia pressa bisulcis,
omnia conuisens oculis loca, si queat usquam
conspicere amissum fetum, completque querelis
frondiferum nemus adsistens, et crebra reuisit
ad stabulum desiderio perfixa iuuenci,
nec tenerae salices atque herbae rore uigentes
fluminaque illa queunt summis labentia ripis
oblectare animum subitamque auertere curam,
nec uitulorum aliae species per pabula laeta
deriuare queunt animum curaque leuare:
usque adeo quiddam proprium notumque requirit.
praeterea teneri tremulis cum uocibus haedi
cornigeras norunt matres agnique petulci

351 *Ecl. Sang. 101* (*p. 11*) ‖ **352 sq.** *Macr. Sat. 6, 5, 7* ‖ **361–363** *Macr. Sat. 6, 2, 6* ‖ **365** *Mico op. pros. 121* ‖ **367 sq.** *Macr. Sat. 6, 5, 3* ‖ **368** *Fest. p. 226, 7*

344 – uolucres = 2, 145 ‖ **346** nemora – = 2, 145 ‖ **347** – quiduis = 4, 126
367 tremulis – ~ 3, 7

347 quiduis *Lachmann coll. 4, 126* : quoduis Ω ‖ **354** calidum O^2 : callidum Ω **356** noscit *Lachmann* : nonquit *O* : oinquit Q^1 : oinquid *G* : linquit *vel* cinquit (*i. e.* cingit *quod coniecit Schmid* [*1977*] *159–164?*) *Q post rasuram* : quaerit *Cippellarius* (*cf. Ov. fast. 4, 560*) : urget *Polle* (*1867*) *315* ‖ **359** adsistens $Q^2\xi$: adsittens Ω : adsidueis *Lachmann* | crebra reuisit $Q^2\xi^{-o}$: reuisit crebra Ω ‖ **361** uigentes] uirentes *Macr.* ‖ **362** illa] ulla *Macr.* ‖ **363** subitamque Ω, *Macr.* : dubiamque *Bernays* ‖ **365** deriuare *OG* : diriuare *Q, Mico* | curaque Ω : curamque O^2 (m *per comp.*), *Mico* ‖ **367** cum] in *codd. Macr.* ‖ **368** cornigeras] corniferas *Macr.*

balantum pecudes: ita, quod natura reposcit,
ad sua quisque fere decurrunt ubera lactis.
postremo quoduis frumentum: non tamen omne
quidque suo genere inter se simile esse uidebis,
quin intercurrat quaedam distantia formis.
concharumque genus parili ratione uidemus
pingere telluris gremium, qua mollibus undis
litoris incurui bibulam lauit aequor harenam.
quare etiam atque etiam simili ratione necessest,
natura quoniam constant neque facta manu sunt
unius ad certam formam primordia rerum,
dissimili inter se quaedam uolitare figura.
    Perfacile est animi ratione exsoluere nobis,
quare fulmineus multo penetralior ignis
quam noster fluat e taedis terrestribus ortus.
dicere enim possis caelestem fulminis ignem
suptilem magis e paruis constare figuris,
atque ideo transire foramina quae nequit ignis
noster hic e lignis ortus taedaque creatus.
praeterea lumen per cornum transit, at imber
respuitur. quare, nisi luminis illa minora
corpora sunt quam de quibus est liquor almus aquarum?
et quamuis subito per colum uina uidemus
perfluere, at contra tardum cunctatur oliuom,
aut quia nimirum maioribus est elementis
aut magis hamatis inter se perque plicatis;

376 *Non. p. 503, 46* ‖ **388** *Mico op. pros. 398*

371 quoduis ξ : quoduiis Ω | *post* frumentum *distinguendum esse vidit C. Müller* ‖ **372** quidque] quique *Lachmann* ‖ **373** quin *O* : quid *Q* : qui *G* **376** lauit *Non.* (*cf. 5, 950*) : pauit Ω | harenam *O, Non.* : haranam Γ **378** constant Γ : constat *O* ‖ *post* **380** *lac. ind. Brieger* (*1866*) *441* ‖ **381** animi] iam animi *Lambinus* | nobis] nodos *Bentley* ‖ **382** penetralior *Q* : petralior *G* : penetral *O* | ignis ξ : igne Γ : *om. O* ‖ **383** fluat] fuat *Faber* (*in emendationibus p. 331*) *dubitanter, sed fort. recte* (*cf. Isid. nat. 30, 4*) ‖ **386** quae *om.* Γ **387** taedaque] *fort.* taedaue ‖ **388** transit at] transitat *interpretatus est Mico* **390** almus *Q*[2]*, ed. Brix.* : alimus Ω ‖ **391** colum *O* : collum Γ ‖ **392** perfluere *O* : perfluert Γ

atque ideo fit uti non tam diducta repente
inter se possint primordia singula quaeque
singula per cuiusque foramina permanare.
Huc accedit uti mellis lactisque liquores
iucundo sensu linguae tractentur in ore,
at contra taetra apsinthi natura ferique
centauri foedo pertorquent ora sapore;
ut facile agnoscas e leuibus atque rutundis
esse ea quae sensus iucunde tangere possunt,
at contra quae amara atque aspera cumque uidentur,
haec magis hamatis inter se nexa teneri
propterea que solere uias rescindere nostris
sensibus introituque suo perrumpere corpus.
Omnia postremo bona sensibus et mala tactu
dissimili inter se pugnant perfecta figura;
ne tu forte putes serrae stridentis acerbum
horrorem constare elementis leuibus aeque
ac musaea mele, per chordas organici quae
mobilibus digitis expergefacta figurant;
neu simili penetrare putes primordia forma
in nares hominum, cum taetra cadauera torrent,
et cum scena croco Cilici perfusa recens est
araque Panchaeos exhalat propter odores;
neue bonos rerum simili constare colores
semine constituas, oculos qui pascere possunt,
et qui conpungunt aciem lacrimareque cogunt
aut foeda specie diri turpesque uidentur.

401 foedo – *Macr. Sat. 6, 1, 47*

396 primordia – = 2, 165 ‖ **402** e leuibus – = 2, 451. 458. 466; 5, 455; ~ 3, 205

396 singula $O^2Q^aG^1$: singulta $O^1Q^1G^2$ ‖ **397** cuiusque] coli usque *Bruno* (*1872*) *4* | permanare *O* : permanere Γ ‖ **400** absinthi *O* : absenti Γ ‖ **401** pertorquent Ω, *Macr.* : pertorqueat *Lachmann in comm.* ‖ **403** iucunde *G* : iucundet *OQ* | tangere ξ : tacere Ω ‖ **410** acerbum *scr.* O^D *in ras.* ‖ **411 sq.** *scr.* O^D *in spatio unius uersus erasi;* O^1 *in fine versus 410* aeque *praecepisse et locum versu 412 continuavisse videtur omissis 410* acerbum … *411* leuibus (*cf. ad 1, 368*) **413** mobilibus C_a : nobilibus Ω ‖ **414** penetrare Q^2α*φ : penetrale Ω ‖ **421** diri *Lachmann,* fedi (*i.e.* foedi) *iam* Q^2 : di Ω

omnis enim sensus quae mulcet cumque †uidentur†,
haut sine principiali aliquo leuore creatast;
at contra quaecumque molesta atque aspera constat,
non aliquo sine materiae squalore repertast.
sunt etiam quae iam nec leuia iure putantur
esse neque omnino flexis mucronibus unca,
sed magis angellis paulum prostantibus, ⟨ut quae⟩
titillare magis sensus quam laedere possint;
fecula iam quo de genere est inulaeque sapores.
denique iam calidos ignis gelidamque pruinam
dissimili dentata modo conpungere sensus
corporis, indicio nobis est tactus uterque.
tactus enim, tactus, pro diuum numina sancta,
corporis est sensus, uel cum res extera sese
insinuat, uel cum laedit quae in corpore natast
aut iuuat egrediens genitalis per Veneris res.
{aut ex offensu cum turbant corpore in ipso
semina, confundunt inter se concita sensum;
ut si forte manu quamuis iam corporis ipse
tute tibi partem ferias atque experiare.}
quapropter longe formas distare necessest
principiis, uarios quae possint edere sensus.
    Denique quae nobis durata ac spissa uidentur,
haec magis hamatis inter sese esse necessest
et quasi ramosis alte compacta teneri.
in quo iam genere in primis adamantina saxa

429 *Ecl. Sang. 100* (*p. 11*) ‖ **447** *Mico op. pros. 9. Ecl. Sang. 113* (*p. 11*)

422 cumque uidentur (u. *ex 421 iteratum*)] c. iuuans res *Sier* (quaeque iuuat res *Brieger dubitanter in adn.*, causa iuuatque *Avancius* [*1502*]) : c. tibi res *Postgate* (*1895*) *134* : c. hominum res *Butterfield* (*2008h*) *21–23* (c. hominis res *iam Orth*) : c. figura *Schneidewin* (*1848*) *538* ‖ **423** leuore *Avancius* : leuiore Ω ‖ **427** unca $\alpha^{-A}\varphi^{*}$: uncaque Ω (que *fort. ex 428 praecepto*) ‖ **428** angellis $\mathcal{J}_a\varphi$: angeliis Ω | ut quae *suppl. Martin* (*cf. 4, 1021*), et quae φ, utqui *Howard* (*1868*) *118*, hisque *Polle* (*1866b*) *274* ‖ **429** titillare *Ecl. Sang.* : titiliare Ω | possint *O, Ecl. Sang.* : possunt Γ ‖ **430** iam quo de *G* : iam quod de *O* : iam quod Q^a (q. i. Q^1) | inulaeque *Lambinus* : inuiaeque Ω ‖ **437** aut ξ : at Ω | egrediens φ : grediens Ω **438–441** *del. Deufert; a poeta postea additos esse suspicatus erat Susemihl* (*1866*) *442* ‖ **439** confundunt] confunduntque *Mar.**

prima acie constant ictus contemnere sueta
et ualidi silices ac duri robora ferri
aeraque quae claustris restantia uociferantur.
Illa quidem debent e leuibus atque rutundis
esse magis, fluuido quae corpore liquida constant.
namque papaueris haustus itemst facilis quasi aquarum
455 et perculsus item procliue uolubilis exstat;
454 nec retinentur enim inter se glomeramina quaeque.
456 Omnia postremo quae puncto tempore cernis
diffugere, ut fumum nebulas flammasque, necessest,
si minus omnia sunt e leuibus atque rutundis,
at non esse tamen perplexis indupedita,
pungere uti possint corpus penetrareque saxa
nec tamen haerere inter se; quodcumque uidemus
laedens, sed rarum, facile ut cognoscere possis
non e perplexis sed acutis esse elementis.
Sed quod amara uides eadem quae fluuida constant,
sudor uti maris est, minime mirabile debet

* * *

457–641 Ω (= *OQ*)

449 ualidi silices] *Cf. ad. 1, 571*

451 *Cf. ad* 2, 402 ‖ **458** *Cf. ad* 2, 402

450 uociferantur A^2φ : uoceferantur Ω ‖ **451** e *Lachmann* : ex Ω **452** corpore O^D : corpora Ω ‖ **453** quasi *Haupt* (*apud Lachmann*) : quod Ω **454** *post 455 collocavit Brieger, post 452 iam Goebel* (*1854*) *45; parenthesin fecit C. Müller* | *litteras ultimas* meramina quaeque *scr.* O^D *in ras.* ‖ **455** perculsus] decursus *C. Müller* (procursus *iam Mar.**) ‖ **458** omnia sunt e] *fort.* sunt omnino e (omnino sint *iam Pont., sed praepositio* e *non demenda cf. 402. 451. 466. alibi*) : omnibus sunt e *Muretus apud Lambinum*[3] ‖ **459** perplexis *O* : adplexis *Q* **460** uti possint Q^2φ : uti possunt *O* : ut ipsos sint Q^1 | saxa] ad ossa *Everett* (*1896*) *29* ‖ **461** uidemus] inimicumst *C. Müller* (uenenumst *iam Lachmann*) | *post* **461** *Brieger* (*1875*) *620 lac. ind. et suppl.* ⟨uentis differri rapidis nostrisque ueneno⟩ ‖ **462** laedens *Deufert* (*cf. 2, 470*) : sensibus Ω | sed rarum *Lachmann, C. Müller* : sedatum Ω : esse datum φ, *quod legit Brieger* ‖ **465** sudor] udor *Bentley* | debet] habebis *Lachmann*, *melius* habendumst (habendum *iam Mar.*) *G. Müller* (*1959*) *37*[1] *coll. 4, 256*

nam quod fluuidus est, e leuibus atque rutundis
est, †e leuibus atque rutundi† admixta doloris
corpora. nec tamen haec retineri hamata necessust:
scilicet esse globosa tamen, cum squalida constent,
prouolui simul ut possint et laedere sensus.
et quo mixta putes magis aspera leuibus esse
principiis, unde est Neptuni corpus acerbum,
est ratio secernendi seorsumque uidendi:
nam fit dulcis, ubi per terras crebrius idem
percolatur, ut in foueam fluat ac mansuescat;
linquit enim supera taetri primordia uiri,
aspera quo magis in terris haerescere possunt.

* * *

Quod quoniam docui, pergam conectere rem quae
ex hoc apta fidem ducat, primordia rerum
finita uariare figurarum ratione.
quod si non ita sit, rursum iam semina quaedam
esse infinito debebunt corporis auctu.

476 *Prisc. gramm. II 275, 5* | taetri* – *Serv. georg. 1, 129. Serv. gramm. IV 432, 27. Cledon. gramm. V 42, 30. Prisc. gramm. III 493, 15. Sed. Don. gramm. mai. p. 135, 94* | uiri *Mart. Cap. 3, 305*

466 *Cf. ad* 2, 402 ‖ **478 sq.** = 2, 522. 523 ‖ **478** – docui ~ 1, 951; 3, 31; 4, 45; 6, 43

ante **466** *lacunam unius versus indicavit Lachmann in comm., cuius initio verbum* esse *expectatur* (*cf. 5, 666 sq.*), ⟨esse, ideo quod habent uaria in se corpora mixta⟩ *suppl. C. Müller* | **466** quod O^2Q : quid O^1 ‖ **467** e leuibus atque rutundi *ex 466 iteravit* Ω : *fort.* sed squalida sunt ut (*vel* s. s. s. his, *quod mihi suasit Sier*) causa (et squalida quae sunt causa *iam Diels*) : sed in his sunt aspera acerbi *Butterfield* (*2009c*) 86^{25}, *malim* sed squalida sunt his taetri ‖ **468** haec *om. Q* | retineri *Lambinus coll. 2, 454* : retinere Ω | hamata ξ-μα* : (h)amat Ω | necessust *Lachmann in comm.* (necesse est *iam o*) : necessu Ω ‖ **469** globosa *O* : globos *Q* | constent *ed. Brix.* : constet Ω ‖ **471** quo *Pont.* : quod Ω ‖ **474** nam fit dulcis *Deufert* : umor dulcis Ω : humor dulcit *temptaverat iam Gifanius* ‖ **475** ut *om. Q* ‖ **476** *post 473 collocavit Lachmann* | linquit *Prisciani cod. Dresd. teste Krehlio* (liquit *Prisciani codd. ceteri*) : inquit Ω | taetri] diri *Prisc. gramm. III 493, 15* | primordia *grammatici* (*sed* uestigia *Prisc. gramm. II 275, 5*) : mordia Ω ‖ **477** quo] quod *Mar.** : quom *Roos* (*1847*) *35* | possunt *Mar.** : possint Ω ‖ *ante* **478** *lac. ind. Brieger* (*1879*) *202* | **478** quae *om. O* ‖ **480** uariare *O* : uariata Q^1 (*corr.* Q^2)

namque eadem unius cuiusuis in breuitate
corporis inter se multum uariare figurae
non possunt. fac enim minimis e partibus esse
corpora prima tribus, uel paulo pluribus auge:
nempe ubi eas partis unius corporis omnis,
summa atque ima locans, transmutans dextera laeuis,
omnimodis expertus eris, quam quisque det ordo
formai speciem totius corporis eius,
quod superest, si forte uoles uariare figuras,
addendum partis alias erit. inde sequetur,
adsimili ratione alias ut postulet ordo,
si tu forte uoles etiam uariare figuras.
ergo formarum nouitatem corporis augmen
subsequitur. quare non est ut credere possis
esse infinitis distantia semina formis,
ne quaedam cogas inmani maximitate
esse, supra quod iam docui non posse probari.
Iam tibi barbaricae uestes Meliboeaque fulgens
purpura Thessalico concharum tincta colore,
aurea pauonum ridenti imbuta lepore
saecla nouo rerum superata colore iacerent
et contemptus odor smyrnae mellisque sapores,
et cycnea mele Phoebeaque daedala chordis
carmina consimili ratione oppressa silerent:

498 *Non. p. 136, 9* ‖ **500 sq.** – purpura *Schol. Verg. Veron. Aen. 5, 251*

483 eadem unius *Lachmann* : in eadem una Ω | in breuitate] iam b. *Brieger* (*1866*) *446* ‖ **486** paulo $Q^2 ξ^{-o}$: paula Ω ‖ **488** summa *O* : summat Q^1 (*corr.* Q^2) | transmutans Q^a : transmutas Ω | laeuis *O* : leuius Q^1 (*corr.* Q^2) **489** omnimodis *Pont.* : omnimodi Ω ‖ **490** formai *Lambinus* : forma Ω | speciem *O* : spicie *Q* ‖ **491** uoles *Q* : uales *O* ‖ **495** formarum *O* : formorum Q^1 (*corr.* Q^2) | augmen O^2 : augimen Ω ‖ **496** subsequitur *O* : -tus Q^1 (*corr.* Q^2) **497** semina O^2 : femina Ω ‖ **499** probari $φ^{-C}$: probare Ω ‖ **501** purpura *O, Schol. Verg.* : pupura *Q* | tincta A^2, *Pont.* (*cf. 736. 747. 776*) : tecta Ω : infecta *Winckelmann* (*1857*) *12* : imitata *Housman* (*1897*) *234 sq.* (*virgula post* colore *dempta*) | *post* **501** *lac. ind. Munro* ‖ **502** *uncialibus litteris rubris quasi titulus scriptus est in O* | aurea] *fort.* ipsaque : caudaque *Bernays, qui 503* caeca *pro* saecla *coniecit* | ridenti φ : rident Ω ‖ **503** nouo φ : noua Ω | colore *O* : colora *Q* ‖ **504** odor φ : udor Ω ‖ **505** mele *O* : melle *Q* | chordis *O* : cordis *Q*

namque aliis aliud praestantius exoreretur.
cedere item retro possent in deteriores
omnia sic partis, ut diximus in melioris:
namque aliis aliud retro quoque taetrius esset
naribus auribus atque oculis orisque sapori.
quae quoniam non sunt, ⟨sed⟩ rebus reddita certa
finis utrimque tenet summam, fateare necessest
materiem quoque finitis differre figuris.
Denique ab ignibus ad gelidas iter usque pruinas
finitumst retroque pari ratione remensumst.
omnis enim calor ac frigus mediique tepores
interutrasque iacent explentes ordine summam;
ergo finita distant ratione creata,
ancipiti quoniam mucrone utrimque notantur,
hinc flammis illinc rigidis infesta pruinis.
Quod quoniam docui, pergam conectere rem quae
ex hoc apta fidem ducat, primordia rerum,
inter se simili quae sunt perfecta figura,
infinita cluere. etenim distantia cum sit
formarum finita, necesse est quae similes sint
esse infinitas, aut summam materiai
finitam constare, id quod non esse probaui,

525 *Ecl. Sang. 99* (*p. 11*)

521 – illinc = 6, 378 ‖ **522 sq.** = 2, 478. 479 ‖ **522** – docui ~ 1, 951; 3, 31; 4, 45; 6, 43

507–509 *om. Q* (*propter homoearchon quod dicitur*) ‖ **508** *uncialibus litteris rubris quasi titulus scriptus est in O* ‖ **512** sed *add. Lachmann* ‖ **514** finitis *O*²: infinitis Ω ‖ **515** gelidas iter (*vel* spatium) usque *Lachmann praeeunte Lambino* : gelidas hiemisque Ω : glacies hiemisque *Hearnshaw* (*1928*) *63* : gelidas rigidasque *Clausen* (*1991*) *544 sq.* ‖ **516** remensumst *Q* (m² *per comp.*) : remensust *O* **518** summam *O* (m³ *per comp.*) : summa *Q* ‖ **520** ancipiti *Q*²αφ : ancipi Ω | mucrone *F*²*f*² : mucroni Ω ‖ **521** hinc flammis φ* *et* Ω *6, 378* : hin (hinc *Q*²) flam(m)ps Ω | infesta *Lambinus in comm.* : infessa Ω : insessa *Mar.* ‖ **523** ducat *Q* : ducit *O* ‖ **525** cluere etenim *Q* : clueret etenim *O* : clueret enim *Ecl. Sang.* **527** materiai *Q*²ξ : materia Ω ‖ *post* **528** *lac. posuit Mar.**

uersibus ostendens corpuscula materiai
ex infinito summam rerum usque tenere,
undique protelo plagarum continuato.
Nam quod rara uides magis esse animalia quaedam
fecundamque minus naturam cernis in illis,
at regione locoque alio terrisque remotis
multa licet genere esse in eo numerumque repleri;
sicut quadrupedum cum primis esse uidemus
in genere anguimanus elephantos, India quorum
milibus e multis uallo munitur eburno,
ut penitus nequeat penetrari: tanta ferarum
uis est, quarum nos perpauca exempla uidemus.
Sed tamen id quoque uti concedam, quamlubet esto
unica res quaedam natiuo corpore sola,
cui similis toto terrarum ⟨nulla⟩ sit orbi:
infinita tamen nisi erit uis materiai,
unde ea progigni possit concepta, creari
non poterit, neque, quod superest, procrescere alique.
quippe etenim hoc tibi si sumas finita per omne
corpora iactari unius genitalia rei,
unde ubi qua ui et quo pacto congressa coibunt
materiae tanto in pelago turbaque aliena?
non, ut opinor, habent rationem conciliandi;
sed quasi naufragiis magnis multisque coortis
disiectare solet magnum mare transtra cauernas
antemnas prorem malos tonsasque natantis,

531 *Don. Ter. Phorm. 213* ‖ **551** *Ecl. Sang. 98* (*p. 11*)

529 ostendens *Munro* : ostendam Ω (*propter* quoniam *in praeeunte vel* summam *in sequente versu?*) | materiai Q^2ξ : materia Ω ‖ **530** summam *O* : summa *Q* **533** minus *Lambinus* : magis Ω *ex versu superiore iteratum* ‖ **535** genere *Mar.** : genera Ω | numerumque *O* : numerusque *Q* ‖ **536** sicut s^2 : sicuti Ω **538** uallo *O* : ualli *Q* ‖ **541** quamlubet Q^2φ : quamiubet Ω ‖ **543** nulla sit *Lachmann* : sit *O* : *om.* Q^1 : non sit in Q^2ξ ‖ **544** materiai *Q* : materia *O* **547** hoc tibi si sumas *Deufert* (hoc si iam sumas *iam C. Müller;* si *iam Lachmann*) : sumant oculi Ω : sumant docti *Zwierlein* | finita *O* : finit Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **550** pelago *O* : pela Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **553** disiectare *O* : disiactare *Q*, *quod defendebat Diels coll. 3, 539* | cauernas Q^2 : cauerna Ω : guberna *Lambinus* **554** prorem O^1 : prosem *Q* : proram O^D

per terrarum omnis oras fluitantia aplustra
ut uideantur et indicium mortalibus edant,
infidi maris insidias uirisque dolumque
ut uitare uelint, neue ullo tempore credant,
subdola cum ridet placidi pellacia ponti,
sic tibi si finita semel primordia quaedam
constitues, aeuom debebunt sparsa per omnem
disiectare aestus diuersi materiai,
numquam in concilium ut possint compulsa coire
nec remorari in concilio nec crescere adaucta;
quorum utrumque palam fieri manifesta docet res,
et res progigni et genitas procrescere posse.
esse igitur genere in quouis primordia rerum
infinita palam est, unde omnia suppeditantur.
    Nec superare queunt motus itaque exitiales
perpetuo neque in aeternum sepelire salutem,
nec porro rerum genitales auctificique
motus perpetuo possunt seruare creata.
sic aequo geritur certamine principiorum
ex infinito contractum tempore bellum:
nunc hic nunc illic superant uitalia rerum
et superantur item. miscetur funere uagor
quem pueri tollunt uisentes luminis oras;
nec nox ulla diem neque noctem aurora secutast,
quae non audierit mixtos uagitibus aegris
ploratus, mortis comites et funeris atri.

557 *Brev. Expos. Verg. georg. 1, 254* ‖ **559** *Serv. auct. georg. 4, 442* ‖ **576** *Fest. p. 514, 3. Non. p. 184, 21*

559 ~ 5, 1004. 1005 placidi – subdola ‖ **565** *Cf. ad* 1, 893

555 aplustra S^2 (*manu, ut videtur, Politiani*), *Mar.* (plustra *iam* O^2) : plaustra Ω **557** dolumque] dolosque *Brev. Expos.* (dolum *Brevis Expositionis cod. G*) **559** placidi] penitus *Serv. auct.* | pellacia *O, Serv. auct.* : pallacia *Q* ‖ **560** finita O^2 : infinita Ω ‖ **561** aeuom O^1 (-uum O^2) : saeuom Q^1 (corr. Q^2) ‖ **562** aestus *O* : estu *Q* | materiai *Q* : materia *O* ‖ **563 sq.** *inverso ordine tradit Q* **564** remorari *O* : remem- Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **577** uisentes *f* : -is Ω ‖ **578** aurora *O* : aura *Q* ‖ **579** aegris *O* : aeris *Q* : acris *Purmann (1853) 673*

Illud in his obsignatum quoque rebus habere
conuenit et memori mandatum mente tenere,
nihil esse, in promptu quorum natura uidetur,
quod genere ex uno consistat principiorum,
nec quicquam quod non permixto semine constet;
et quodcumque magis uis multas possidet in se
atque potestates, ita plurima principiorum
in sese genera ac uarias docet esse figuras.
principio tellus habet in se corpora prima
unde mare inmensum uoluentes frigora fontes
adsidue renouent, habet ignes unde oriantur;
nam multis succensa locis ardent sola terrae,
ex imis uero furit ignibus impetus Aetnae.
tum porro nitidas fruges arbustaque laeta
gentibus humanis habet unde extollere possit,
unde etiam fluuios frondes et pabula laeta
montiuago generi possit praebere ferarum.
quare magna deum mater materque ferarum
et nostri genetrix haec dicta est corporis una.
Hanc ueteres Graium docti cecinere poetae

* * *

586 sq. – potestates *Prisc. gramm. II 249, 11* ‖ **586** uis] *Cf. Prob. cath. gramm. IV 19, 23. 31, 1*

581 *Cf. ad* 1, 80 ‖ **583** in promptu – ~ 3, 185 ‖ **585** permixto – = 2, 687 **594** nitidas – = 2, 994 | fruges – = 2, 699; 5, 921 ‖ **596** fluuios – = 2, 875 **600** ~ 5, 405; 6, 754

583 uidetur *O* (*cf. 3, 185*) : tenetur *Q ex superiore versu iteratum* ‖ **584** consistat *O* : constare *Q* ‖ **585** nec quicquam quod *O* : nequicquam quo Q^{1} (*corr.* Q^{2}) **586** et … multas] sed quam multarum rerum uis *Prisc.* | quodcumque *Cippellarius* (*cf. 100*) : quaecumque Ω (*propter* uis *tamquam nominativum male intellectum*) : quo quicque *Mar.* (*cf. 1, 536*) | multas *O* : multa *Q* ‖ **587** ita] *fort.* id ‖ **590** uoluentes *Q* : uolentes *O* ‖ **591** adsidue *O* : assiduem *Q* (m *per comp.*) **593** ex imis] eximiis *Avancius* ‖ **594** porro *O* : pro *Q* ‖ **600** graium *Q* : gratum *O* | *post* **600** *spatium duorum versuum rel. Q; lac. unius versus coniecit Lachmann. Expectes deae descriptionem, quam interpretantur versus 602–607;* ⟨murali cinctam esse corona altisque sedentem⟩ *suppl. C. Müller*

sedibus in curru biiugos agitare leones,
aeris in spatio magnam pendere docentes
tellurem neque posse in terra sistere terram.
adiunxere feras, quia quamuis effera proles
officiis debet molliri uicta parentum.
muralique caput summum cinxere corona,
eximiis munita locis quia sustinet urbes;
quo nunc insigni per magnas praedita terras
horrifice fertur diuinae matris imago.
hanc uariae gentes antiquo more sacrorum
Idaeam uocitant matrem Phrygiasque cateruas
dant comites, quia primum ex illis finibus edunt
per terrarum orbem fruges coepisse creari.
gallos attribuunt, quia, numen qui uiolarint
matris et ingrati genitoribus inuenti sint,
significare uolunt indignos esse putandos,
uiuam progeniem qui in oras luminis edant.
tympana tenta tonant palmis et cymbala circum
concaua, raucisonoque minantur cornua cantu,
et Phrygio stimulat numero caua tibia mentis,
telaque praeportant, uiolenti signa furoris,
ingratos animos atque impia pectora uolgi
conterrere metu quae possint numinis diuae.
ergo cum primum magnas inuecta per urbis
munificat tacita mortalis muta salute,
aere atque argento sternunt iter omne uiarum,

618 *Non. 181, 23*

601 sedibus in curru] sublimem i. c. *Lambinus lacunam negans*; *similiter* s. i. currus *Bockemüller*, s. i. superis *Bentley, omnia frustra* ‖ **605** molliri ξ^{-x} : moliri Ω ‖ **607** eximiis *z* : eximis Ω ‖ **608** *uelut titulus in medio dispositus et litteris rubris, sed minusculis scriptus est in O* ‖ **611** Ideam O^2 : Idiam O^1 : Idem *Q* **613** orbem RN^1 : orbes Ω (*propter* fruges) ‖ **614** numen] nomen *Sier* (*2011*) **615** matris Q^2αφ : matri Ω | ingrati O^D : ingati Ω | inuenti sint s^2 (*ut videtur*), *Cippellarius* : inuenti sunt Ω : sint inuenti *Lachmann* ‖ **621** uiolenti *O* : uiolentis *Q* ‖ **623** numinis *amicus quidam Havercampi* : numine Ω ‖ **625** munificat tacita *O* : munificata cita *Q* ‖ **626** iter omne uiarum *Turnebus adv. 5, 26* (iter *iam* $\alpha^{-A}\varphi^{-e}$) : ite omnia uirum Ω

largifica stipe ditantes, ninguntque rosarum
floribus umbrantes matrem comitumque cateruas.
hic armata manus, Curetas nomine Grai
quos memorant, Phrygias inter si forte cateruas
ludunt in numerumque exultant sanguine laeti,
terrificas capitum quatientes numine cristas,
Dictaeos referunt Curetas, qui Iouis illum
uagitum in Creta quondam occultasse feruntur,
cum pueri circum puerum pernice chorea
{armat et in numerum pernice chorea}
armati in numerum pulsarent aeribus aera,
ne Saturnus eum malis mandaret adeptus
aeternumque daret matri sub pectore uolnus.
propterea magnam armati matrem comitantur,
aut quia significant diuam praedicere, ut armis
ac uirtute uelint patriam defendere terram
praesidioque parent decorique parentibus esse.
Quae bene et eximie quamuis disposta ferantur,
longe sunt tamen a uera ratione repulsa.
omnis enim per se diuom natura necessest
inmortali aeuo summa cum pace fruatur
semota ab nostris rebus seiunctaque longe.
nam priuata dolore omni, priuata periclis,

642–756 Ω (= *O*Γ [= *Q V*])

637 pulsarent* – *Char. gramm. p. 119, 6. 154, 29* ‖ **646–651** *Lact. ira 8, 1* | **646–648.651** *Schol. Stat. Theb. 3, 659*

632 ~ 5, 1315 ‖ **645** ~ 1, 880; 5, 406; 6, 767. 853 ‖ **646–651** = 1, 44–49

628 cateruas *RN*φ (*cf. 611. 630, similiter 5, 1304. 6, 1092*) : caterua Ω : cateruam Q^2 (m *per comp.*) ‖ **630** Phrygias s^2 : phrygios Ω | si *Frerichs* (*1892*) *9–11* : se Ω | cateruas *O* : catenas *Q* : quod armis *Lachmann, qui* Phrygios *et* se *servavit et post* Phrygios *distinxit* ‖ **631** sanguine laeti e^2, *Pont.* : sanguine fleti Ω : sanguinolenti *Bentley* ‖ **632** numine] momine *Lachmann* (*cf. comm. eius;* nomine *quod in contextu legitur nihil est nisi merus typographi error*) ‖ **636** *del.* N^2, *Pont.* | armat *O* : armati *Q* ‖ **637** armati in *L*φ* : armat in *O* : armati et in *Q* | pulsarent] pulsabant *Char. utroque loco, sine vitio* ‖ **640** armati matrem *O* : matrem armati *Q* ‖ **641** quia *om. Q* ‖ **645** tamen Γ : amen *O* ‖ **646** per se diuom] diuum per se *Schol. Stat.* ‖ **648** ab *O* (*et* Ω *1, 46*) : a Γ, *Lact., Schol. Stat.*

ipsa suis pollens opibus, nihil indiga nostri,
nec bene promeritis capitur neque tangitur ira.
Terra quidem uero caret omni tempore sensu,
et quia multarum potitur primordia rerum,
multa modis multis effert in lumina solis.
hic si quis mare Neptunum Cereremque uocare
constituet fruges et Bacchi nomine abuti
mauolt quam laticis proprium proferre uocamen,
concedamus ut hic terrarum dictitet orbem
659 esse deum matrem, dum uera re tamen ipse
680 religione animum turpi contingere parcat.
Saepe itaque ex uno tondentes gramina campo
lanigerae pecudes et equorum duellica proles
buceriaeque greges eodem sub tegmine caeli
ex unoque sitim sedantes flumine aquai
dissimili uiuont specie retinentque parentum
naturam et mores generatim quaeque imitantur.
tanta est in quouis genere herbae materiai
dissimilis ratio, tanta est in flumine quoque.
hinc porro quamuis animantem ex omnibus unam
ossa cruor uenae calor umor uiscera nerui
constituunt; quae sunt porro distantia longe,

650 *Serv. auct. Aen. 12, 794* ‖ **651** *Non. p. 252, 39 ex libr. I (II Non. codd. LB^A). p. 408, 24 libro non indicato. Serv. Aen. 6, 376. ecl. 8, 17. Schol. Hor. sat. 1, 5, 101* **661 sq.** – greges *Non. p. 80, 28. p. 208, 24* ‖ **661** *Aldhelm. de metr. 120* (*p. 165, 10 Ehwald*) ‖ **662** *Mico op. pros. 158* | – greges *Serv. auct. georg. 3, 287. Cf. Char. gramm. p. 118, 2:* Lucretius in II 'bucerias greges' feminino genere dixit.

654 *Cf. ad* 1, 341 ‖ **660 sq.** ~ 2, 317. 318

650 nostri] curae *Serv. auct.* ‖ **652–654** *post 659. 680 collocavit Munro, sed cf. Sier* (*2011*) *424*[2] ‖ **656** constituet] constituit *Lachmann, fort. recte* (*de errore cf. 3, 289. 919. 6, 87*) | nomine Γ : numine *O* ‖ **658** dictitet *O* : dicit et *Q* : et dicit *V* **680** *post 659 collocavit Lachmann, praeeunte Pont., qui priori loco* (*659.660*) '*fragmentum*', *posteriori* (*680.681*) '*defectus*' *adscripsit* | parcat *Lachmann* : parato O^1Q^1 (parat Q^2): parto O^2V ‖ **663** sedantes Q^2ξ : sedentes Ω | aquai Γ : aqua *O* **664** retinentque parentum φ^{-C} : retinente parente Ω ‖ **666** genere *om.* Γ | materiai Γ : materia *O* ‖ **668** unam L^2 (m *per comp.*) : una Ω ‖ **670** porro] formis *Giussani* (*cf. 497. 3, 32*)

dissimili perfecta figura principiorum.
Tum porro quaecumque igni flammata cremantur,
si nihil praeterea, tamen haec in corpore claudunt,
unde ignem iacere et lumen submittere possint
scintillasque agere ac late differre fauillam.
cetera consimili mentis ratione peragrans
inuenies igitur multarum semina rerum
corpore celare et uarias cohibere figuras.
679 Denique multa uides quibus et color et sapor una
681 reddita sunt cum odore, in primis pleraque dona

* * *

haec igitur uariis debent constare figuris:
nidor enim penetrat qua fucus non it in artus,
fucus item sorsum, ⟨sorsum⟩ sapor insinuatur
sensibus; ut noscas primis differre figuris.
dissimiles igitur formae glomeramen in unum
conueniunt, et res permixto semine constant.
{quin etiam passim nostris in uersibus ipsis
multa elementa uides multis communia uerbis,
cum tamen inter se uersus ac uerba necesse est
confiteare alia ex aliis constare elementis;
non quo multa parum communis littera currat
aut nulla inter se duo sint ex omnibus isdem,

671 ~ 2, 722 ‖ **677** multarum – = 6, 662. 789. 1093 ‖ **687** permixto – = 2, 585 **688–691** – confiteare = 1, 823–826 ‖ **691** ex – ~ 2, 981 ‖ **692** – parum = 2, 336. 723

673 nihil *O* : nihil est Γ | cludunt *Bernays* (celant *antea Lachmann*, condunt *postea Munro*) : traduntur Ω : tradunt Q^2 (*mutato* corpore *in* corpora), *haud bene* **674** ignem *V* (m *per comp.*) : igne OQ^1 : ignes Q^2 *vix recte, cf. 672* ‖ **678** corpore Γ (*cf. 1, 514*) : corpora *O* ‖ **681** odore Γ : dolore *O* | dona] poma *Bruno* (*1872*) *4, sine lacuna* | *post* **681** *lac. ind. Bernays;* ⟨quis accensa solent fumare altaria diuom⟩ *suppl. Munro*^{3} ‖ **683** fucus *Lachmann* : sucus Ω ‖ **684** fucus *Lachmann* : sucus Ω | sorsum *alterum add. Gerardus Vossius* ‖ **685** noscas *O* : noscat Γ | primis *OQ* (*cf. 6, 776*) : prinis *V* : priuis *Is. Vossius teste Havercampo, sed cf. Munronem*^{4} *ad loc.;* 'priuis *pro* primis … *haud absurde legitur' Creech* ‖ **686** in unum Γ : inum *O* ‖ **688–699** *damn. Gneisse* (*1878*) *51 sqq.* ‖ **691** confiteare *O* : confitere Γ ‖ **692** currat OV^2 : curat V^1 : curit *Q* ‖ **693** isdem *Lambinus* : idem Ω

sed quia non uolgo paria omnibus omnia constant.
sic aliis in rebus item communia multa
multarum rerum cum sint primordia mixta,
dissimili tamen inter se consistere summa
possunt; ut merito ex aliis constare feratur
humanum genus et fruges arbustaque laeta.}
   Nec tamen omnimodis conecti posse putandum est
omnia; nam uolgo fieri portenta uideres,
semiferas hominum species existere, et altos
interdum ramos egigni corpore uiuo,
multaque conecti terrestria membra marinis,
tum flammam taetro spirantis ore Chimaeras
pascere naturam per terras omniparentis.
quorum nihil fieri manifestum est, omnia quando
seminibus certis certa genetrice creata
conseruare genus crescentia posse uidemus.
scilicet id certa fieri ratione necessust.
nam sua cuique cibis ex omnibus intus in artus
corpora discedunt conexaque conuenientis
efficiunt motus; at contra aliena uidemus
reicere in terras naturam, multaque caecis
corporibus fugiunt e corpore percita plagis,
quae neque conecti quoquam potuere neque intus
uitalis motus consentire atque imitari.
{sed ne forte putes animalia sola teneri
legibus hisce, eadem ratio res terminat omnis.

694 = 2, 337. 724 ‖ **699** fruges – = 2, 594. 994; 5, 921 ‖ **707** = 1, 188; *cf. ad* 1, 893

694 constant *Q* : constet O^1 : constent O^2V ‖ **696** mixta *Merrill* (*1916*) *23 coll. 1, 815* : rerum *iterat* Ω : uerum *Pont.* : longe φ ‖ **706** omniparentis αφ : omnia parentis Ω | *post* **706** *versum 710 praeceptum et velut titulum scriptum habuit* Γ **707** quando *O* : quandoqu(a)e Γ ‖ **710** *tamquam titulus scriptus est in O, tamquam versus in* Γ (*cf. ad 706; cf. quoque Deufert* [*2016*] 85^{47}) ‖ **716** quoquam (*cf. 1, 1055*)] quoiquam *'quidam libri scripti' teste Lambino* | intus *Lachmann* : inte Ω : inde *Brieger* (*1867*) *68* ‖ **718–729** *damn. Gneisse* (*1878*) *53 sqq.* **719** hisce eadem (eadem *iam Lambinus*) *Bernays* : his qu(a)edam Ω : hisce ea res *Munro* (*servato* disterminat) | res terminat *Lambinus* (*cf. 1, 1001*) : disterminat Ω (dis *ex 720 praeceptum*)

nam ueluti tota natura dissimiles sunt
inter se genitae res quaeque, ita quamque necessest
dissimili constare figura principiorum;
non quo multa parum simili sint praedita forma,
sed quia non uolgo paria omnibus omnia constant.
semina cum porro distent, differre necessust
interualla uias conexus pondera plagas
concursus motus; quae non animalia solum
corpora seiungunt, sed terras ac mare totum
secernunt caelumque a terris omne retentant.}
Nunc age dicta meo dulci quaesita labore
percipe, ne forte haec albis ex alba rearis
principiis esse, ante oculos quae candida cernis,
aut ea quae nigrant nigro de semine nata;
niue alium quemuis quae sunt induta colorem,
propterea gerere hunc credas, quod materiai
corpora consimili sint eius tincta colore:
nullus enim color est omnino materiai
corporibus, neque par rebus neque denique dispar.
In quae corpora si nullus tibi forte uidetur
posse animi iniectus fieri, procul auius erras.
nam cum caecigeni, solis qui lumina numquam
dispexere, tamen cognoscant corpora tactu
ex ineunte aeuo nullo coniuncta colore,
scire licet nostrae quoque menti corpora posse
uorti in notitiam nullo circumlita fuco.
denique nos ipsi caecis quaecumque tenebris
tangimus, haud ullo sentimus tincta colore.

722 ~ 2, 671 ‖ **723** = 2, 336 | – parum = 2, 692 ‖ **724** = 2, 337. 694 ‖ **725** = 4, 649 ‖ **726** = 2, 1020; 5, 441 ‖ **726 sq.** conexus – motus = 1, 633. 634 ‖ **730** dulci – ~ 3, 419 ‖ **743** – aeuo = 3, 344. 745; 5, 537. 555. 859

721 quamque *L*², *Mar.* : cumque Ω ‖ **724** sed *O* : se Γ | constant *A* : constent Ω, stent *ex 725 praeceptum* ‖ **730** dulci ξ : dulce Ω (*quare* dulcei *dubitanter Lachmann in comm.*) ‖ **734** niue *O* : neue Γ | induta *Lambinus* : imbuta Ω, *quod defendebat Munro* | colorem ξ-μ*AN* : colore Ω ‖ **735** *et* **737** materiai *Q*²ξ : materia Ω ‖ **736** colore *Q*²ξ : colose Ω ‖ **741** lumina φ : numina Ω **742** dispexere *BN* : despexere Ω ‖ **743** nullo *O* : nulla *V* : nullo nulla *Q*

quod quoniam uinco fieri, nunc esse docebo
* * *
omnis enim color omnino mutatur et omnis
* * *
quod facere haud ullo debent primordia pacto.
inmutabile enim quiddam superare necessest,
ne res ad nihilum redigantur funditus omnes.
nam quodcumque suis mutatum finibus exit,
continuo hoc mors est illius quod fuit ante.
proinde colore caue contingas semina rerum,
ne tibi res redeant ad nihilum funditus omnes.
    Praeterea si nulla coloris principiis est
reddita natura et uariis sunt praedita formis,
e quibus omne genus gignunt uariantque colores,
{praeterea magni quod refert semina quaeque
cum quibus et quali positura contineantur
et quos inter se dent motus accipiantque}
perfacile extemplo rationem reddere possis,
cur ea quae nigro fuerint paulo ante colore,
marmoreo fieri possint candore repente;
ut mare, cum magni commorunt aequora uenti,
uertitur in canos candenti marmore fluctus.
dicere enim possis, nigrum quod saepe uidemus,

757–805 Ω (= *O*Γ [= *QU*])

754 *Cf. ad 1, 671*

750–754 = 1, 789–793 ‖ **753 sq.** = 1, 670. 671; 792. 793; 3, 519. 520 ‖ **756** = 1, 673. 797; 2, 864; ~ 1, 791 ‖ **761 sq.** = 1, 818. 819; 909. 910; 2, 1008. 1009 **762** dent – = 2, 885

748–756 *damn. G. Müller* (*749–756 iam Gneisse* [*1878*] *59 sq.*) | *post* **748** *lac. ind.* S^{2} (*ut videtur*), *Munro*³, *suppleam* ⟨semina rerum omnino omni spoliata colore⟩ *praeeunte C. Müller, qui 748 inter* nunc *et* esse *duo hemistichia excidisse censuit et supplevit* ⟨semina rerum / omnino spoliata colore omni⟩ ‖ **749** et] in φ | *post* **749** *lac. ind. Pont.*^{L}; ⟨res sese mutat, mutat quaecumque colorem⟩ *suppl. Bailey in comm.* ‖ **758** reddita *O* : red(d)ite Γ ‖ **759** omne genus *Lachmann* : omnigenus Ω : omnigenos O^{2} ‖ **760–762** *damn. Gneisse* (*1878*) *58* ‖ **760** praeterea] propterea $φ^{-e}$ ‖ **763** extemplo $ef^{2}N^{2}$: exemplo Ω ‖ **765** possint *Lambinus* : possunt Ω ‖ **767** candenti OU^{1} : candent in Γ

materies ubi permixta est illius et ordo
principiis mutatus et addita demptaque quaedam,
continuo id fieri ut candens uideatur et album.
Quod si caeruleis constarent aequora ponti
seminibus, nullo possent albescere pacto:
nam quocumque modo perturbes caerula quae sint,
numquam in marmoreum possunt migrare colorem.
sin alio atque alio sunt semina tincta colore
quae maris efficiunt unum purumque nitorem,
ut saepe ex aliis formis uariisque figuris
efficitur quiddam quadratum unaque figura,
conueniebat, ut in quadrato cernimus esse
dissimiles formas, ita cernere in aequore ponti
aut alio in quouis uno puroque nitore
dissimiles longe inter se uariosque colores.
praeterea nihil officiunt obstantque figurae
dissimiles quo quadratum minus omne sit extra;
at uarii rerum inpediunt prohibentque colores
quominus esse uno possit res tota nitore.
Tum porro quae ducit et inlicit ut tribuamus
principiis rerum nonnumquam causa colores,
occidit, ex albis quoniam non alba creantur,
nec quae nigra cluent de nigris, sed uariis ex.
quippe etenim multo procliuius exorientur
candida de nullo quam nigro nata colore
aut alio quouis qui contra pugnet et obstet.
    Praeterea quoniam nequeunt sine luce colores
esse, neque in lucem existunt primordia rerum,
scire licet quam sint nullo uelata colore:
qualis enim caecis poterit color esse tenebris?

777 unum – ~ 2, 782 ‖ **782** uno – ~ 2, 777 ‖ **794** contra – = 1, 780

769 illius *O* : il(l)us Γ ‖ **778** ut *O* : et Γ ‖ **779** figura ξ : figuras Ω (*cf.* figuris *in fine superioris versus*) : figura est φ, *haud bene* ‖ **780** ut *Lachmann* : uti Ω **781** aequore *o* : aequora Ω ‖ **783** colores ξ : calores Ω ‖ **786** uarii Γ : uaria *O* **788** et *om. O* | inlicit ut *Turnebus apud Lambinum* : inlicitu Ω ‖ **790** creantur *R*φ : creatur Ω ‖ **791** nec quae φ : neque Ω | ex *Cippellarius* : ea Ω (*de errore cf. 932. 6, 320*) : de *Lambinus* : sunt φ

lumine quin ipso mutatur propterea quod
recta aut obliqua percussus luce refulget;
pluma columbarum quo pacto in sole uidetur,
quae sita ceruices circum collumque coronat;
namque alias fit uti claro sit rubra pyropo,
interdum quodam sensu fit uti uideatur
inter caeruleum uiridis miscere zmaragdos.
caudaque pauonis, larga cum luce repleta est,
consimili mutat ratione obuersa colores;
qui quoniam quodam gignuntur luminis ictu,
scire licet, sine eo fieri non posse putandum est.
Et quoniam plagae quoddam genus excipit in se
pupula, cum sentire colorem dicitur album,
atque aliud porro, nigrum cum et cetera sentit,
nec refert ea quae tangas quo forte colore
praedita sint, uerum quali magis apta figura,
scire licet nihil principiis opus esse colores,
sed uariis formis uariantes edere tactus.
Praeterea quoniam non certis certa figuris
est natura coloris et omnia principiorum
formamenta queunt in quouis esse nitore,
cur ea quae constant ex illis non pariter sunt
omne genus perfusa coloribus in genere omni?
conueniebat enim coruos quoque saepe uolantis

806 Ω (= *OQ*) ‖ **807–1174** Ω (= *O*Γ [= *QV*])

815 *Non. 482, 6*

804 quodam – = 4, 448 ‖ **809** ~ 4, 773

802 ceruices] ceruicemst *Brieger* (*1867*) *73* ‖ **803** rubra *U*: rubro *O*: robro Q^1 (robroque Q^2) ‖ **804** sensu (sinsu O^1)] flexu *Bignone* (*1907*) *100 sqq.* **805** caeruleum] curalium *Wakefield coll. Ser. med. 942 sq.* ‖ **806** *deest in U* | larga $Q^2\xi$: largo Ω ‖ **809** *uncialibus litteris rubris velut titulus scriptus est in O* | scire licet] scilicet id *Lambinus* | posse *V*: posset OQ^1 (*corr.* Q^2) | putandum est] putandum *L*μ ‖ **814** sint *A* : sunt Ω | magis $Q^2\xi$: magnis Ω | figura *Q* : fugura *OV* ‖ **815** nihil] nihil in *codd. Non.* | colores *Non., qui testatur 'opus esse illam rem, pro illa re'* : colore Ω ‖ **817–825** *post 794 collocandos esse censuit Susemihl* (*1867*) *69–71* ‖ **821** omne genus *Lachmann* : omnigenus Ω : omnigenis $Q^2\xi^{\text{-}\mathfrak{J}a}$

ex albis album pinnis iactare colorem,
et nigros fieri nigro de semine cycnos
aut alio quouis uno uarioque colore.
Quin etiam quanto in partes res quaeque minutas
distrahitur magis, hoc magis est ut cernere possis
euanescere paulatim stinguique colorem;
ut fit ubi in paruas partis discerpitur ostrum:
purpura poeniceusque color clarissimus multo,
filatim cum distractum est, disperditur omnis;
noscere ut hinc possis prius omnem efflare colorem
particulas quam discedant ad semina rerum.
Postremo quoniam non omnia corpora uocem
mittere concedis neque odorem, propterea fit
ut non omnibus adtribuas sonitus et odores:
sic oculis quoniam non omnia cernere quimus,
scire licet quaedam tam constare orba colore
quam sine odore ullo quaedam sonituque remota,
nec minus haec animum cognoscere posse sagacem
quam quae sunt aliis rebus priuata notare.
Sed ne forte putes solo spoliata colore
corpora prima manere, etiam secreta teporis
sunt ac frigoris omnino calidique uaporis,
et sonitu sterila et suco ieiuna feruntur,
nec iaciunt ullum proprio de corpore odorem.
sicut amaracini blandum stactaeque liquorem

840 *Fest. p. 426, 10* (*verba* posse sagacem *nunc desunt in cod. Farnesiano*)

828 – paulatim = 5, 535 ‖ **832** – possis = 3, 124

825 uarioque] uarioue *Diels, praeeunte Wakefieldo* ‖ **827** magis hoc magis *O* (*sed* magis hoc *scr.* O^D *in ras.*) : hoc magis magis Γ ‖ **829** ostrum *Wakefield in comm.* : aurum Ω ‖ **830** poeniceusque *O* : poeniceosque Γ **831** disperditur] *fort.* tum disperit (iam disperit *iam Brieger* [*1867*] *73, dubitantissime*) : dispergitur *Lachmann, haud recte* ‖ **832** efflare *O* : efflari Γ **833** discedant *Candidus* : disceduant Γ : discedunt *O* ‖ **840** nec *Fest.* : ne Ω **841** notare *Lachmann* : notaque Ω ‖ **842** solo *O* : solu Γ | spoliata Q^2ξ : spoliita Ω ‖ **843** teporis Q^2ξ : tepopis Ω ‖ **844** ac *O* : a Γ ‖ **845** ieiuna φ : etuna Ω **846** proprio *dR* (*cf. 3, 991. 5, 576*) : proprium Ω ‖ **847** stactaeque *O* : stactaque Γ

et nardi florem, nectar qui naribus halat,
cum facere instituas, cum primis quaerere par est,
quoad licet ac possis reperire, inolentis oliui
naturam, nullam quae mittat naribus auram,
quam minime ut possit mixtos in corpore odores
concoctosque suo contractans perdere uiro,
propter eandem ⟨rem⟩ debent primordia rerum
non adhibere suum gignundis rebus odorem
nec sonitum, quoniam nihil ab se mittere possunt,
nec simili ratione saporem denique quemquam
nec frigus neque item calidum tepidumque uaporem:
{cetera; quae cum ita sunt tamen ut mortalia constent,
molli lenta, fragosa putri, caua corpore raro,}
omnia sint a principiis seiuncta necessest,
inmortalia si uolumus subiungere rebus
fundamenta, quibus nitatur summa salutis;
ne tibi res redeant ad nihilum funditus omnes.
    Nunc ea quae sentire uidemus cumque necessest
ex insensilibus tamen omnia confiteare
principiis constare. neque id manufesta refutant
nec contra pugnant, in promptu cognita quae sunt,
sed magis ipsa manu ducunt et credere cogunt
ex insensilibus, quod dico, animalia gigni.
quippe uidere licet uiuos existere uermes
stercore de taetro, putorem cum sibi nacta est

848 *Fest. p. 160, 21* ‖ **853** *Non. p. 188, 8. Prisc. gramm. II 275, 7*

864 = 1, 673. 797; 2, 756; ~ 1, 791 ‖ **872 sq.** putorem – ~ 2, 928. 929 terra –; 6, 1101. 1102

848 naribus halat] floribus halet *Fest.* ‖ **850** quoad *Lambinus* : quod Ω | possis] potis es *Lambinus* | inolentis *O* : inolentes Γ ‖ **853** contractans *Prisciani codd. GKD*^{2} (*om. D*^{1}) : contractas Ω, *Prisciani cod. R* (contractos *Prisciani codd. BAL*) : seruare et *Non.* (*quare* superare et *Forbiger* [*1824*] *95*^{33}) ‖ **854** propter eandem rem *Lachmann* : propter eandem *OV* : propterea eandem *Q* : propterea tandem φ ‖ **858** item *OV*^{1} : idem Γ | *post* **858** *lac. ind. Giussani* ‖ **859 sq.** *del. C. Müller* (*859–864 damnaverat iam G. Müller* [*1959*] *62*) ‖ **860** molli *Turnebus adv. 10, 8* : mollia Ω ‖ **861** a] ea *C. Müller* ‖ **867** constare *O*^{2}*Q*^{a} : consistare Ω | refutant *Q*^{a} : reputant Ω ‖ **872** nacta est *VQ*^{a} : inacta est *OQ*^{1}

intempestiuis ex imbribus umida tellus;
praeterea cunctas itidem res uertere sese.
uertunt se fluuii frondes et pabula laeta
in pecudes, uertunt pecudes in corpora nostra
naturam, et nostro de corpore saepe ferarum
augescunt uires et corpora pennipotentum.
ergo omnes natura cibos in corpora uiua
uertit et hinc sensus animantum procreat omnes,
non alia longe ratione atque arida ligna
explicat in flammas et ⟨in⟩ ignis omnia uersat.
iamne uides igitur magni primordia rerum
referre in quali sint ordine quaeque locata
et commixta quibus dent motus accipiantque?
　Tum porro quid id est, animum quod percutit ipsum,
quod mouet et uarios sensus expromere cogit,
ex insensilibus ne credas sensile gigni?
nimirum lapides et ligna et terra quod una
mixta tamen nequeunt uitalem reddere sensum.
illud in his igitur rebus meminisse decebit,
non ex omnibus omnino, quaecumque creant res
sensilia, extemplo me gigni dicere sensus,
sed magni referre ea primum quantula constent,
sensile quae faciunt, et qua sint praedita forma,

888 *Prisc. gramm. II 132, 22. Ex. div. auct. Vat. 111*

875 fluuii – = 2, 596 ‖ **878** et corpora – = 5, 789 ‖ **881** – atque = 5, 460. 1030; 6, 306 ‖ **883–885** ~ 1, 907–910 ‖ **884** quali – = 2, 1014 ‖ **885** dent – = 1, 819; 2, 762. 1009 ‖ **891** *Cf. ad* 1, 80

875 frondes *Lambinus* (*cf. 2, 596*) : in frondes Ω ‖ **879** cibos *O* : cibus Γ **882** in *add.* $\alpha^{-A}\varphi$ ‖ **883–886** *suppl.* O^D *in spatio duorum versuum erasorum* (*cf. ad 1, 368*) ‖ **883–885** *damn. G. Müller* (*1959*) *64* ‖ **885** commixta O^D : cum mixta Γ ‖ **886** *editores partim post* ipsum, *partim ante* ipsum *distinguunt* **887** *uncialibus litteris rubris ut titulus scriptus est in O; cf. Deufert* (*2016*) *86* | uarios *O* : uarius Γ ‖ **888** gigni] nasci *Prisc., Ex. div. auct.* ‖ **889** lapides] latices *Giussani, fort. recte* ‖ **891** rebus D^1, *Avancius* : fedus Ω | decebit $Q^2\xi$: decedit Ω ‖ **893** sensilia] sensile et *Naugerius* | extemplo F^2, *Pont.* : etemplo *O* : ettemplo Γ ‖ **895** forma *O* : forme Γ

motibus ordinibus posituris denique quae sint.
quarum nihil rerum in lignis glaebisque uidemus;
et tamen haec, cum sunt quasi putrefacta per imbres,
uermiculos pariunt, quia corpora materiai
antiquis ex ordinibus permota noua re
conciliantur ita ut debent animalia gigni.
  Deinde ex sensilibus qui sensile posse creari
constituunt, porro ex aliis sentire suetis

* * *

mollia cum faciunt; nam sensus iungitur omnis
uisceribus neruis uenis, quaecumque uidemus
mollia mortali consistere corpore creta.
sed tamen esto iam posse haec aeterna manere:
nempe tamen debent aut sensum partis habere
aut simili totis animalibus esse putari.
at nequeant per se partes sentire necesse est;
namque alios sensus membrorum respicit omnis,
nec manus a nobis potis est secreta neque ulla
corporis omnino sensum pars sola tenere.
linquitur ut totis animantibus adsimulentur,
uitali ut possint consentire undique sensu.
qui poterunt igitur rerum primordia dici
et leti uitare uias, animalia cum sint,
atque animalia ⟨sint⟩ mortalibus una eademque?
quod tamen ut possint, at coetu concilioque
nihil facient praeter uolgum turbamque animantum,
scilicet ut nequeunt homines armenta feraeque

896 quae] queis *Faber* (*in emendationibus p. 333*) ‖ **899** materiai Q^2ξ : materia Ω ‖ **903** suetis *Lambinus* : sueti Ω, *quod qua uia defendas non video* | *post* **903** *lac. ind. Christ* (*1855*) *17* ‖ **905** quaecumque] quae cuncta *Lachmann, sed cf. 21. 4, 737* ‖ **909** *uncialibus litteris rubris velut titulus scriptus est in O* | aut simili totis *Lachmann* : aut similis (similes Γ) totis Ω : aut totis simulata *C. Müller in adnotatione* | putari *O* : putam Γ ‖ **910** at S^2, *Mar.* : aut Ω ‖ **911** alios ... respicit *Susemihl* (*1867*) *78* (alio ... respicit *iam Lachmann*) : alios (alius Γ) ... respuit Ω : ad nos ... respicit *Bailey* (*1910*) *120* ‖ **914** adsimulentur Γ : adsimilentur *O* **918** animalia *Lachmann* : animalibus Ω | sint *add.* S^2, *Mar.* ‖ **919** at coetu *Lachmann* (ab coetu *iam* s^2, *sed debeat* a coetu) : abeoretu Ω ‖ **920** facient O^2Γ : faciunt O^1 ‖ **921** nequeunt *Gifanius* : nequeant Ω

inter sese ullam rem gignere conueniundo.
{sic itidem quae sentimus sentire necessest.}
quod si forte suum dimittunt corpore sensum
atque alium capiunt, quid opus fuit adtribui id quod
detrahitur? tum praeterea, quod diximus ante,
quatenus in pullos animalis uertier oua
cernimus alituum uermisque efferuere terra,
intempestiuos quam putor cepit ob imbris,
scire licet gigni posse ex non sensibus sensus.
Quod si forte aliquis dicet dumtaxat oriri
posse ex non sensu sensum mutabilitate
aut aliquo tamquam partu quo proditur extra,
huic satis illud erit planum facere atque probare
non fieri partum nisi concilio ante coacto
nec commutari quicquam sine conciliatu.
Principio nequeunt ullius corporis esse
sensus ante ipsam genitam naturam animantis,
nimirum quia materies disiecta tenetur
aere fluminibus terris terraque creatis,
nec congressa modo uitalis conuenientes
contulit inter se motus, quibus omnituentes

927 sq. – alituum *Sacerd. gramm. VI 445, 19*

928 sq. terra – ~ 2, 872. 873; 6, 1101. 1102 ‖ **936** – quicquam ~ 1, 588

922 ullam] unam *Susemihl* (*1867*) *79, ubi traditam lectionem defendit Brieger* **923** *del. Lambinus* ‖ **924** dimittunt Γ : demittunt *O* | corpore] corpora *Cippellarius, fort. recte* (*de corruptela cf. 3, 760. 6, 118*) ‖ **926** diximus *Munro* (*1854*) *43* (*cf. Watt* [*1996*] *250*) : fugimus Ω : *fort.* liquimus ‖ **927** animalis] animantium *Sacerd.* ‖ **928** alituum *Sacerd.* : alitum Ω | efferuere αφ : offer(r)uere Ω | terra *Lambinus*[3] *in comm.* : terram Ω ‖ **929** intempestiuos α* : intempestiuus Ω | quam] cum *Mar., qui 928 ante* terram, *quod servavit, distinxit* **932** ex … sensum *Lambinus*[3] *in comm., secutus* (*ut ait*) *libros vulgatos* (*cf. 930*) : ea (a *Q*[2]) … sensus Ω ‖ **933** quo proditur extra *Brieger* (proditur *iam* αφ) : quod proditum extra Ω : quod protinus extent *Lachmann servato* sensus *932* **934** huic ξ : icuic Ω ‖ **936** commutari quicquam Γ (*cf. 1, 588*) : quicquam commutari *O* | sine conciliatu] nisi conciliatum *Goebel* (*1857*) *15* ‖ **937** ullius *O* : illius Γ ‖ **938** ipsam φ : lesam Ω ‖ **941** conuenientes] conuenienti *Lambinus, fort. recte* ‖ **942** omnituentes *Turnebus adv. 5, 26* : omne tuentes Ω

accensi sensus animantem quamque tuentur.
Praeterea quamuis animantem grandior ictus,
quam patitur natura, repente adfligit et omnis
corporis atque animi pergit confundere sensus.
dissoluuntur enim positurae principiorum,
et penitus motus uitales inpediuntur,
donec materies, omnis concussa per artus,
uitalis animae nodos a corpore soluit
dispersamque foras per caulas eiecit omnis.
nam quid praeterea facere ictum posse reamur
oblatum, nisi discutere ac dissoluere quaeque?
Fit quoque uti soleant minus oblato acriter ictu
relicui motus uitales uincere saepe,
uincere, et ingentis plagae sedare tumultus
inque suos quicquid rursus reuocare meatus
et quasi iam leti dominantem in corpore motum
discutere ac paene amissos accendere sensus.
nam qua re potius leti iam limine ab ipso
ad uitam possint conlecta mente reuerti,
quam quo decursum prope iam siet ire et abire?
Praeterea quoniam dolor est, ubi materiai
corpora ui quadam per uiscera uiua per artus
sollicitata suis trepidant in sedibus intus,
inque locum quando remigrant, fit blanda uoluptas,
scire licet nullo primordia posse dolore
temptari nullamque uoluptatem capere ex se;
quandoquidem non sunt ex ullis principiorum

966 *Mico op. pros. 315*

947 ~ 4, 667. 943 ‖ **960** leti – = 6, 1157

943 sq. *suppl. O^D in spatio unius versus erasi; O^1 943 propter homoeoteleuton omisisse apparet* (*cf. ad 1, 368*) ‖ **951** caulas *Q^2*φ^{-C} : cauias Ω ‖ **953** ac *O^2* : a *O^1Q^1* (*corr. Q^2*) : ad *V* ‖ **954** soleant] ualeant *Brieger* (*1867*) *88, fort. recte* (*cf. 3, 256 sq.*) | oblato *ed. Brix.* : oblata Ω ‖ **955** uitales *ed. Veron.* : -is Ω **956** ingentis *O* : ingenitis Γ ‖ **959** amissos Γ : amisso *O* ‖ **961** possint] possit *Lachmann* | conlecta *Cippellarius* : coniecta Ω ‖ **962** *uncialibus litteris rubris velut titulus scriptus est in O* ‖ **963** materiai *Q^2*ξ : materia Ω ‖ **966** inque *Mico* : inquo Ω | fit] sit *Mico* ‖ **968** capere *O* : carpere Γ

corporibus, quorum motus nouitate laborent
aut aliquem fructum capiant dulcedinis almae:
haut igitur debent esse ullo praedita sensu.
    Denique uti possint sentire animalia quaeque,
principiis si iam est sensus tribuendus eorum,
quid, genus humanum propritim de quibus auctumst?
scilicet et risu tremulo concussa cachinnant
et lacrimis spargunt rorantibus ora genasque
multaque de rerum mixtura dicere callent
et sibi proporro quae sint primordia quaerunt;
quandoquidem totis mortalibus adsimulata
ipsa quoque ex aliis debent constare elementis,
inde alia ex aliis, nusquam consistere ut ausis:
quippe sequar, quodcumque loqui ridereque dices
et sapere, ex aliis eadem haec facientibus ut sit.
quod si delira haec furiosaque cernimus esse,
et ridere potest non ex ridentibus auctus
et sapere et doctis rationem reddere dictis
non ex seminibus sapientibus atque disertis,
qui minus esse queant ea quae sentire uidemus
seminibus permixta carentibus undique sensu?
    Denique caelesti sumus omnes semine oriundi:
omnibus ille idem pater est, unde alma liquentis
umoris guttas mater cum terra recepit,
feta parit nitidas fruges arbustaque laeta
et genus humanum, parit omnia saecla ferarum,
pabula cum praebet quibus omnes corpora pascunt
et dulcem ducunt uitam prolemque propagant:

975 *Non. p. 511, 17* ‖ **991 sq.** – pater est *Lact. inst. 6, 10, 7. opif. 19, 3*

976 sq. ~ 1, 919. 920 ‖ **977** ~ 3, 469 ‖ **981** ex – ~ 2, 691 ‖ **987** rationem – = 3, 178; 4, 175; ~ 5, 1168 ‖ **994** nitidas – = 2, 594 | fruges – = 2, 699; 5, 921

975 propritim Ω, *Non.* : propriatim *Reid* (*1911*) *49 coll. Arnob. nat. 3, 43* | auctum (e)st $O^2\Gamma$: autumst O^1 : actus *codd. Nonii* : factumst *Lambinus* ‖ **977** spargunt O^2 : pargunt Ω ‖ **979** sint *OV* : sunt *Q* (*propter* quaerunt *in fine versus*) **982** alia A^2, *ed. Veron.* : ali Ω ‖ **985** delira $\alpha\varphi^{-e}$: det ira Ω ‖ **986** auctus] factus *Lambinus* ‖ **994 sq.** *post* laeta *et ante* omnia *dist. Brieger* (*1875*) *632, sed cf. 342–344*

quapropter merito maternum nomen adepta est.
cedit item retro, de terra quod fuit ante,
in terras, et quod missumst ex aetheris oris,
id rursum caeli relatum templa receptant.
nec sic interemit mors res, ut materiai
corpora conficiat, sed coetum dissupat ollis,
inde aliis aliud coniungit et efficit omnes
res ita conuertant formas mutentque colores
et capiant sensus et puncto tempore reddant;
ut noscas referre, eadem primordia rerum
cum quibus et quali positura contineantur
et quos inter se dent motus accipiantque,
neue putes aeterna penes residere potesse
corpora prima quod in summis fluitare uidemus
rebus et interdum nasci subitoque perire.
{quin etiam refert nostris in uersibus ipsis
cum quibus et quali sint ordine quaeque locata;
namque eadem caelum mare terras flumina solem
significant, eadem fruges arbusta animantis;
si non omnia sint, at multo maxima pars est
consimilis; uerum positura discrepitant res.
sic ipsis in rebus item iam materiai

999–1001 *Lact. inst. 7, 12, 5*

998 ~ 5, 795. 821 ‖ **1007** ~ 1, 817. 908 ‖ **1008 sq.** = 1, 818. 819; 909. 910; 2, 761. 762 ‖ **1009** dent – = 2, 885 ‖ **1013** ~ 1, 823; 2, 688 ‖ **1014** quali – = 2, 884 **1015** = 1, 820 ‖ **1016** eadem – = 1, 821

998 *damn. Gneisse (1878) 30 sq., sed cf. Eurip. frg. 839, 6–7 Kannicht* ὅθεν οὐκ ἀδίκως / μήτηρ πάντων νενόμισται | adepta Q^2μ-*Ja*φ : adempta Ω ‖ **1000** terras et] terra(m) sed *codd. Lact.* | missum est *Lact.* : missus Ω ‖ **1001** relatum Ω : rellatum *R, sed cf. ad 4, 761* : fulgentia *Lact.* ‖ **1002** res ut *Mar.* : ut res Ω | materiai Q^2ξ : materia Ω ‖ **1005** ita] ut e^1*f* ‖ **1007** eadem *Avancius* : earum Ω **1012** *uncialibus litteris rubris tamquam titulus scriptus est in O* ‖ **1013–1022***, de quibus iam Susemihl (1867) 87 suspicionem habuerat, damn. Neumann (1875) 51 sq.* ‖ **1015 sq.** *secl. Lachmann* ‖ **1017** sint] sunt *Lachmann coll. 458* | pars Q^2ξ : par Ω ‖ **1019** materiai Q^2ξ : materia Ω

{{interualla uias conexus pondera plagas}}
concursus motus ordo positura figurae
cum permutantur, mutari res quoque debent.}
  Nunc animum nobis adhibe ueram ad rationem.
nam tibi uehementer noua res molitur ad auris
accidere et noua se species ostendere rerum.
sed neque tam facilis res ulla est, quin ea primum
difficilis magis ad credendum constet, itemque
nihil adeo magnum neque tam mirabile quicquam,
quod non paulatim mittant mirarier omnes.
principio caeli clarum purumque colorem,
quaeque in se cohibet, palantia sidera passim,
lunamque et solis praeclara luce nitorem:
omnia quae nunc si primum mortalibus essent
ex inprouiso uisunda obiecta repente,
quid magis his rebus poterat mirabile dici
aut minus ante quod auderent fore credere gentes?
nihil, ut opinor: ita haec species miranda fuisset.
quam tibi iam nemo fessus satiate uidendi
suspicere in caeli dignatur lucida templa!
desine quapropter nouitate exterritus ipsa
expuere ex animo rationem, sed magis acri
iudicio perpende, et si tibi uera uidentur,
dede manus, aut, si falsum est, accingere contra.

1038 *Non. p. 172, 18*

1020 = 2, 726; 5, 441 ‖ **1021** = 1, 685 ‖ **1023** adhibe – = 1, 51

1020 *del. Lachmann; versum non eidem interpolatori qui 1013–1022 inseruit deberi sed alteri posteriori indicant accusativi* uias *et* plagas, *pro quibus* uiae *et* plagae *frustra scripsit* N^2*, Pont.* | plagas ξ : plagaes Ω ‖ **1023** *uncialibus litteris rubris tamquam titulus scriptus est in O* | adhibe ueram Q^2μo : adhibueram Ω **1024** uehementer Q^2Ref^2 : uehementes Ω | auris *O* : ausris Γ ‖ **1025** accidere *Mar.** : accedere Ω ‖ **1028** adeo *O* : adom Γ (m *per comp.*) ‖ **1029** mittant *Lachmann* : minuant Ω : linquant *Richards* (*1899*) *18* | mirarier ξ (miralier *iam* O^2) : miraliter Ω ‖ *ante* **1030** *lac. ind. Munro, sed potius suspicer versum post 1032 deesse, qui in initio imperativum velut* aspice *continuerit et particula uelut* tum *continuatus sit* ‖ **1031** cohibet *Ff* : cohibent Ω ‖ **1034** uisunda *Diels* : si sint *O* : sint *Q* : si sunt *V* ‖ **1038** uidendi] uiuendi *codd. Non.*

quaerit enim rationem animus, cum summa loci sit
infinita foris haec extra moenia mundi,
quid sit ibi porro quo prospicere usque uelit mens
atque animi iactus liber quo peruolet ipse.
Principio nobis in cunctas undique partis
et latere ex utroque ⟨supra⟩ supterque per omne
nulla est finis, uti docui, res ipsaque per se
uociferatur, et elucet natura profundi.
nullo iam pacto ueri simile esse putandumst,
undique cum uorsum spatium uacet infinitum
seminaque innumero numero summaque profunda
multimodis uolitent aeterno percita motu,
hunc unum terrarum orbem caelumque creatum,
nihil agere illa foris tot corpora materiai;
cum praesertim hic sit natura factus, et ipsa
sponte sua forte offensando semina rerum
multimodis temere incassum frustraque coacta
tandem coluerint, ea quae coniecta repente
magnarum rerum fierent exordia semper,
terrai maris et caeli generisque animantum.
quare etiam atque etiam talis fateare necesse est
esse alios alibi congressus materiai,
qualis hic est, auido complexu quem tenet aether.
Praeterea cum materies est multa parata,
cum locus est praesto nec res nec causa moratur
ulla, geri debent nimirum et confieri res.

1055 uolitent – = 3, 33 ‖ **1061–1063** ~ 5, 429–431

1047 iactus *Gronovius* (*1639*) *65* (= *observ. lib. I 7*) : tactus Ω : iniectus *iam Mar.*, fort. recte; cf. 740 et Epicuri* ἐπιβολὴν τῆς διανοίας | liber φ : libero Ω | peruolet Γ : uolet *O* ‖ **1049** ⟨supra⟩ supterque *Lachmann coll. 5, 513–515. 6, 537. Cic. Arat. frg. 8, 2* : superque Ω ‖ **1052** ueri simile ξ : uerist mil(l)e Ω ‖ **1054** seminaque Γ : semique *O* ‖ **1057** materiai Q^2ξ : materia Ω ‖ **1058** et] ut *Roos* (*1847*) *49* **1059** offensando] offensando ut *Lachmann* ‖ **1061** coluerint *Lambinus* : colerunt Ω : colarint *in libris Fabri* (*cf. eiusdem notulas p. 463;* colarunt *iam* ξ) | coniecta] conuecta *Lachmann coll. 101. 5, 429* ‖ **1062** fierent *O* : flerent Γ | exordia *Pont.* : ex ordine Ω ‖ **1063** terrai α*φ : terra Ω ‖ **1065** materiai Q^2ξ : materia Ω

nunc et seminibus si tanta est copia quantam
enumerare aetas animantum non queat omnis,
uisque eadem ⟨et⟩ natura manet, quae semina rerum
conicere in loca quaeque queat simili ratione
atque huc sunt coniecta, necesse est confiteare
esse alios aliis terrarum in partibus orbis
et uarias hominum gentis et saecla ferarum.
  Huc accedit ut in summa res nulla sit una,
unica quae gignatur et unica solaque crescat,
quin aliquoius siet saecli permultaque eodem
sint genere. in primis animalibus inice mentem:
inuenies sic montiuagum genus esse ferarum,
sic hominum geminam prolem, sic denique mutas
squamigerum pecudes et corpora cuncta uolantum.
quapropter caelum simili ratione fatendumst
terramque et solem lunam mare, cetera quae sunt,
non esse unica, sed numero magis innumerali;
quandoquidem uitae depactus terminus alte
tam manet haec et tam natiuo corpore constant
quam genus omne quod hic generatim rebus abundat.
  Quae bene cognita si teneas, natura uidetur
libera continuo, dominis priuata superbis,
ipsa sua per se sponte omnia dis agere expers.
nam pro sancta deum tranquilla pectora pace
quae placidum degunt aeuom uitamque serenam,

1086 *Non. p. 131, 6*

1072 uisque eadem et *Mar.** : uis eadem Ω | natura *O* : naturam Γ ‖ **1073** queat αφ : at (ad Γ) Ω ‖ **1078** gignatur *AN*φ : gignantur Ω | solaqu(a)e *O*V^{2} : sola *Q* : quae V^{1} ‖ **1079** aliquoius V^{1} : aliquoiuis *Q*V^{2} : alioquoiuis *O* ‖ **1080** iniice mentem *Lipsius* (*1600*) *327* (= *epist. quaest. V 12 anni 1576*) : indice mente Ω **1081** inuenies αφ : inuenisse Ω ‖ **1082** mutas *V* : mutes *OQ* ‖ **1084** fatendumst *O* : fatendo est Γ ‖ **1085** lunam *O* : luna Γ ‖ **1086** innumerali] innumera *codd. Non.* ‖ **1087** depactus *O* : pactus Γ ‖ **1088** et tam Γ : etiam *O* ‖ **1089** hic *Bernays* : his Ω (*de errore cf. 1120, ubi iterum* his *pro* hic *ante* rebus *falso traditum invenies*) | generatim Γ : generat in *O* : generatimst *Mar. servato* abundans | abundat *Candidus servato* generatim : (h)abundant Γ : abundans *O* ‖ **1090** si *O* : sin Q^{1} (*corr.* Q^{2}) : sun *V* ‖ **1094** aeuom uitamque *Avancius* (aeuum *iam* φ, uitamque *etiam B*) : aeuo multamque Ω

quis regere immensi summam, quis habere profundi
indu manu ualidas potis est moderanter habenas,
quis pariter caelos omnis conuertere et omnis
ignibus aetheriis terras suffire feracis,
omnibus inue locis esse omni tempore praesto,
nubibus ut tenebras faciat caelique serena
concutiat sonitu, tum fulmina mittat et aedis
saepe suas disturbet et in deserta recedens
saeuiat, exercens telum, quod saepe nocentes
praeterit exanimatque indignos inque merentes?
  Multaque post mundi tempus genitale diemque
primigenum maris et terrae solisque coortum
addita corpora sunt extrinsecus, addita circum
semina, quae magnum iaculando contulit omne;
unde mare et terrae possent augescere, et unde
appareret spatium caeli domus altaque tecta
tolleret a terris procul, et consurgeret aer.
nam sua cuique locis ex omnibus omnia plagis
corpora distribuuntur et ad sua saecla recedunt,
umor ad umorem, terreno corpore terra
crescit, et ignem ignes procudunt aetheraque ⟨aether⟩,
donique ad extremam crescendi perfica finem
omnia perduxit rerum natura creatrix;
ut fit ubi nihilo iam plus est quod datur intra
uitalis uenas quam quod fluit atque recedit.

1097 sq. *Non. p. 197, 3* ‖ **1097** quis totidem uertit (uertat *Pomp.*) caelos *testantur Serv. gramm. IV 431, 33 et Pomp. gramm. V 162, 32* | caelos *Sacerd. gramm. VI 450, 12* ‖ **1101–1104** tum – *Lact. inst. 3, 17, 10* ‖ **1116 sq.** *Non. p. 160, 14*

1117 rerum – = 1, 629; ~ 5, 1362

1097 pariter] totidem *Serv., Pomp.* | conuertere et α*φ : conuerteret Ω : conuerterit *codd. Non.* ‖ **1098** terras *Q, Non.* : terra *OV* | suffire] sufferre *Non.* **1102** saepe] ipse *Lact.* (*propter Cic. carm. frg. 11, 37; quem versum affert Lactantius inst. 3, 17, 14*) | in *Lact.* : *om.* Ω | recedens *Lact.* : decedens Ω **1109** et unde *O* : et tunde Γ ‖ **1110** appareret ξ : appariret Ω ‖ **1112** *uncialibus litteris rubris uelut titulus scriptus est in O* ‖ **1115** aether *add.* A^2φ **1116** donique] denique *Non.* | extremam *Lachmann* : extremum Ω, *Non.* **1117** creatrix *Non.* : cracreatrix Ω

omnibus hic aetas debet consistere rebus;
hic natura suis refrenat uiribus auctum.
  Nam quaecumque uides hilaro grandescere adauctu
paulatimque gradus aetatis scandere adultae,
plura sibi adsumunt quam de se corpora mittunt,
dum facile in uenas cibus omnis inditur et dum
non ita sunt late dispessa, ut multa remittant
et plus dispendi faciant quam uescitur aetas.
nam certe fluere atque recedere corpora rebus
multa manus dandum est; sed plura accedere debent,
donec alescendi summum tetigere cacumen.
inde minutatim uires et robor adultum
frangit et in partem peiorem liquitur aetas.
quippe etenim quanto est res amplior augmine adepto
et quo latior est, in cunctas undique partis
plura modo dispargit et a se corpora mittit,
nec facile in uenas cibus omnis diditur ei,
nec satis est, proquam largos exaestuat aestus,
unde queat tantum suboriri ac subpeditare.
iure igitur pereunt, cum rarefacta fluendo
sunt et cum externis succumbunt omnia plagis,
quandoquidem grandi cibus aeuo denique defit,
nec tuditantia rem cessant extrinsecus ullam

1122 grandescere – *Macr. exc. gramm. p. 49, 26* ‖ **1130** *Non. p. 248, 4* **1142** *Fest. p. 480, 32 ubi verbum* tuditantia *quod deest in cod. Farnesiano suppletur ex Paul. Fest. p. 481, 8*

1125 ~ 2, 1136; 4, 955; 6, 946 ‖ **1128** fluere – = 4, 860 ‖ **1136** ~ 2, 1125; 4, 955; 6, 946

1120 hic *r* (*teste Flores*) : his Ω ‖ **1122** hilaro *Lambinus* (hilari *iam I, ed. Brix.*) : hilar Ω ‖ **1124** corpora Q^2ξ : cora Ω ‖ **1125** inditur] diditur *Lycinius, fort. recte* (*cf. 1136. 4, 955. 6, 946*) ‖ **1126** dispessa *Munro*[1] : dispersa Ω ‖ **1129** debent $α^{-A}$φ : debet Ω ‖ **1130** donec alescendi] denique adulescendi *codd. Nonii, quem* donique alescendi *dedisse existimavit Lachmann* (*cf. 1116. 5, 708. 723. 997*) **1133** adepto O^2 : ademto Ω (*de errore cf. 998*) ‖ **1135** dispargit O^1 : dispergit O^DΓ | a] ab *Lachmann* ‖ **1136** diditur *Mar.** : deditur Ω ‖ **1137** largos *O* : largus Γ ‖ **1138** queat *Mar.** : queant Ω ‖ **1139** fluendo *O* : fluenda Γ **1142** *om. V* | tuditantia *O, Paul.* : cu- *Q*

corpora conficere et plagis infesta domare.
Sic igitur magni quoque circum moenia mundi
expugnata dabunt labem putrisque ruinas.
omnia debet enim cibus integrare nouando
et fulcire cibus, ⟨cibus⟩ omnia sustentare,
nequiquam, quoniam nec uenae perpetiuntur
quod satis est, neque quantum opus est natura ministrat.
iamque adeo fracta est aetas, effetaque tellus
uix animalia parua creat, quae cuncta creauit
saecla deditque ferarum ingentia corpora partu.
haud, ut opinor, enim mortalia saecla superne
aurea de caelo demisit funis in arua,
nec mare nec fluctus plangentes saxa crearunt,
sed genuit tellus eadem quae nunc alit ex se.
praeterea nitidas fruges uinetaque laeta
sponte sua primum mortalibus ipsa creauit,
ipsa dedit dulcis fetus et pabula laeta;
quae nunc uix nostro grandescunt aucta labore,
conterimusque boues et uiris agricolarum,
conficimus ferrum, uix aruis suppeditati:
usque adeo parcunt fetus augentque laborem.
iamque caput quassans grandis suspirat arator
crebrius, in cassum magnos cecidisse labores,
et cum tempora temporibus praesentia confert
praeteritis, laudat fortunas saepe parentis.
tristis item uetulae uitis sator atque †fatigat†

1153 sq. *Gell. 13, 21, 21* ‖ **1154** – funis *Non. p. 205, 22* ‖ **1160** *Non. p. 115, 6*

1145 putrisque Q^2ξ : putris Ω ‖ **1147** cibus *alterum add. Is. Vossius* **1148** nequiquam *Ff* : necquiquam *O* : necquicquam Γ ‖ **1150** fracta $Q^2 f^2 s^2$: facta Ω | aetas] aetate *Heinsius, sed cf. 1132* ‖ **1153** enim mortalia *Gellius* : e (et O^D) immortalia Ω ‖ **1155** plangentes *Pont.* : -is Ω ‖ **1158 sq.** *in rasura scripti sunt in O manu ipsius librarii: qui iis versibus propter homoeoteleuton omissis locum versibus 1160.1161 continuavisse, tum ut tolleret errorem rescripsisse videtur* **1160** quae *Non.* : qua Ω ‖ **1163** laborem φ : labore Ω ‖ **1165** magnos Q^2 : magnum Ω (*propter* cassum) : manuum *Is. Vossius* | labores] laborem ξ **1168 sq.** *damn. Lambinus* ‖ **1168** fatigat (*ex 1169 praeceptum*)] minutae *C. Müller* : uietae *Heinsius* : *possis* carens spe

temporis incusat momen caelumque fatigat,
et crepat, anticum genus ut pietate repletum
perfacile angustis tolerarit finibus aeuom,
cum minor esset agri multo modus ante uiritim;
nec tenet omnia paulatim tabescere et ire
ad scopulum spatio aetatis defessa uetusto.

1170 *Non. p. 255, 19*

1174 spatio – ~ 3, 774; 5, 827

1169 momen *'quidam scribunt pro momento' Pius in comm.* : nomen Ω | caelumque *Wakefield* : saec(u)lumque Ω ‖ **1170** ut pietate *Non.* : ut pletate *O* : suppletate Q^1 (ubertate Q^2) : suppleta *V* ‖ **1172** uiritim $Q^2 \alpha L x \varphi^{-C}$: diritim Ω **1174** scopulum Ω, *def. Possanza (1990) 459–464* : capulum *Is. Vossius* | defessa *Q* : difessa *O* : defensa *V*

LIBER TERTIVS

O tenebris tantis tam clarum extollere lumen
qui primus potuisti inlustrans commoda uitae,
te sequor, o Graiae gentis decus, inque tuis nunc
ficta pedum pono pressis uestigia signis,
non ita certandi cupidus quam propter amorem
quod te imitari aueo; quid enim contendat hirundo
cycnis, aut quidnam tremulis facere artubus haedi
consimile in cursu possint et fortis equi uis?
tu, pater, es rerum inuentor, tu patria nobis
suppeditas praecepta, tuisque ex, inclute, chartis,
floriferis ut apes in saltibus omnia libant,
omnia nos itidem depascimur aurea dicta,
aurea, perpetua semper dignissima uita.
nam simul ac ratio tua coepit uociferari
naturam rerum, diuina mente coorta,
diffugiunt animi terrores, moenia mundi
discedunt, totum uideo per inane geri res.
apparet diuum numen sedesque quietae,
quas neque concutiunt uenti nec nubila nimbis
aspergunt neque nix acri concreta pruina
cana cadens uiolat, semperque innubilus aether
integit et large diffuso lumine ridet.

1–621 Ω (= *O*Γ [= *QV*])

1 *Cf. Lact. inst. 6, 2, 6* lumen ..., ut ait poeta, ‘liquidum’ atque ‘clarum’ **7 sq.** aut – *Non. p. 306, 9. p. 420, 38* ‖ **17** totum – *Non. p. 446, 5*

7 tremulis – ~ 2, 367

1 O Ω, *defend. Wakefield, Timpanaro* (*1960*) : E α^{-A} : Te *Shackle* (*1921*) *156* | lumen Γ, *Lact.* : flumen *O* ‖ **2** uitae *O* : uitat Γ ‖ **6** contendat *O* : contenda Γ **7** cycnis $N^2 s^2$ (cignis *vel* cygnis *iam* $Q^2\alpha^*\varphi$) : cycniis *O* : cyiniis *V* : ciniis Q^1 **8** consimile] consimili *codd. Non. utroque loco* | et] ac *Non. p. 420, 39* **10** praecepta *O* : praeceptas Γ ‖ **11** libant *Mar.** : limant Ω ‖ **15** coorta *Orellius in adnotatione* : coortam *O* : coartam Γ ‖ **21** semperque φ : semper Ω ‖ **22** ridet] rident *Lachmann*

omnia suppeditat porro natura, neque ulla
res animi pacem delibat tempore in ullo.
at contra nusquam apparent Acherusia templa,
nec tellus obstat quin omnia dispiciantur,
sub pedibus quaecumque infra per inane geruntur.
his ibi me rebus quaedam diuina uoluptas
percipit atque horror, quod sic natura tua ui
tam manifesta patens ex omni parte retecta est.
Et quoniam docui cunctarum exordia rerum
qualia sint et quam uariis distantia formis
sponte sua uolitent aeterno percita motu,
quoue modo possint res ex his quaeque creari,
hasce secundum res animi natura uidetur
atque animae claranda meis iam uersibus esse
et metus ille foras praeceps Acheruntis agendus,
funditus humanam qui uitam turbat ab imo
omnia suffundens mortis nigrore neque ullam
esse uoluptatem liquidam puramque relinquit.
nam quod saepe homines morbos magis esse timendos
infamemque ferunt uitam quam Tartara leti
43 et se scire animi naturam sanguinis esse
46 aut etiam uenti, si fert ita forte uoluntas,
44 nec prosum quicquam nostrae rationis egere,
45 hinc licet aduertas animum magis omnia laudis
47 iactari causa quam quod res ipsa probetur.
extorres idem patria longeque fugati
conspectu ex hominum, foedati crimine turpi,
omnibus aerumnis adfecti denique, uiuunt,
et quocumque tamen miseri uenere parentant

31–34 = 4, 45–48 ‖ **31** – docui = 6, 43; ~ 1, 951; 2, 478. 522; 4, 45 ‖ **32** ~ 2, 334 **33** uolitent – = 2, 1055 ‖ **45** – animum = 3, 181

28 ibi *Pont.* : ubi Ω ‖ **29** sic natura *R* : signatura Ω ‖ **33** aeterno *Mar.* et* Ω *2, 1055* : alterno Ω *hoc loco et 4, 47* ‖ **34** his *O* : iis Γ ‖ **38** uitam *O* : uitat Γ **39** suffundens *Aφ* : suffundans Ω ‖ **41** morbos *O* : morbus Γ ‖ **43** scire *O* : sciri Γ | animi *O* : anime Γ ‖ **46** *post 43 collocavit Bentley* ‖ **47** causa O^2 : causam Ω ‖ **50** uiuunt OQ^1 : uiunt Q^aV

et nigras mactant pecudes et manibus diuis
inferias mittunt multoque in rebus acerbis
acrius aduertunt animos ad religionem.
quo magis in dubiis hominem spectare periclis
conuenit aduersisque in rebus noscere qui sit;
nam uerae uoces tum demum pectore ab imo
eliciuntur, ⟨et⟩ eripitur persona †manare†.
denique auarities et honorum caeca cupido,
quae miseros homines cogunt transcendere fines
iuris et interdum socios scelerum atque ministros
noctes atque dies niti praestante labore
ad summas emergere opes, haec uulnera uitae
non minimam partem mortis formidine aluntur.
turpis enim ferme contemptus et acris egestas
semota ab dulci uita stabilique uidetur
et quasi iam leti portas cunctarier ante;
unde homines dum se falso terrore coacti
effugisse uolunt longe longeque remosse,
sanguine ciuili rem conflant diuitiasque
conduplicant auidi, caedem caede accumulantes,
crudeles gaudent in tristi funere fratris
et consanguineum mensas odere timentque.
consimili ratione ab eodem saepe timore
macerat inuidia ante oculos illum esse potentem,
illum aspectari, claro qui incedit honore;
ipsi se in tenebris uolui caenoque queruntur.
intereunt partim statuarum et nominis ergo.

52 *Non. p. 341, 30* ‖ **70–72** *Macr. Sat. 6, 2, 15*

62 sq. – opes = 2, 12. 13

52 pecudes et Γ, *Non.* : pecudes *O* ‖ **53** inferias *Q*²*Lo* : inferia Ω ‖ **58** eliciuntur] eiiciuntur *quidam apud Lambinum* (*de corruptela cf. 497. 5, 567*), *haud necessario* | et *add. ALo* | manare] manet res φ, *fort. recte* : mala re *Heinze, dubitanter in app.* : minaci *Morel* (*1930*) *227 sq.* : man⟨etque / uera hominis facies, misere detecta mal⟩a re *Deufert* (*2010*) *65–67* ‖ **60** quae *O* : quem Γ ‖ **61** socios *O* : socius Γ **62** labore ξ-μα-*A* : tabore Ω ‖ **66** uidetur] uidentur *Lambinus* ‖ **72** fratris *Macr.* : fratres Ω ‖ **74** ratione *O* : rationi *Q* : rationem *V* ‖ **75** *post* inuidia *plene, post* honore (*v. 76*) *levius dist. edd. vet.* ‖ **78** statuarum φ : statum Ω

et saepe usque adeo, mortis formidine, uitae
percipit humanos odium lucisque uidendae,
ut sibi consciscant maerenti pectore letum,
obliti fontem curarum hunc esse timorem,
hunc uexare pudorem, hunc uincula amicitiai
rumpere et in summa pietatem euertere fundo.
nam iam saepe homines patriam carosque parentis
prodiderunt, uitare Acherusia templa petentes.
nam ueluti pueri trepidant atque omnia caecis
in tenebris metuunt, sic nos in luce timemus
interdum, nihilo quae sunt metuenda magis quam
quae pueri in tenebris pauitant finguntque futura.
hunc igitur terrorem animi tenebrasque necessest
non radii solis neque lucida tela diei
discutiant, sed naturae species ratioque.
Primum animum dico, mentem quam saepe uocamus,
in quo consilium uitae regimenque locatum est,
esse hominis partem nihilo minus ac manus et pes
atque oculei partes animantis totius extant.

* * *

sensum animi certa non esse in parte locatum,
uerum habitum quendam uitalem corporis esse,
harmoniam Grai quam dicunt, quod faciat nos
uiuere cum sensu, nulla cum in parte siet mens;

87 sq. *Cf. ad 2, 55.56* ‖ **92** *Cf. ad 1, 147* ‖ **94** *Char. gramm. p. 272, 7*

87–93 = 2, 55–61; 6, 35–41 ‖ **91–93** = 1, 146–148

81 consciscant *L*αφ (conciscant *iam* O^{2}) : coniciscant Ω | laetum *O* : latum Γ *post* **82** *lac. statuit Munro*^{3} *supplevitque* ⟨qui miseros homines cogens scelus omne patrare⟩, *servato* suadet *84* ‖ **83** amicitiai Q^{2}ξ : amicitia Ω ‖ **84** pietatem *A* (m *per comp.*), φ : pietate Ω | fundo *Lambinus* : suadet Ω : foede *C. Müller coll. 1, 85* : fraude *Lachmann* : suauem *Cippellarius, qui primus vidit* suadet *orationem pervertere* ‖ **85 sq.** *olim damn. Zwierlein apud Deufert* (*1996*) *52 sq. praeeunte Bockemüller* ‖ **88** sic] ita *Sen.* (*cf. ad 2, 56*) ‖ **90** finguntque *O* : tinguntque Γ **91** hunc *O* : nunc Γ ‖ **94** quam *Char.* : quem Ω ‖ **95** locatum *Mar.* : uocatum Ω ‖ *post* **97** *lacunam agnovit Mar.; requiritur versus qualis est 754. Sed fort. huc pertinet frg. 2**, *quo nisus temptare possis* nauiter illud enim falsa ratione receptumst ‖ **100** faciat Q^{2}ξ : taciat *O* : tatiat Γ ‖ **101** siet *O* : sit Γ

ut bona saepe ualetudo cum dicitur esse
corporis, et non est tamen haec pars ulla ualentis.
sic animi sensum non certa parte reponunt;
magno opere in quo mi diuersi errare uidentur.
saepe itaque, in promptu corpus quod cernitur, aegret,
cum tamen ex alia laetamur parte latenti;
et retro fit uti contra sit saepe uicissim,
cum miser ex animo laetatur corpore toto;
non alio pacto quam si, pes cum dolet aegri,
in nullo caput interea sit forte dolore.
praeterea molli cum somno dedita membra
effusumque iacet sine sensu corpus onustum,
est aliud tamen in nobis quod tempore in illo
multimodis agitatur et omnis accipit in se
laetitiae motus et curas cordis inanis.
Nunc animam quoque ut in membris cognoscere possis
esse neque harmonia corpus sentire solere,
principio fit uti detracto corpore multo
saepe tamen nobis in membris uita moretur;
atque eadem rursum, cum corpora pauca caloris
diffugere forasque per os est editus aer,
deserit extemplo uenas atque ossa relinquit;
noscere ut hinc possis non aequas omnia partis
corpora habere neque ex aequo fulcire salutem,
sed magis haec, uenti quae sunt calidique uaporis
semina, curare in membris ut uita moretur.
est igitur calor ac uentus uitalis in ipso
corpore, qui nobis moribundos deserit artus.
Quapropter quoniam est animi natura reperta

106 *Macr. exc. gramm. p. 50, 6*

124 – possis = 2, 832 ‖ **129** moribundos – ~ 3, 232 ‖ **130** quoniam – = 3, 203

106 cernitur] cernimus *Macr.* | aegret *Macr.* : aegrum Ω : aegrumst *Lambinus* **107** latenti *O* : latentu *Q* : latentur *V* ‖ **108 sq.** *om.* V^1*, add.* V^2 *in margine inferiore folii postea ita resecti, ut hodie 109 solus legatur* ‖ **108** uti *Lambinus* : ubi Ω ‖ **113** (h)onustum $Q^2\alpha^{-A}\varphi$: honestum Ω ‖ **114** est *O* : es Γ ‖ **118** sentire *Cippellarius* : interire Ω

atque animae quasi pars hominis, redde harmoniai
nomen, ad organicos alto delatum Heliconi,
siue aliunde ipsi porro traxere et in illam
transtulerunt, proprio quae tum res nomine egebat.
quidquid ⟨id⟩ est, habeant: tu cetera percipe dicta.
Nunc animum atque animam dico coniuncta teneri
inter se atque unam naturam conficere ex se,
sed caput esse quasi et dominari in corpore toto
consilium, quod nos animum mentemque uocamus.
idque situm media regione in pectoris haeret.
hic exultat enim pauor ac metus, haec loca circum
laetitiae mulcent; hic ergo mens animusquest.
cetera pars animae per totum dissita corpus
paret et ad numen mentis momenque mouetur.
idque sibi solum per se sapit, ⟨id⟩ sibi gaudet,
cum neque res animam neque corpus commouet una.
et quasi, cum caput aut oculus temptante dolore
laeditur in nobis, non omni concruciamur
corpore, sic animus nonnumquam laeditur ipse
laetitiaque uiget, cum cetera pars animai
per membra atque artus nulla nouitate cietur.
uerum ubi uementi magis est commota metu mens,
consentire animam totam per membra uidemus,
sudoresque ita palloremque existere toto
corpore et infringi linguam uocemque aboriri,
caligare oculos, sonere auris, succidere artus,
denique concidere ex animi terrore uidemus

156 *Non. p. 505, 5* | – auris *Prisc. gramm. II 445, 10. gramm. II 474, 7. Mico pen. syll. p. 146, 13*

135 tu – ~ 4, 880

131 harmoniai Q^2φ : harmonia Ω ‖ **132** alto O^2V : altu O^1 : saltu Q^1 : salto Q^a | Heliconi] *exspectes* Helicone (*cf. 1, 118, Ernout* [*1918*] *146; sed vide Deufert, Proleg. 236*) ‖ **135** id *add.* αφ ‖ **136** coniuncta O^2V^2 : coniucta O^1V^1 : coniunc Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **144** momenque *Q* : nomenque *VO* ‖ **145** id *add. Wakefield in comm.*, et *iam* $ξ^{-Ja}$ ‖ **146** una] ulla $φ^{-f}$, *fort. recte* ‖ **147** oculus *O* : oculos Γ **150** laetitiaque] laetitiaue *Bentley* | animai Q^2ξ : anima Ω ‖ **151** nouitate ξ : nouitatfi Ω : ui mota *Sier* ‖ **154** ita palloremque $α^{-A}L$φ* : itaque pallorem Ω

saepe homines; facile ut quiuis hinc noscere possit
esse animam cum animo coniunctam, quae cum animi ui
percussast, exim corpus propellit et icit.
Haec eadem ratio naturam animi atque animai
corpoream docet esse; ubi enim propellere membra,
corripere ex somno corpus mutareque uultum
atque hominem totum regere ac uersare uidetur,
quorum nihil fieri sine tactu posse uidemus
nec tactum porro sine corpore, nonne fatendumst
corporea natura animum constare animamque?
Praeterea pariter fungi cum corpore et una
consentire animum nobis in corpore cernis.
si minus offendit uitam uis horrida teli
ossibus ac neruis disclusis intus adacta,
at tamen insequitur languor terraeque petitus
suauis et in terra mentis qui gignitur aestus,
interdumque quasi exurgendi incerta uoluntas.
ergo corpoream naturam animi esse necessest,
corporeis quoniam telis ictuque laborat.
Is tibi nunc animus quali sit corpore et unde
constiterit, pergam rationem reddere dictis.
principio esse aio persubtilem atque minutis
perquam corporibus factum constare. id ita esse
hinc licet aduertas animum ut pernoscere possis.
nihil adeo fieri celeri ratione uidetur,
quam sibi mens fieri proponit et inchoat ipsa;
ocius ergo animus quam res se perciet ulla,

159 sq. *Non. p. 124, 10* ‖ **160** exim – *Prisc. gramm. II 510, 3. Smar. part. Don. p. 144, 970*

178 rationem – = 2, 987; 4, 175; ~ 5, 1168 ‖ **181** – animum = 3, 45 ‖ **182** fieri – ~ 4, 773

158 hinc noscere *O* : ignoscere *Q* : hic noscere *V* ‖ **159** ui C_a : uis *Non.* : *om.* Ω **160** percussast (*cf. 2, 886*)] perculsa est *Non.* ‖ **161** animai Q^2ξ : anima *OV* : animam Q^1 ‖ **165** fieri O^2 : fleri Ω ‖ **170** offendit $Q^2 C_a^2$: offendis Ω | teli *Mar.* : leti Ω ‖ **172** insequitur O^D : insequetur Ω ‖ **173** suauis] segnis *Munro*^{1} | mentis α**FC*^{2} : mentes Ω ‖ **176** corporeis Q^2ξ$^{-\mu}$*d* : corporis Ω ‖ **183** sibi *Wakefield* : si Ω

ante oculos quorum in promptu natura uidetur.
at quod mobile tanto operest, constare rutundis
perquam seminibus debet perquamque minutis,
momine uti paruo possint inpulsa moueri.
namque mouetur aqua et tantillo momine flutat,
quippe uolubilibus paruisque creata figuris.
at contra mellis constantior est natura
et pigri latices magis et cunctantior actus;
haeret enim inter se magis omnis materiai
copia, nimirum quia non tam leuibus extat
corporibus neque tam suptilibus atque rutundis.
namque papaueris aura potest suspensa leuisque
cogere ut ab summo tibi diffluat altus aceruus,
at contra lapidum conlectum spicarumque
noenu potest. igitur paruissima corpora proquam
et leuissima sunt, ita mobilitate fruuntur;
at contra quaecumque magis cum pondere magno
asperaque inueniuntur, eo stabilita magis sunt.
nunc igitur quoniamst animi natura reperta
mobilis egregie, perquam constare necessest
corporibus paruis et leuibus atque rutundis.
quae tibi cognita res in multis, o bone, rebus
utilis inuenietur et opportuna cluebit.
Haec quoque res etiam naturam dedicat eius,
quam tenui constet textura quamque loco se
contineat paruo, si possit conglomerari,
quod simul atque hominem leti secura quies est

188 *Paul. Fest. p. 123, 17* ‖ **207** *Ecl. Sang. 106* (*p. 11*)

185 quorum – ~ 2, 583 ‖ **203** quoniam – = 3, 130 ‖ **205** *Cf. ad* 2, 402

185 quorum] quarum *Lambinus* ‖ **188** uti] si *Paul.* ‖ **193** materiai Q^2ξ : materia Ω ‖ **194** extat] constat *Heinze, fort. recte* ‖ **198** conlectum *quidam docti apud Lambinum* (‘*inter hos Muretus*’ $Lambinus^3$) : coniectum Ω | spicarumque] ipse euru’ mouere *Munro* (cauru’ mouere *iam Bernays*, spiritus acer *iam Lachmann*) : scruporumque *C. Müller* (*1974*) *759, qui post 198 versum excidisse censet qualis est* ⟨uis uehemens uenti dispellere disque supare⟩ ‖ **203** quoniam est $α^{-A}$: quoniam Ω ‖ **206 sq.** *olim damn. Deufert* (*1996*) *243 sq.* ‖ **210** si ξ : se Ω ‖ **211** secura O^2 : securt *vel* -ri O^1 : setcura Γ

indepta atque animi natura animaeque recessit,
nihil ibi libatum de toto corpore cernas
ad speciem, nihil ad pondus: mors omnia praestat
uitalem praeter sensum calidumque uaporem.
ergo animam totam perparuis esse necessest
seminibus, nexam per uenas uiscera neruos;
quatenus, omnis ubi e toto iam corpore cessit,
extima membrorum circumcaesura tamen se
incolumem praestat nec defit ponderis hilum.
quod genus est, Bacchi cum flos euanuit aut cum
spiritus unguenti suauis diffugit in auras
aut aliquo cum iam sucus de corpore cessit:
nihil oculis tamen esse minor res ipsa uidetur
propterea, neque detractum de pondere quicquam,
nimirum quia pauca minutaque semina sucos
efficiunt et odorem in toto corpore rerum.
quare etiam atque etiam mentis naturam animaeque
scire licet perquam pauxillis esse creatam
seminibus, quoniam fugiens nihil ponderis aufert.
Nec tamen haec simplex nobis natura putanda est.
tenuis enim quaedam moribundos deserit aura
mixta uapore, uapor porro trahit aera secum.
nec calor est quisquam, cui non sit mixtus et aer;
rara quod eius enim constat natura, necessest
aeris inter eum primordia multa moueri.
iam triplex animi est igitur natura reperta;
nec tamen haec sat sunt ad sensum cuncta creandum,
nihil horum quoniam recipit mens posse creare

219 – circum casura (*sic*) *Gloss. V 67, 26*

217 nexam – ~ 3, 691 ‖ **219** – circumcaesura = 4, 647 ‖ **232** moribundos – ~ 3, 129

218 e *O*: et *Q*: ec *V* ‖ **222** unguenti ξ-$\mathfrak{J}_a$: unguente *O*: unguentes Γ **224** nihil] nilo *Heinsius* | esse *O*: sse Γ ‖ **226** pauca *Heinze dubitanter in comm.*; *praeierat iam Creech in notis*: multa Ω ‖ **232** tenuis O^2: tenus Ω **234** non sit mixtus et] mixtus non siet *Lachmann*: *fort.* non admixtus sit **236** inter eum *bis* Ω, *semel* ξ | multa moueri O^2: multam quaeri Ω ‖ **239** recipit (recepit O^1Γ) mens] recipit res *Bernays*: reperimus *Grasberger* (*1856*) *53*

sensiferos motus, quacumque id mente uolutat.
quarta quoque his igitur quaedam natura necessest
adtribuatur: east omnino nominis expers;
qua neque mobilius quicquam neque tenuius exstat,
nec magis e paruis et leuibus est elementis;
sensiferos motus quae didit prima per artus.
prima cietur enim, paruis perfecta figuris;
inde calor motus et uenti caeca potestas
accipit, inde aer; inde omnia mobilitantur:
concutitur sanguis, tum uiscera persentiscunt
omnia, postremis datur ossibus atque medullis
siue uoluptas est siue est contrarius ardor.
nec temere huc dolor usque potest penetrare neque acre
permanare malum, quin omnia perturbentur
usque adeo ⟨ut⟩ uitae desit locus atque animai
diffugiant partes per caulas corporis omnis.
sed plerumque fit in summo quasi corpore finis
motibus: hanc ob rem uitam retinere ualemus.
Nunc ea quo pacto inter sese mixta quibusque
compta modis uigeant rationem reddere auentem
abstrahit inuitum patrii sermonis egestas;
sed tamen, ut potero summatim attingere, tangam.
inter enim cursant primordia principiorum

260 *Cf. ad 1, 832*

244 e paruis – = 6, 330 ‖ **247** et uenti – = 3, 269 ‖ **255** ~ 6, 839 ‖ **260** patrii – = 1, 832

240 quacumque id mente uolutat (*vel* uolutas) *Deufert* : qu(a)edam qu(a)e mente uolutat Ω : nedum quae mente uolutas *Polle* (*1866b*) *277* (uolutas *iam Lotze* [*1852*] *721*) : et mens quaecumque uolutat *Frerichs* (*1892*) *14* : et quaecumque ipsa uolutat *Saunders* (*1975*) *296* sqq. ‖ **243** tenuius ξ : tenuis Ω ‖ **244** est *Cippellarius* (*cf. 6, 330*) : ex Ω ‖ **249** sanguis tum *Pont.* : tum sanguis Ω | persentiscunt φ : persentisiunt Ω ‖ **253** permanare *O* : permanere Γ ‖ **254** ut, *quod post* adeo *add.* I^2 (*manu, ut videtur, recentiore correctus*) *et Lambinus*, *elegantius post* uitae *inseras* (*cf. 1, 589. 4, 760. 6, 784*), *sed synaloepha* uitae ut *dubia est* | animai Q^2ξ : anima Ω ‖ **255** caulas Q^2φ : culuias Ω ‖ **257** retinere O^D : retinemus Ω **258** sese mixta] se commixta *Ruggeri* (*2012*) *187–189 propter metrum* (se sint mixta *iam Brieger* [*1869*] *34 sq.*) ‖ **261** ut *Q* : ui *OV*

motibus inter se, nihil ut secernier unum
possit nec spatio fieri diuisa potestas,
sed quasi multae uis unius corporis extant.
quod genus in quouis animantum uiscere uolgo
est odor et quidam color et sapor, et tamen ex his
omnibus est unum perfectum corporis augmen,
sic calor atque aer et uenti caeca potestas
mixta creant unam naturam et mobilis illa
uis, initum motus ab se quae diuidit ollis,
sensifer unde oritur primum per uiscera motus.
nam penitus prorsum latet haec natura subestque,
nec magis hac infra quicquam est in corpore nostro,
atque anima est animae proporro totius ipsa.
quod genus in nostris membris et corpore toto
mixta latens animi uis est animaeque potestas,
corporibus quia de paruis paucisque creatast,
sic tibi nominis haec expers uis facta minutis
corporibus latet atque animae quasi totius ipsa
proporrost anima et dominatur corpore toto.
consimili ratione necessest uentus et aer
et calor inter se uigeant commixta per artus,
atque aliis aliud subsit magis emineatque,
ut quiddam fieri uideatur ab omnibus unum,
ni calor ac uentus seorsum seorsumque potestas
aeris interemant sensum diductaque soluant.
  Est etiam calor ille animo, quem sumit, in iram
cum feruescit et ex oculis micat acribus ardor;
est et frigida multa, comes formidinis, aura,

265 *Cf. ad 2, 586*

269 et uenti – = 3, 247

266 uiscere *Q* : uisere *O* : uiserere *V* ‖ **267** color *R* (*cf. 2, 680 sq.*) : calor Ω | his *O* : iis Γ ‖ **271** ollis *O* : illos Γ ‖ **272** sensifer O^2 : sensiferer Γ *et* O^1*, ut videtur* **279** facta minutis *O* : fatiam inutis Γ ‖ **280** latet Q^2α* : late Ω | animae quasi] animai *Lambinus* ‖ **285** quiddam *O* : quidam Γ ‖ **288** iram *Deufert, eis monitus quae scripsit Kenney ad 295* : ira Ω ‖ **289** feruescit $\alpha^{-A}\varphi$: feruescat O^1 : feruescet O^2Γ | acribus *Lambinus*[2] : acrius Ω

quae ciet horrorem membris et concitat artus;
est etiam quoque pacati status aeris ille,
pectore tranquillo qui fit uoltuque sereno.
Sed calidi plus est illis quibus acria corda
iracundaque mens facile efferuescit in iram.
quo genere in primis uis est uiolenta leonum,
pectora qui fremitu rumpunt plerumque gementes
nec capere irarum fluctus in pectore possunt.
at uentosa magis ceruorum frigida mens est
et gelidas citius per uiscera concitat auras,
quae tremulum faciunt membris existere motum.
at natura boum placido magis aere uiuit,
nec nimis irai fax umquam subdita percit
fumida, suffundens caecae caliginis umbram,
nec gelidis torpet telis perfixa pauoris:
interutrasque sitast, ceruos saeuosque leones.
Sic hominum genus est. quamuis doctrina politos
constituat pariter quosdam, tamen illa relinquit
naturae cuiusque animi uestigia prima.
nec radicitus euelli mala posse putandumst,
quin procliuius hic iras decurrat ad acris,
ille metu citius paulo temptetur, at ille
tertius accipiat quaedam clementius aequo.
inque aliis rebus multis differre necessest
naturas hominum uarias moresque sequacis;
quorum ego nunc nequeo caecas exponere causas
nec reperire figurarum tot nomina quot sunt
principiis, unde haec oritur uariantia rerum.

318 *Non. p. 184, 11*

291 concitat O^2 : inconcitat Ω ‖ **293** pectore O^D : pertore Γ *et fort.* O^1 | qui fit *ef* : fit qui Ω ‖ **295** iram C^2 : ira Ω ‖ **300** auras *O* : aures Γ ‖ **303** nimis *FC* : minus Ω | irai ξ : ira Ω ‖ **304** fumida suffundens φ : fumidas effundens Ω | umbram *OV* : umbra *Q* ‖ **305** pauoris *Mar.** : uaporis Ω ‖ **306** *om.* V^1, *add.* V^2 | interutrasque] inter utrosque *Mar.** | sita est *RN* (*ex* α?) : sitas Ω | saeuosque] *fort.* interque ‖ **307** politos *O* : politus Γ ‖ **309** naturae *Mar.** : natura Ω ‖ **311** iras *O* : ira Γ

illud in his rebus uideo firmare potesse,
usque adeo naturarum uestigia linqui
paruola, quae nequeat ratio depellere nobis,
ut nihil inpediat dignam dis degere uitam.
Haec igitur natura tenetur corpore ab omni,
ipsaque corporis est custos et causa salutis;
nam communibus inter se radicibus haerent
nec sine pernicie diuelli posse uidentur.
quod genus e thuris glaebis euellere odorem
haud facile est quin intereat natura quoque eius,
sic animi atque animae naturam corpore toto
extrahere haut facile est quin omnia dissoluantur.
inplexis ita principiis ab origine prima
inter se fiunt consorti praedita uita,
nec sibi quaeque sine alterius ui posse uidetur
corporis atque animi seorsum sentire potestas,
sed communibus inter eas conflatur utrimque
motibus accensus nobis per uiscera sensus.
Praeterea corpus per se nec gignitur umquam
nec crescit neque post mortem durare uidetur.
non enim, ut umor aquae dimittit saepe uaporem
qui datus est, neque ea causa conuellitur ipse,
sed manet incolumis, non, inquam, sic animai
discidium possunt artus perferre relicti,
sed penitus pereunt conuulsi conque putrescunt.
ex ineunte aeuo sic corporis atque animai
mutua uitalis discunt contagia motus,
maternis etiam membris aluoque reposta,

319 *Cf. ad* 1, 80 ‖ **325** = 5, 554 ‖ **344** – aeuo *Cf. ad* 2, 743

319 uideo] uideor *Cippellarius* : fido *Merrill* (*1916*) *34, quae forma invenitur Stat. Theb. 8, 741, Ter. Maur. 435, alibi* | firmare *ed. Brix.* : formare Ω ‖ **321** nequeat O^2 : niqueat Ω | nobis *Cippellarius* (nouis *iam* $\mathcal{J}_a$) : noctis *O* : noctes Γ : *fort.* menti (*cf. 1, 144. 5, 97*) ‖ **324** custos *O* : custus Γ ‖ **332** fiunt consorti *Mar.* : consorti fiunt Ω | uita $Q^2\varphi^{-F}$: uitae Ω ‖ **335** eas *Lachmann* : eos Ω ‖ **336** uiscera O^2Q : uicera O^1V ‖ **337** praeterea] propterea *Heinze* ‖ **341** animai $Q^2\xi$: anima Ω **344** animai $Q^2\xi$: anima Ω ‖ **346** reposta α^{-A} : reposto Ω

discidium ⟨ut⟩ nequeat fieri sine peste maloque;
ut uideas, quoniam coniunctast causa salutis,
coniunctam quoque naturam consistere eorum.
Quod superest, siquis corpus sentire refutat
atque animam credit permixtam corpore toto
suscipere hunc motum quem sensum nominitamus,
uel manifestas res contra uerasque repugnat.
quid sit enim corpus sentire quis adferet umquam,
si non ipsa palam quod res dedit ac docuit nos?
'at dimissa anima corpus caret undique sensu':
perdit enim quod non proprium fuit eius in aeuo,
multaque praeterea perdit, cum expellitur aeuo.
Dicere porro oculos nullam rem cernere posse,
sed per eos animum ut foribus spectare reclusis,
difficilest, contra cum sensus ducat eorum;
sensus enim trahit atque acies detrudit ad ipsas,
fulgida praesertim cum cernere saepe nequimus,
lumina luminibus quia nobis praepediuntur.
quod foribus non fit; neque enim, qua cernimus ipsi,
ostia suscipiunt ullum reclusa laborem.
praeterea si pro foribus sunt lumina nostra,
iam magis exemptis oculis debere uidetur
cernere res animus, sublatis postibus ipsis.
Illud in his rebus nequaquam sumere possis,
Democriti quod sancta uiri sententia ponit,
corporis atque animi primordia, singula priuis
adposita, alternis uariare ac nectere membra.

348 quoniam – ~ 3, 579 ‖ **370** *Cf. ad* 1, 80 ‖ **371** = 5, 622

347 discidium ut *Mar.* : discidium Ω, *sed fort.* discidiunt *O*[1] ‖ **350** refutat] renutat *Lambinus*, *sed cf. 5, 727* ‖ **353** repugnat *O* : repugnant Γ ‖ **357** perdit *O*[D] : perdi Ω ‖ **358** *suspicatus est Creech quodam codice Vaticano nisus, qui versum non agnosceret* | perdit cum expellitur aeuo μφ (perdit cum *iam* ξ) : perditum expellitur aeuo quam Ω : perdit quam expellitur ante *Munro*[3] **361** difficilest] desiperest *Lambinus*[2] *et Gifanius* | ducat] dicat *Lambinus* **372** priuis *Bentley* : primis Ω ‖ **373** adposita *O* : adpositis Γ

nam cum multo sunt animae elementa minora
quam quibus e corpus nobis et uiscera constant,
tum numero quoque concedunt et rara per artus
dissita sunt, dumtaxat ut hoc promittere possis,
quantula prima queant nobis iniecta ciere
corpora sensiferos motus in corpore, tanta
interualla tenere exordia prima animai.
nam neque pulueris interdum sentimus adhaesum
corpore nec membris incussam sidere cretam,
nec nebulam noctu neque aranei tenuia fila
obuia sentimus, quando obretimur euntes,
nec supera caput eiusdem cecidisse uietam
uestem nec plumas auium papposque uolantis,
qui nimia leuitate cadunt plerumque grauatim,
nec repentis itum cuiusuiscumque animantis
sentimus nec priua pedum uestigia quaeque,
corpore quae in nostro culices et cetera ponunt.
usque adeo prius est in nobis multa ciendum,
quam primordia sentiscant concussa animai,
semina corporibus nostris inmixta per artus,
et tantis interuallis tuditantia possint
concursare coire et dissultare uicissim.

Et magis est animus uitai claustra coercens
et dominantior ad uitam quam uis animai.

381 *Non. p. 73, 5* ‖ **385 sq.** uietam uestem *Don. Ter. Eun. 688* ‖ **386** *Paul. Fest. p. 246, 6. Gloss. V 525, 26. 574, 52*

374 animae elementa minora] elementa minora animai *Lachmann; hiatus displicuerat iam Pontano* ‖ **379** sensiferos *O* : sensiferus Q^1 (*corr.* Q^2) : sensiferum *V* (m *per comp.*) ‖ **380** animai Q^2ξ : anima Ω ‖ **383** aranei F^2C^2 : arani Ω | tenuia ξ : tenulla Ω ‖ **386** papposque] pupposque *Gloss. V 525, 26* (*sic etiam in lemm.*) ‖ **389** sentimus *O* : sentiamus Γ ‖ **391** in nobis *O* : nobis Γ : primordia *C. Müller* (*1974*) *759* (*cf. ad 392*) | ciendum *V* : ciendo *OQ* ‖ **392** quam primordia] in nobis, quam *C. Müller* (*1974*) *759* | animai Q^2ξ : anima Ω | *post* animai *distinxi, ut 393 parenthesis fieret* ‖ **393** *ante 392 collocavit Mar.*, delendum esse mihi suasit C. Müller per litteras* ‖ **394** tantis *Wakefield in comm.* : quantis Ω : quam sis (i. e. *suis*) *Turnebus adv. 30, 10* : quam in his *Lachmann* | tuditantia *O* : tudiantia Γ ‖ **397** dominantior *O* : dominantium Γ | animai Q^2ξ : anima Ω

nam sine mente animoque nequit residere per artus
temporis exiguam partem pars ulla animai,
sed comes insequitur facile et discedit in auras
et gelidos artus in leti frigore linquit.
at manet in uita cui mens animusque remansit.
quamuis est circum caesis lacer undique membris
truncus, adempta anima circum membrisque remota
uiuit et aetherias uitalis suscipit auras.
si non omnimodis, at magna parte animai
priuatus, tamen in uita cunctatur et haeret;
ut, lacerato oculo circum si pupula mansit
incolumis, stat cernundi uiuata potestas,
dummodo ne totum corrumpas luminis orbem
et circum caedas aciem solamque relinquas;
{id quoque enim sine pernicie non fiet eorum}
at si tantula pars oculi media illa peresa est,
occidit extemplo lumen tenebraeque secuntur,
incolumis quamuis alioqui splendidus orbis.
hoc anima atque animus uincti sunt foedere semper.
Nunc age, natiuos animantibus et mortalis
esse animos animasque leuis ut noscere possis,
conquisita diu dulcique reperta labore
digna tua pergam disponere carmina mente.
tu fac utrumque uno sub iungas nomine eorum,
atque animam uerbi causa cum dicere pergam,
mortalem esse docens, animum quoque dicere credas,
quatenus est unum inter se coniunctaque res est.

419 dulcique – ~ 2, 730

398 *om.* V^1, *add.* V^2 ‖ **399** exiguam O^2 : exigiam Ω | animai Q^2ξ : anima Ω **400** comes O^2 : cumes Ω | et Q^2A : e Ω ‖ **403** circum φ : cretum Ω | caesis *O* : cecis Γ ‖ **404** remota Q^2f^2 : remotus Ω : remotis ξ ‖ **406** animai Q^2ξ : anima Ω ‖ **412** *del. Lachmann, in ras. scriptus est in Q ut iam antea 409* **414** tenebraeque *O* : tenebrique *Q* : que *V* ‖ **415** alioqui] alioquist *Kannengiesser* (*1884*) *541 sq., fort. recte* (*consonantium* -st sp- *concursus invenitur 1, 523. 969*) | splendidus] splendeat *Bockemüller* ‖ **416** uincti sunt *O* : uinctis Γ ‖ **417** natiuos *O* : natiuus Γ | mortalis φ (-es *iam* $\xi^{-\mu}B$) : mortalibus Ω ‖ **420** mente *C. Müller* (*1974*) *759* : uita Ω : cura *Lachmann* ‖ **421** nomine Q^2Ce : nome Ω

Principio quoniam tenuem constare minutis
corporibus docui multoque minoribus esse
principiis factam quam liquidus umor aquai
aut nebula aut fumus (nam longe mobilitate
praestat et a tenui causa magis icta mouetur,
quippe ubi imaginibus fumi nebulaeque mouetur:
quod genus in somnis sopiti ubi cernimus alte
exhalare uaporem altaria ferreque fumum),
{nam procul haec dubio nobis simulacra geruntur}
nunc igitur quoniam quassatis undique uasis
diffluere umorem et laticem discedere cernis,
et nebula ac fumus quoniam discedit in auras,
crede animam quoque diffundi multoque perire
ocius et citius dissolui ⟨in⟩ corpora prima,
cum semel ex hominis membris ablata recessit.
quippe etenim corpus, quod uas quasi constitit eius,
cum cohibere nequit conquassatum ex aliqua re
ac rarefactum detracto sanguine uenis,
aere qui credas posse hanc cohiberier ullo,
corpore qui nostro rarus magis incohibentist?
Praeterea gigni pariter cum corpore et una
crescere sentimus pariterque senescere mentem.
nam uelut infirmo pueri teneroque uagantur
corpore, sic animi sequitur sententia tenuis.
inde ubi robustis adoleuit uiribus aetas,

427 aquai Q^2ξ : aqua Ω ‖ **429** praestat Q^2ξ : praestata Ω ‖ **430–433** *damn. Polle* (*1866*) *52 sqq.* ‖ **430** imaginibus *O* : maginibus Γ | mouetur *C* : mouentur Ω ‖ **431** in] est *Lachmann* | alte *Lachmann* : alta Ω ‖ **432** uaporem *O* (*sed* m *per comp. manu, ut videtur, recentissima additum*), *Preiger apud Havercampum* : uapore Ω ‖ **433** *del. Lachmann* | procul haec dubio] dubio procul hinc *Diels* (dubio procul *iam Lachmann in comm.*, hinc *iam Bentley*) | geruntur] feruntur *dubitanter Creech* : genuntur *Lambinus* ‖ **437** crede *L*αφ (crede o *iam* O^D) : credeo O^1 (*ut videtur*), *Q* : credo *V* ‖ **438** ocius Q^2μ^{-d}φ : opius Ω | in *add.* Q^2 **441** cum] quam *Mar.** ‖ **443** credas *O* : credis Γ | cohiberier *O, sed litteras* eri *scr.* O^D *in ras.* : cohibereer Γ ‖ **444** incohibentist *Eden* (*1977*) *248* (incohibensquest *iam Bergk* [*1853*] *321*) : incohibescit Ω : *vix* hanc cohibessit (em [*i. q. voluit esse* eam] cohibessit *iam Lambinus*) *cum signo interrogationis post 443 et 444*

consilium quoque maius et auctior est animi uis.
post ubi iam ualidis quassatum est uiribus aeui
corpus et obtusis ceciderunt uiribus artus,
claudicat ingenium, delirat lingua, ⟨labat⟩ mens,
omnia deficiunt atque uno tempore desunt.
ergo dissolui quoque conuenit omnem animai
naturam, ceu fumus, in altas aeris auras;
quandoquidem gigni pariter pariterque uidemus
crescere et, ⟨ut⟩ docui, simul aeuo fessa fatisci.
  Huc accedit uti uideamus, corpus ut ipsum
suscipere inmanis morbos durumque dolorem,
sic animum curas acris luctumque metumque;
quare participem leti quoque conuenit esse.
quin etiam morbis in corporis auius errat
saepe animus; dementit enim deliraque fatur
interdumque graui lethargo fertur in altum
aeternumque soporem oculis nutuque cadenti,
unde neque exaudit uoces nec noscere uoltus
illorum potis est, ad uitam qui reuocantes
circumstant lacrimis rorantes ora genasque.
quare animum quoque dissolui fateare necessest,
quandoquidem penetrant in eum contagia morbi;
nam dolor ac morbus leti fabricator uterquest,
multorum exitio perdocti quod sumus ante.
{et quoniam mentem sanari corpus ut aegrum

471 *Non. p. 199, 4*

469 lacrimis – ~ 2, 977 ‖ **474** = 3, 510

450 auctior Q^2A^2φ : auctor Ω ‖ **453** labat *suppl. Lachmann,* madet Q^2; *fort.* fugit *addendum* ‖ **455** animai Q^2ξ : anima Ω ‖ **456** aeris μ*x* : acris Ω **457** uidemus] uidetur *Lambinus in comm.* (*seruato* fatisci *458*) ‖ **458** crescere et ut docui $Q^2α^{-A}φ^{-C}$: crescere et docui Ω : *fort. aliquid supplendum est velut* crescere ⟨mentem una cum corpore, et uniter apta, / ut supra⟩ docui | fatisci ξ : faetis Ω : fatiscit Q^2 (*et Lambinus in contextu*) ‖ **460** morbos *O* : morbus Γ **462** participem O^2 : particidem Ω ‖ **466** nutuque *O* : nutumque Γ : uultuque $αφ^{-C}$, *fort. recte* ‖ **470** fateare $ξ^{-μ}α^{-B}$: fatere Ω ‖ **472 sq.** *post 462 transposuit Giussani* ‖ **472** dolor ξ (*cf. 460*) : polor Ω ‖ **474 sq.** *del. f^2; incohatam carminis partem agnouit Diels*

et pariter mentem sanari corpus inani}
Denique cur, hominem cum uini uis penetrauit
acris et in uenas discessit diditus ardor,
consequitur grauitas membrorum, praepediuntur
crura uacillanti, tardescit lingua, madet mens,
nant oculi, clamor singultus iurgia gliscunt,
et iam cetera de genere hoc quaecumque secuntur,
cur ea sunt, nisi quod uehemens uiolentia uini
conturbare animam consueuit corpore in ipso?
at quaecumque queunt conturbari inque pediri,
significant, paulo si durior insinuarit
causa, fore ut pereant aeuo priuata futuro.
Quin etiam subito ui morbi saepe coactus
ante oculos aliquis nostros, ut fulminis ictu,
concidit et spumas agit, ingemit et tremit artus,
desipit, extentat neruos, torquetur, anhelat
inconstanter, et in iactando membra fatigat;
nimirum quia uis morbi distracta per artus
turbat agens spumas animam, ⟨quasi⟩ in aequore salso
uentorum ualidis feruescunt uiribus undae.
exprimitur porro gemitus, quia membra dolore
adficiuntur, et omnino quod semina uocis
eiciuntur et ore foras glomerata feruntur
qua quasi consuerunt et sunt munita uiai.
desipientia fit, quia uis animi atque animai
conturbatur et, ut docui, diuisa seorsum
disiectatur eodem illo distracta ueneno.

481 – hoc = 3, 744

475 mentem ... inani] mentei ... sinapi *Diels speciose, sed frustra* ‖ **476** cur *Q*[2]: cor Ω (*quare* quor *Munro*[1]) ‖ **479** uacillanti *O*[D] : uacilia(a)nti Ω ‖ **481** cetera *O* : cetere *Q* : cerare *V* ‖ **482** cur ea ξ[-μ] : curba Ω ‖ **486** pereant *O*[2]*Q* : pereunt *O*[1]*V* **492** quia ξ : qua Ω | uis] ui *vel* uist *Tohte* (*1878*) *130* (*cf. ad 493*) ‖ **493** spumas animam *Zwierlein* (spumas *iam Goebel* [*1857*] *24 sq.*) : animam spumans Ω : anima spumas *Tohte* : spumas anima ore *C. Müller* (*1974*) *759 sq., qui legit* uist *492* | quasi *add. Lachmann* (ut *iam ed. Brix., item C. Müller*; uelut *Q*[2] *deleto* in) **497** eiiciuntur *doctissimi viri apud Lambinum* : eliciuntur Ω ‖ **498** uiai ξ : uia Ω ‖ **499** animai *Q*[2]ξ : anima Ω

inde ubi iam morbi reflexit causa, reditque
in latebras acer corrupti corporis umor,
tum quasi uaccillans primum consurgit et omnis
paulatim redit in sensus animamque receptat.
haec igitur tantis ubi morbis corpore in ipso
iactentur miserisque modis distracta laborent,
cur eadem credis sine corpore in aere aperto
cum ualidis uentis aetatem degere posse?
Et quoniam mentem sanari, corpus ut aegrum,
cernimus et flecti medicina posse uidemus,
id quoque praesagit mortalem uiuere mentem.
addere enim partis aut ordine traiecere aecumst
aut aliquid prosum de summa detrahere hili,
commutare animum quicumque adoritur et infit
aut aliam quamuis naturam flectere quaerit.
at neque transferri sibi partis nec tribui uult
inmortale quod est quicquam neque defluere hilum.
{nam quodcumque suis mutatum finibus exit,
continuo hoc mors est illius quod fuit ante.}
ergo animus siue aegrescit, mortalia signa
mittit, uti docui, seu flectitur a medicina.
usque adeo falsae rationi uera uidetur
res occurrere et effugium praecludere eunti
ancipitique refutatu conuincere falsum.
Denique saepe hominem paulatim cernimus ire
et membratim uitalem deperdere sensum:
in pedibus primum digitos liuescere et unguis,
inde pedes et crura mori, post inde per artus
ire alios tractim gelidi uestigia leti.

520 *Cf. ad 1, 671*

510 = 3, 474 ‖ **519 sq.** = 1, 670. 671; 792. 793; 2, 753. 754

507 iactentur *O* : iacentur Γ ‖ **514** aliquid] aliquod *coniecit Housman* (*cf. Butterfield* [*2009*] *313*) | hili *Deufert* : hilum Ω ‖ **519 sq.** *damn. Gneisse* (*1878*) *62* ‖ **522** docui O^2V^2 : deo cui Ω ‖ **523** rationi O^2 : rationis Ω ‖ **525** refutatu Q^2 : refutatur Ω ‖ **527** uitalem *O* : utalem Γ

scinditur atque abit haec quoniam natura nec uno
tempore sincera existit, mortalis habendast.
quod si forte putas ipsam se posse per artus
introsum trahere et partis conducere in unum
atque ideo cunctis sensum deducere membris,
at locus ille tamen, quo copia tanta animai
cogitur, in sensu debet maiore uideri;
qui quoniam nusquamst, nimirum, ut diximus ⟨ante⟩,
dilaniata foras dispargitur, interit ergo.
quin etiam si iam libeat concedere falsum
et dare posse animam glomerari in corpore eorum,
lumina qui lincunt moribundi particulatim,
mortalem tamen esse animam fateare necesse,
nec refert utrum pereat dispersa per auras
an contracta suis e partibus obbrutescat,
quando hominem totum magis ac magis undique sensus
deficit et uitae minus et minus undique restat.
  Et quoniam mens est hominis pars una, loco quae
fixa manet certo, uelut aures atque oculi sunt
atque alii sensus qui uitam cumque gubernant,
et ueluti manus atque oculus naresue seorsum
secreta ab nobis nequeunt sentire neque esse,
sed tamen in paruo liquuntur tempore tabe,
sic animus per se non quit sine corpore et ipso
esse homine, illius quasi quod uas esse uidetur,
siue aliud quid uis potius coniunctius ei
fingere, quandoquidem conexu corpus adhaeret.

545 *Non. p. 77, 27*

534 trahere – = 1, 397 ‖ **543** ~ 3, 766. 767 fateare – animam

531 atque abit haec *Zwierlein* (itque animae hoc *iam Munro*) : atque animo haec Ω : haec animae *Clausen* (*1991*) *545 sq.* (animae *pro* animo haec *iam Lambinus*) : ergo animae *Brieger* (*1869*) *48, dubitanter* ‖ **535** deducere *αxC* : diducere Ω **536** animai *V²* (*ex* -am *ut videtur*), *Q²*ξ : anima Ω ‖ **538** ante *add.* ξ (*cf. 4, 73. 882*) ‖ **543** est *post* necesse *suppl.* ξ ‖ **544** dispersa *Q²*ξ : disperse Ω ‖ **548** loco quae *Lachmann* : locoque Ω ‖ **553** liquuntur *A* : linguntur Ω | tabe *Lachmann in comm. et Munro* (tabi, *quod pro* tabe *dici posse putavit, iam Is. Vossius*) : tale *V* : tali *OQ* ‖ **555** homine *O²* : hominem Ω | uas esse *RLo* : uasse *O* : uase Γ

Denique corporis atque animi uiuata potestas
inter se coniuncta ualent uitaque fruuntur;
nec sine corpore enim uitalis edere motus
sola potest animi per se natura, nec autem
cassum anima corpus durare et sensibus uti.
scilicet auolsus radicibus ut nequit ullam
dispicere ipse oculus rem seorsum corpore toto,
sic anima atque animus per se nihil posse uidetur.
nimirum quia ⟨per⟩ uenas et uiscera mixtim,
per neruos atque ossa, tenentur corpore ab omni
nec magnis interuallis primordia possunt
libera dissultare, ideo conclusa mouentur
sensiferos motus, quos extra corpus in auras
aeris haut possunt post mortem eiecta moueri
propterea quia non simili ratione tenentur.
corpus enim atque animans erit aer, si cohibere
in se animam atque in eos poterit concludere motus
quos ante in neruis et in ipso corpore agebat.
quare etiam atque etiam resoluto corporis omni
tegmine et eiectis extra uitalibus auris
dissolui sensus animi fateare necessest
atque animam, quoniam coniunctast causa duobus.
Denique cum corpus nequeat perferre animai
discidium quin in taetro tabescat odore,
quid dubitas quin ex imo penitusque coorta
emanarit uti fumus diffusa animae uis,
atque ideo tanta mutatum putre ruina
conciderit corpus, penitus quia mota loco sunt

558 animi – = 3, 680 ‖ **579** quoniam – ~ 3, 348

564 ipse oculus α*F* : oculus ipse Ω | seorsum] *expectes* seorsum a ‖ **566** per *add.* ξ$^{-μ}$α* | mixtim ξ : mixti Ω ‖ **570** sensiferos *O* : sentiferos Γ ‖ **571** moueri *Lambinus* : mouere Ω ‖ **572** non *O* : nos Γ ‖ **573** animans erit *Lambinus* : animam serit Ω | si *Q* : sic *OV* ‖ **574** in se *Wakefield in comm. coll. 3, 443 sq.* : sese *O* : esse Γ | animam *V* (m^{2} *per comp.*) : anima *OQ* ‖ **576** quare *Q*^{2}ξ$^{-μ}$: qu(a)e Ω ‖ **580** nequeat perferre animai *Q*^{2}α*Lo* : neque aper ferre anima Ω ‖ **582** ex φ : ea Ω ‖ **583** animae uis φ : anima eius Ω ‖ **585** mota *O* : moto Γ

fundamenta, foras anima emanante per artus
perque uiarum omnis flexus, in corpore qui sunt,
atque foramina? multimodis ut noscere possis
dispertitam animae naturam exisse per artus
et prius esse sibi distractam corpore in ipso,
quam prolapsa foras enaret in aeris auras.
Quin etiam finis dum uitae uertitur intra,
saepe aliqua tamen e causa labefacta uidetur
ire anima ac toto solui de corpore ⟨uelle⟩,
et quasi supremo languescere tempore uoltus,
molliaque exsangui cadere omnia ⟨corpore⟩ membra.
quod genus est, animo male factum cum perhibetur
aut animam liquisse; ubi iam trepidatur et omnes
extremum cupiunt uitae reprehendere uinclum.
conquassatur enim tum mens animaeque potestas
omnis, et haec ipso cum corpore conlabefiunt;
ut grauior paulo possit dissoluere causa.
{quid dubitas tandem quin extra prodita corpus
inbecilla foras in aperto, tegmine dempto,
non modo non omnem possit durare per aeuom,
sed minimum quoduis nequeat consistere tempus?}
nec sibi enim quisquam moriens sentire uidetur
ire foras animam incolumem de corpore toto,
nec prius ad iugulum et supera succedere fauces,
uerum deficere in certa regione locatam;
ut sensus alios, in parti quemque sua, scit

605 ~ 5, 61

586 anima emanante *Wakefield* : manant animaeque Ω : manante anima usque *Lachmann* ‖ **588** multimodis ut noscere possis] *litteras* ultimodis – possis *scr.* O^D *in ras.* ‖ **594** uelle *Lachmann coll. 4, 518* : omnia membra Ω *ex 596* **596** ex(s)angui Q^2φ : easangui Ω | cadere omnia membra *scr.* O^D *in ras.* | corpore *suppl.* φ (*cf. 594*), trunco *post* exsangui *add. Lachmann coll. 654* **597** per(h)ibetur Q^2ef^1 : periberet *O* (*sed litt.* eret *in ras. scr.* O^D) : peribet Γ **599** uinclum *O* : uinculum Γ ‖ **603–606** *del. Deufert* ‖ **606** sed *O* : de Γ **608** incolumem *O* : incolumen Γ ‖ **609** supera] superas Q^2ξ ‖ **611** alios *O* : alius Γ

dissolui. quod si inmortalis nostra foret mens,
non tam se moriens dissolui conquereretur,
sed magis ire foras uestemque relinquere, ut anguis.
Denique cur animi numquam mens consiliumque
gignitur in capite aut pedibus manibusue, sed unis
sedibus et certis regionibus omnibus haeret,
si non certa loca ad nascendum reddita cuique
sunt et ubi quicquid possit durare creatum
atque ita multimodis †per totis artubus† esse,
membrorum ut numquam existat praeposterus ordo?
usque adeo sequitur res rem, neque flamma creari
fluminibus solitast neque in igni gignier algor.
Praeterea si inmortalis natura animaist
et sentire potest secreta a corpore nostro,
quinque, ut opinor, eam faciundum est sensibus auctam.
nec ratione alia nosmet proponere nobis
possumus infernas animas Acherunte uagari.
pictores itaque et scriptorum saecla priora
sic animas intro duxerunt sensibus auctas.
at neque sorsum oculi neque nares nec manus ipsa
esse potest animis, neque sorsum lingua neque aures;

622–1094 Ω (= *OQ*)

612–614 quod si – *Lact. inst. 7, 12, 26*

624 = 3, 670

612 inmortalis *Lact.* : inmortales Ω ‖ **613** tam se *O, Lact.* : tam e *V* : tamen *Q* **615** *om.* Γ ‖ **617** omnibus] pectoris *Lachmann* ‖ **618** reddita O^D : redita Ω *post* **619** *lac. ind. Munro*^{3}, ⟨quo fit uti pacto seruare animalia possint / quaeque sui generis propriam certamque figuram⟩ *suppl. C. Müller, qui in fine versus 619 signum interrogationis posuit et 620* partitis artubus esse (*malim* partiti corporis esse) *legit* ‖ **620** ita ξ : ta Ω | per totis artubus esse] *fort.* partitast artubus sedes (partitust artubus usus *iam Purmann* [*1853*] *675*) : partitis artubus esse *Pont., haud bene* ‖ **621** ut *om.* Γ ‖ **623** solita est φ^{-C} : solita Ω | in igni $Q^2\xi$: insigni Ω | gignier *O* : gigniter Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **624** inmortalis $Q^2\xi^{-\mu}R$: mortalis Ω | animaist (*vel* -ai est) $\alpha^{-A}Lo$: animaest Ω ‖ **626** auctam $Q^2\xi$: auctum Ω ‖ **628** uagari *Gifanius, praeeunte Lambino* : uacare Ω ‖ **632** animis *Deufert* (*cf.* animas *628,* possunt *633*) : anima Ω (*propter vocem* ipsa *antecedentem aut* lingua *sequentem*) : animae *Pius in comm.*

haud igitur per se possunt sentire neque esse.
    Et quoniam toto sentimus corpore inesse
uitalem sensum et totum esse animale uidemus,
si subito medium celeri praeciderit ictu
uis aliqua, ut sorsum partem secernat utramque,
dispertita procul dubio quoque uis animai
et discissa simul cum corpore dissicietur.
at quod scinditur et partis discedit in ullas,
scilicet aeternam sibi naturam abnuit esse.
falciferos memorant currus abscidere membra
saepe ita de subito, permixta caede calentis,
ut tremere in terra uideatur ab artubus id quod
decidit abscisum, cum mens tamen atque hominis uis
mobilitate mali non quit sentire dolorem
et simul in pugnae studio quod dedita mens est:
corpore relicuo pugnam caedesque petessit,
nec tenet amissam laeuam cum tegmine saepe
inter equos abstraxe rotas falcesque rapaces,
nec cecidisse alius dextram, cum scandit et instat.
inde alius conatur adempto surgere crure,
cum digitos agitat propter moribundus humi pes.
et caput abscisum calido uiuenteque trunco
seruat humi uoltum uitalem oculosque patentis,
donec reliquias animai reddidit omnes.
quin etiam tibi si lingua uibrante, minanti

643 de subito *Cf. ad 2, 265*

643 permixta – = 5, 1313

633 haud igitur *Lachmann* : auditum Ω ‖ **634** inesse] *fort.* in esse ‖ **636** celeri *Q* : sceleri *O* ‖ **638** animai Q^2ξ : anima Ω ‖ **639** discissa *O* (*cf.* scinditur *640*) : discisa *Q* ‖ **644** ab O^D : ad Ω ‖ **645** decidit ξ : dicidit Ω ‖ **647** simul] semel *Lachmann, qui post 646 fortius, post 647 levius distinxit* | studio *O* : studo Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **650** rotas $LA_a o$: rote Ω ‖ **651** dextram *O* : dextra *Q* | instat $ξ^{-μ}$: istat Ω **654** calido *O* : -de *Q* ‖ **656** animai Q^2ξ : animi O^1 : anima O^2Q^1 ‖ **657** minanti *O* : *om. Q* : micanti *Lachmann*

serpentis cauda, procero corpore, tractum
sit libitum in multas partis discidere ferro,
omnia iam sorsum cernes ancisa recenti
uolnere tortari et terram conspargere tabo,
ipsam seque retro partem petere ore priorem,
uolneris ardenti ut morsu premat icta dolore.
omnibus esse igitur totas dicemus in illis
particulis animas? at ea ratione sequetur
unam animantem animas habuisse in corpore multas.
ergo diuisast ea quae fuit una simul cum
corpore; quapropter mortale utrumque putandumst,
in multas quoniam partis disciditur aeque.
    Praeterea si inmortalis natura animai
constat et in corpus nascentibus insinuatur,
cur super ante actam aetatem meminisse nequimus
672a {interisse et quae nunc est nunc esse creatam}
nec uestigia gestarum rerum ulla tenemus?
nam si tanto operest animi mutata potestas,
omnis ut actarum exciderit retinentia rerum,
non, ut opinor, id a leto iam longiter errat;
quapropter fateare necessest quae fuit ante
interiisse et quae nunc est nunc esse creatam.

676 *Char. gramm. p. 265, 11 et Non. 515, 17, quorum uterque versum affert, ut adverbii formam* longiter *testetur*

670 = 3, 624 ‖ **671** nascentibus – = 1, 113 ‖ **672a** = 3, 678 ‖ **678** = 3, 672a

658 serpentis] serpentem *Mar., qui* utrimque *pro* utrumque *legit* | cauda O^D : caude Ω | tractum *Zwierlein* (truncum *iam Giussani, praeeuntibus Brieger et Susemihl* [*1869*] *50 sq. et 57*^{21}) : utrumque Ω : *fort.* monstrum ‖ **659** discidere *O* : discedere *Q* ‖ **661** tortari *O* (*cf. Arnob. nat. 3, 10*) : ortari Q^1 (rotari Q^2) **662** seque $ξ^{-μ}α^{-R}$: sequere Ω ‖ **663** uolneris ardenti ut] uolnus ut ardenti *Butterfield* (*2010*) *221–225* ‖ **665** animas *iterant* O^1Q | at ea *O* : ate *Q* **668** putandumst O^2 (m *per comp.*) : putandust Ω ‖ **672a** *versus in O velut titulus scriptus deest in Q; om.* φ ‖ **674** est *post* opere *posuit* $α^{-A}$, *post* animi Ω **675** actarum *O* : acrarum Q^1, *ut videtur* (*corr.* Q^2) ‖ **676** a *Char., Non.* (*cf. 6, 1042*) : ab Ω | longiter *Char., Non.* (*cf. Timpanaro* [*1970*]) : longius Ω, *sine vitio* **678** interiisse *O* : intereisse *Q*

Praeterea si iam perfecto corpore nobis
inferri solitast animi uiuata potestas
tum cum gignimur et uitae cum limen inimus,
haud ita conueniebat uti cum corpore et una
cum membris uideatur in ipso sanguine cresse,
sed uelut in cauea per se sibi uiuere solam
conuenit, ut sensu corpus tamen affluat omne.
quare etiam atque etiam neque originis esse putandumst
expertis animas nec leti lege solutas.
nam neque tanto opere adnecti potuisse putandumst
corporibus nostris extrinsecus insinuatas
(quod fieri totum contra manifesta docet res:
namque ita conexa est per uenas uiscera neruos
ossaque, uti dentes quoque sensu participentur;
morbus ut indicat et gelidai stringor aquai,
et lapis oppressus subsit si frugibus asper),
nec, tam contextae cum sint, exire uidentur
incolumes posse et saluas exsoluere sese
omnibus e neruis atque ossibus articulisque.
Quod si forte putas extrinsecus insinuatam
permanare animam nobis per membra solere,
tanto quique magis cum corpore fusa peribit:
{quod permanat enim dissoluitur, interit ergo;
dispertitur enim per caulas corporis omnis.}
ut cibus, in membra atque artus cum diditur omnis,
disperit atque aliam naturam sufficit ex se,

680 animi – = 3, 558 ‖ **689** extrinsecus – = 3, 698. 722; 6, 955 ‖ **690** *Cf. ad* 1, 893; – contra ~ 4, 1088 ‖ **691** conexa – ~ 3, 217 ‖ **698** *Cf. ad* 3, 689 ‖ **701** ~ 3, 756

680 solitast animi α : solita animist Ω : solitast animae *Brieger* ‖ **685** affluat *O* : afluat *Q* : arceat *Lachmann* ‖ **686** quare etiam *O* : quare etam Q^1 (*corr.* Q^2) **690–694** *parenthesin fecit Heinze; ante 686 collocavit Lachmann; quem si sequeris, versum 685 delere aut emendare debes* ‖ **691** uiscera *post* est *scripsit* Ω, *corr.* O^2 **693** gelidai ξ : gelida Ω | aquai Q^2ξ : aquae Ω ‖ **694** subsit si *Clark* (*1911*) *74* (subiit si e *iam Bernays*) : subitis e Ω ‖ **701 sq.** *del. Tohte* (*1878*) *132 sq.* **702** dispertitur] dispertitus *Lachmann* | enim α : ergo Ω

sic anima atque animus quamuis {est} integra recens ⟨in⟩
corpus eunt, tamen in manando dissoluuntur,
dum quasi per caulas omnis diduntur in artus
particulae quibus haec animi natura creatur,
quae nunc in nostro dominatur corpore nata
ex illa quae tunc periit partita per artus.
quapropter neque natali priuata uidetur
esse die natura animae nec funeris expers.
Semina praeterea linquontur necne animai
corpore in exanimo? quod si lincuntur et insunt,
haut erit ut merito inmortalis possit haberi,
partibus amissis quoniam libata recessit;
sin ita sinceris membris ablata profugit,
ut nullas partis in corpore liquerit ex se,
unde cadauera rancenti iam uiscere uermes
expirant, atque unde animantum copia tanta
exos et exanguis tumidos perfluctuat artus?
quod si forte animas extrinsecus insinuari
uermibus et priuas in corpora posse uenire
credis nec reputas cur milia multa animarum
conueniant unde una recesserit, hoc tamen est ⟨ut⟩
{ut} quaerendum uideatur et in discrimen agendum,
utrum tandem animae uenentur semina quaeque
uermiculorum ipsaeque sibi fabricentur ubi insint,
an quasi corporibus perfectis insinuentur.

721 *Non. p. 103, 7* ‖ **722–724** – credis *Non. p. 159, 33*

722 *Cf. ad* 3, 689 ‖ **729** corporibus – ~ 3, 738. 739

705 est *om. b, del. Pont.* | recens *Q* : reces *O* | in *add. Mar.* ‖ **706** eunt] *fort.* eant ‖ **708** animi natura *O* : animatura *Q*[1] (anime n. *Q*[2]) ‖ **710** tunc] tum *ed. Brix., fort recte* (*sed cf. 6, 250*) | partita *O* : partitur *Q*[1] (*corr. Q*[2]) ‖ **712** funeris *O* : fueris *Q* ‖ **714** corpore *Q* : corpo *O* ‖ **716** amissis *O* : ammisis *Q* ‖ **717** sinceris Ω, *def. Housman* (*1909*) *63 sqq.* : sincera ex *Faber* (*in emendationibus p. 343*) **718** ut *ed. Brix.* : et Ω ‖ **719** uiscere *Pont.* : uicere Ω ‖ **721** perfluctuat] per fluctuat *Housman* (*1909*) *63* ‖ **722** insinuari] inuadi *codd. Non.* ‖ **723** priuas in *Non.* : priua si Ω | corpora *Q* : corpore *O* : eorum *codd. Non.* ‖ **725 sq.** ut *ex initio versus 726 in finem versus 725 traduxerunt* αφ ‖ **727** utrum *O* : uerum *Q* **728** insint Brieger (*1869*) *54* : sint Ω

at neque cur faciant ipsae quareue laborent
dicere suppeditat. neque enim, sine corpore cum sunt,
sollicitae uolitant morbis alguque fameque.
corpus enim magis his uitiis adfine laborat,
et mala multa animus contage fungitur eius.
sed tamen his esto quamuis facere utile corpus
quod subeant; at qua possint uia nulla uidetur.
haut igitur faciunt animae sibi corpora et artus.
nec tamen est utqui perfectis insinuentur
corporibus; neque enim poterunt suptiliter esse
conexae, neque consensus contagia fient.
Denique cur acris uiolentia triste leonum
seminium sequitur, uolpes dolus, et fuga ceruos,
{a patribus datur et patrius pauor incitat artus}
et iam cetera de genere hoc cur omnia membris
ex ineunte aeuo generascunt ingenioque,
si non, certa suo quia semine seminioque
uis animi pariter crescit cum corpore quoque?
quod si inmortalis foret et mutare soleret
corpora, permixtis animantes moribus essent,
effugeret canis Hyrcano de semine saepe
cornigeri incursum cerui, tremeretque per auras
aeris accipiter fugiens ueniente columba,
desiperent homines, saperent fera saecla ferarum.

732 morbis – *Non. p. 72, 14*

738 sq. perfectis – corporibus ~ 3, 729 ‖ **742** uolpes – = 5, 863 ‖ **744** – hoc = 3, 481 ‖ **745** – aeuo *Cf. ad* 2, 743 ‖ **746** = 3, 763 | – quia = 1, 176

730 quareue *O* : quare uel *Q* ‖ **732** alguque *Non.* : algoque Ω ‖ **734** contage] contagibu' *Lachmann, fort. recte* (*cf. Cartault* [*1898*] *48 sq.*) ‖ **735** tamen *Q* : tam *O* ‖ **736** quod *amicus Fabri* (*in emendationibus p. 344*) : cum Ω : cui *Bernays* : *possis* ut | qua *A²* : que Ω : qui φ* ‖ **738** ut qui *Munro²* : ut quicum Ω : ut iam *ante Lambinum iam O², ut videtur* (*expunctis* qu *et posteriore parte litterae* u³) **740** consensus *Lachmann* : consensu Ω ‖ **742** fuga *O* : fugia *Q¹* (*corr. Q²*) | ceruos] ceruis *I², Lycinius* ‖ **743** *del. doctus quidam apud Lambinum* | et *O²* : et a Ω ‖ **747** quoque *O* (*cf. 769*) : toto *Q, ut legeretur clausula usitatissima libri tertii* (*cf. 109. 138. 276. 281. 329. 351. 564. 608. 799*) ‖ **750** canis hyrcano *O* : canes hyrcando *Q*

illud enim falsa fertur ratione, quod aiunt
inmortalem animam mutato corpore flecti.
quod mutatur enim dissoluitur, interit ergo.
traiciuntur enim partes atque ordine migrant;
quare dissolui quoque debent posse per artus,
denique ut intereant una cum corpore cunctae.
sin animas hominum dicent in corpora semper
ire humana, tamen quaeram cur e sapienti
stulta queat fieri, nec prudens sit puer ullus,
{si non certa suo quia semine seminioque}
nec tam doctus equae pullus quam fortis equi uis.
scilicet in tenero tenerascere corpore mentem
confugient. quod si iam fit, fateare necessest
mortalem esse animam, quoniam mutata per artus
tanto opere amittit uitam sensumque priorem.
quoue modo poterit pariter cum corpore quoque
confirmata cupitum aetatis tangere florem
uis animi, nisi erit consors in origine prima?
quidue foras sibi uult membris exire senectis?
an metuit conclusa manere in corpore putri,
et domus aetatis spatio ne fessa uetusto
obruat? at non sunt immortali ulla pericla.
    Denique conubia ad Veneris partusque ferarum
esse animas praesto deridiculum esse uidetur,
expectare immortalis mortalia membra

765 *Non. 181, 4 (ex Lucilio). Diom. gramm. I 343, 10*

756 ~ 3, 701 ‖ **763** = 3, 746 | – quia = 1, 176 ‖ **766 sq.** fateare – animam ~ 3, 543 ‖ **770** cupitum – = 5, 847 ‖ **774** aetatis – ~ 2, 1174; 5, 827

757–759 *suspectos habeo praeeunte Giussani (758. 759 delere voluerat iam Creech); cf. Deufert (2016) 75* ‖ **759** *in O tamquam titulum scriptum om. Q, spatio duorum versuum relicto* ‖ **760** sin *Pont.* : sic Ω | corpora $Q^2 φ^{-C}$: corpore Ω ‖ **763** *del. Lachmann praeeunte Bentley* ‖ **764** *una cum 763 del. Bernays praeeunte Bentley, fortasse recte* | tam *O* : tamen *Q* | pullus $ξ^{-μ}$*B* : paulus Ω ‖ **765** mentem] mentes *Non.* (*propter* confugient*?*) ‖ **766** confugient *O* (*cf.* dicent *760*) : confugiant *Q* | fateare *O* : fatere Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **769** quoque] toto N^1 ‖ **775** immortali O^2 : iam mortali Ω ‖ **777** deridiculum *Q* : diridiculum *O*

innumero numero certareque praeproperanter
inter se quae prima potissimaque insinuetur;
si non forte ita sunt animarum foedera pacta,
ut quae prima uolans aduenerit insinuetur
prima, neque inter se contendant uiribus hilum.
    Denique in aethere non arbor, non aequore in alto
nubes esse queunt nec pisces uiuere in aruis
nec cruor in lignis neque saxis sucus inesse:
certum ac dispositumst ubi quicquid crescat et insit.
sic animi natura nequit sine corpore oriri
sola neque a neruis et sanguine longius esse.
quod si posset enim, multo prius ipsa animi uis
in capite aut umeris aut imis calcibus esse
posset et innasci quauis in parte soleret,
tandem in eodem homine atque in eodem uase manere.
quod quoniam nostro quoque constat corpore certum
dispositumque uidetur ubi esse et crescere possit
sorsum anima atque animus, tanto magis infitiandum
totum posse extra corpus durare genique.
quare, corpus ubi interiit, periisse necessest
confiteare animam distractam in corpore toto.
quippe etenim mortale aeterno iungere et una
consentire putare et fungi mutua posse
desiperest; quid enim diuersius esse putandumst,
aut magis inter se disiunctum discrepitansque
quam mortale quod est inmortali atque perenni?

796 sq. tanto – *Prisc. gramm. II 529, 1* (*ex libro IV*)

784–797 – corpus = 5, 128–141

779 praeproperanter *O* : praepoperanter *Q* ‖ **784** in alto] salso *Lachmann coll. 5, 128* ‖ **785** nubes O^2 : nube Ω ‖ **789** longius] longiter *Lambini 'quidam docti', fort. recte* (*cf. ad. 676*) ‖ **790** quod] quid *Lachmann, signo interrogationis post* enim *posito* : hoc *Mar.* ‖ **792** et innasci *O* : enim nasci *Q* ‖ **793** manere *O* : maneri *Q* : maneret *Mar.** ‖ **796** inficiandum *Q* : infitiamdum *O* : infitiandum est *Prisc.* ‖ **798** ubi interiit *O* : subinteriit Q^1 (*corr.* Q^2) | periisse α*e* : perisse Ω **800** mortale O^2 : mortalem Ω ‖ **801** putare *O* : mutare *Q* ‖ **804** perenni ξ : peranni Ω

{iunctum in concilio saeuas tolerare procellas?
Praeterea quaecumque manent aeterna necessest
aut, quia sunt solido cum corpore, respuere ictus
nec penetrare pati sibi quicquam quod queat artas
dissociare intus partis, ut materiai
corpora sunt, quorum naturam ostendimus ante,
aut ideo durare aetatem posse per omnem,
plagarum quia sunt expertia, sicut inanest,
quod manet intactum neque ab ictu fungitur hilum,
aut etiam quia nulla loci fit copia circum,
quo quasi res possint discedere dissoluique,
sicut summarum summast aeterna, neque extra
quis locus est quo diffugiant, neque corpora sunt quae
possint incidere et ualida dissoluere plaga.}
Quod si forte ideo magis immortalis habendast,
quod fatalibus ab rebus munita tenetur,
aut quia non ueniunt omnino aliena salutis,
aut quia quae ueniunt aliqua ratione recedunt
pulsa prius quam quid noceant sentire queamus,

* * *

praeter enim quam quod morbis cum corporis aegret,
aduenit id quod eam de rebus saepe futuris
macerat inque metu male habet curisque fatigat,
praeteritisque male admissis peccata remordent.

806–818 = 5, 351–363

805–818 *damn. G. Müller* (*1958*) *261 sq.; 806–818 interpolatos esse agnoverat iam Forbiger* (*1824*) *44 sqq.* ‖ **805** *uelut titulus in medio dispositus et litteris rubris, sed minusculis scriptus est in O; deest in Q spatio unius versus relicto* | seuas *I* : saluas *O* ‖ **807** ictus *O*^{1} : iectus *O*^{2}*Q* ‖ **808** artas *O* : artus *Q* ‖ **809** partes ut *Q*^{2} *in marg.* (partis ut Ω *5, 354*) : partiis et *O* : partusset *Q*^{1} | materiai *Q*^{2}μ-ℑ*a ox* : materia Ω ‖ **814** fit *Lachmann 5, 359* : sit Ω *ita ut 5, 359* ‖ **815** quasi *O* : quia si *Q* **816** sicut φ *et* Ω *5, 361* : sicuti Ω *hoc loco* | summast *O* : summas *Q* | extra *Q*^{2}*LA*$_a$*o et* Ω *5, 361* : exire *O* : ex ira *Q*^{1} ‖ **817** quis locus est quo diffugiant Ω *hoc loco* : qui locus est quo dissiliant Ω *5, 362* ‖ **820** fatalibus *Zwierlein* : uitalibus Ω : letalibus *Lambinus* ‖ *post* **823** *lacunam agnouit Lambinus;* ⟨cur temptata malis animae uis saepe laborat?⟩ *suppl. C. Müller* (*praeeunte G. Müller* [*1958*] *258*^{1}) **824** morbis *Avancius* : morbist Ω | aegret *Gifanius* (*in animadversis p. 467*) : aegrit Ω ‖ **826** macerat *Fe*^{1} : maceret Ω

adde furorem animi proprium atque obliuia rerum,
adde quod in nigras lethargi mergitur undas.
Nihil igitur mors est ad nos neque pertinet hilum,
quandoquidem natura animi mortalis habetur.
et uelut ante acto nihil tempore sensimus aegri,
ad confligendum uenientibus undique Poenis,
omnia cum belli trepido concussa tumultu
horrida contremuere sub altis aetheris oris,
in dubioque fuere utrorum ad regna cadendum
omnibus humanis esset terraque marique,
sic, ubi non erimus, cum corporis atque animai
discidium fuerit, quibus e sumus uniter apti,
scilicet haud nobis quicquam, qui non erimus tum,
accidere omnino poterit sensumque mouere,
non si terra mari miscebitur et mare caelo.
Et si iam nostro sentit de corpore postquam
distractast animi natura animaeque potestas,
nihil tamen est ad nos, qui comptu coniugioque
corporis atque animae consistimus uniter apti.
Nec, si materiem nostram collegerit aetas
post obitum rursumque redegerit ut sita nunc est,
atque iterum nobis fuerint data lumina uitae,
pertineat quicquam tamen ad nos id quoque factum,
interrupta semel cum sit repetentia nostri;
ut nunc nihil ad nos de nobis attinet, ante
qui fuimus, ⟨neque⟩ iam de illis nos adficit angor.
nam cum respicias inmensi temporis omne

829 adde O^2 : addi Ω ‖ **834** tumultu *O* : tumulto Q^1, *fort. recte* (-tu Q^2) **835** oris *Gifanius* (*cf. 5, 143*) : auris *O* : auras *Q* ‖ **836** cadendum *O* : cadenda *Q* **842** non *O* : nos Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **843–860** *a poeta postea additos cens. Brieger; cf. ad 3, 861* ‖ **844** distracta(e)st $Q^2\alpha^*$*Lo* : distractas Ω ‖ **846** animae *O* : animaeque Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **847** materiem *Q* : materiam *O* ‖ **848** ut sita *O* : usita Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **849** lumina *O* : lumine Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **850** quoque *O* : quod Q^1 (*corr.* Q^2) **851** repetentia *Q, defendit Bentley coll. Arnob. nat. 2, 26. 28* : repentia *O* : retinentia *Avancius* | nostri '*prisci codices' teste Pio* : nostris Ω : nobis *Pont.* **852** ut *Susemihl* (*1869*) *55* : et *O* : te *Q* | attinet *O* : attineat *Q* ‖ **853** fuimus φ : fumus Ω | neque iam *Lachmann* (iam nec *iam Pont.*, nec iam *Mar.*) : iam Ω : nil iam *Merrill* (*1916*) *41* | afficit $\alpha^{-B}o^2Fe^2$: adfigit Ω ‖ **854** cum O^2Q : *om.* O^1

praeteritum spatium, tum motus materiai
multimodi quam sint, facile hoc adcredere possis,
857 semina saepe in eodem, ut nunc sunt, ordine posta
865 haec eadem, quibus e nunc nos sumus, ante fuisse;
858 nec memori tamen id quimus reprehendere mente:
inter enim iectast uitai pausa, uageque
deerrarunt passim motus ab sensibus omnes.

* * *

debet enim, misere si forte aegreque futurumst,
ipse quoque esse in eo tum tempore, cui male possit
accidere. id quoniam mors eximit esseque prohibet
864 illum cui possint incommoda conciliari,
866 scire licet nobis nihil esse in morte timendum,
nec miserum fieri qui non est posse, neque hilum
differre an nullo fuerit iam tempore natus,
mortalem uitam mors cum inmortalis ademit.
    Proinde ubi se uideas hominem indignarier ipsum,
post mortem fore ut aut putescat corpore posto
aut flammis interfiat malisue ferarum,
scire licet non sincerum sonere, atque subesse
caecum aliquem cordi stimulum, quamuis neget ipse
credere se quemquam sibi sensum in morte futurum.
non, ut opinor, enim dat quod promittit et unde,
nec radicitus e uita se tollit et eicit,
sed facit esse sui quiddam super inscius ipse.

872 interfiat] *Cf. Gloss. V 78, 23*

855 materiai Q^2ξ : materia Ω ‖ **856** multimodi] multimodis *B* ‖ **857** ordine *O* : ordina Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **865** *post 857 collocavit Lachmann* ‖ **858** memori *O* : memoria Q^1 (*corr.* Q^2) | reprehendere *Q* : reperhendere O (*litt.* er[1] *scr.* O^D *in ras.*) ‖ **859** uitai $ξ^{-μ}$α : uita Ω ‖ *ante* **861** *lac. ind. Deufert; suppleas e.g.* ⟨sed uelut omnino nihil ad nos pertinet ante / acta aetas, sic non metuendast corde futura:⟩. *861–864. 866–869 post 842 collocavit G. Müller* (*1958*) *275* sq., *haud bene* | **861** misere si *Pont.* : miserest Ω ‖ **863** mors $Q^2φ^{-C}$: mox *O* : mos Q^1 | prohibet *x* (*postea* probet *Lachmann*) : prohibe Ω ‖ **864** incommoda *O* : commoda *Q* **868** an nullo $α^{-A}$: annullo (*quod del.* O^2) anullo *O* : anullo anullo *Q* : anne ullo *Lachmann dubitanter in comm.* ‖ **871** putescat N^2S^2 (putrescat *iam* $φ^{-C}$) : putes Ω ‖ **872** malisue *O* : malis suf- Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **873** non Q^2φ : no *O* : nos Q^1 **877** radicitus $Q^2α^{-A}$φ : radicitius Ω

uiuus enim sibi cum proponit quisque futurum,
corpus uti uolucres lacerent in morte feraeque,
ipse sui miseret; neque enim se diuidit illim
nec remouet satis a proiecto corpore, et illum
se fingit sensuque suo contaminat astans.
hinc indignatur se mortalem esse creatum,
nec uidet in uera nullum fore morte alium se
qui possit uiuus sibi se lugere peremptum
stansque iacentem ⟨se⟩ lacerari uriue dolere.
nam si in morte malumst malis morsuque ferarum
tractari, non inuenio qui non sit acerbum
ignibus inpositum calidis torrescere flammis
aut in melle situm suffocari atque rigere
frigore, cum summo gelidi cubat aequore saxi,
urgeriue superne obtritum pondere terrae.
　‘Iam iam non domus accipiet te laeta, neque uxor
optima nec dulces occurrent oscula nati
praeripere et tacita pectus dulcedine tangent.
non poteris factis florentibus esse, tuisque
praesidium. misero misere’ aiunt ‘omnia ademit
una dies infesta tibi tot praemia uitae.’
illud in his rebus non addunt: ‘nec tibi earum
iam desiderium rerum super insidet una.’
quod bene si uideant animo dictisque sequantur,
dissoluant animi magno se angore metuque.
‘tu quidem ut es leto sopitus, sic eris aeui

900 *Cf. ad* 1, 80

880 lacerent $\xi^{-\mu}\alpha^*$: iacerent Ω | feraeque *O* : ferreque Q^1 (*corr.* Q^2) **881** diuidit illim *O* : uidit illum *Q* ‖ **886** qui φ^{-C} : cui Ω ‖ **887** se *add.* φ* | dolere *b* : dolore *O* : dolorem Q^1 (-re Q^2) ‖ **888** morsuque *O* : morsque Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **890** torrescere O^2 : torrere secere Ω ‖ **893** obtritum *Pont.* (*cf. Catull.* 65, 8) : obrutum Ω ‖ **894 sq.** *post* laeta, *non post* optima *distinguendum esse demonstravit Pulz* (*2017*) *174–176* ‖ **894** iam iam φ^{*-C} : am iam *O* : uim iam *Q* : at iam *Pont.* ‖ **895** nec *O* : ne *Q* ‖ **896** tangent *O* : tangunt *Q* ‖ **897** factis florentibus $Q^2\varphi$: facti florentibus Ω ‖ **901** una] ullum *Giussani coll.* *922* **902** quod ξ : quo Ω ‖ **904** leto sopitus *O* : letu *Q* | aeui *O* : saeui *Q*

quod superest cunctis priuatus doloribus aegris;
at nos horrifico cinefactum te prope busto
insatiabiliter defleuimus, aeternumque
nulla dies nobis maerorem e pectore demet.'
illud ab hoc igitur quaerendum est, quid sit amari
tanto opere, ad somnum si res redit atque quietem,
cur quisquam aeterno possit tabescere luctu.
 Hoc etiam faciunt ubi discubuere tenentque
pocula saepe homines et inumbrant ora coronis,
ex animo ut dicant: 'breuis hic est fructus homullis;
iam fuerit, neque post umquam reuocare licebit.'
tamquam in morte mali cum primis hoc sit eorum,
quod sitis exurat miseros atque arida †torrat†,
aut aliae cuius desiderium insideat rei.
nec sibi enim quisquam tum se uitamque requirit,
cum pariter mens et corpus sopita quiescunt:
nam licet aeternum per nos sic esse soporem,
nec desiderium nostri nos adficit ullum;
et tamen haudquaquam nostros tunc illa per artus
longe ab sensiferis primordia motibus errant,
cum correptus homo ex somno se colligat ipse.
multo igitur mortem minus ad nos esse putandumst,
si minus esse potest quam quod nihil esse uidemus;
maior enim turba et disiectus materiai
consequitur leto, nec quisquam expergitus exstat,

906 *Non. p. 94, 3*

905 *uelut titulus in medio dispositus et litteris rubris, sed minusculis scriptus est in O; deest in Q spatio duorum uersuum relicto* ‖ **906** cinefactum *Non.* : cinem factum Ω ‖ **908** e $Q^2\mu^{-d}LA_aFf$ (*cf. 4, 908*) : et Ω : ex *xCe* ‖ **910** si O^2 : se Ω, *quare* sei *Diels* ‖ **914** fructus $B\varphi^{*-C}$: fluctus Ω ‖ **917** atque arida torrat *Q* (*et Oblongi recentissimus, ut videtur, corrector*) : a. a. torret *O* : ac torreat arda *C. Müller* (*1974*) *760* : ac torreat arens *Butterfield* (*2009b*) *50* : atque aridus torror *Housman* (*1897*) *237 sq.* (atque arida torres *iam Lachmann*) : atque arida tortet *Romanes* (*1934*) *25* **919** requirit R^1ef : requiret Ω | **921** soporem *O* : praemo *Q* | **922** adficit *Lambinus* : adigit Ω ‖ **923** artus *O* : artu Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **924** errant *O* : serrant Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **925** colligat *Winckelmann* (*1857*) *21* : colligit Ω ‖ **928** turba et *Goebel* (*1857*) *29* : turbae Ω | disiectus *O* : dislectus *Q* | materiai $Q^2\xi$: materia Ω ‖ **929** leto *O* : lecto *Q*

frigida quem semel est uitai pausa secuta.
    Denique si uocem rerum natura repente
mittat et hoc alicui nostrum sic increpet ipsa:
'quid tibi tanto operest, mortalis, quod nimis aegris
luctibus indulges? quid mortem congemis ac fles?
nam si grata fuit tibi uita ante acta priorque
et non omnia pertusum congesta quasi in uas
commoda perfluxere atque ingrata interiere,
cur non ut plenus uitae conuiua recedis
aequo animoque capis securam, stulte, quietem?
sin ea quae fructus cumque es periere profusa
uitaque in offensast, cur amplius addere quaeris,
rursum quod pereat male et ingratum occidat omne,
non potius uitae finem facis atque laboris?
nam tibi praeterea quod machiner inueniamque,
quod placeat, nihil est: eadem sunt omnia semper.
si tibi non annis corpus iam marcet et artus
confecti languent, eadem tamen omnia restant,
omnia si perges uiuendo uincere saecla
{atque etiam potius, si numquam sis moriturus}' –
quid respondemus, nisi iustam intendere litem
951 naturam et ueram uerbis exponere causam?
955 Grandior hic uero si iam seniorque queratur
952 atque obitum lamentetur miser amplius aequo,
non merito inclamet magis et uoce increpet acri?
954 'aufer abhinc lacrimas, barathro, et compesce querelas.

948 uiuendo – ~ 1, 202; 3, 1090

930 uitai $\xi^{-\mu}\alpha$: uita Ω ‖ **935** si grata *quidam codices apud Pium* (grata *iam* μ) : gratis Ω ‖ **941** offensa est C_a : offensost *O, ubi litt.* ost *scr.* O^D *in ras., Q* : offensust *Lambinus* | quaeris *Q* : quaeres *O* ‖ **942** male *Q* : mali *O* ‖ **943** facis *Avancius* : iacis Ω ‖ **945** placeat ξ : placet Ω ‖ **947** languent $Q^2\xi^{-\mu}\alpha$: languente Ω | restant $Q^2\xi^{-\mu}\alpha^{-B}$: restat Ω ‖ **948** perges] pergas *Cippellarius* ‖ **949** *velut titulus in medio dispositus et litteris rubris, sed minusculis scriptus est in O; deest in Q spatio unius versus relicto. Versum reiecerunt quidam apud Creech, suspectum habuit Forbiger (1824) 97 sq.* ‖ **950** respondemus] responderimus *Lambinus in comm.* | nisi *Mar.** : si Ω ‖ **955** *post 951 collocavit Lachmann* ‖ **954** baratro *Mar.* (*cf. Schol. Hor. sat. 1, 2, 2* ... baratrones, qui bona sua lacerant, idest in baratrum mittunt) : baratre Ω : balatro o^2

omnia perfunctus uitai praemia marces;
sed quia semper aues quod abest, praesentia temnis,
inperfecta tibi elapsast ingrataque uita,
et necopinanti mors ad caput adstitit ante
quam satur ac plenus possis discedere rerum.
nunc aliena tua tamen aetate omnia mitte
aequo animoque agedum iuueni concede: necessest.'
iure, ut opinor, agat, iure increpet inciletque.
cedit enim rerum nouitate extrusa uetustas
semper, et ex aliis aliud reparare necessest;
nec quisquam in barathrum nec Tartara deditur atra:
materies opus est ut crescant postera saecla;
quae tamen omnia te uita perfuncta sequentur;
nec minus ergo antehac quam tu cecidere, cadentque.
sic alid ex alio numquam desistet oriri,
uitaque mancipio nulli datur, omnibus usu.
Respice item quam nihil ad nos ante acta uetustas
temporis aeterni fuerit, quam nascimur ante.
hoc igitur speculum nobis natura futuri
temporis exponit post mortem denique nostram.
numquid ibi horribile apparet, num triste uidetur
quicquam, non omni somno securius exstat?
    Atque ea nimirum quaecumque Acherunte profundo
prodita sunt esse, in uita sunt omnia nobis.
nec miser inpendens magnum timet aere saxum
Tantalus, ut famast, cassa formidine torpens;
sed magis in uita diuom metus urget inanis
mortalis, casumque timent quem cuique ferat fors.
nec Tityon uolucres ineunt Acherunte iacentem

978 *Prisc. gramm. II 27, 5* ‖ **984** *Prisc. gramm. II 27, 7*

956 uitai Q^2ξ : uita Ω ‖ **957** praesentia *O* : -am Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **958** imperfecta μ$^{-\mathcal{J}a}$φ : inperfecte Ω ‖ **960** discedere LA_a*o* : discere O^2Q : dicere O^1 **962** agedum αφ^{*-C} : agendum Ω | iuueni *Deufert* (*2005*) *222 sq.* (gnatis *iam Bernays*) : magnis Ω : gnaris *Brandt* (*1880*) *773* : iam aliis *Mar.* : iam annis *Krokiewicz* (age nunc annis *iam Merrill* [*1916*] *44*) : *alii alia* ‖ **964** cedit αφ* : cedi Ω ‖ **966** deditur *O* : dedit Q^1 (decidit Q^2) ‖ **969** antehac *Cippellarius* : ante haec Ω ‖ **983** cuique *O* (*cf. 1086*) : cumque *Q*

nec quod sub magno scrutentur pectore quicquam
perpetuam aetatem possunt reperire profecto:
quamlibet immani proiectu corporis exstet,
qui non sola nouem dispessis iugera membris
optineat, sed qui terrai totius orbem,
non tamen aeternum poterit perferre dolorem
nec praebere cibum proprio de corpore semper.
sed Tityos nobis hic est, in amore iacentem
quem †uolucres† lacerant atque exest anxius angor
aut alia quauis scindunt cuppedine curae.
Sisyphus in uita quoque nobis ante oculos est
qui petere a populo fasces saeuasque secures
imbibit et semper uictus tristisque recedit.
nam petere imperium, quod inanest nec datur umquam,
atque in eo semper durum sufferre laborem,
hoc est aduerso nixantem trudere monte
saxum, quod tamen ⟨e⟩ summo iam uertice rusum
uoluitur et plani raptim petit aequora campi.

* * *

deinde animi ingratam naturam pascere semper
atque explere bonis rebus satiareque numquam,
quod faciunt nobis annorum tempora, circum
cum redeunt fetusque ferunt uariosque lepores,
nec tamen explemur uitai fructibus umquam,

987 *Macr. Sat. 6, 4, 15* ‖ **1003 sq.** *Non. p. 424, 29* ‖ **1004** *Non. p. 298, 9*

996 fasces – = 5, 1234 ‖ **999** durum – = 5, 1272. 1359

985 quod φ : quid Ω ‖ **988** dispessis *Turnebus adv. 22, 19* : dispersis Ω **989** terrai $\xi^{-\mu}\alpha$: terra Ω ‖ **991** proprio *O* : propria Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **992** est $Q^2\alpha^{*-R}A_a ox$: es Ω | iacentem *O* : -te Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **993** uolucres (*fort. ex 984 vel 880 ineptum*)] ueneres *Allen* (*1900*) *414* : aerumnae *Watt* (*1990*) *122 coll. 4, 1069* : *fort.* poenae *vel* culpae ‖ **994** cuppedine *Pont.* (cupedine *iam* Q^2) : curpedine Ω **995** quoque *om. Q* ‖ **997** tristisque $Q^2\xi^{-\mu}\alpha^{*-R}$: tristique Ω ‖ **999** sufferre laborem $Q^2\mu L\varphi$: laborem suffere Ω ‖ **1001** e *add.* α ‖ *post* **1002** *aliquot versus, qui essent de poena Ixionis, excidisse suspicati sunt Kenney ad 1010 et Jocelyn* (*1986*) *49 sqq., praeeunte Eichstädt LXXVI sq., qui primus contulerat Serv. Aen. 6, 596* **1006** fetusque O^1 (foet- O^2 *ut alibi*) : fetus qui *Q* ‖ **1007** uitai fructibus ξ : uita fructibus *O* : uitaeruntibus *Q*

hoc, ut opinor, id est, aeuo florente puellas
quod memorant laticem pertusum congerere in uas,
quod tamen expleri nulla ratione potestur.
Cerberus et Furiae iam uero et lucis egestas
Tartarus horriferos eructans faucibus aestus,
qui neque sunt usquam nec possunt esse profecto;
sed metus in uita poenarum pro male factis
est insignibus insignis, scelerisque luela:
carcer et horribilis de saxo iactus deorsum,
uerbera, carnifices, robur, pix, lammina, taedae.
quae tamen etsi absunt, at mens sibi conscia factis
praemetuens adhibet stimulos torretque flagellis,
nec uidet interea qui terminus esse malorum
possit nec quae sit poenarum denique finis,
atque eadem metuit magis haec ne in morte grauescant.
hic Acherusia fit stultorum denique uita.
Hoc etiam tibi tute interdum dicere possis:
'lumina sis oculis etiam bonus Ancus reliquit,
qui melior multis quam tu fuit, improbe, rebus.
inde alii multi reges rerumque potentes
occiderunt, magnis qui gentibus imperitarunt.
ille quoque ipse, uiam qui quondam per mare magnum
strauit iterque dedit legionibus ire per altum

1010 *Cf. Don. gramm. mai. 3, 2 p. 661, 3:* paragoge est appositio ad finem dictionis litterae aut syllabae, ut … 'potestur' pro 'potest'; *Pomp. gramm. V 297, 1* (= *p. 42, 9 Zago*)*:* paragoge est, si ad finem addas, 'magna fieri ratione potestur' pro eo quod est 'potest'. ‖ **1015** *Ecl. Sang. 114* (*p. 12*)

1027 reges – = 2, 50

1008 ut *om. O* ‖ **1009** congerere Q^2φ : cogere Ω ‖ **1010** nulla $ξ^{-\mathfrak{J}a}$: ulla Ω **1011** furiae Q^2Aφ : funae Ω | egestas] egenus *Lycinius* ‖ *ante* **1012** *lac. ind. Munro* ‖ **1013** qui] haec *Mar.* : quid? *Lachmann* ‖ **1016** deorsum *Lambinus* : eorum Ω : reorum *Cippellarius* ‖ **1017** carnifices *O* : carnificis *Q* | lam(m)ina Q^2α* : iammina Ω ‖ **1018** absunt at mens sibi conscia *O* : absumat mensibi concia *Q* | factis] facti $α^{-R}$ ‖ **1019** torretque *O* : torreto *Q* : *fort.* urgetque (terretque *iam x*, torquetque *Heinsius, utrumque male*) ‖ **1022** metuit *O* : metuit aut *Q* ‖ **1023** hic] hinc *B, Pont.*

{ac pedibus salsas docuit super ire lacunas}
et contempsit equis insultans murmura ponti,
lumine adempto animam moribundo corpore fudit.
Scipiadas, belli fulmen, Carthaginis horror,
ossa dedit terrae, proinde ac famul infimus esset.
adde repertores doctrinarum atque leporum,
adde Heliconiadum comites; quorum unus Homerus
sceptra potitus eadem aliis sopitus quietest.
denique Democritum postquam matura uetustas
admonuit memores motus languescere mentis,
sponte sua leto caput obuius optulit ipse.
ipse Epicurus obit decurso lumine uitae,
qui genus humanum ingenio superauit et omnis
restinxit, stellas exortus ut aetherius sol.
tu uero dubitabis et indignabere obire?
mortua cui uita est prope iam uiuo atque uidenti,
qui somno partem maiorem conteris aeui
et uigilans stertis nec somnia cernere cessas
sollicitamque geris cassa formidine mentem
nec reperire potes tibi quid sit saepe mali, cum
ebrius urgeris multis miser undique curis
atque animi incerto fluitans errore uagaris.'
    Si possent homines, proinde ac sentire uidentur
pondus inesse animo quod se grauitate fatiget,
e quibus id fiat causis quoque noscere et unde
tanta mali tamquam moles in pectore constet,

1034 *Macr. Sat. 6, 1, 46* | Carthaginis – *Sen. epist. 86, 5* ‖ **1035** ac – *Mar. Victorin. gramm. VI 56, 9* ‖ **1037 sq.** – potitus* *Non. p. 481, 26* ‖ **1041** *Lact. inst. 3, 18, 6* ‖ **1043 sq.** *Lact. inst. 3, 17, 28*

1031 *seclusit Lachmann* | super ire] superare α*L* | lacunas *Q*[a] : lucunas Ω **1032** insultans *Q*[2]ξ : insuitans Ω ‖ **1033** fudit *b, Pont.* : fugit Ω **1034** Scipiadas Ω : Scipiades *Macr.* ‖ **1036** repertores *O* : reperpertores *Q* (per *primum per comp.*) ‖ **1038** potitus αφ : potius Ω : potitur *Non* ‖ **1039** matura *Q* : natura *O* ‖ **1042** obit *RFe* : obiit Ω : iit *Lachmann coll. 526. 6, 1242* **1044** restinxit *Q, Lact.* : restincxit *O* | aetherius *Lact.* : aerius Ω ‖ **1046** mortua *O* : mortui *Q* | uidenti *O* : uiuenti *Q* ‖ **1050** quid *x*φ : quod Ω | mali cum *O* : melicum *Q*[1] (*corr. Q*[2]) ‖ **1051** multis *om. Q* ‖ **1052** animi incerto *Lambinus* : animo incerto Ω : animi incertus *Bentley, sed cf. 4, 1077*

haut ita uitam agerent, ut nunc plerumque uidemus
quid sibi quisque uelit nescire, et quaerere semper
commutare locum, quasi onus deponere possit.
exit saepe foras magnis ex aedibus ille,
esse domi quem pertaesumst, subitoque ⟨recedit⟩,
quippe foris nihilo melius qui sentiat esse.
currit agens mannos ad uillam praecipitanter,
auxilium tectis quasi ferre ardentibus instans;
oscitat extemplo, tetigit cum limina uillae,
aut abit in somnum grauis atque obliuia quaerit,
aut etiam properans urbem petit atque reuisit.
hoc se quisque modo fugit; at quem scilicet, ut fit,
effugere haut potis est, ingratis haeret et odit
propterea, morbi quia causam non tenet aeger;
quam bene si uideat, iam rebus quisque relictis
naturam primum studeat cognoscere rerum,
temporis aeterni quoniam, non unius horae,
ambigitur status, in quo sit mortalibus omnis
aetas, post mortem quae restat cumque manendo.
    Denique tanto opere in dubiis trepidare periclis
quae mala nos subigit uitai tanta cupido?
certa quidem finis uitae mortalibus adstat,

1068 sq. *Cf. Sen. dial. 9, 2, 14*: ut ait Lucretius, ‘hoc se quisque modo semper fugit’. sed quid prodest, si non effugit?

1058 *virgulam post* semper *vulgo positam recte dempsit Bentley* ‖ **1061** quem pertaesumst O^2 : per quem pertaesumst O^1 : per quem pertaesum sit *Q* : per quem taesumst *Wakefield in comm., speciose, sed contra usum Lucreti* | recedit *suppl. Deufert* : reuertit $e^2N^1S^2$: reuisit *Proll* (*1859*) *44* : resistit *Orth* **1063** praecipitanter $\alpha L A_a o$: praecipiter *O* : praecepiter *Q* ‖ **1064** instans $Q^2\alpha A_a\varphi$: instas Ω ‖ **1066 sq.** *verba* obliuia – atque *om. Q* ‖ **1068** modo] modo semper *Sen.* | fugit; at quem] fugitat, quem *Madvig* (*praeeunte Turnebo adv. 30, 10*); fugit: at quom *Lachmann, sed uterque verbis a Seneca allatis refutatur* **1069** ingratis *Lambinus* : ingratius Ω ‖ **1073** temporis aeterni α : aeterni temporis O^2Q : aeternitatem corporis O^1 ‖ **1075** manendo Ω, *def. Heinze* (*cf. etiam Hofmann-Szantyr 379, Munronem*^{4} *in comm. ad 6, 333, Culicem 37 sq.* restat gloria … mansura per aeuum) : manenda *Lambinus, qui ante hanc vocem dist.* **1077** uitai $Q^2\xi$: uita *O* : uttu *fort.* Q^1 ‖ **1078** certa quidem *Avancius* (*cf. 1, 107. 561 sq. 2, 512 sq.*) : certe equidem Ω

{nec deuitari letum pote quin obeamus.
praeterea uersamur ibidem atque insumus usque,
nec noua uiuendo procuditur ulla uoluptas;
sed dum abest quod auemus, id exsuperare uidetur
cetera; post aliud, cum contigit illud, auemus,
et sitis aequa tenet uitai semper hiantis.
posteraque in dubiost fortunam quam uehat aetas,
quidue ferat nobis casus, quiue exitus instet.}
nec prorsum uitam ducendo demimus hilum
tempore de mortis nec delibare ualemus,
quo minus esse diu possimus forte perempti.
proinde licet quot uis uiuendo condere saecla,
mors aeterna tamen nihilo minus illa manebit,
nec minus ille diu iam non erit, ex hodierno
lumine qui finem uitai fecit, et ille,
mensibus atque annis qui multis occidit ante.

1093 *Sacerd. gramm. VI 503, 6*

1090 uiuendo – ~ 1, 202; 3, 948

1079–1086 *del. Deufert praeeunte Giussani* ‖ **1079** letum pote quin obeamus *O* : laetum poste qui non obeamus Q^1 (post et qui non o. Q^2) ‖ **1084** uitai $\xi^{-\mu}\alpha$: uita *O* : uitae *Q* | hiantis $\alpha^{*-R}LA_{a}o$: hientis *O* : hientes *Q* ‖ **1085** fortunam α^{-A} : fortuna Ω ‖ **1088** delibare α^{*-R} : deliberare Ω ‖ **1089** possimus O^2 : possumus Ω ‖ **1090** condere *O* : ducere *Q* (*propter* ducendo *1087?*) ‖ **1093** uitai *Sacerdotem legisse ostendit Lachmann* : uita *O* : uitae *Q, codd. Sacerd.*

LIBER QVARTVS

{Auia Pieridum peragro loca nullius ante
trita solo. iuuat integros accedere fontis
atque haurire, iuuatque nouos decerpere flores
insignemque meo capiti petere inde coronam,
unde prius nulli uelarint tempora Musae;
primum quod magnis doceo de rebus et artis
religionum animos nodis exsoluere pergo,
deinde quod obscura de re tam lucida pango
carmina, musaeo contingens cuncta lepore.
id quoque enim non ab nulla ratione uidetur:
nam ueluti pueris apsinthia taetra medentes
cum dare conantur, prius oras pocula circum
contingunt mellis dulci flauoque liquore,
ut puerorum aetas inprouida ludificetur
labrorum tenus, interea perpotet amarum
apsinthi laticem deceptaque non capiatur,
sed potius tali pacto recreata ualescat,
sic ego nunc, quoniam haec ratio plerumque uidetur
tristior esse quibus non est tractata, retroque
uolgus abhorret ab hac, uolui tibi suauiloquenti

1–1287 Ω (= *OQ*)

1 sq. *Cf. ad 1, 922–927* ‖ **1** *Cf. ad 1, 926* ‖ **2 sq.** iuuat – haurire *Non. p. 319, 13 ex libr. IV* ‖ **3** iuuatque – *Non. p. 252, 10 ex libr. IV* ‖ **7** *Cf. ad 1, 932* ‖ **9** *Cf. ad 1, 934* ‖ **11–13** *Cf. ad 1, 936–938* ‖ **11 sq.** – conantur *Non. p. 413, 18 ex libr. IV* | absintia – conantur *Non. p. 190, 26 ex libr. IV* ‖ **15 sq.** interea – laticem *Non. p. 241, 33 ex libr. IV* ‖ **16** *Cf. ad 1, 941*

1–25 – rerum = 1, 926–950

1–25 *damn. Bernays* (*1847*) *577 sq.* ‖ **7** animos *Lact.* (*cf. ad 1, 932*) : animum Ω **8** pango αφ *et* Ω *1, 933* : pando Ω *hoc loco* ‖ **11** nam Ω *hoc loco* : ac *Quint., Non., Hier.* (*cf. ad 1, 936*) : sed Ω *1, 936* ‖ **13** contingunt] *vide ad 1, 938* ‖ **14** ut Q^2ξ *et* Ω *1, 939* : et Ω *hoc loco* ‖ **16** absinthi *Non., Sacerd.*, Ω *1, 941* : apsinthii *O* : absinthii *Q* ‖ **17** pacto *restituit Heinsius 1, 942; quosdam hoc loco pro* pacto *contendisse scripsit Creech in notis* : atacto Ω *hoc loco* : facto Ω *1, 942* : attactu Q^a : tactu *Lambinus*^{3} : a tactu ξ

carmine Pierio rationem exponere nostram
et quasi musaeo dulci contingere melle,
si tibi forte animum tali ratione tenere
uersibus in nostris possem, dum percipis omnem
naturam rerum ac persentis utilitatem.}
Atque animi quoniam docui natura quid esset
et quibus e rebus cum corpore compta uigeret
quoue modo distracta rediret in ordia prima,
nunc agere incipiam tibi, quod uehementer ad has res
attinet, esse ea quae rerum simulacra uocamus;
quae, quasi membranae summo de corpore rerum
dereptae, uolitant ultroque citroque per auras,
atque eadem nobis uigilantibus obuia mentes
terrificant atque in somnis, cum saepe figuras
contuimur miras simulacraque luce carentum,
quae nos horrifice languentis saepe sopore
excierunt; ne forte animas Acherunte reamur
effugere aut umbras inter uiuos uolitare
neue aliquid nostri post mortem posse relinqui,
cum corpus simul atque animi natura perempta
in sua discessum dederint primordia quaeque.
Dico igitur rerum effigias tenuisque figuras
mittier ab rebus, summo de corpore rerum.
{id licet hinc quamuis hebeti cognoscere corde.
Sed quoniam docui cunctarum exordia rerum
qualia sint et quam uariis distantia formis

28 ordia] *Cf. Gloss. V 471, 56* (*cf. quoque Gloss. III 209, 56. 323, 70*) ‖ **34 sq.** cum – *Macr. Sat. 6, 1, 29* ‖ **40** *Fest. p. 238, 3*

29 sq. = 4, 49. 50 ‖ **33 sq.** nobis – terrificant = 1, 132. 133 ‖ **43** ~ 4, 64 **44** = 5, 882 ‖ **45–48** = 3, 31–34 ‖ **45** – docui = 1, 951; ~ 2, 478. 522; 6, 43

21 pierio ξ *et* Ω *1, 946* : plerio Ω *hoc loco* ‖ **24** percipis] perspicis Ω *1, 949* **25** ac persentis (praesentis *Q*) utilitatem Ω *hoc loco* : qua constet compta figura Ω *1, 950* ‖ **32** dereptae *Q* : direptae *O* ‖ **40** animi *O, Fest.* : anima Q^1 (-am Q^2) **42** effigias *Lambinus* (effigies *iam* ξ) : effugias Ω ‖ **43** corpore *Lambinus ex codice quodam Vaticano* : cortice Ω | rerum *Lachmann* : eorum Ω : earum φ **44–53** *del. Deufert* (*45–53 damnaverat iam Gneisse* [*1878*] *16–19, 45–48 iam Forbiger* [*1824*] *36–38*)

sponte sua uolitent aeterno percita motu,
quoque modo possit res ex his quaeque creari,
nunc agere incipiam tibi, quod uehementer ad has res
attinet, esse ea quae rerum simulacra uocamus;
quae quasi membranae uel cortex nominitandast,
quod speciem ac formam similem gerit eius imago,
cuiuscumque cluet de corpore fusa uagari.}
Principio quoniam mittunt in rebus apertis
corpora res multae, partim diffusa solute,
robora ceu fumum mittunt ignesque uaporem,
et partim contexta magis condensaque, ut olim
cum teretis ponunt tunicas aestate cicadae,
et uituli cum membranas de corpore summo
nascentes mittunt, et item cum lubrica serpens
exuit in spinis uestem (nam saepe uidemus
illorum spoliis uepres uolitantibus auctas);
quae quoniam fiunt, tenuis quoque debet imago
ab rebus mitti, summo de corpore rerum.
nam cur illa cadant magis ab rebusque recedant
quam quae tenuia sunt, hiscendist nulla potestas;
praesertim cum sint in summis corpora rebus
multa minuta, iaci quae possint ordine eodem
quo fuerint et formai seruare figuram,
et multo citius, quanto minus indupediri

51 *Non. p. 199, 35* ‖ **61 sq.** nam – *Non. p. 231, 18. p. 458, 14* ‖ **62** *Serv. auct. georg. 3, 444*

49 sq. = 4, 29. 30 ‖ **64** ~ 4, 43 ‖ **65 sq.** = 4, 102. 103

47 aeterno *b et* Ω *2, 1055* : alterno Ω *hoc loco et 3, 33* ‖ **51** quae quasi *Non.* : qui quasi *O* : quasi *Q^1* : quas si *Q^a* | nominitandast *O, Non.* : nomina dandast *Q* **53** cluet *ed. Brix.* : ciuet (cui et *O*) Ω | fusa *Q* : fusca *O* ‖ **54** mittunt ξ-μ : mittuntur Ω ‖ **60** lubrica] lubricu' *Merrill in comm.* ‖ **62** illorum Ω, *Non., Serv. auct.* : illarum *Lambinus in comm.* | auctas *O, Non., Serv. auct.* : auctos *Q* **63** debet *O^2Q^a* : debe Ω ‖ **66** iscendist *O^D* (hiscendist Ω *103*) : hiscendis Q *et fort. O^1 hoc loco* ‖ **67** summis *O* : summus *Q^1* (*corr. Q^2*) ‖ **68** eodem *Pont.* : eorum Ω ‖ **69** formai *Cippellarius* : forma Ω

pauca queunt et ⟨quae⟩ sunt prima fronte locata.
nam certe iacere ac largiri multa uidemus,
non solum ex alto penitusque, ut diximus ante,
uerum de summis ipsum quoque saepe colorem.
et uolgo faciunt id lutea russaque uela
et ferrugina, cum magnis intenta theatris
per malos uolgata trabesque trementia flutant:
namque ibi consessum caueai supter et omnem
scaenai speciem †patrum matrumque deorum†
inficiunt coguntque suo fluitare colore;
et quanto circum mage sunt inclusa theatri
moenia, tam magis haec intus perfusa lepore
omnia conrident correpta luce diei.
ergo lintea cum summo de corpore fucum
mittunt, effigias quoque debent mittere tenuis
res quaeque, ex summo quoniam iaculantur utraque.
sunt igitur iam formarum uestigia certa,
quae uolgo uolitant suptili praedita filo
nec singillatim possunt secreta uideri.
Praeterea omnis odor fumus uapor atque aliae res
consimiles ideo diffusae ⟨e⟩ rebus abundant,
ex alto quia dum ueniunt intrinsecus ortae,
scinduntur per iter flexum, nec recta uiarum

71 *Cf. ad* 1, 879 ‖ **76** magnis – = 6, 109

71 et quae sunt prima *Lachmann* : et sunt prima Ω : et sunt in prima Q^a (*cf. 1, 879. 4, 97*), *quare* et quae sunt prima in *Sier* ‖ **72** iacere *Q* : iacecere *O* | largiri *Cippellarius* : iergiri Ω ‖ **77** uolgata] *fort.* sublata : uibrata *Delz* (*1998*) *60 sq.* : sulcata *Romanes* (*1935*) *37* | fluitant *Gifanius*, flutant *Turnebus apud Lambinum*[3] : fluctus *Q* : *om. O* ‖ **78** consessum O^2 (conc- *fort.* O^1) : consensum *Q* | caueai $\alpha^{*\text{-}R}$: cauea Ω ‖ **79** scenai *Lambinus* : scaenalem O^D : scaenali *Q* | patrum matrumque deorum Ω, *quod admirabili, sed perversa, ut puto, doctrina defendebat Krokiewicz* (*1922*) *218–220, qui legit* scaenalem s. p. m. d. : patrum coetumque decorum *Munro* : pulcram uariumque decorem *Lachmann, qui primus contulit 983* : personarumque decorem *C. Müller* : picturarumque decorem *Butterfield* (*2009d*) *111* ‖ **81** inclusa *Q* : inclaustra *O* : ut claustra *Diels* ‖ **82** moenia] moenibu' *Munro* ‖ **84** cum … de *Deufert* : de … cum Ω ‖ **86** utraque *Q* : utraeque *O* ‖ **90** aliae $Q^2\alpha^*\varphi$: alia Ω ‖ **91** e *add. Lambinus, cf. 145* **92** intrinsecus ZB_a (*teste Wakefield*), *Lambinus* : extrinsecus Ω

ostia sunt qua contendant exire coortae.
at contra tenuis summi membrana coloris
cum iacitur, nihil est quod eam discerpere possit,
in promptu quoniam est in prima fronte locata.
Postremo speculis in aqua splendoreque in omni
quaecumque apparent nobis simulacra, necessest,
quandoquidem simili specie sunt praedita rerum,
ex ⟨ea⟩ imaginibus missis consistere eorum.
{nam cur illa cadant magis ab rebusque recedant
quam quae tenuia sunt, hiscendist nulla potestas.}
sunt igitur tenues formarum consimilesque
effigiae, singillatim quas cernere nemo
cum possit, tamen adsiduo crebroque repulsu
reiectae reddunt speculorum ex aequore uisum,
nec ratione alia seruari posse uidentur,
tanto opere ut similes reddantur cuique figurae.
Nunc age, quam tenui natura constet imago
percipe. et in primis, quoniam primordia tantum
sunt infra nostros sensus tantoque minora
quam quae primum oculi coeptant non posse tueri,
nunc tamen id quoque uti confirmem, exordia rerum
cunctarum quam sint suptilia percipe paucis.
Primum animalia sunt iam partim tantula, quorum
tertia pars nulla possit ratione uideri.
horum intestinum quoduis quale esse putandumst!
quid cordis globus aut oculi? quid membra? quid artus?
quantula sunt! quid praeterea primordia quaeque,

118 *Non. p. 209, 16*

97 *Cf. ad* 1, 879 ‖ **102 sq.** = 4, 65. 66 ‖ **107** reddunt – = 4, 290

94 coorte *Q* : coorta *O* ‖ **95** summi *O* : sum *Q* ‖ **98** aqua *O* : aquas *Q* ‖ **101** ex ea *Lotze* (*1852*) *723* (haec ab *iam Pont.*) : ex Ω | eorum] rerum *Lachmann* (earum *iam Mar.**) ‖ **102 sq.** *suspicatus est Forbiger* (*1824*) *38* ‖ **103** quam Q^2α* : nam Ω ‖ **104** tenues *O* : etnuest Q^1 (*corr.* Q^2) | consimilesque *Lambinus* : dissimilesque Ω : illis similesque *Lachmann* ‖ **107** aequore *O* : eaquore Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **114** rerum *O* : res Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **116** quorum *Purmann* (*1846*) *27* : eorum Ω : eorum ut φ : ut horum α ‖ **117** nulla] nulla ut *Avancius* ‖ **118** horum *Non.* : harum Ω | quoduis *O, Non.* : quoquis *Q* | putandumst *O, Non.* : putandum *Q*

unde anima atque animi constet natura necessumst?
nonne uides quam sint subtilia quamque minuta?
Praeterea quaecumque suo de corpore odorem
expirant acrem, panaces apsinthia taetra
habrotonique graues et tristia centaurea,
quorum unum quiduis leuiter si forte duobus

* * *

quin potius noscas rerum simulacra uagari
multa modis multis, nulla ui, cassaque sensu?
Sed ne forte putes ea demum sola uagari,
quaecumque ab rebus rerum simulacra recedunt,
sunt etiam quae sponte sua gignuntur et ipsa
132 constituuntur in hoc caelo, qui dicitur aer,
135 quae multis formata modis sublime feruntur;
133 ut nubes facile interdum concrescere in alto
134 cernimus et mundi speciem uiolare serenam,
136 aera mulcentes motu: nam saepe Gigantum
ora uolare uidentur et umbram ducere late,
interdum magni montes auolsaque saxa
montibus anteire et solem succedere praeter,
inde alios trahere atque inducere belua nimbos.
nec speciem mutare suam liquentia cessant
et cuiusque modi formarum uertere in oras.

132 in hoc – *Prob. Verg. ecl. 6, 31 (p. 338, 19 Hagen). Serv. Aen. 1, 58. Aen. 5, 18. Aen. 10, 899. georg. 1, 51. Serv. auct. Aen. 9, 20. Cf. Isid. orig. 13, 4, 3:* caelum quod dicitur aer

121 ~ 1, 131 ‖ **126** – quiduis = 2, 347 ‖ **127 sq.** rerum – multis = 4, 724. 725
128 *Cf. ad* 1, 341

121 necessumst *O* : necesse est *Q* ‖ *post* **126**, *qui in archetypo ultimus versus folii* 72^r *fuisse videtur (cf. Goold [1958] 27; Butterfield [2013] 302), lac. indicant* Q^2 *et A; perierunt et alia et titulus* ESSE ITEM MAIORA, *qui extat in indice. Lacunae frg. 15 inseruit Lachmann, vix recte* ‖ **127** uagari *O* : uagare *Q* ‖ **129** ea demum *O* : eadem *Q* ‖ **132** qui dicitur *Q, grammatici* (*sed* quod dicitur *Isid.*) : quid igitur *O*
135 *post 132 transposuit Diels praeeunte Lambino, qui 135.141.142 ante 133 collocaverat*

Nunc ea quam facili et celeri ratione genantur
perpetuoque fluant ab rebus lapsaque cedant

* * *

semper enim summum quicquid de rebus abundat
quod iaculentur. et hoc raras cum peruenit in res,
transit, ut in primis uitrum; sed ubi aspera saxa
aut in materiam ligni peruenit, ibi iam
scinditur, ut nullum simulacrum reddere possit.
at cum splendida quae constant opposta fuerunt
densaque, ut in primis speculum est, nihil accidit horum.
nam neque, uti uitrum, possunt transire, neque autem
scindi; quam meminit leuor praestare salutem.
quapropter fit ut hinc nobis simulacra redundent.
et quamuis subito quouis in tempore quamque
rem contra speculum ponas, apparet imago;
perpetuo fluere ut noscas e corpore summo
texturas rerum tenuis tenuisque figuras.
ergo multa breui spatio simulacra genuntur,
ut merito celer his rebus dicatur origo.
et quasi multa breui spatio summittere debet
lumina sol, ut perpetuo sint omnia plena,
sic ab rebus item simili ratione necessest
temporis in puncto rerum simulacra ferantur
multa modis multis in cunctas undique partis;
quandoquidem, speculum quocumque obuertimus, omnes
res ibi respondent simili forma atque colore.

165 = 4, 725; *cf. ad* 1, 341

143 quam *O* : quae *Q* | facili *Q* : facile *O* | genantur *Lambinus* : gerantur Ω *post* **144** *lac. sign. Lachmann, versum 2, 66 suppl. C. Müller* ‖ **146** raras *Lotze* (*1852*) *724* : alias Ω : patulas *Bockemüller*. alias *servant et post hunc versum lac. indicant Richter* (*1974*) *55 sqq. et C. Müller, quibus praeeuntibus suppleam* ⟨longe alio pacto se habet: nam cum uenit in res / per quas crebra patent ac recta foramina passim⟩ ‖ **147** *et* **152** uitrum *Oppenrieder* (*1847*) *19* : uestem Ω (ueste *Q 147*) ‖ **148** materiam] materiem *Lycinius, fort. recte* ‖ **150** opposta $\mu^{-\mathfrak{J}a} A_a \varphi^*$: opposita Ω ‖ **152** possunt] potis est *Lachmann* ‖ **157** e *om. Q* ‖ **159** breui *O* : breuis Q^1 (*corr.* Q^2) | genuntur *Lambinus* : geruntur Ω ‖ **166** omnis *Is. Vossius* (*in ed. Tons.*); *cf. 242* : oris *Q* : *om. O* ‖ **167** ibi *O* (*cf. 213* respondent in aqua) : sibi *Q*

Praeterea modo cum fuerit liquidissima caeli
tempestas, perquam subito fit turbida foede,
undique uti tenebras omnis Acherunta rearis
liquisse et magnas caeli complesse cauernas:
usque adeo taetra nimborum nocte coorta
inpendent atrae formidinis ora superne;
quorum quantula pars sit imago dicere nemost
qui possit, neque eam rationem reddere dictis.
Nunc age, quam celeri motu simulacra ferantur,
et quae mobilitas ollis tranantibus auras
reddita sit, longo spatio ut breuis hora teratur,
in quem quaeque locum diuerso momine tendunt,
suauidicis potius quam multis uersibus edam;
paruus ut est cycni melior canor, ille gruum quam
clamor in aetheriis dispersus nubibus austri.
Principio persaepe leuis res atque minutis
corporibus factas celeris licet esse uidere.
in quo iam genere est solis lux et uapor eius
propterea quia sunt e primis facta minutis,
quae quasi cuduntur perque aeris interuallum
non dubitant transire sequenti concita plaga;
suppeditatur enim confestim lumine lumen,
et quasi protelo stimulatur fulgere fulgur.
quapropter simulacra pari ratione necessest
inmemorabile per spatium transcurrere posse
temporis in puncto, primum quod paruola causa
est procul a tergo quae prouehat atque propellat,
quod superest, ubi tam uolucri leuitate ferantur;
deinde quod usque adeo textura praedita rara

170–173 = 6, 251–254 ‖ **175** rationem – = 2, 987; 3, 178; ~ 5, 1168 ‖ **176** ~ 4, 210 ‖ **180–182** = 4, 909–911 ‖ **187** perque – = 4, 198 ‖ **189** ~ 5, 283 ‖ **192** ~ 6, 488 ‖ **194** ~ 6, 1026 ‖ **195** uolucri – ~ 4, 745

170 tenebras *O* : tenebra *Q*^{1} (*corr. Q*^{2}) ‖ **175** rationem ξ : ratione Ω | *post* **175** *lac. suspicatus est Brieger (1870) 427* ‖ **178** teratur *Pont.* : feratur Ω ‖ **179** quem quaeque] quemcumque α^{-B} | momine *Mar.** : numine Ω | tendunt *Lambinus* : tendit Ω ‖ **182** aetheriis *O* : aetherii *Q*

mittuntur, facile ut quasuis penetrare queant res
et quasi permanare per aeris interuallum.
Praeterea si, quae penitus corpuscula rerum
ex altoque foras mittuntur, solis uti lux
ac uapor, haec puncto cernuntur lapsa diei
per totum caeli spatium diffundere sese
perque uolare mare ac terras caelumque rigare,
quid quae sunt igitur iam prima fronte parata,
cum iaciuntur et emissum res nulla moratur?
quone uides citius debere et longius ire
multiplexque loci spatium transcurrere eodem
tempore quo solis peruolgant lumina caelum?
Hoc etiam in primis specimen uerum esse uidetur,
quam celeri motu rerum simulacra ferantur,
quod simul ac primum sub diu splendor aquai
ponitur, extemplo caelo stellante serena
sidera respondent in aqua radiantia mundi.
iamne uides igitur quam puncto tempore imago
aetheris ex oris in terrarum accidat oras?
quare etiam atque etiam mira fateare necessest

* * *

corpora quae feriant oculos uisumque lacessant.
{perpetuoque fluunt certis ab rebus odores;

198 per – = 4, 187 ‖ **203** ~ 5, 592 ‖ **204** *Cf. ad* 1, 879 ‖ **207 sq.** = 2, 163. 164 **210** ~ 4, 176 | rerum – = 4, 239 ‖ **217–229** = 6, 923–933 ‖ **217** ~ 4, 691 | oculos – = 4, 729

197 quasuis] plagis *C. Müller* : *fort.* perquam ‖ **202** diffundere *O* : defundere *Q* **210** motu O^{2} : motum Ω | ferantur *O* : feruntur *Q* ‖ **211** primum *O* : rimum Q^{1} (*corr.* Q^{2}) | aquai Q^{2}ξ : aqua Ω ‖ **212** serena] sereno *Bentley* ‖ **216** mira] mitti *Cippellarius* | *post* **216** *aliquot versus excidisse vidit Purmann* (*1849*) *41 sq. et* (*1853*) *676. Primum versus supplendus est velut* ⟨mobilitate altas simulacra uolare per auras⟩, *quem secutus est titulus* TACTU UIDERI *in indice servatus; deinde Lucretius de visu agere coepit. Cf. Deufert* (*2010*) *50 sqq.* ‖ **218–229** *damn. Goebel* (*1854*) *22 sqq.; 216–229 iam Forbiger* (*1824*) *28 sqq.* ‖ **218** fluunt *Lambinus*[3] *et* Ω *6, 924* : fluant Ω *hoc loco* (*propter* feriant *et* lacessant *217*)

frigus ut a fluuiis, calor ab sole, aestus ab undis
aequoris, exesor moerorum litora circum;
nec uariae cessant uoces uolitare per auras;
denique in os salsi uenit umor saepe saporis,
cum mare uersamur propter, dilutaque contra
cum tuimur misceri apsinthia, tangit amaror.
usque adeo omnibus ab rebus res quaeque fluenter
fertur et in cunctas dimittitur undique partis,
nec mora nec requies interdatur ulla fluendi,
perpetuo quoniam sentimus et omnia semper
cernere odorari licet et sentire sonare.}
Praeterea quoniam manibus tractata figura
in tenebris quaedam cognoscitur esse eadem quae
cernitur in luce et claro candore, necessest
consimili causa tactum uisumque moueri.
nunc igitur si quadratum temptamus et id nos
commouet {et} in tenebris, in luci quae poterit res
accidere ad speciem quadrata, nisi eius imago?
esse in imaginibus quapropter causa uidetur
cernundi neque posse sine his res ulla uideri.
    Nunc ea quae dico rerum simulacra feruntur
undique et in cunctas iaciuntur didita partis;
uerum nos oculis quia solis cernere quimus,
propterea fit uti, speciem quo uertimus, omnes
res ibi eam contra feriant forma atque colore.

219 sq. – aequoris *Non. p. 247, 13 (ex libr. IV). p. 310, 33* ‖ **223 sq.** dilutaque – *Gell. 1, 21, 6 (ex libr. IV). Cf. ad 6, 929.934* ‖ **224** amaror *sermonem esse Lucreti testatur Serv. georg. 2, 247*

239 rerum – = 4, 210

219 ut *O, Non. utroque loco* : et *Q* : it *Kannengiesser (1884b) 510* | fluuiis] pluuiis *Non. p. 247, 13* ‖ **220** moerorum *Candidus in notis et* Ω *6, 926* : meororum Ω *hoc loco, quod 'pro* murorum *more ueteri' scriptum esse putavit* s^2 ‖ **221** auras] aures *Gifanius*, aureis *Turnebus apud Lambinum*[3], *sed cf. ad 6, 927* ‖ **222–228** *iterat Q* **222** in os *O* : in nos *Q utroque loco* ‖ **225** res *Q posteriore loco* : re *O, Q priore loco* ‖ *post* **229** *lac. ind. Susemihl (1870) 437* ‖ **235** et *erasum est in O et Q* **237** quapropter O^2 : quia propter Ω ‖ **238** his *O* : iis *Q* ‖ **240** didita *Pont.* : dedita Ω

Et quantum quaeque ab nobis res absit, imago
efficit ut uideamus et internoscere curat.
nam cum mittitur, extemplo protrudit agitque
aera qui inter se cumque est oculosque locatus,
isque ita per nostras acies perlabitur omnis
et quasi perterget pupillas atque ita transit.
propterea fit uti uideamus quam procul absit
res quaeque. et quanto plus aeris ante agitatur
et nostros oculos perterget longior aura,
tam procul esse magis res quaeque remota uidetur.
scilicet haec summe celeri ratione geruntur,
quale sit ut uideamus et una quam procul absit.
Illud in his rebus minime mirabile habendumst,
cur, ea quae feriant oculos simulacra uideri
singula cum nequeant, res ipsae perspiciantur.
uentus enim quoque paulatim cum uerberat et cum
acre fluit frigus, non priuam quamque solemus
particulam uenti sentire et frigoris eius,
sed magis unorsum, fierique perinde uidemus
corpore tum plagas in nostro tamquam aliquae res
uerberet atque sui det sensum corporis extra.
praeterea lapidem digito cum tundimus, ipsum
tangimus extremum saxi summumque colorem,
nec sentimus eum tactu, uerum magis ipsam
duritiem penitus saxi sentimus in alto.
Nunc age, cur ultra speculum uideatur imago
percipe; nam certe penitus semota uidetur.

246 sq. protrudit – = 4, 280. 281 ‖ **247** ~ 6, 831 ‖ **256** *Cf. ad* 1, 80

245 curat] cogit *Lachmann* ‖ **246** protrudit *Lambinus 'fretus', ut ait, 'auctoritate trium librorum manuscriptorum'* (*cf. 280*) : protudit *O* : prodit *Q* ‖ **249** perterget ξ (*cf. 252*) : perteget Ω ‖ **251** *ante 250 collocavit Mar.* ‖ **252** perterget *O* : perteget *Q* ‖ **253** remota *O, sed litt.* rem *scr.* O^D *in ras.* : reuota Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **257** feriant *O* : friant *Q* ‖ **261** *ante 260 transposuit Mar.* | priuam *Gifanius* : primam Ω **262** unorsum] unuorsum Q^2 ‖ **264** det *O* : de Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **265** cum tundimus *Q* : contundimus *O* ‖ **267** ipsam Q^2ξ : ipsa Ω ‖ **270** semota *Mar.* (*cf. 288*) : remota *O* : remmota *Q*

quod genus illa foris quae uere transpiciuntur,
ianua cum per se transpectum praebet apertum,
multa facitque foris ex aedibus ut uideantur.
is quoque enim duplici geminoque fit aere uisus:
primus enim citra postes tum cernitur aer,
inde fores ipsae dextra laeuaque secuntur,
post extraria lux oculos perterget et aer
alter et illa foris quae uere transpiciuntur;
sic ubi se primum speculi proiecit imago,
dum uenit ad nostras acies, protrudit agitque
aera qui inter se cumquest oculosque locatus,
et facit ut prius hunc omnem sentire queamus
quam speculum; sed ubi {in} speculum quoque sensimus ipsum,
continuo a nobis in eum quae fertur imago
peruenit et nostros oculos reiecta reuisit
atque alium prae se propellens aera uoluit
et facit ut prius hunc quam se uideamus, eoque
distare ab speculo tantum semota uidetur.
quare etiam atque etiam minime mirarier est par,

* * *

illis quae reddunt speculorum ex aequore uisum,
aeribus binis quoniam res confit utraque.
    Nunc ea quae nobis membrorum dextera pars est,
in speculis fit ut in laeua uideatur eo quod
planitiem ad speculi ueniens cum offendit imago,
non conuertitur incolumis, sed recta retrorsum

271 illa – = 4, 278 ‖ **278** illa – = 4, 271 ‖ **280 sq.** protrudit – = 4, 246. 247 **281** ~ 6, 831 ‖ **290** reddunt – = 4, 107

272 apertum] aperta *quidam docti apud Fabrum* (*in emendationibus p. 347*) **277** perterget *Lambinus* : perteget Ω | aer *O* : ager *Q* ‖ **280** protrudit *Q* : protudit *O* ‖ **282** ut *om. Q*[1] (*add. Q*[2]) ‖ **283** in *deest in d, del. Mar.* ‖ **284** in eum (*scil.* aera, *ut recte vidit Romanes* [*1935*] *40*)] illuc *Watt* (*1990*) *123* : in idem *Munro* : in id haec *Lambinus*[2] : itidem *Bockemüller* : item eo *Butterfield* (*2008e*) *99 sqq.* ‖ **286** atque *O* : at *Q* ‖ **287** facit ut *O* : facitur *Q*[1]*, ut videtur* (*corr. Q*[2]) **288** ab *Lachmann* : au *O*[1] : a *O*[2]*Q* ‖ **289** est par *O* : espar *Q*[1] (*corr. Q*[2]) | *post* **289** *lac. ind. Goebel* (*1854*) *19 sq., suppleam* ⟨illis transpectis quod fit, fieri id quoque posse⟩ *praeeunte Giussani et Bailey* ‖ **291** utraque *Q* : utraeque *O*

sic eliditur, ut siquis, prius arida quam sit
cretea persona, adlidat pilaeue trabiue,
atque ea continuo rectam si fronte figuram
seruet et elisam retro sese exprimat ipsa.
fiet ut, ante oculus fuerit qui dexter, ut idem
nunc sit laeuus, et e laeuo sit mutua dexter.
Fit quoque de speculo in speculum ut tradatur imago,
quinque etiam ⟨aut⟩ sex ut fieri simulacra suerint.
nam quaecumque retro parte interiore latebunt,
inde tamen, quamuis torte penitusque remota,
omnia per flexos aditus educta licebit
pluribus haec speculis uideantur in aedibus esse.
usque adeo speculo in speculum translucet imago,
et cum laeua data est, fit rusum ut dextera fiat,
inde retro rursum redit et conuertit eodem.
Quin etiam quaecumque latuscula sunt speculorum
adsimili lateris flexura praedita nostri,
dextera eapropter nobis simulacra remittunt,
aut quia de speculo in speculum transfertur imago,
inde ad nos elisa bis aduolat, aut etiam quod
circum agitur, cum uenit, imago propterea quod
flexa figura docet speculi conuertier ad nos.
Indugredi porro pariter simulacra pedemque
ponere nobiscum credas gestumque imitari
propterea quia, de speculi qua parte recedas,
continuo nequeunt illinc simulacra reuerti;
omnia quandoquidem cogit natura referri
ac resilire ab rebus ad aequos reddita flexus.

326 ~ 4, 332. 338 ‖ **332** ~ 4, 326. 338 ‖ **338** ~ 4, 326. 332

298 fronte (*cf. ThLL VI 1,1364, 67–72*)] forte AA_a ‖ **323–347** *post 298 collocandos esse vidit* Q^2*; archetypi folium 76 ex codice solutum et inversum perturbationem genuisse docuit Lachmann* ‖ **323** elisam $Q^2\alpha\varphi^{-e}$: lisam Ω ‖ **324** fiet ut] fiet ita *Lachmann* | ut idem] hic idem *Mar.* : et idem *Godwin* ‖ **325** e *om. Q* ‖ **327** aut sex *Lachmann collato 577* : sex Ω : sexue *Mar.* ‖ **328** latebunt *Mar.* : latebit Ω **330** licebit *O* : lucebit *Q* ‖ **332** adeo] adeo e *FC* (*cf. 326. 338*) ‖ **334** retro rursum O^1 : retrorsum O^2Q ‖ **341** flexa O^2 : flexea O^1 : flex *Q* ‖ **342** porro pariter *O* : pariter porro *Q* ‖ **345** nequeunt *Q* : nequeant *O* (*propter* recedas *344*)

Splendida porro oculi fugitant uitantque tueri;
sol etiam caecat, contra si tendere pergas,
propterea quia uis magnast ipsius, et alte
aera per purum grauiter simulacra feruntur
et feriunt oculos turbantia composituras.
praeterea splendor quicumque est acer adurit
saepe oculos ideo quod semina possidet ignis
multa, dolorem oculis quae gignunt insinuando.
Lurida praeterea fiunt quaecumque tuentur
arquati, quia luroris de corpore eorum
semina multa fluunt simulacris obuia rerum,
multaque sunt oculis in eorum denique mixta,
quae contage sua palloribus omnia pingunt.
E tenebris autem quae sunt in luce tuemur
propterea quia, cum propior caliginis aer
ater init oculos prior et possedit apertos,
insequitur candens confestim lucidus aer,
qui quasi purgat eos ac nigras discutit umbras
aeris illius; nam multis partibus hic est
mobilior multisque minutior et mage pollens.
qui simul atque uias oculorum luce repleuit
atque patefecit, quas ante obsederat aer
⟨ater⟩, continuo rerum simulacra secuntur
quae sita sunt in luce, lacessuntque ut uideamus.
quod contra facere in tenebris e luce nequimus
propterea quia posterior caliginis aer
crassior insequitur, qui cuncta foramina complet
obsiditque uias oculorum, ne simulacra
possint ullarum rerum coniecta mouere.

302 ~ 4, 358

304 acer adurit O^2 : tacer ardurit Ω ‖ **309** multa Q^2αφ : mau(u)lt Ω | obuia *O* : obula *Q* ‖ **311** contage *O* : contrage Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **312** e *O* : .t *initiali omissa* Q^1 (at Q^2) ‖ **313** propior $\alpha^{-A}\varphi^{-C}$: proprior Ω ‖ **314** possedit *O* : posset Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **317** illius $\mathcal{J}_a{}^1\alpha^{-A}\varphi$: ullius Ω ‖ **320** aer *b, Bernays* : ater *O probante Lachmanno* : a er *Q* ‖ **321** ater, continuo *Bernays* : continuo Ω : aera continuo *Lachmann* ‖ **348** facere *O* : iacere *Q* ‖ **351** -que uias Q^2φ : quia Ω **352** coniecta *Mar.* : contecta Ω | mouere *Cippellarius* : moueri Ω

Quadratasque procul turris cum cernimus urbis,
propterea fit uti uideantur saepe rutundae,
angulus optusus quia longe cernitur omnis,
siue etiam potius non cernitur ac perit eius
plaga nec ad nostras acies perlabitur ictus,
aera per multum quia dum simulacra feruntur,
cogit hebescere eum crebris offensibus aer.
hoc ubi suffugit sensum simul angulus omnis,
fit quasi ut ad tornum saxorum structa tuamur;
non tamen ut coram quae sunt uereque rutunda,
sed quasi adumbratim paulum simulata uidentur.
Umbra uidetur item nobis in sole moueri
et uestigia nostra sequi gestumque imitari;
aera si credis priuatum lumine posse
indugredi, motus hominum gestumque sequentem;
nam nihil esse potest aliud nisi lumine cassus
aer id quod nos umbram perhibere suemus.
nimirum quia terra locis ex ordine certis
lumine priuatur solis quacumque meantes
officimus, repletur item quod liquimus eius,
propterea fit uti uideatur, quae fuit umbra
corporis, e regione eadem nos usque secuta.
semper enim noua se radiorum lumina fundunt
primaque dispereunt, quasi in ignem lana trahatur.
propterea facile et spoliatur lumine terra

368 sq. *Cf. Serv. Aen. 4, 654* umbra quam Lucretius sic definiuit ‚‘†supra† (*om. FG, recte, ut puto, quod ex Servi voce* superna *falso repetita natum est;* supero *Schoell*) spoliatus lumine aer’, *scilicet e versu 377*

358 ~ 4, 302

353 cernimus *O* : nimus Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **355** obtusus $Q^2\alpha^{-A}xFe^2$: optutus *O* : obtutus Q^1 ‖ **357** plaga O^2Q^a : plagas Ω | acies $Q^2\xi$: ates Ω | perlabitur *Lambinus*[3] : deriabitur Ω : delabitur A^2 ‖ **359** crebris *O* : crebis *Q* ‖ **361** tornum φ : turnum Ω | tuamur *Lachmann* : tuantur Ω : terantur *Munro*[1], *haud recte* **364** uidetur *O* : uidentur *Q* ‖ **366** priuatum] spoliatum *legisse videtur Servius vel quidam doctus posterioris aetatis, sed cf. 377 et quae scr. Lachmann in comm. ad 368* ‖ **368** aliud O^D : ali O^1 (*ut videtur*) : aliui Q^1 (*corr.* Q^2) | nisi *O* : ni Q^1 (quam Q^2) ‖ **377** spoliatur *O* : speliatur Q^1 (*corr.* Q^2) | lumine *O* : lumina *Q*

et repletur item nigrasque sibi abluit umbras.
Nec tamen hic oculos falli concedimus hilum.
nam quocumque loco sit lux atque umbra tueri
illorum est; eadem uero sint lumina necne,
umbraque quae fuit hic eadem nunc transeat illuc,
an potius fiat paulo quod diximus ante,
hoc animi demum ratio discernere debet,
nec possunt oculi naturam noscere rerum.
proinde animi uitium hoc oculis adfingere noli.
Qua uehimur naui, fertur, cum stare uidetur;
quae manet in statione, ea praeter creditur ire.
et fugere ad puppim colles campique uidentur,
quos agimus praeter nauem uelisque uolamus.
Sidera cessare aetheriis adfixa cauernis
cuncta uidentur, et adsiduo sunt omnia motu,
quandoquidem longos obitus exorta reuisunt,
cum permensa suo sunt caelum corpore claro.
solque pari ratione manere et luna uidentur
in statione, ea quae ferri res indicat ipsa.
Exstantisque procul medio de gurgite montis,
classibus inter quos liber patet exitus ingens:
insula coniunctis tamen ex his una uidetur.
Atria uersari et circumcursare columnae
usque adeo fit uti pueris uideantur, ubi ipsi
desierunt uerti, uix ut iam credere possint
non supra sese ruere omnia tecta minari.
Iamque rubrum tremulis iubar ignibus erigere alte
cum coeptat natura supraque extollere montes,
quos tibi tum supra sol montis esse uidetur
comminus ipse suo contingens feruidus igni,

378 abluit *Aef*^{2} : adluit Ω ‖ **382** nunc *om. Q* ‖ **392** uidentur *O* : uidemus *Q* | motu *O* : mota *Q* ‖ **393** quandoquidem *O* : quandoquidam *Q* | reuisunt *O*^{2} : reuisent *O*^{1} : reuisant *Q* ‖ **395** manere et luna *O* : maneret et lumine *Q*^{1} (*corr. Q*^{2}) | uidentur *Lachmann* : uidetur Ω ‖ **397** exstantisque] exstant saepe *Watt* (*1996*) *251, qui legit* montes *in fine versus* : exstant usque *iam Lachmann* ‖ *ante* **398** *lac. agnovit Munro supplevitque* ⟨fallere saepe animum simili ratione uidemus⟩ ‖ **403** sese *O* : rese *Q*^{1} : se *Q*^{a} ‖ **406** tibi *Mar.* : ubi Ω : ibi *Mar.** **407** feruidus *O* : et ruidus *Q*^{1} (*corr. Q*^{2})

uix absunt nobis missus bis mille sagittae,
uix etiam cursus quingentos saepe ueruti:
inter eos solemque iacent immania ponti
aequora substrata aetheriis ingentibus oris,
interiectaque sunt terrarum milia multa,
quae uariae retinent gentes et saecla ferarum.
At conlectus aquae digitum non altior unum,
qui lapides inter sistit per strata uiarum,
despectum praebet sub terras inpete tanto,
a terris quantum caeli patet altus hiatus,
nubila despicere et caelum ut uideare uidere,
corpora mirande sub terras abdita retro.
Denique ubi in medio nobis ecus acer obhaesit
flumine et in rapidas amnis despeximus undas,
stantis equi corpus transuersum ferre uidetur
uis et in aduersum flumen contrudere raptim,
et quocumque oculos traiecimus omnia ferri
et fluere adsimili nobis ratione uidentur.
Porticus aequali quamuis est denique ductu
stansque in perpetuum paribus suffulta columnis,
longa tamen parte ab summa cum tota uidetur,
paulatim trahit angusti fastigia coni,
tecta solo iungens atque omnia dextera laeuis,

409 cursus – *Fest. p. 514, 22* (*ex libr. X annalium Ennii, sed cf. Skutsch ad Enn. ann. 351*)

410 iacent immania *O* : iacentem mania Q^1 (iacentem immania Q^2) **411** substrata *O* : subtracta *Q* ‖ **413** gentes *O* : genitis *Q* ‖ **414** conlectus *Lambinus* : coniectus Ω | aquae *O* : aeque Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **415** strata *O* : stracta *Q* ‖ **417** a *O* : ad *Q* | altus Q^2α*x*φ : alius Ω ‖ **418** despicere] dispicere *Lachmann* | caelum ut *O* : caelum *Q* : caeli ut *Goebel* (*1854*) *36 sq.* : uolucrum ut *Munro*[3] *in notis posterioribus* ‖ **419** corpora] caerula *Polle* (*1866b*) *279, qui legit* caeli *418* | mirande *O* (*cf. 462*) : mirandae *Q* : mirandum *Bentley, ut parenthesin* | retro *Bentley* : caelo Ω ‖ **420** ecus *O* : secus Q^1 (equus Q^2) ‖ **421** despeximus μ^{-J_a}*ox* : dispeximus Ω ‖ **423** flumen O^D : fulmen Ω | contrudere *O* : contundere *Q* ‖ **424** ferri *O* : terri Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **427** stansque] statque *Bockemüller, fort. recte* | paribus *O* : partibus Q^1 (*corr.* Q^2) | suffulta *O* : sefulta Q^1 (efulta Q^2) **429** fastigia *O* : festigia Q^1 (*corr.* Q^2) | coni $Q^2\xi^{-\mu}\alpha$: cogni Ω

donec in obscurum coni conduxit acumen.
In pelago nautis ex undis ortus in undis
sol fit uti uideatur obire et condere lumen,
quippe ubi nihil aliud nisi aquam caelumque tuentur;
ne leuiter credas labefactari undique sensus.
At maris ignaris in portu clauda uidentur
nauigia aplustris fractis obnitier undis.
nam quaecumque supra rorem salis edita pars est
remorum, recta est, et recta superne guberna;
quae demersa liquorem obeunt, refracta uidentur
omnia conuerti sursumque supina reuerti
et reflexa prope in summo fluitare liquore.
Raraque per caelum cum uenti nubila portant
tempore nocturno, tum splendida signa uidentur
labier aduersum nimbos atque ire superne
longe aliam in partem ac uera ratione feruntur.
At si forte oculo manus uni subdita supter
pressit eum, quodam sensu fit uti uideantur
omnia quae tuimur fieri tum bina tuendo:
bina lucernarum florentia lumina flammis
binaque per totas aedis geminare supellex
et duplices hominum facies et corpora bina.
Denique cum suaui deuinxit membra sopore
somnus et in summa corpus iacet omne quiete,

450 lucernarum – *Porph. Hor. sat. 2, 1, 25*

443 uenti – = 6, 505. 630 ‖ **448** quodam – = 2, 804

431 coni *O*: doni Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **432** ex undis *O*: exeundis Q^1 (*corr.* Q^2) **433** uideatur *O*: uidetur *Q* | et *O*: non Q^1 (*corr.* Q^2) | condere *Q*: contendere *O* ‖ **435** *post 386 transposuit Langen (1876) 33 sq., praeeunte Bockemüller* | leuiter *O*: liuiter Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **436** at Q^2ξ : a Ω ‖ **437** aplustris *O*: amplustris *Q* (m *per comp.*) | fractis $A^2 φ^{-C}$: factas Ω | undis $φ^{-C}$: undas Ω ‖ **440** liquorem *Lachmann*: liquore Ω | obeunt *O*: obueunt *Q* ‖ **444** tempore *O*: tempora Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **445** labier N^2: lauier *O*: lauiger *Q* | ire *Q*: re *O* ‖ **446** ac uera *Is. Vossius, 'quidam codices' teste Creech, sed cf. Munronem*[4] *ad loc.*: aque *O*: atque *Q* ‖ **448** uti *x*: ut Ω ‖ **449** tum *O*: um Q^1 (ut Q^2) ‖ **452** duplices *Pius* (*in lemmate*): -is Ω | facies *O*: facias *Q* ‖ **453** suaui deuinxit O^2: sua uidet uinxit Ω ‖ **454** omne *O*: omni *Q*

tum uigilare tamen nobis et membra mouere
nostra uidemur, et in noctis caligine caeca
cernere censemus solem lumenque diurnum,
conclusoque loco caelum mare flumina montis
mutare et campos pedibus transire uidemur,
et sonitus audire, seuera silentia noctis
undique cum constent, et reddere dicta tacentes.
Cetera de genere hoc mirande multa uidemus,
quae uiolare fidem quasi sensibus omnia quaerunt,
nequiquam, quoniam pars horum maxima fallit
propter opinatus animi, quos addimus ipsi,
pro uisis ut sint quae non sunt sensibus uisa;
nam nihil aegrius est quam res secernere apertas
ab dubiis, animus quas ab se protinus addit.
    Denique nihil sciri si quis putat, id quoque nescit
an sciri possit, quoniam nihil scire fatetur.
hunc igitur contra mittam contendere causam,
qui capite ipse sua in statuit uestigia sese.
et tamen hoc quoque uti concedam scire, at id ipsum
quaeram, cum in rebus ueri nihil uiderit ante,
unde sciat quid sit scire et nescire uicissim,
notitiam ueri quae res falsique crearit,
et dubium certo quae res differre probarit.
Inuenies primis ab sensibus esse creatam
notitiem ueri neque sensus posse refelli.
nam maiore fide debet reperirier illud,
sponte sua ueris quod possit uincere falsa.

462 – hoc = 4, 590. 744. 832. 1170; 5, 37. 164. 845; 6, 244 ‖ **463** – fidem ~ 4, 505

455 tum *O* : tunc *Q* | et *O* : ad Q^1 (ac Q^2) ‖ **456** uidemur *B, Mar.* : uideatur Ω **459** campos *O* : campus *Q* ‖ **460** silentia *O* : silentio Q^1 (*corr.* Q^2) | noctis Q^2α*φ : montis Ω ‖ **462** mirande (*cf. 419*)] miracula *Munro*^{3} : miracli *Lachmann* : mirantes *Purmann* (*1853*) *676 sq.* ‖ **465** opinatus *O* : opinatos *Q* ‖ **468** addit *O* : abdit *Q* ‖ **470** quoniam *Q* : quo *O* ‖ **471** mittam *Mar.* : mituam Ω ‖ **472** sua *Lachmann* : suo Ω ‖ **474** ante *Q* : an *O* ‖ **475** sciat *Q* : sciant *O* | uicissim ξ : uicissem Ω ‖ **478** primis *O* : primus *Q* ‖ **479** notitiem *O* : notitiam *Q* | sensus *Mar.* (*cf. 495–497*) : sensu Ω ‖ **480** maiore ξ$^{-\mu}$α : malore *O* : maiora *Q*

quid maiore fide porro quam sensus haberi
debet? an ab sensu falso ratio orta ualebit
dicere eos contra, quae tota ab sensibus orta est?
qui nisi sunt ueri, ratio quoque falsa fit omnis.
an poterunt oculos aures reprehendere, an aures
tactus? an hunc porro tactum sapor arguet oris,
an confutabunt nares oculiue reuincent?
non, ut opinor, ita est. nam seorsum cuique potestas
diuisast, sua uis cuiquest, ideoque necesse est
et quod molle sit et gelidum feruensue seorsum
et seorsum uarios rerum sentire colores,
et quaecumque coloribus sint coniuncta uidere.
seorsus item sapor oris habet uim, seorsus odores
nascuntur, seorsum sonitus. ideoque necesse est
non possint alios alii conuincere sensus.
nec porro poterunt ipsi reprehendere sese,
aequa fides quoniam debebit semper haberi.
proinde quod in quoquest his uisum tempore, uerumst.
Et si non poterit ratio dissoluere causam,
cur ea quae fuerint iuxtim quadrata, procul sint
uisa rutunda, tamen praestat rationis egentem
reddere mendose causas utriusque figurae,
quam manibus manifesta suis emittere quoquam
et uiolare fidem primam et conuellere tota
fundamenta quibus nixatur uita salusque.
non modo enim ratio ruat omnis, uita quoque ipsa

484 quae – ~ 4, 521 ‖ **505** – fidem ~ 4, 463

482 maiore *O* : maiora Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **485** sunt *Q* : son *O* ‖ **486** poterunt $\alpha^{-A}\varphi$: poterit Ω ‖ **490** cuiquest *O* : quique est Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **491** molle sit et *O* : molles sit *Q* | seorsum *Bentley, Creech praeeunte Lambino* : uideri Ω (*cf. ad 493*) **493** sint *Q* : sinc *O* | uidere *Lachmann* (*cf.* uideri *in fine v. 491*) : necessest Ω (*ex fine v. 490*) ‖ **494** seorsus item *Q* : seorsum item *O* ‖ **495** nascuntur *ed. Veron.* : nascantur Ω : noscuntur *dubitanter Giussani in comm.* (noscantur *iam F*) **496** possint α^{-R} : possunt Ω ‖ **497** poterunt *O* : potest Q^1 (possunt Q^2) **498** aequa $\alpha\varphi^{-C}$: aeque Ω ‖ **500** poterit ξ : poteris Ω ‖ **501** iuxtim quadrata φ^{-f} (quadrata *iam* ξ) : iustim (iniustim Q^1, in *del.* Q^2) quadratam Ω ‖ **502** rationis O^2 : rationi O^1 : rationes *Q* | egentem ξ : egentim *O* : egenitim *Q*

concidat extemplo, nisi credere sensibus ausis
praecipitisque locos uitare et cetera quae sint
in genere hoc fugienda, sequi contraria quae sint.
illa tibi est igitur uerborum copia cassa
omnis quae contra sensus instructa paratast.
Denique ut in fabrica, si prauast regula prima,
normaque si fallax rectis regionibus exit,
et libella aliqua si ex parti claudicat hilum,
omnia mendose fieri atque obstipa necessust,
praua cubantia prona supina atque absona tecta,
iam ruere ut quaedam uideantur uelle, ruantque
prodita iudiciis fallacibus omnia primis,
sic igitur ratio tibi rerum praua necessest
falsaque sit, falsis quaecumque ab sensibus ortast.
    Nunc alii sensus quo pacto quisque suam rem
sentiat, haudquaquam ratio scruposa relicta est.
    Principio auditur sonus et uox omnis, in auris
insinuata suo pepulere ubi corpore sensum.
corpoream ⟨uocem⟩ quoque enim constare fatendumst
et sonitum, quoniam possunt inpellere sensus.
praeterea radit uox fauces saepe, facitque
asperiora foras gradiens arteria clamor.
quippe per angustum turba maiore coorta
ire foras ubi coeperunt primordia uocum,
scilicet expleta his quoque ianua raditur oris.

516 *Fest. p. 210, 16* ‖ **528 sq.** *Gell. 10, 26, 9. Non. p. 453, 7. Heir. flor. metr. p. 309*

521 quae – ~ 4, 484 ‖ **526** ~ 4, 540 ‖ **527** quoniam – ~ 1, 303 ‖ **530** turba – = 6, 465; ~ 6, 511

511 cassa Q^a : casa *O* : cassam Q^1 ‖ **514** si Q^2α*LoA*$_a$: sibi Ω | exit *O* : extit Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **515** si *om. Q* ‖ **516** necessu est *O* : necesse est *Q, Fest.* ‖ **517** praua *xs*^{2} : parua Ω ‖ **523** scruposa *O* : scrupo Q^1 (scrupore Q^2) ‖ **525** ubi *O* : tibi *Q* **526** corpoream αφ : corporea Ω | uocem *propter titulum* CORPOREAM ESSE UOCEM *addendum esse constat*; *post* corpoream *suppl. Lachmann* (*cf. 540*), *post* enim *iam* αφ, *vix ante* corpoream *inserendum est* ‖ **528** praeterea *O, grammatici* : propterea *Q* | radit] tradit *vel* tradidit *codd. Gellii* : pauit *codd. Nonii* **529** clamor] clauis *Heir.* ‖ **530** turba *O* : turbam *Q* (m *per comp.*) ‖ **532** expleta his *C. Müller* : expletis Ω : expleti *Cippellarius* | raditur *Q* : reditur *O*

haud igitur dubiumst quin uoces uerbaque constent
corporeis e principiis, ut laedere possint.
nec te fallit item quid corporis auferat et quid
detrahat ex hominum neruis ac uiribus ipsis
perpetuus sermo nigrai noctis ad umbram
aurorae perductus ab exoriente nitore,
praesertim si cum summost clamore profusus.
ergo corpoream uocem constare necessest,
541 multa loquens quoniam amittit de corpore partem.
551 Asperitas autem uocis fit ab asperitate
552 principiorum, et item leuor leuore creatur;
542 nec simili penetrant auris primordia forma,
cum tuba depresso grauiter sub murmure mugit
et reboat raucum regio cita barbara bombum,
et uolucres uiridis nocte oris ex Heliconis
cum liquidam tollunt lugubri uoce querelam.
    Hasce igitur penitus uoces cum corpore nostro
exprimimus rectoque foras emittimus ore,
mobilis articulat uerborum daedala lingua,
formaturaque labrorum pro parte figurat.
553 hoc ubi non longum spatiumst unde una profecta
perueniat uox quaeque, necessest uerba quoque ipsa
plane exaudiri discernique articulatim;
seruat enim formaturam seruatque figuram.
at si interpositum spatium sit longius aequo,

540 ~ 4, 526

537 nigrai Q^2ξ$^{\text{-}\mathcal{J}a}$: nigra Ω | ad *O* : ab Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **539** si *O* : sic Q^1 (*corr.* Q^2) | summost *O* : sumest Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **540** corpoream *O* : corporeum *Q* **551 sq.** *post 541 collocavit Lambinus*[3] ‖ **552** leuor *Cippellarius* : leuo Ω | leuore e^2f^2 : letiore Ω | creatur *O* : creator *Q* ‖ **543** sub murmure α : sub murmura *O* : sumurmura *Q* ‖ **544** reboat Q^2B : reuorat Ω | regio cita barbara *Lachmann* : retro cita barbara Ω : retro caua bucina *C. Müller coll. Ov. met. 1, 335* **545** uolucres uiridis nocte oris *Deufert* (uolucres uiridis noctu nemore *iam C. Müller, et antea* uolucres *Diels*, uiridis *Maass* [*1896*] *392,* nocte oris *Bernays*) : ualidis nete (necti O^1) tortis Ω : cycni tortis conuallibus *Lachmann* : silua uiridis nocti (*malim* noctu) Musae *Büchner* (*1956*) *215–217* ‖ **548** emittimus *O* : mittimus *Q* ‖ **549** uerborum C^2 : neruorum Ω ‖ **550** formaturaque *O* : formatus atque *Q* ‖ **553** ubi *O* : tibi *Q* | una *Bentley* : illa Ω

aera per multum confundi uerba necessest
et conturbari uocem, dum transuolat auras.
ergo fit, sonitum ut possis sentire neque illam
internoscere, uerborum sententia quae sit:
usque adeo confusa uenit uox inque pedita.
Praeterea uerbum saepe unum perciet auris
omnibus in populo, missum praeconis ab ore.
in multas igitur uoces uox una repente
diffugit, in priuas quoniam se diuidit auris,
obsignans formam uerbi clarumque sonorem.
at quae pars uocum non auris accidit ipsas,
praeterlata perit frustra diffusa per auras;
pars solidis adlisa locis reiecta sonorem
reddit et interdum frustratur imagine uerbi.
Quae bene cum uideas, rationem reddere possis
tute tibi atque aliis, quo pacto per loca sola
saxa paris formas uerborum ex ordine reddant,
palantis comites cum montis inter opacos
quaerimus et magna dispersos uoce ciemus.
sex etiam aut septem loca uidi reddere uoces,
unam cum iaceres: ita colles collibus ipsi
uerba repulsantes iterabant docta referri.
haec loca capripedes Satyros Nymphasque tenere
finitimi fingunt, et Faunos esse locuntur,
quorum montiuago strepitu ludoque iocanti
adfirmant uolgo taciturna silentia rumpi,
chordarumque sonos fieri dulcisque querelas,

561 *Non. p. 173, 12*

561 sit *O, Non.* : fit *Q* ‖ **565** multas *O* : multis *Q* ‖ **567** uerbi *Lachmann* : uerbis Ω, *quo servato versum 567 post 550 collocavit C. Müller* ‖ **568** accidit *Lambinus* : incidit Ω ‖ **570** locis $Q^2\alpha^*$: lopis Ω ‖ **576** magna $Q^2\alpha^{-A}LA_a\varphi^*$: magnas *O* : magnus Q^1 | dispersos *O* : dispersus Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **577** uidi reddere LA_ao : uidere odore Ω ‖ **579** iterabant docta referri *Lachmann* : iterabant dicta referri Ω : properabant dicta referre *Watt* (*1990*) *123* (iterabant dicta referre *iam Mar.**) : iterabant dicta disertim *C. Müller* ‖ **581** finitimi *O* : finitime *Q* | Faunos $\alpha Lx\varphi$: faunes Ω ‖ **582** montiuago *Deufert* (*2010*) *67–69* : noctiuago Ω | iocanti O^2 : locanti Ω ‖ **583** adfirmant *Q* : afirmant *O* ‖ **584** sonos *O* : sonus *Q*

tibia quas fundit digitis pulsata canentum,
et genus agricolum late sentiscere, quom Pan
pinea semiferi capitis uelamina quassans
unco saepe labro calamos percurrit hiantis,
fistula siluestrem ne cesset fundere musam.
cetera de genere hoc monstra ac portenta locuntur,
ne loca deserta ab diuis quoque forte putentur
sola tenere. ideo iactant miracula dictis,
aut aliqua ratione alia ducuntur, ut omne
humanum genus est auidum nimis auricularum.
    Quod superest, non est mirandum qua ratione,
per loca quae nequeunt oculi res cernere apertas,
haec loca per uoces ueniant aurisque lacessant.
conloquium clausis foribus quoque saepe uidemus;
nimirum quia uox per flexa foramina rerum
incolumis transire potest, simulacra renutant;
perscinduntur enim, nisi recta foramina tranant,
qualia sunt uitri, species qua trauolat omnis.
Praeterea partis in cunctas diuiditur uox,
ex aliis aliae quoniam gignuntur, ubi una
dissiluit semel in multas exorta, quasi ignis
saepe solet scintilla suos se spargere in ignis.
ergo replentur loca uocibus abdita retro,
omnia quae circum feriunt, sonituque cientur.
at simulacra uiis derectis omnia tendunt
ut sunt missa semel; quapropter cernere nemo

585 = 5, 1385 ‖ **588** ~ 5, 1407 ‖ **590** ~ 5, 845; *cf. ad* 4, 462 ‖ **595** non – = 5, 590

587 semiferi *O* : semi fieri *Q* | uelamina ξ : ullamina Ω ‖ **590** cetera φ : petere Ω | monstra *Q* : menstra *O* ‖ **594** auricularum] miraclorum *Bentley* : auscultare *Merrill* (*1916*) *57* ‖ **598** *suspectum habuit Lambinus*^{3} | conloquium] *fort.* quod fieri | uidemus] ubi demus *Lachmann*, *qui 597 post* lacessant *virgulam posuit*; *malim* ubi habemus ‖ **599** uox *O* : nox *Q* ‖ **600** renutant *R*φ : renuntant *O* : rerumtant *Q* (m *per comp.*) ‖ **602** uitri μ : uitrei *O* : uitre Q^1 (i *super* e *scr.* Q^2) | species *O* : speciis Q^1 (*corr.* Q^2) | qua tra(ns)uolat Ω, *scil.* res (*cf.* rerum *599 et 6, 349*) : quae transuolat *Mar.** ‖ **603** cunctas Q^2αφ : cuncta Ω ‖ **604** ubi una Q^2 : ubina Ω ‖ **605** dissiluit *O* : dissuluit *Q* ‖ **606** se spargere *O* : respargere *Q* **608** feriunt *Lachmann* : fuerunt Ω ‖ **609** uiis O^D : uis Ω | tendunt *O* : tendant *Q*

saepta supra potis est, at uoces accipere extra.
et tamen ipsa quoque haec, dum transit clausa ⟨domorum⟩,
uox optunditur atque auris confusa penetrat,
et sonitum potius quam uerba audire uidemur.
    Nec, qui sentimus sucum, lingua atque palatum
plusculum habent in se rationis plus operaeue.
principio sucum sentimus in ore, cibum cum
mandendo exprimimus, ceu plenam spongiam aquai
siquis forte manu premere ac siccare coepit.
inde quod exprimimus per caulas omne palati
diditur et rarae per flexa foramina linguae.
hoc ubi leuia sunt manantis corpora suci,
suauiter attingunt et suauiter omnia tractant
umida linguai circum sudantia templa;
at contra pungunt sensum lacerantque coorta,
quanto quaeque magis sunt asperitate repleta.
deinde uoluptas est e suco fine palati;
cum uero deorsum per fauces praecipitauit,
nulla uoluptas est, dum diditur omnis in artus.
nec refert quicquam quo uictu corpus alatur,
dummodo quod capias concoctum didere possis
artubus et stomachi ualidum seruare tenorem.
    Nunc aliis alius qui sit cibus aptus et almus,
expediam, quareue, aliis quod triste et amarumst,
hoc tamen esse aliis possit perdulce uideri;

611 saepta *Wakefield coll. 1, 354. 4, 699* : saepe Ω ‖ **612** domorum *add. Cippellarius* (*cf. 1, 354*) ‖ **615** nec *Mar.* : hoc Ω ‖ **616** plus operaeue *Lachmann* : plus opere Ω : plusue operai *Goebel* (*1857*) *30* (plus operai *iam* α^{-R}) ‖ **618** aquai αφ : aqua Ω ‖ **619** ac sic(c)are] exsiccareque *Avancius* ‖ **621** rare *O* : raro *Q* | perflexa $A_{a}o$ (*cf. 599*) : perplexa Ω ‖ **622** manantis $\alpha^{-A}e$: manantes Ω **623** suauiter a. *Q* : suauter a. *O* ‖ **624** umida linguai φ : umidai lingua Ω **631** possis *R*φ : posses Ω ‖ **632** ualidum *A* (*cf. Ser. med. 302* huius [*scil.* stomachi] enim ualidus firmat tenor omnia membra) : umidum Ω : umidulum *Lachmann* : humectum *Pont.* ‖ **633** cibus aptus et almus *Deufert* (cibus unicus aptus *iam Lachmann,* cibu' suauis et almus *Munro*) : cibus ut uideamus Ω : uitae cibus aptus *Christ* (*1855*) *22* : cibus admoderatus *Bruno* (*1872*) *7* : *fort.* cibus ut fuat almus (*vel* aptus)

tantaque in his rebus distantia differitasque est,
ut quod ali cibus est aliis fuat acre uenenum.
†est itaque ut† serpens, hominis quae tacta saliuis
disperit ac sese mandendo conficit ipsa.
praeterea nobis ueratrum est acre uenenum,
at capris adipes et cocturnicibus auget.
Id quibus ut fiat rebus cognoscere possis,
principio meminisse decet quae diximus ante,
semina multimodis in rebus mixta teneri.
porro omnes quaecumque cibum capiunt animantes,
ut sunt dissimiles extrinsecus et generatim
extima membrorum circumcaesura coercet,
proinde et seminibus constant uariante figura.
semina cum porro distent, differre necessest
interualla uiasque, foramina quae perhibemus,
omnibus in membris et in ore ipsoque palato:
esse minora igitur quaedam maioraque debent,
esse triquetra aliis, ⟨aliis⟩ quadrata necessest,
multa rutunda, modis multis multangula quaedam.
namque figurarum ratio ut motusque reposcunt,
proinde foraminibus debent differre figurae,
et uariare uiae proinde ac textura coercet.
hoc ubi quod suaue est aliis aliis fit amarum,
illi, cui suaue est, leuissima corpora debent

636 *Non. p. 95, 29* ‖ **641** *Ecl. Sang. 112* (*p. 11*) ‖ **647** *Cf. ad 3, 219*

647 – circumcaesura = 3, 219 ‖ **649** = 2, 725

636 in *Non.* : *om.* Ω | est *om. Non.* ‖ **637** quod ali f^{2}, *item Lachmann, qui contulit 6, 1227* : quod aliis *O* : quod alius *Q* : qui aliis *Mar.** | fuat O^{D} : fiat *Q* *ante* **638** *lacunam suspicatus est Zwierlein; fort. aliquid excidit inter* est itaque *et* ut | est itaque ut] *fort.* testis adest : dedicat ut *Bernays* : est aliquae ut *Lachmann* : est in aquis *Watt* (*1989*) *234 sq.* : dira uelut *C. Müller* : saepe etenim *Lambinus* | quae tacta] quae est tacta *C. Müller* : contacta *A, Lambinus* **641** cocturnicibus O^{1} : quod turnicibus *Q* (*quare* quocturnicibus *Diels* [*1922*] *52; cf. etiam ThLL IV 1093, 69–72*) : coturnicibus O^{2}, *Ecl. Sang.* ‖ **642** id quibus ut] ut quibus id $Lambinus^{2}$ ‖ **648** et] ex *I* | constant] distant $Lambinus^{3}$ | uariante *Weil* (*1848*) *691 sq.* : uariantque Ω ‖ **653** aliis *alterum add.* $\alpha^{*-B}\varphi$ ‖ **655** ut *om.* *Q* ‖ **659** corpora $\mu^{-Ja}Fe^{1}$: corpore Ω

contractabiliter caulas intrare palati,
at contra quibus est eadem res intus acerba,
aspera nimirum penetrant hamataque fauces.
Nunc facile est ex his rebus cognoscere quaeque.
quippe ubi cui febris bili superante coorta est
aut alia ratione aliquast uis excita morbi,
perturbatur ibi iam totum corpus, et omnes
commutantur ibi positurae principiorum;
ut prius ad sensum quae corpora conueniebant
nunc non conueniant, et cetera sint magis apta,
quae penetrata queunt sensum progignere acerbum.
utraque enim sunt in mellis commixta sapore;
id quod iam supera tibi saepe ostendimus ante.
Nunc age, quo pacto naris adiectus odoris
tangat agam. primum res multas esse necessest
unde fluens uoluat uarius se fluctus odorum,
et fluere et mitti uolgo spargique putandumst;
uerum aliis alius magis est animantibus aptus
dissimilis propter formas. ideoque per auras
mellis apes quamuis longe ducuntur odore,
uolturiique cadaueribus; tum fissa ferarum
ungula quo tulerit gressum promissa canum uis
ducit, et humanum longe praesentit odorem
Romulidarum arcis seruator, candidus anser.
sic aliis alius nidor datus ad sua quemque
pabula ducit et a taetro resilire ueneno
cogit, eoque modo seruantur saecla ferarum.

667 ~ 2, 947; 4, 943 ‖ **672** = 1, 429. 531 ‖ **677** ~ 6, 773 ‖ **678** – formas ~ 5, 443

660 caulas $Q^2\xi^{-\mathfrak{J}a}$: caudas Ω ‖ **662** aspera nimirum *R*φ : asper animorum Ω **663** facile *O* : facilis *Q* ‖ **668** ut *Lachmann* : fit Ω | sensum] sensum ut φ ‖ *post* **670** *lac. ind. Bernays* ‖ **671 sq.** *damn. G. Müller* (*1959b*) *82* (*672 iam Brieger* [*1874*] *436–438*), *post 662 collocavit Lachmann, loco tradito defenderunt Munro*[4] *in notis posterioribus et Giussani* ‖ **675** uoluat *O* : soluat *Q* ‖ **677** magis est $\alpha^{-B}\varphi$: et magis est *O* : est magis et *Q* ‖ **678** dissimilis propter] propter dissimilis *Diels in app. coll. 5, 443. 6, 775. 990* ‖ **680** uulturiique $\alpha^{-R}f^2$: uolturique Ω ‖ **681** tulerit] tetulit *Lachmann in comm., fort. recte* (*cf. 6, 672*) ‖ **685** resilire *O* : resilere *Q*

Hic odor ipse igitur, naris quicumque lacessit,
est alio ut possit permitti longius alter;
sed tamen haud quisquam tam longe fertur eorum
quam sonitus, quam uox, mitto iam dicere quam res
quae feriunt oculorum acies uisumque lacessunt.
errabundus enim tarde uenit, ac perit ante
paulatim facilis distractus in aeris auras;
ex alto primum quia uix emittitur ex re:
nam penitus fluere atque recedere rebus odores
significat quod fracta magis redolere uidentur
omnia, quod contrita, quod igni conlabefacta.
deinde uidere licet maioribus esse creatum
principiis quam uox, quoniam per saxea saepta
non penetrat, qua uox uolgo sonitusque feruntur.
quare etiam quod olet non tam facile esse uidebis
inuestigare in qua sit regione locatum.
refrigescit enim cunctando plaga per auras
nec calida ad sensum decurrit nuntia rerum.
errant saepe canes itaque et uestigia quaerunt.
Nec tamen hoc solis in odoribus atque saporum
in generest, sed item species rerum atque colores
non ita conueniunt ad sensus omnibus omnes,
ut non sint aliis quaedam magis acria uisu.
quin etiam gallum, noctem explaudentibus alis
auroram clara consuetum uoce uocare,
noenu queunt rabidi contra constare leones
inque tueri: ita continuo meminere fugai,
nimirum quia sunt gallorum in corpore quaedam
semina, quae cum sunt oculis inmissa leonum,
pupillas interfodiunt acremque dolorem
praebent, ut nequeant contra durare feroces;

691 ~ 4, 217

692 ac] *fort.* aut ‖ **696** redolere O^2 : redolore Ω ‖ **698** maioribus *Q* : maloribus *O* | creatum *Mar.** : creatam Ω ‖ **704** decurrit D^2 : decurrunt Ω (*sequitur* nuntia) ‖ **706** saporum *Q* : soporum *O* ‖ **710** quin O^2 *in ras.* : qur *Q* | explaudentibus] *litt.* au *scr.* O^2 *in ras.* : explendentibus *Q* ‖ **712** rabidi A^2 : rapidi Ω ‖ **713** fugai Q^2ξ-μα : fuga Ω

cum tamen haec nostras acies nihil laedere possint,
aut quia non penetrant, aut quod penetrantibus illis
exitus ex oculis liber datur, in remorando
laedere ne possint ex ulla lumina parte.
  Nunc age, quae moueant animum res accipe, et unde
quae ueniunt ueniant in mentem percipe paucis.
principio hoc dico, rerum simulacra uagari
multa modis multis in cunctas undique partis
tenuia, quae facile inter se iunguntur in auris,
obuia cum ueniunt, ut aranea bratteaque auri.
quippe etenim multo magis haec sunt tenuia textu
quam quae percipiunt oculos uisumque lacessunt,
corporis haec quoniam penetrant per rara cientque
tenuem animi naturam intus sensumque lacessunt.
Centauros itaque et Scyllarum membra uidemus
Cerbereasque canum facies simulacraque eorum
quorum morte obita tellus amplectitur ossa;
omne genus quoniam passim simulacra feruntur,
partim sponte sua quae fiunt aere in ipso,
partim quae uariis ab rebus cumque recedunt,
et quae confiunt ex horum facta figuris.
nam certe ex uiuo Centauri non fit imago,
nulla fuit quoniam talis natura animantis;
uerum ubi equi atque hominis casu conuenit imago,
haerescit facile extemplo, quod diximus ante,
propter subtilem naturam et tenuia texta.
cetera de genere hoc eadem ratione creantur.
Quae cum mobiliter summa leuitate feruntur,

724 sq. rerum – multis = 4, 127. 128 ‖ **725** = 4, 165; *cf. ad* 1, 341 ‖ **729** oculos – = 4, 217 ‖ **734** ~ 1, 135 ‖ **744** *Cf. ad* 4, 462 ‖ **745** summa – ~ 4, 195

719 illis Q^2*αο* : ilus Ω ‖ **721** ne *O* : non *Q* | ulla *corr. ex* uilla *in O et Q* **723** ueniunt ueniant *O* : ueniunt ueniunt *Q* ‖ **727** bratteaque *O* : bratieaque *Q* **728** multo *om. Q* ‖ **730** rara *Mar.* : ara Ω ‖ **733** facies *O* : eacies Q^1 (*corr.* Q^2) **735** omne genus *Mar.* : omnigenus Ω ‖ **736** fiunt A^2 : flunt O^1 : fluunt O^2Q **740** animantis *Gifanius* (*cf. 2, 938, 1, 194. 1038*) : anima Ω ‖ **741** atque hominis casu] casu atque hominis *Lachmann, ut vitaretur synaloepha vocis iambicae* equi *inusitata* | hominis Q^2αφ : homines Ω ‖ **743** tenuia O^2 : tenua Ω

ut prius ostendi, facile uno commouet ictu
quaelibet una animum nobis subtilis imago;
tenuis enim mens est et mire mobilis ipsa.
  Haec fieri ut memoro, facile hinc cognoscere possis.
quatenus hoc simile est illi, quod mente uidemus
atque oculis, simili fieri ratione necesse est.
nunc igitur quoniam docui me forte leonem
cernere per simulacra, oculos quaecumque lacessunt,
scire licet mentem simili ratione moueri
per simulacra leonum ⟨et⟩ cetera quae uidet aeque
nec minus atque oculi, nisi quod mage tenuia cernit.
Nec ratione alia, cum somnus membra profudit,
mens animi uigilat, nisi quod simulacra lacessunt
haec eadem nostros animos quae cum uigilamus,
usque adeo, certe ut uideamur cernere eum quem
relicta uita iam mors et terra potitast.
hoc ideo fieri cogit natura, quod omnes
corporis offecti sensus per membra quiescunt
nec possunt falsum ueris conuincere rebus.
praeterea meminisse iacet languetque sopore
nec dissentit eum mortis letique potitum
iam pridem, quem mens uiuom se cernere credit.
Quod superest, non est mirum simulacra moueri
bracchiaque in numerum iactare et cetera membra.
nam fit ut in somnis facere hoc uideatur imago.
quippe ubi prima perit alioque est altera nata
inde statu, prior hic gestum mutasse uidetur.
scilicet id fieri celeri ratione putandumst:

771 sq. = 4, 800. 801 ‖ **773** ~ 2, 809 | fieri – ~ 3, 182

752 quoniam docui *Lambinus*[2] (*cf. 3, 203. 434. 1, 265. 4, 26 al.*) : docui quoniam Ω | leonem *z* : leonum Ω ‖ **753** quaecumque *O* : cumque *Q* ‖ **754** simili *O* : simul *Q* ‖ **755** et *add. Mar.** ‖ **756** atque oculi ξ : oculi atque Ω ‖ **758** lacessunt *O* : cessunt *Q* ‖ **760** quem φ : que Ω ‖ **761** relicta *Is. Vossius* (*de prima syllaba producta cf.* rēliquiarum *1, 1109 et* rēliquias *3, 656. 6, 825, item* rēligio *et* rēlicuus. *Vide prolegomena mea p. 228 sq.*) : reddita Ω : relictum a *Sier coll. 5, 63* : reddita pro *Lachmann, haud bene* ‖ **765** praeterea *O* : propterea *Q* ‖ **766** letique α*φ : litique Ω ‖ **772** mutasse *O* : ut esse *Q*

tanta est mobilitas et rerum copia tanta
tantaque sensibili quouis est tempore in uno
copia particularum, ut possit suppeditare.
Multaque in his rebus quaeruntur, multaque nobis
clarandumst, plane si res exponere auemus.
quaeritur in primis quare, quod cuique libido
uenerit, extemplo mens cogitet eius id ipsum.
anne uoluntatem nostram simulacra tuentur,
et simul ac uolumus nobis occurrit imago?
si mare, si terram cordist, si denique caelum,
conuentus hominum, pompam, conuiuia, pugnas:
omnia sub uerbone creat natura paratque?
cum praesertim aliis eadem in regione locoque
longe dissimilis animus res cogitet omnis.
{quid porro, in numerum procedere cum simulacra
cernimus in somnis et mollia membra mouere,
mollia mobiliter cum alternis bracchia mittunt
et repetunt oculis gestum pede conuenienti?
scilicet arte madent simulacra et docta uagantur,
nocturno facere ut possint in tempore ludos.}
an magis illud erit uerum? quia tempore in uno,
quod sentimus, id est, cum uox emittitur una,
tempora multa latent, ratio quae comperit esse,
propterea fit uti quouis in tempore quaeque
praesto sint simulacra locis in quisque parata.
{tantast mobilitas et rerum copia tanta;
hoc ubi prima perit alioque est altera nata
inde statu, prior hic gestum mutasse uidetur.}

774 = 4, 799 ‖ **789** ~ 4, 980 ‖ **799** = 4, 774 ‖ **800 sq.** = 4, 771. 772

774 rerum] earum *Deufert* (*1996*) *281*[982] ‖ **783** terram cordist] terrast cordi *Pont.* ‖ **787** animus *O* : ianimus *Q* ‖ **788–793** *damn. Deufert* (*1996*) *282 sqq.* **791** oculis] docili *Watt* (*1990*) *123* : nobis *Butterfield* (*2008e*) *106* : modulis *Olszaniec* (*2012*) *136* : ollis *Creech in notis* (manibus *iam Lambinus*) ‖ **793** ludos *O* : lodus *Q* ‖ **795** quod sentimus *Weil* (*1848*) *692* : consentimus Ω : cum sentimus *Naugerius* ‖ **798** sint φ : sin *Q* : in *O* | locis $φ^{-C}$: locos Ω ‖ **799–801** *del. Lachmann* (*800.801 iam Lambinus*) ‖ **799** tanta est φ : tanta Ω | et φ : stet Ω | rerum] eorum *Lambinus*

Et quia tenuia sunt, nisi quae contendit, acute
cernere non potis est animus; proinde omnia quae sunt
praeterea pereunt, nisi queis sese ipse parauit.
ipse parat sese porro speratque futurum
ut uideat quod consequitur rem quamque: fit ergo.
nonne uides oculos etiam, cum tenuia quae sunt
{praeterea pereunt nisi quae ex se ipse parauit}
cernere coeperunt, contendere se atque parare,
nec sine eo fieri posse ut cernamus acute?
et tamen in rebus quoque apertis noscere possis,
si non aduertas animum, proinde esse quasi omni
tempore semotum fuerit longeque remotum.
cur igitur mirumst, animus si cetera perdit
praeterquam quibus est in rebus deditus ipse?
Deinde adopinamur de signis maxima paruis
ac nos in fraudem induimus frustraminis ipsi.
Fit quoque ut interdum non suppeditetur imago
eiusdem generis, sed femina quae fuit ante,
in manibus uir uti factus uideatur adesse,
821 aut alia ex alia facies aetasque sequatur.
826 quod ne miremur sopor atque obliuia curant.
822 Illud in his uitium uehementer rebus necessest
effugere, errorem uitareque praemetuenter,
lumina ne facias oculorum clara creata,

804 = 4, 808 ‖ **808** = 4, 808 ‖ **822** *Cf. ad* 1, 80

802 quae] se *Lambinus coll. 809* ‖ **804** nisi queis sese *Purmann* (*1849*) *48* (sese *iam A*) : nisi qu(a)e ex se Ω : nisi si ad quae se *Brieger* : *possis* ad quae nisi se **805** futurum Be^1f^1 : futuram Ω ‖ **808** *del. Mar.* ‖ **810** eo fieri *O* : ofieri *Q* **811** noscere ξ : nocere Ω ‖ **814** animus *O* : animusque *Q* ‖ **815** praeterquam *Avancius* : praeterea quam Ω ‖ **817** frustraminis ipsi *O* : frustraminipsis *Q* **818** non α^{-A} : nos Ω ‖ **820** uir uti *Q post ras.*, φ : uirtuti Ω ‖ **826** *post 821 collocavit* Q^2 ‖ **822** in his *O* : initis *Q* | uitium uementer rebu' necessest *Lachmann* : rebus uitium uehementer inesse Ω : r. u. u. auemus *Bernays* : r. u. u. auessis *Munro* | *post* **822** *lac. sign. Ernout, haud bene* ‖ **823** effugere] te effugere *Bernays* (te fugere *mavult Bailey*) | errorem uitareque Q^2 : errore multareque Ω : *vix* erroris uitareque | praemetuenter *Q* : praemetuentur *O* ‖ **824** creata *O* : creta *Q*

prospicere ut possemus, et ut proferre queamus
827 proceros passus, ideo fastigia posse
surarum ac feminum pedibus fundata plicari,
bracchia tum porro ualidis ex apta lacertis
esse manusque datas utraque ⟨ex⟩ parte ministras,
ut facere ad uitam possemus quae foret usus.
cetera de genere hoc inter quaecumque pretantur,
omnia peruersa praepostera sunt ratione,
nihil ideo quoniam natumst in corpore ut uti
possemus, sed quod natumst id procreat usum.
nec fuit ante uidere oculorum lumina nata,
nec dictis orare prius quam lingua creatast,
sed potius longe linguae praecessit origo
sermonem, multoque creatae sunt prius aures
quam sonus est auditus, et omnia denique membra
ante fuere, ut opinor, eorum quam foret usus;
haud igitur potuere utendi crescere causa.
at contra conferre manu certamina pugnae
et lacerare artus foedareque membra cruore
ante fuit multo quam lucida tela uolarent,
et uolnus uitare prius natura coegit
quam daret obiectum parmai laeua per artem.
scilicet et fessum corpus mandare quieti
multo antiquius est quam lecti mollia strata,
et sedare sitim prius est quam pocula natum.
haec igitur possunt utendi cognita causa
credier, ex usu quae sunt uitaque reperta.
illa quidem seorsum sunt omnia, quae prius ipsa
nata dedere suae post notitiam utilitatis.

832 *Cf. ad* 4, 462 ‖ **850** – sitim= 5, 945

825 possemus *Lachmann coll. 831. 835* : possimus Ω | queamus *Lachmann* : uia Ω : uicissim *Postgate* (*1895*) *139 sq.* ‖ **827** passus *O* : passius *Q* ‖ **829** brachia ξ : bacchia Ω ‖ **830** ex *add. Cippellarius* (*cf. 5, 511*), e *iam Pont.*^{L} ‖ **831** foret usus *O* : forenses *Q* (u *super* e^{2} *scr.* Q^{a}) ‖ **832** pretantur *O* : pręcantur *Q* ‖ **834** ideo *O* : ibeo *Q* ‖ **836** nata] natum Q^{2}, *quod probavit Lachmann coll. 4, 850* **843** conferre O^{D} : conserre Ω ‖ **844** foedareque O^{2} : foedereque O^{1} : foedare *Q* **845** ante *O* : ant *Q* ‖ **847** parmai *Q ex ras.*, αLA_{a}xφ : parmat Ω

quo genere in primis sensus et membra uidemus;
quare etiam atque etiam procul est ut credere possis
utilitatis ob officium potuisse creari.
    Illud item non est mirandum, corporis ipsa
quod natura cibum quaerit cuiusque animantis.
quippe etenim fluere atque recedere corpora rebus
multa modis multis docui, sed plurima debent
862 ex animalibus; ⟨quae⟩ quia sunt exercita motu,
864 multa per os exhalantur, cum languida anhelant,
863 multaque per sudorem ex alto pressa feruntur.
his igitur rebus rarescit corpus et omnis
subruitur natura; dolor quam consequitur rem.
propterea capitur cibus ut suffulciat artus
et recreet uires interdatus atque patentem
per membra ac uenas ut amorem opturet edendi.
umor item discedit in omnia quae loca cumque
poscunt umorem; glomerataque multa uaporis
corpora, quae stomacho praebent incendia nostro,
dissupat adueniens liquor ac restinguit ut ignem,
urere ne possit calor amplius aridus artus.
sic igitur tibi anhela sitis de corpore toto
abluitur, sic expletur ieiuna cupido.
    Nunc qui fiat uti passus proferre queamus,
cum uolumus, quareue datum sit membra mouere,
et quae res tantum hoc oneris protrudere nostri
corporis insuerit, dicam: tu percipe dicta.

858 – mirandum = 5, 590 ‖ **860** fluere – = 2, 1128 ‖ **861** *Cf. ad* 1, 341 ‖ **880** tu – ~ 3, 135

856 procul ξ : pocul Ω | credere *O* : crede *Q* ‖ **862** quae quia *Lachmann* (his quae *iam Mar.*) : quia Ω : haec quia *Wakefield* : et quia *iam* α ‖ **864** *ante 863 collocavit Lachmann; ordinem traditum defendebat Munro, qui post 863 et 864 leviter distinxit, ut 865* his igitur rebus *inciperet apodosis* | exhalantur *O* : exaltantur *Q* ‖ **866** consequitur *O* : consequit *Q* ‖ **869** opturet O^1 (obd- O^D) : opturre *Q* (ur *per comp.*) ‖ **873** ut *O* : in *Q* ‖ **875** toto *Deufert* : nostro Ω (*ex fine versus 872 iteratum*) ‖ **876** ieiuna L^2A_aμφ* (*et fort.* Q^2) : ieluna *O* : teluna Q^1 **877** fiat *Q ex ras.*, αφ : flat Ω | queamus $ξ^{-μ}$α : quemus *O* : quiemus *Q* **878** quareue *Merrill* (*1916*) *67* : uareque Ω : uarieque *ed. Brix.* : ‖ **879** oneris O^2 : onoris O^1 : honoris *Q* ‖ **880** insuerit *O* : in sua erit *Q*

dico animo nostro primum simulacra meandi
accidere atque animum pulsare, ut diximus ante.
inde uoluntas fit; neque enim facere incipit ullam
rem quisquam, ⟨quam⟩ mens prouidit quid uelit ante.
{id quod prouidet, illius rei constat imago.}
ergo animus cum sese ita commouet ut uelit ire
inque gredi, ferit extemplo quae in corpore toto
per membra atque artus animai dissita uis est;
et facilest factu, quoniam coniuncta tenetur.
inde ea proporro corpus ferit, atque ita tota
paulatim moles protruditur atque mouetur.
praeterea tum rarescit quoque corpus, et aer
(scilicet ut debet qui semper mobilis extat)
per patefacta uenit penetratque foramina largus
et dispargitur ad partis ita quasque minutas
corporis. his igitur rebus fit utrimque duabus,
corpus ut ac nauis remis uentoque feratur.
Nec tamen illud in his rebus mirabile constat,
tantula quod tantum corpus corpuscula possunt
contorquere et onus totum conuertere nostrum.
quippe etenim uentus subtili corpore tenuis
trudit agens magnam magno molimine nauem,
et manus una regit quantouis impete euntem,
atque gubernaclum contorquet quolibet unum;
multaque per trocleas et tympana pondere magno
commouet atque leui sustollit machina nisu.

898 ~ 5, 666; *cf. ad* 1, 80

884 quisquam quam mens *R, ed. Brix.* : quisquam mens *Q* : quisquamens *O* : quisquam mens quam α^{*-R} : quisquam nisi mens *Avancius* ‖ **885** *damn. Pont.* (*'non versus, sed capitis titulus'*) | constat *F* : constare Ω ‖ **886** ergo O^D : ego Ω | uelit *O* : uelli Q^1 (uellit Q^2) ‖ **888** animai $\xi^{-\mu}A^2$: anima Ω ‖ **889** factu $Q^2\varphi$: factum Ω ‖ **890** ferit *Mar.* : perit Ω ‖ **896** his *Faber* (*in emendationibus p. 355*), *cf. 1, 449* : hic Ω ‖ **897** corpus *R, ed. Brix.* : corporis Ω (*ex versu praeeunte*) : aeque id *Bernays, sed cf. ThLL II 1083, 63 sqq., ubi deest locus Lucretianus* | remis *Gassendus* (*1658*) *506* : uelis Ω ‖ **899** tantula $Q^2\xi$: tantuia Ω ‖ **905** pondere magno] pondera magna *Lachmann* ‖ **906** leui *O* : teui *Q*

Nunc quibus ille modis somnus per membra quietem
inriget atque animi curas e pectore soluat,
suauidicis potius quam multis uersibus edam;
paruus ut est cycni melior canor, ille gruum quam
clamor in aetheriis dispersus nubibus austri.
tu mihi da tenuis aures animumque sagacem,
ne fieri negites quae dicam posse retroque
uera repulsanti discedas pectore dicta,
tutemet in culpa cum sis neque cernere possis.
Principio somnus fit ubi est distracta per artus
uis animae partimque foras eiecta recessit
et partim contrusa magis concessit in altum;
dissoluuntur enim tum demum membra fluuntque.
nam dubium non est, animai quin opera sit
sensus hic in nobis; quem cum sopor inpedit esse,
tum nobis animam perturbatam esse putandumst
eiectamque foras – non omnem: namque iaceret
aeterno corpus perfusum frigore leti.
quippe ubi nulla latens animai pars remaneret
in membris, cinere ut multa latet obrutus ignis,
unde reconflari sensus per membra repente
posset, ut ex igni caeco consurgere flamma?
Sed quibus haec rebus nouitas confiat, et unde
perturbari anima et corpus languescere possit,
expediam: tu fac ne uentis uerba profundam.
Principio externa corpus de parte necessum est,
aeriis quoniam uicinum tangitur auris,
tundier atque eius crebro pulsarier ictu;

907 sq. – inriget *Macr. Sat. 6, 1, 44* ‖ **912** *Schol. Verg. Veron. georg. 3, 3* uacuas aures animumque sagacem

907 – modis ~ 5, 67. 73. 416 ‖ **909–911** = 4, 180–182

907 modis *Macr.* : modi Ω | per *O, Macr.* : ter Q^1 (*corr.* Q^2) | quietem *Macr.* : quiete Ω ‖ **908** inriget *O* : inrigit Q^1 (*corr.* Q^2) : inrigat *Macr.* ‖ **909** suauidicis Q^2ξ : sua ut dicis Ω ‖ **912** tenuis] uacuas *Schol. Verg.* ‖ **920** animai $ξ^{-μ}$α* : anima Ω ‖ **925** animai $ξ^{-Ja}$: anima Ω ‖ **928** posset *Lachmann* : possit Ω ‖ **929** confiat *Pont.* : conflat Ω ‖ **933** aeriis] *fort.* aeris id

propter eaque fere res omnes aut corio sunt
aut etiam conchis aut callo aut cortice tectae.
interiorem etiam partem spirantibus aer
uerberat hic idem, cum ducitur atque reflatur.
quare utrimque secus cum corpus uapulet, et cum
perueniant plagae per parua foramina nobis
corporis ad primas partis elementaque prima,
fit quasi paulatim nobis per membra ruina.
conturbantur enim positurae principiorum
corporis atque animi. fit uti pars inde animai
eiciatur, et introrsum pars abdita cedat,
pars etiam distracta per artus non queat esse
coniuncta inter se neque motu mutua fungi;
inter enim saepit coetus natura uiasque;
ergo sensus abit mutatis motibus alte.
et quoniam non est quasi quod suffulciat artus,
debile fit corpus, languescuntque omnia membra,
bracchia palpebraeque cadunt, poplitesque cubanti
saepe tamen submittuntur uirisque resoluunt.
Deinde cibum sequitur somnus, quia, quae facit aer,
haec eadem cibus, in uenas dum diditur omnis,
efficit. et multo sopor ille grauissimus exstat
quem satur aut lassus capias, quia plurima tum se
corpora conturbant magno contusa labore.
fit ratione eadem coniectus partim animai
altior atque foras eiectus largior eius,

952 *Non. p. 218, 26*

943 ~ 2, 947; 4, 667 ‖ **955** cibus – ~ 2, 1125. 1136; 6, 946

935 corio *Q* : curio *O* ‖ **936** callo Q^2φ : gallo Ω ‖ **944** animi] animae *Bailey dubitanter in comm.* | animai Q^2ξ : anima Ω ‖ **945** eiiciatur *Lambinus* : eliciatur Ω ‖ **946** pars *O* : par Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **952** poplitesque cubanti] poplitesque cauanti *codd. Non.* ‖ **956** efficit et *O* : efficitur Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **959** partim *Lachmann coll. 918* (*cf. quoque 944–947*) : parte Ω | animai Q^2ξ : anima Ω **960** atque *O* : que Q^1 (et Q^2)

et diuisior est uis ac distractior intus.
  Et quo quisque fere studio deuinctus adhaeret
aut quibus in rebus multum sumus ante morati
atque in ea ratione fuit contenta magis mens,
in somnis eadem plerumque uidemur obire:
causidici causas agere et componere leges,
induperatores pugnare ac proelia obire,
nautae contractum cum uentis degere bellum,
nos agere hoc autem et naturam quaerere rerum
semper et inuentam patriis exponere chartis.
cetera sic studia atque artes plerumque uidentur
in somnis animos hominum frustrata tenere.
et quicumque dies multos ex ordine ludis
adsiduas dederunt operas, plerumque uidemus,
cum iam destiterunt ea sensibus usurpare,
relicuas tamen esse uias in mente patentis,
qua possint eadem rerum simulacra uenire:
per multos itaque illa dies eadem obuersantur
ante oculos, etiam uigilantes ut uideantur
cernere saltantis et mollia membra mouentis
et citharae liquidum carmen chordasque loquentis
auribus accipere et consessum cernere eundem
scenaique simul uarios splendere decores.
Usque adeo magni refert studium atque uoluntas,
et quibus in rebus consuerint esse operati
non homines solum sed uero animalia cuncta.

980 ~ 4, 789 ‖ **984** – refert = 4, 1257; 5, 545

961 est uis *Sier* : inter se Ω | intus] actus *Lachmann coll. 3, 192* : in test *Munro* | *post* **961**, *nullis verbis mutatis, lac. ind. Brieger* (*1874*) *445; versum* ⟨conexus partis passim per membra relictae⟩ *suppl. C. Müller* ‖ **962** et quo *O* : .tquod Q^{1}, *initiali omissa* (at quod Q^{2}) : et cui *Lambinus 'ex auctoritate quinque librorum manuscriptorum', sed cf. Front. p. 233, 11 sq.* ‖ **967** proelia *O* : praetia *Q* **968** uentis degere *O* : uenitis degerere *Q* | bellum O^{D} : uellum O^{1} : uelum *Q* : duellum *X* ‖ **977** possint *O* : possunt *Q* ‖ **982** consessum C^{2}, *Mar.* : consensum Ω ‖ **983** scenaique α : scenatque Ω ‖ **984** refert *O* : refer *Q* | uoluntas Ω, *defendit Cucchiarelli* (*1994*) : uoluptas *Lachmann*

quippe uidebis equos fortis, cum membra iacebunt
in somnis, sudare tamen spirareque semper
et quasi de palma summas contendere uiris
aut quasi carceribus patefactis membra ciere.
999 uenantumque canes in molli saepe quiete
991 iactant crura tamen subito uocesque repente
mittunt et crebro redducunt naribus auras,
ut uestigia si teneant inuenta ferarum,
expergefactique secuntur inania saepe
ceruorum simulacra, fugae quasi dedita cernant,
donec discussis redeant erroribus ad se.
at consueta domi catulorum blanda propago
998 discutere et corpus de terra corripere instant,
1000 {iactant crura tamen subito uocisque repente
mittunt et crebro redducunt naribus auras
ut uestigia si teneant inuenta ferarum
expergefactique secuntur inania saepe}
proinde quasi ignotas facies atque ora tuantur.
et quo quaeque magis sunt aspera seminiorum,
tam magis in somnis eadem saeuire necessust.
at uariae fugiunt uolucres pinnisque repente
sollicitant diuom nocturno tempore lucos,
accipitres somno in leni si proelia pugnas
edere sunt persectantes uisaeque uolantes.

1009 sq. *Non. p. 192, 27*

991–994 = 4, 1000–1003 ‖ **1000–1003** = 4, 991–994 ‖ **1009 sq.** proelia – edere = 2, 118. 119

987 sq. *post* in somnis *dist. Deufert praeeunte Pio, post* iacebunt *editores ceteri* **989** palma *Lambinus* : palmas Ω (*propter* summas) : palmis O^2 ‖ **990** membra ciere *Deufert et Sier* : saepe quiete Ω (*ex 999 adscita*) : membra mouere *iam Bouterwek (1865) 13* : saepe cieri *iam Bockemüller*, corpus ciere *Büchner* : uelle uolare *Munro*[1] *in notis prioribus* : *alii alia* ‖ **999** *post 990 collocavit Avancius* | uenantumque *A* (n^2 *per comp.*) : uenatumque Ω ‖ **991** uocesque α^* : uocisque Ω ‖ **993** ut *BCf et* Ω *1002* : et Ω *hoc loco* ‖ **995** fugae s^2 : fuga Ω | dedita $\mathcal{J}_a\varphi$: ddita Ω ‖ **996** erroribus *Cippellarius* : terroribus Ω ‖ **1000–1003** *om. Avancius* ‖ **1006** saeuire *O* : seruire *Q* ‖ **1007** uariae *O* : uarae *Q* ‖ **1008** lucos *O* : luces *Q* ‖ **1010** uisaeque Ω, *Non.* : uisae atque *Pius*

Porro hominum mentes, magnis quae motibus edunt
magna, itidem saepe in somnis faciuntque geruntque:
reges expugnant, capiuntur, proelia miscent,
tollunt clamorem, quasi si iugulentur ibidem.
multi depugnant gemitusque doloribus edunt,
et quasi pantherae morsu saeuiue leonis
mandantur, magnis clamoribus omnia complent.
multi de magnis per somnum rebus loquuntur
indicioque sui facti persaepe fuere.
multi mortem obeunt. multi, de montibus altis
ut qui praecipitent ad terram corpore toto,
exterrentur et ex somno quasi mentibus capti
uix ad se redeunt permoti corporis aestu.
Flumen item sitiens aut fontem propter amoenum
adsidet et totum prope faucibus occupat amnem.
parui saepe lacum propter si ac dolia curta
somno deuincti credunt se extollere uestem,
totius umorem saccatum corporis fundunt,
cum Babylonica magnifico splendore rigantur.
Tum quibus aetatis freta primitus insinuatur
semen, ubi ipsa dies membris matura creauit,
conueniunt simulacra foris e corpore quoque
nuntia praeclari uoltus pulchrique coloris,
qui ciet inritans loca turgida semine multo,
ut quasi transactis saepe omnibus rebus profundant
seminis ingentis fluctus uestemque cruentent.

1034 ~ 4, 1047

1011 motibus α^{-A} : montibus Ω ‖ **1013 sq.** *damn. Zwierlein apud Deufert* (*1996*) *255 sq.* ‖ **1013** expugnant O^2 : exipugnant Ω ‖ **1018 sq.** *damn. Zwierlein apud Deufert* (*1996*) *257* ‖ **1019** sui facti] suis factis *coni. Diels in app.* ‖ **1021** qui O^1 : quasi $O^D Q$ ‖ **1022** exterrentur *Bs*^{2} : exterruntur Ω : externantur *Lachmann* (externuntur *iam A*) ‖ **1026** parui *Clarke* (*1984*) *240 coll. 5, 977* (*cf. quoque ThLL X 1, 558, 1–11*) : puri Ω | lacum *R*φ : iacum Ω | sei *Lachmann* : se Ω | ac *O* : ca *Q* ‖ **1033** uoltus *O* : uolutus Q^1 (*corr.* Q^2) | coloris O^2 : colores Ω ‖ **1034** qui *W* (*teste Flores*), *Cippellarius* : quae Ω | semine *O* : semina Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **1035** ut *Mar.** : et Ω ‖ **1036** seminis *quidam apud Lambinum* : fluminis Ω (*propter vocem* fluctus *sequentem*) | cruentent A^2φ : cruentet Ω

Sollicitatur item nobis, quod diximus ante,
semen, adulta aetas cum primum roborat artus.
namque alias aliud res commouet atque lacessit;
ex homine humanum semen ciet una hominis uis.
quod simul atque suis eiectum sedibus exit,
per membra atque artus decedit corpore toto,
in loca conueniens neruorum certa, cietque
continuo partis genitalis corporis ipsas.
inritata tument loca semine, fitque uoluntas
eicere id quo se contendit dira lubido,
{incitat inritans loca turgida semine multo}
idque petit corpus, mens unde est saucia amore.
namque omnes plerumque cadunt in uulnus, et illam
emicat in partem sanguis unde icimur ictu,
et si comminus est, hostem ruber occupat umor.
sic igitur Veneris qui telis accipit ictus,
siue puer membris muliebribus hunc iaculatur
seu mulier toto iactans e corpore amorem,
unde feritur, eo tendit gestitque coire
et iacere umorem in corpus de corpore ductum:
namque uoluptatem praesagit muta cupido.
Haec Venus est nobis; hinc autemst nomen amoris,
hinc illaec primum Veneris dulcedinis in cor
stillauit gutta, et successit frigida cura.
nam si abest quod ames, praesto simulacra tamen sunt
illius et nomen dulce obuersatur ad auris.
sed fugitare decet simulacra et pabula amoris

1047 ~ 4, 1034

1037 item *Deufert* (idem *iam ed. Brix.*) : id Ω : id in $\alpha^{-R}\varphi$ ‖ **1038** adulta Q^2 : aduita Q^1 *et* O^1, *ut videtur* (et uita O^D) | *post* **1038** *lac. ind. Giussani* ‖ **1039** aliud *O* : alid Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **1046** eicere *O* : ficere *Q* ‖ **1047** *del. Naugerius* **1048** mens *O* : men Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **1051** ruber *O* : rubor *Q* ‖ **1052** ictus *Q* : ictis *O* ‖ **1053** muliebribus O^D : mulieribus O^1 : mulebribus *Q* ‖ **1055** feritur *O* (ur *per comp.*) : territur *Q* ‖ **1057** muta *O* : multa *Q* : mentis *Watt* (*1990*) *124 coll. 1048* : mota *Orth* ‖ **1059** illaec] *litt.* aec *scr.* O^D *in ras.* : illa *Q* ‖ **1061** si $Q^2\alpha\varphi^*$: st Ω | ames] aues *Lachmann coll. 3, 957. 1082* ‖ **1062** obuersatur *O* : oberratur *Q* ‖ **1063** amoris *O* : moris Q^1 (*corr.* Q^2)

absterrere sibi atque alio conuertere mentem
et iacere umorem conlectum in corpora quaeque
nec retinere, semel conuersum unius amore,
et seruare sibi curam certumque dolorem;
ulcus enim uiuescit et inueterascit alendo,
inque dies gliscit furor atque aerumna grauescit,
si non prima nouis conturbes uolnera plagis
uolgiuagaque uagus Venere ante recentia cures
aut alio possis animi traducere motus.
    Nec Veneris fructu caret is qui uitat amorem,
sed potius quae sunt sine poena commoda sumit;
nam certe purast sanis magis inde uoluptas
quam miseris. etenim potiundi tempore in ipso
fluctuat incertis erroribus ardor amantum,
nec constat quid primum oculis manibusque fruantur.
quod petiere, premunt arte faciuntque dolorem
corporis, et dentes inlidunt saepe labellis
osculaque adfligunt, quia non est pura uoluptas
et stimuli subsunt qui instigant laedere id ipsum,
quodcumque est, rabies unde illaec germina surgunt.
sed leuiter poenas frangit Venus inter amorem,
blandaque refrenat morsus admixta uoluptas.
Namque in eo spes est, unde est ardoris origo,
restingui quoque posse ab eodem corpore flammam.
quod fieri contra totum natura repugnat;
unaque res haec est, cuius quam plurima habemus,
tam magis ardescit dira cuppedine pectus.
nam cibus atque umor membris adsumitur intus;
quae quoniam certas possunt obsidere partis,

1088 – totum ~ 3, 690

1064 mentem *O*: montem *Q*[1] (*corr.* *Q*[2]) ‖ **1065** conlectum *Cippellarius*: coniectum Ω | corpora *O*: corpore *Q* ‖ **1068** ulcus *O*[D]: uicus Ω ‖ **1069** furor atque *O*: furotatque *Q* ‖ **1076** miseris *O*: mireris *Q* ‖ **1078** nec *O*: ne *Q* **1081** adfligunt *O*: adfigunt *Q* ‖ **1082** instigant *O*: instignant *Q* ‖ **1083** illaec germina *Cippellarius*: illa haec germina *O*, *in quo litt.* haec (aec *per comp.*) g *scr.* *O*[D]: ille germina *Q* ‖ **1085** refrenat *Q*[2]ξ: frenat Ω ‖ **1089** quam] quom *Munro* **1090** tam] tum *Munro* (*ut antea iam d errore, non coniectura*)

hoc facile expletur laticum frugumque cupido;
ex hominis uero facie pulchroque colore
nihil datur in corpus praeter simulacra fruendum
tenuia, quae mentem spe raptant saepe misella.
ut bibere in somnis sitiens quom quaerit, et umor
non datur, ardorem qui membris stinguere possit,
sed laticum simulacra petit frustraque laborat
in medioque sitit torrenti flumine potans,
sic in amore Venus simulacris ludit amantis,
nec satiare queunt spectando corpora coram,
nec manibus quicquam teneris abradere membris
possunt errantes incerti corpore toto.
Denique cum membris conlatis flore fruuntur
aetatis, iam cum praesagit gaudia corpus
atque in eost Venus ut muliebria conserat arua,
adfigunt auide corpus iunguntque saliuas
oris et inspirant pressantes dentibus ora,
nequiquam, quoniam nihil inde abradere possunt
nec penetrare et abire in corpus corpore toto;
nam facere interdum uelle et certare uidentur:
usque adeo cupide in Veneris compagibus haerent,
membra uoluptatis dum ui labefacta liquescunt.
tandem ubi se erupit neruis conlecta cupido,
parua fit ardoris uiolenti pausa parumper;
inde redit rabies eadem et furor ille reuisit,
cum sibi quid cupiant ipsi contingere quaerunt,
nec reperire malum id possunt quae machina uincat:
usque adeo incerti tabescunt uolnere caeco.

1099 petit – ~ 6, 396 ‖ **1113** Veneris – = 4, 1204

1096 mentem spe raptant *C. Müller* (mentem spe lactant *vel* captant *iam Bentley*) : uento spes raptat Ω : mentem spes raptat *Lachmann* : uento spes raptast α ‖ **1098** stinguere s^2 : tinguere Ω ‖ **1100** sitit torrenti (torrentis *Q*)] siti torretur *Brieger* (*1874*) *447* ‖ **1105** fruuntur *O* : tuuntur *Q* ‖ **1110** nequiquam *O* : necquiquam *Q* ‖ **1115** conlecta *Lambinus* : coniecta Ω ‖ **1118** quid cupiant *Lachmann* : quod cupiant Ω : quod cupiunt *A* ‖ **1119** uincat *Q* : uincant *O*

Adde quod absumunt uiris pereuntque labore,
adde quod alterius sub nutu degitur aetas.
1124 languent officia atque aegrotat fama uacillans.
1123 labitur interea res et Babylonia fiunt
unguenta, et pulchra in pedibus Sicyonia rident,
scilicet, et grandes uiridi cum luce zmaragdi
auro includuntur, teriturque thalassina uestis
adsidue et Veneris sudorem exercita potat.
et bene parta patrum fiunt anademata, mitrae,
interdum in pallam atque Alidensia Chiaque uertunt.
eximia ueste et uictu conuiuia, ludi,
pocula crebra, unguenta, coronae, serta parantur,
nequiquam, quoniam medio de fonte leporum
surgit amari aliquid, quod in ipsis floribus angat,
aut cum conscius ipse animus se forte remordet
desidiose agere aetatem lustrisque perire,
aut quod in ambiguo uerbum iaculata reliquit
quod cupido adfixum cordi uiuescit ut ignis,
aut nimium iactare oculos aliumue tueri
quod putat in uoltuque uidet uestigia risus.
Atque in amore mala haec proprio summeque secundo
inueniuntur; in aduerso uero atque inopi sunt,
prendere quae possis oculorum lumine operto,
innumerabilia; ut melius uigilare sit ante,

1129 – patrum *Isid. orig. 9, 5, 3. Raban. univ. 7, 2* (*PL 111, 185*)

1121 uiris (vel *uires*) α : utris Ω ‖ **1124.1123** *inverso ordine collocandos esse vidit Avancius* (*1502*) | **1124** languent officia *O* : languentes facia *Q* | uacillans *Mar.* : uigillans *O* (*litt.* g *scr.* O^{D} *in ras.*), *Q* ‖ **1123** Babylonia] ‘*alibi codicum* Babylonica *scribitur*’ *Pius in comm.* | *inter* **1123** *et* **1125** *versum unum excidisse suspicatus est Giussani in comm.*, ⟨et pretio magno rara ac peregrina parantur⟩ *suppl. C. Müller* **1126** luce *O* : lucet Q^{1} (*corr.* Q^{2}) ‖ **1129** parta patrum] patra patrum *codd. Isid.* : patratio patrum *Raban.* (*Isidorum supinum* patratum *legisse suspicatus est Diels*) | fiunt Q^{2} : flunt Ω ‖ **1130** pallam *O* : palam *Q* | atque Alidensia] atque Haliensia *Munro*^{3} *in notis posterioribus* : ac leuidensia *Bergk* (*1853*) *323 sq.* | Chiaque] Ciaque *Lachmann* : Coaque *Bergk loco citato* ‖ **1131** ludi O^{2} : luidi Ω **1132** coronae *O* : corne Q^{1} (*corr.* Q^{2}) ‖ **1134** quod *om.* Q^{1} (*post* ipsis *add.* Q^{2}) **1135** remordet *O* : demordet *Q* ‖ **1137** ambiguo *O*, *sed litt.* g *scr.* O^{D} *in ras.* : ambico Q^{1} (*corr.* Q^{2}) ‖ **1138** cordi *O* : corde *Q* ‖ **1141** mala $\alpha^{-A}o^{1}$: male Ω

qua docui ratione, cauereque ne inliciaris.
nam uitare, plagas in amoris ne iaciamur,
non ita difficile est quam captum retibus ipsis
exire et ualidos Veneris perrumpere nodos.
Et tamen implicitus quoque possis inque peditus
effugere infestum, nisi tute tibi obuius obstes
et praetermittas animi uitia omnia primum
aut quae corporis sunt eius, quam praepetis ac uis.
nam faciunt homines plerumque cupidine caeci
et tribuunt ea quae non sunt his commoda uere.
multimodis igitur prauas turpisque uidemus
esse in deliciis summoque in honore uigere.
atque alios alii inrident Veneremque suadent
ut placent, quoniam foedo adflictentur amore,
nec sua respiciunt miseri mala maxima saepe.
nigra melichrus est, inmunda et foetida acosmos,
caesia Palladium, neruosa et lignea dorcas,
paruula, pumilio, chariton mia, tota merum sal,
magna atque inmanis cataplexis plenaque honoris.
balba loqui non quit, traulizi; muta pudens est;
at flagrans odiosa loquacula lampadium fit.
ischnon eromenion tum fit, cum uiuere non quit
prae macie; rhadine uerost iam mortua tussi.
at tumida et mammosa Ceres est ipsa ab Iaccho,
simula Silena ac Saturast, labeosa philema.

1161 *Cf. Gell. 2, 26, 19*: nostris autem ueteribus ‘caesia’ dicta est quae a Graecis γλαυκῶπις. ‖ **1168** *Cf. Arnob. nat. 3, 10:* ab Iaccho Cererem, Musa ut praedicat Lucretia, mammosam

1145 ne *O* : neque *Q* | illiciaris *Mar.* : inligniaris Ω : inlaqueeris *Lambinus*^{3} **1148** nodos *O* : nodo *Q*^{1} (*corr. Q*^{2}) ‖ **1150** nisi *O* : nesi *Q* ‖ **1152** aut *Lachmann* : ut Ω : tum *Naugerius* : et α | quam praepetis *O* : quam precis *Q* : quam percupis *Lambinus* : si quam petis *Lachmann* ‖ **1154** tribuunt *Q* : tribunt *O* | his *O*^{D} : is Ω ‖ **1156** deliciis φ : delictis Ω ‖ **1157–1159** *del. Lambinus, haud recte* ‖ **1160** melichrus *qui legant non deesse testatur Candidus in notis* (melecrus *iam* φ) : melchrus Ω ‖ **1162** chariton mia *O* : charitomnia *Q* **1164** traulizi muta *O* : traulizunuta *Q* ‖ **1165** odiosa *O* : sodiosa *Q*^{1} (*corr. Q*^{2}) **1166** cum *O* : cum fit cum *Q* ‖ **1168** tumida *Bernays* : iamina Ω | ceres est *Q* : cerest *O*

cetera de genere hoc longum est si dicere coner.
Sed tamen esto iam quantouis oris honore,
cui Veneris membris uis omnibus exoriatur:
nempe aliae quoque sunt; nempe hac sine uiximus ante;
nempe eadem facit, et scimus facere, omnia turpi,
et miseram taetris se suffit odoribus ipsa,
quam famulae longe fugitant furtimque cachinnant.
at lacrimans exclusus amator limina saepe
floribus et sertis operit postisque superbos
unguit amaracino et foribus miser oscula figit;
quem si, iam admissum, uenientem offenderit aura
una modo, causas abeundi quaerat honestas,
et meditata diu cadat alte sumpta querela,
stultitiaque ibi se damnet, tribuisse quod illi
plus uideat quam mortali concedere par est.
nec Veneres nostras hoc fallit; quo magis ipsae
omnia summo opere hos uitae postscaenia celant,
quos retinere uolunt adstrictosque esse in amore,
nequiquam, quoniam tu animo tamen omnia possis
protrahere in lucem atque omnis inquirere risus
et, si bello animost et non odiosa, uicissim
praetermittere ⟨et⟩ humanis concedere rebus.
Nec mulier semper ficto suspirat amore,
quae conplexa uiri corpus cum corpore iungit
et tenet adsuctis umectans oscula labris:
nam facit ex animo saepe et communia quaerens
gaudia sollicitat spatium decurrere amoris.
nec ratione alia uolucres armenta feraeque

1170 *Cf. ad* 4, 462

1170 est si Q^2s^2 : est id O^D : esti Ω, *ut videtur* ‖ **1171** esto iam *O* : estolam *Q* **1173** sine *O* : sene *Q* ‖ **1174** turpi *Naugerius* : turpis Ω ‖ **1176** longe fugitant $\mu^{-\mathcal{J}a}A_a{}^2\varphi^{-e}$ (fugitant *etiam* Q^2) : longi fugit an Ω ‖ **1180** admissum *Lambinus* : missum Ω ‖ **1182** cadat *Lambinus* : cadet Ω ‖ **1183** stultitiaque] stultitiaeque *Pont.* | damnet *O* : damne Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **1186** postscenia *Lambinus* : postcaenia Ω : poscaenia *scribi oportere censuit Lachmann in comm.* ‖ **1188** possis *Mar.* : posses Ω ‖ **1189** risus] nisus *Gifanius* (*in animadversis p. 468*) ‖ **1191** et *add. Mar.* ‖ **1194** umectans *Q* : umectas *O*

et pecudes et equae maribus subsidere possent,
si non ipsa quod illorum subat ardet abundans
natura et Venerem salientum laeta retractat.
nonne uides etiam quos mutua saepe uoluptas
uinxit, ut in uinclis communibus excrucientur?
1203 in triuiis quam saepe canes, discedere auentes,
1210 diuorsi cupide summis ex uiribus tendunt,
1204 quom interea ualidis Veneris compagibus haerent!
quod facerent numquam, nisi mutua gaudia nossent,
quae iacere in fraudem possent uinctosque tenere.
quare etiam atque etiam, ut dico, est communis uoluptas.
Et commiscendo quom semine forte uirilem
1209 femina uim uicit subita ui corripuitque,
1211 tum similes matrum materno semine fiunt,
ut patribus patrio. sed quos utriusque figurae
esse uides, iuxtim miscentes uulta parentum,
corpore de patrio et materno sanguine crescunt,
semina cum Veneris stimulis excita per artus
obuia conflixit conspirans mutuus ardor,
et neque utrum superauit eorum nec superatumst.
Fit quoque ut interdum similes existere auorum
possint et referant proauorum saepe figuras
propterea quia multa modis primordia multis
mixta suo celant in corpore saepe parentes,

1207 *Mar. Victorin. gramm. VI 28, 6* ‖ **1212 sq.** *Non. p. 230, 13*

1200 Venerem – ~ 4, 1270 ‖ **1204** Veneris – = 4, 1113 ‖ **1220** ~ 5, 422

1199 illorum] illarum *Bockemüller* ‖ **1200** salientum *Mar.* : sallentum Ω | retractat J_a : retractant Ω ‖ **1201** mutua *O* : mutuas Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **1202** uinxit O^2 : uixit Ω | uinclis *b* : uinciis Ω | communibus *O* : communis *Q* ‖ **1203** quam *Cippellarius* : cum Ω | auentes *R* : -is Ω ‖ **1210** *post 1203 collocavit Naugerius* **1206** uinctosque *O* : uinetosque Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **1208** uirilem *Is. Vossius* (*in ed. Tons.*) : uirili (uirilli *O*) Ω *propter vocem* semine *praeeuntem* ‖ **1209** uim uicit *Salmasius apud Clementium* (*1656*) *115* : ui mulcit Ω ‖ **1212** patribus *Non.* : partibus Ω | patrio] patri *codd. Non.* (*latet varia lectio* patris*? Cf. 1222*) **1217** superatumst *O* : speratum est Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **1218** similes *O* : similex Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **1220** multa modis *Lambinus* : multimodis Ω ‖ **1221** parentes *Pont.* : -is Ω

quae patribus patres tradunt a stirpe profecta:
inde Venus uaria producit sorte figuras
maiorumque refert uoltus uocesque comasque,
quandoquidem nihilo minus haec ⟨de⟩ semine certo
fiunt quam facies et corpora membraque nobis.
Et muliebre oritur patrio de semine saeclum,
maternoque mares existunt corpore creti.
semper enim partus duplici de semine constat;
atque utri similest magis id quodcumque creatur,
eius habet plus parte aequa; quod cernere possis,
siue uirum suboles siuest muliebris origo.
Nec diuina satum genitalem numina cuiquam
absterrent, pater a gnatis ne dulcibus umquam
appelletur et ut sterili Venere exigat aeuom;
quod plerumque putant et multo sanguine maesti
conspergunt aras adolentque altaria donis,
ut grauidas reddant uxores semine largo.
nequiquam diuom numen sortisque fatigant.
nam steriles nimium crasso sunt semine partim
et liquido praeter iustum tenuique uicissim.
tenue locis quia non potis est adfigere adhaesum,
liquitur extemplo et reuocatum cedit abortu.
crassius his porro quoniam concretius aequo
mittitur, aut non tam prolixo prouolat ictu
aut penetrare locos aeque nequit aut penetratum
aegre admiscetur muliebri semine semen.

1232 *Fest. p. 402, 22* (*ex libro V*). *Paul. Fest. p. 403, 6. Mico op. pros. 242* (*cf. Sivo* [*1988*]) ‖ **1242** *Non. p. 73, 7*

1222 a stirpe] ab stirpe *Lachmann, sed cf. Enn. ann. 166 Skutsch* ‖ **1224** refert *O* (t *ex corr.*) : refer *Q*[1] (*corr. Q*[2]) ‖ **1225 sq.** *post 1228 collocavit Munro*[1] **1225** minus *Z* (*teste Wakefield*), *Lambinus* : magis Ω | de *add.* φ^{-C} (*cf. 2, 824. 4, 1227. 1229*) ‖ **1230** quodcumque $\mathfrak{J}_a\alpha^{-A}\varphi$: quocumque Ω | creatur *Q* : creator *O* **1234** pater α* : praeter Ω | a gnatis *O* : ac natis *Q* ‖ **1239** nequiquam *O* : nequicquam *Q* ‖ **1240** crasso *O* : crassa *Q*[1] (*corr. Q*[2]) | partim *O* : parum *Q* **1242** potis est *O, Non.* : potest *Q* ‖ **1243** cedit α* : credit Ω ‖ **1244** his *Lachmann* : hic Ω : hinc *Bockemüller* ‖ **1247** muliebri $\mu^{-\mathfrak{J}a}\varphi$: mulieri Ω

Nam multum harmoniae Veneris differre uidentur:
atque alias alii complent magis, ex aliisque
succipiunt aliae pondus magis inque grauescunt.
et multae steriles Hymenaeis ante fuerunt
pluribus et nactae post sunt tamen unde puellos
suscipere et partu possent ditescere dulci.
et quibus ante domi fecundae saepe nequissent
uxores parere, inuentast illis quoque compar
natura, ut possent gnatis munire senectam.
usque adeo magni refert, ut semina possint
seminibus commisceri genitaliter apta,
crassaque conueniant liquidis et liquida crassis.
Atque in eo refert quo uictu uita colatur;
namque aliis rebus concrescunt semina membris
atque aliis extenuantur tabentque uicissim.
Et quibus ipsa modis tractetur blanda uoluptas,
id quoque permagni refert; nam more ferarum
quadrupedumque magis ritu plerumque putantur
concipere uxores, quia sic loca sumere possunt,
pectoribus positis, sublatis semina lumbis.
nec molles opus sunt motus uxoribus hilum.
nam mulier prohibet se concipere atque repugnat,
clunibus ipsa uiri Venerem si laeta retractat
atque exossato ciet omni corpore fluctus;
eicit enim sulcum recta regione uiaque
uomeris atque locis auertit seminis ictum.

1252 sq. post sunt* – *Non. p. 158, 20*

1257 – refert = 4, 984; 5, 545 ‖ **1270** Venerem – ~ 4, 1200

1248 differre *O* : differere *Q* ‖ **1252** post sunt *Lambinus* : possunt Ω : nos *codd. Non.* | puellos (*cf. 1256*)] puellum *Non.* ‖ **1255** uxores Q^2*C* (*aut* C^2) : -is Ω **1257** possint *O* : possent *Q* ‖ **1259** conueniant *Mar.* : conueniunt Ω **1262** aliis α*A_a : alii Ω | tabentque O^2 : tabenque Ω ‖ **1263** tractetur *Q* : distractetur *O* ‖ **1267** lumbis O^2 : lumbris Ω ‖ **1268** nec *R, Pont.* : ne Ω | opus *Q* : opes *O* ‖ **1270** retractat *Q* : retractet *O* ‖ **1271** corpore *Clausen* (*1963*) *415, praeeunte Lambino* : pectore Ω (*cf.* pectoribus *1267;* corpora *et* pectora *sunt variae lectiones in eadem sede versus Lucr. 5, 939, Verg. Aen. 7,349,* pectore *et* corpore *Aen. 10, 486; cf. etiam ThLL IV 999, 64 sqq. et X 1, 908, 35 sqq.*)

idque sua causa consuerunt scorta moueri,
ne complerentur crebro grauidaeque iacerent,
et simul ipsa uiris Venus ut concinnior esset;
coniugibus quod nihil nostris opus esse uidetur.
Nec diuinitus interdum Venerisque sagittis
deteriore fit ut forma muliercula ametur.
nam facit ipsa suis interdum femina factis
morigerisque modis et munde corpore culto,
ut facile insuescat ⟨te⟩ secum degere uitam.
quod superest, consuetudo concinnat amorem;
nam leuiter quamuis quod crebro tunditur ictu,
uincitur in longo spatio tamen atque labascit.
nonne uides etiam guttas in saxa cadentis
umoris longo in spatio pertundere saxa?

1275 grauidaeque α : grauidaque Ω ‖ **1281** modis *N²*, *Pont.* : moris Ω | munde corpore culto] mundo corporis cultu *Lambinus* (mundo *iam* α*Lo*) ‖ **1282** te *ante* secum *add. Bernays,* nos *ante* degere *iam Lachmann, sed singularis numerus melius ad* ipsam feminam *v. 1280 quadrat* | degere *O* : degerere *Q*

LIBER QVINTVS

Quis potis est dignum pollenti pectore carmen
condere pro rerum maiestate hisque repertis?
quisue ualet uerbis tantum, qui fingere laudes
pro meritis eius possit, qui talia nobis
pectore parta suo quaesitaque praemia liquit?
nemo, ut opinor, erit mortali corpore cretus.
nam si, ut ipsa petit maiestas cognita rerum,
dicendum est, deus ille fuit, deus, inclute Memmi,
qui princeps uitae rationem inuenit eam quae
nunc appellatur sapientia, quique per artem
fluctibus e tantis uitam tantisque tenebris
in tam tranquillo et tam clara luce locauit.
Confer enim diuina aliorum antiqua reperta.
namque Ceres fertur fruges Liberque liquoris
uitigeni laticem mortalibus instituisse;
cum tamen his posset sine rebus uita manere,
ut fama est aliquas etiam nunc uiuere gentis.
at bene non poterat sine puro pectore uiui;
quo magis hic merito nobis deus esse uidetur,
ex quo nunc etiam per magnas didita gentis
dulcia permulcent animos solacia uitae.
Herculis antistare autem si facta putabis,
longius a uera multo ratione ferere.
quid Nemeaeus enim nobis nunc magnus hiatus
ille leonis obesset et horrens Arcadius sus?

1–927 Ω (= *OQ*)

6–8 *Lact. inst. 3, 14, 2* ‖ **6** *Ex. div. auct. Vat. 33. Mico op. pros. 266*

15 – laticem ~ 6, 1072 ‖ **21** dulcia … solacia uitae ~ 6, 4

2 maiestate hisque *Lambinus, quibusdam codicibus manu scriptis nisus* : maiestatis atque Ω ‖ **4** qui *Q* : quia *O* ‖ **5** quesitaque O^2 : qu(a)esita Ω, *quod frustra defendebat Timpanaro* (*1988*) *420* ‖ **8** ille *O, Lact.* : ipse *Q* ‖ **11** tantis *Q* : tantibus *O* ‖ **12** locauit $LA_a o$: uocauit Ω ‖ **14** Ceres ξ : geres Ω | fruges *Q* : frugesque *O* ‖ **21** animos *O* : animum *Q* ‖ **23** ferere *O* : referre *Q*

denique quid Cretae taurus Lernaeaque pestis
hydra uenenatis posset uallata colubris?
quidue tripectora tergemini uis Geryonai,
et Diomedis equi spirantes naribus ignem
{tanto opere officerent nobis Stymphala colentes}
Thracis Bistoniasque plagas atque Ismara propter?
aureaque Hesperidum seruans fulgentia mala,
asper, acerba tuens, immani corpore serpens
arboris amplexus stirpem quid denique obesset
propter Atlanteum litus pelagique seuera,
quo neque noster adit quisquam nec barbarus audet?
cetera de genere hoc quae sunt portenta perempta,
si non uicta forent, quid tandem uiua nocerent?
nihil, ut opinor: ita ad satiatem terra ferarum
nunc etiam scatit et trepido terrore repleta est
per nemora ac montes magnos siluasque profundas;
quae loca uitandi plerumque est nostra potestas.
At nisi purgatumst pectus, quae proelia nobis
atque pericula tumst ingratis insinuandum!
quantae tum scindunt hominem cuppedinis acres
sollicitum curae quantique perinde timores!
quidue superbia spurcitia ac petulantia? quantas
efficiunt clades! quid luxus desidiaeque?

33 *Macr. Sat. 6, 1, 30*

37 *Cf. ad* 4, 462

28 Geryonai *Naugerius* : geryona Ω | *post* **28** *lac. ind. Munro et 29.30 inverso ordine collocavit. praeierat Bernays, qui cum Mar.* v. 31 ante 30 posuerat et inter eos lacunam signaverat* ‖ **29** naribus *Q* : nauibus *O* ‖ **30** *del. Deufert* | nobis] uolucres *Sier* (et aues *iam Lachmann*) | Stymphala $\xi^{-o}\varphi$: tymphala Ω **31** Thracis *Munro* : Thracia Ω : Thracam *Madvig* (Thracen *iam Mar.**) | bistoniasque plagas *O* : bistonia bistonias *Q* ‖ **33** acerba *Macr.* : acerban Ω **34** stirpem *I* : stirpes Ω ‖ **35** Atlantaeum *Turnebus apud Lambinum* : atianeum Ω | pelagique seuera (*cf. Catull. 63, 16* truculentaque pelagi)] pelagique sonora $\xi^{-\mu}$: pelageque sonora *Lambinus*[3] (*cf. Stat. Achill. 1, 223*) ‖ **38** si $\xi^{-\mu}$: sed Ω | uicta φ^{-C} : uincta Ω | tandem *O* : tande *Q* ‖ **44** tumst *Lachmann* : tunc *Marullus teste Gifanio* (*in animadversis p. 468*), *Lambinus* : sunt Ω ‖ **45** cuppedinis *Lambinus* (cupidinis *iam* $\mu^{-\mathcal{J}a}$, cuppidinis *Pont.*) : cuppedines Ω

haec igitur qui cuncta subegerit ex animoque
expulerit dictis, non armis, nonne decebit
hunc hominem ⟨in⟩ numero diuom dignarier esse?
cum bene praesertim multa ac diuinitus ipsis
inmortalibus de diuis dare dicta suerit
atque omnem rerum naturam pandere dictis.
Cuius ego ingressus uestigia dum rationes
persequor ac doceo dictis, quo quaeque creata
foedere sint, in eo quam sit durare necessum
nec ualidas ualeant aeui rescindere leges,
quo genere in primis animi natura reperta est
natiuo primum consistere corpore creta
nec posse incolumis magnum durare per aeuom,
sed simulacra solere in somnis fallere mentem,
cernere cum uideamur eum quem uita reliquit,
quod superest, nunc huc rationis detulit ordo,
ut mihi mortali consistere corpore mundum
natiuomque simul ratio reddunda sit esse;
et quibus ille modis congressus materiai
fundarit terram caelum mare sidera solem
lunaique globum; tum quae tellure animantes
extiterint, et quae nullo sint tempore natae;
quoue modo genus humanum uariante loquela
coeperit inter se uesci per nomina rerum;
et quibus ille modis diuom metus insinuarit
pectora, terrarum qui in orbi sancta tuetur
fana lacus lucos aras simulacraque diuom.

50 sq. nonne – *Lact. inst. 3, 14, 4* ‖ **71 sq.** *Non. p. 415, 32*

61 ~ 3, 605 ‖ **67 sq.** ~ 5, 416. 417 ‖ **67** – modis = 5, 73; ~ 4, 907 ‖ **73** – modis = 5, 67; ~ 4, 907; 5, 416

51 in *hoc loco add. Langen (1876) 35, post* numero *iam Bentley; om.* Ω, *Lact.* **52–54** *damn. Deufert (1996) 258 sq.* ‖ **53** immortalibu' de *Lambinus* : inmortalibus (iam mortalibus *O*) e Ω ‖ **59** quo *O* : .ui *Q* (*spatio initialis rubricatori relicto*) ‖ **61** incolumis *Mar.* : incolumen *O* : uinculum est *Q* : incolumem μ*Lx, quod defendebat Ernout in comm.* ‖ **65** mihi *O* : nihil *Q* **67** materiai ξ : materiam Ω ‖ **69** lunaique $\alpha LA_{a}o$: lunaque Ω ‖ **70** nullo sint $Q^{2}BLA_{a}o$: nullos in Ω ‖ **71** quoue] quoque *Non.*

praeterea solis cursus lunaeque meatus
expediam qua ui flectat natura gubernans;
ne forte haec inter caelum terramque reamur
libera sponte sua cursus lustrare perennis,
morigera ad fruges augendas atque animantis,
neue aliqua diuom uolui ratione putemus.
nam bene qui didicere deos securum agere aeuom,
si tamen interea mirantur qua ratione
quaeque geri possint, praesertim rebus in illis
quae supera caput aetheriis cernuntur in oris,
rursus in antiquas referuntur religiones
et dominos acris adsciscunt, omnia posse
quos miseri credunt, ignari quid queat esse,
quid nequeat, finita potestas denique cuique
quanam sit ratione atque alte terminus haerens.
Quod superest, ne te in promissis plura moremur,
principio maria ac terras caelumque tuere;
quorum naturam triplicem, tria corpora, Memmi,
tris species tam dissimilis, tria talia texta,
una dies dabit exitio, multosque per annos
sustentata ruet moles et machina mundi.
nec me animi fallit quam res noua miraque menti
accidat exitium caeli terraeque futurum,
et quam difficile id mihi sit peruincere dictis;
ut fit ubi insolitam rem adportes auribus ante,
nec tamen hanc possis oculorum subdere uisu
nec iacere indu manus, uia qua munita fidei

92–94 *Prob. Verg. ecl. 6, 31 (p. 343, 10 Hagen)* ‖ **94** *Non. p. 227, 22* ‖ **96** *Ps.Prob. ult. syll. gramm. IV 225, 31 (ex libr. VI)*

76 ~ 5, 774 ‖ **77** flectat – ~ 5, 107 ‖ **82–90** = 6, 58–66 ‖ **89 sq.** = 1, 76. 77; 595. 596 ‖ **91** ne – ~ 6, 245 ‖ **95** – exitio = 5, 1000 ‖ **97** – fallit = 1, 136. 922 ‖ **98** ~ 5, 344

79 sua *O* : su *Q* ‖ **85** aethereis $Q^2\alpha LA_a o$ (-iis Ω *6, 61*) : aetheris Ω *hoc loco* **91** ne te *O* : nec *Q* | moremur *O* : meremur *Q* ‖ **95** exitio *O* : existio *Q* **96** sustentata *O, Ps.Prob.* : sustenta *Q* | et *O, Ps.Prob.* : set *Q* ‖ **100** ubi *Q* : ibi *O* | insolitam $Q^2\varphi$: insolitum Ω ‖ **102** qua *Q* : quam *O*

proxima fert humanum in pectus templaque mentis.
sed tamen effabor. dictis dabit ipsa fidem res
forsitan, et grauiter terrarum motibus ortis
omnia conquassari in paruo tempore cernes.
quod procul a nobis flectat fortuna gubernans,
et ratio potius quam res persuadeat ipsa
succidere horrisono posse omnia uicta fragore.
Qua prius adgrediar quam de re fundere fata
sanctius et multo certa ratione magis quam
Pythia, quae tripode a Phoebi lauroque profatur,
multa tibi expediam doctis solacia dictis;
religione refrenatus ne forte rearis
terras et solem et caelum, mare sidera lunam
corpore diuino debere aeterna manere,
propterea que putes ritu par esse Gigantum
pendere eos poenas inmani pro scelere omnis
qui ratione sua disturbent moenia mundi
praeclarumque uelint caeli restinguere solem,
inmortalia mortali sermone notantes;
quae procul usque adeo diuino a numine distant
inque deum numero quae sint indigna uidentur,
notitiam potius praebere ut posse putentur
quid sit uitali motu sensuque remotum.
{quippe etenim non est, cum quouis corpore ut esse
posse animi natura putetur consiliumque;
sicut in aethere non arbor, non aequore salso
nubes esse queunt neque pisces uiuere in aruis

107 flectat – ~ 5, 77 ‖ **111 sq.** = 1, 738. 739 ‖ **128–141** – corpus = 3, 784–797

103 humanum *O* : haud manum *Q* ‖ **105** motibus *O* : montibus Q^1 (*corr.* Q^2) **108** persuadeat *Q* : persuadet *O* ‖ **112** Pythia *Q* : prhia (*vix* pyhia) *O* | phoebi *O* : phoeibi Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **116** manere *R* (*cf. 2, 907. 5, 351*) : meare Ω ‖ **117** par *d* : pars Ω ‖ **120** uelint *O* : uelin *Q* | solem] lumen *Mayer* (*1978*) *154, fort. recte* **121** sermone Q^a : sermoni Ω ‖ **122** a numine $\alpha^{*\text{-}R}\varphi$: animin Ω | distant *Pont.* (distent *iam* α*φ*) : bistent Ω ‖ **123** uidentur *Madvig*, *dubitanter in nota* : uideri Ω ‖ **124** notitiam *O* : notiam *Q* ‖ **126–145** *damn. G. Müller* (*1958*) *262*[1] (*134–137 iam Faber in emendationibus p. 359 sq.*) ‖ **127** consiliumque *O* : consuliumque Q^1 (*corr.* Q^2)

nec cruor in lignis neque saxis sucus inesse:
certum ac dispositumst ubi quicquid crescat et insit.
sic animi natura nequit sine corpore oriri
sola neque a neruis et sanguine longius esse.
quod si posset enim, multo prius ipsa animi uis
in capite aut umeris aut imis calcibus esse
posset et innasci quauis in parte soleret,
tandem in eodem homine atque in eodem uase manere.
quod quoniam nostro quoque constat corpore certum
dispositumque uidetur ubi esse et crescere possit
seorsum anima atque animus, tanto magis infitiandum
totum posse extra corpus formamque animalem
putribus in glebis terrarum aut solis ⟨in⟩ igni
aut in aqua durare aut altis aetheris oris.
haud igitur constant diuino praedita sensu,
quandoquidem nequeunt uitaliter esse animata.}
    Illud item non est ut possis credere, sedes
esse deum sanctas in mundi partibus ullis.
tenuis enim natura deum longeque remota
sensibus ab nostris animi uix mente uidetur;
quae quoniam manuum tactum suffugit et ictum,
tactile nihil nobis quod sit contingere debet:
tangere enim non quit quod {si} tangi non licet ipsum.
quare etiam sedes quoque nostris sedibus esse
dissimiles debent, tenues de corpore eorum;
quae tibi posterius largo sermone probabo.
    Dicere porro hominum causa uoluisse parare
praeclaram mundi naturam, proptereaque

140 sq. *Cf. ad 3, 796.797* ‖ **156 sq.** – naturam *Lact. inst. 7, 3, 13*

131 crescat et insit φ *et* Ω *3, 787* : crescet et inesit (insit *iam* Q^2A_ao) Ω *hoc loco* **133** a neruis $Q^2αLA_axφ$ *et* Ω *3, 789* : aruis Ω *hoc loco* | longius] longiter *Lambinus* (*cf. ad 3, 789*) ‖ **134** quod] *cf. ad 3, 790* ‖ **137** manere] maneret *Avancius* ‖ **138** certum *O* : centum *Q* ‖ **139** ubi *O* : urbi Q^1 (*corr.* Q^2) **140** infitiandum] infitiandum est *Prisc.* ‖ **142** glebis $Q^2μ^{-J_a}Lφ$: glebris Ω | in *add.* $αL^2A_a{}^2φ^*$ | igni *O* : ignis *Q* ‖ **148** deum *O* : adeum Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **152** si *del.* s^2, quod *om. iam* $α^{-R}$ ‖ **155** *post 125 transposuit Deufert* (*1996*) *302 sqq.* **156** uoluisse *O, Lact.* : uolui ipse *Q* ‖ **157** praeclaram *Q, Lact.* : preclarum *O*

adlaudabile opus diuom laudare decere
aeternumque putare atque inmortale futurum,
nec fas esse, deum quod sit ratione uetusta
gentibus humanis fundatum perpetuo aeuo,
sollicitare suis ulla ui ex sedibus umquam
nec uerbis uexare et ab imo euertere summa,
cetera de genere hoc adfingere et addere, Memmi,
desiperest. quid enim inmortalibus atque beatis
gratia nostra queat largirier emolumenti,
ut nostra quicquam causa gerere adgrediantur?
quidue noui potuit tanto post ante quietos
inlicere ut cuperent uitam mutare priorem?
nam gaudere nouis rebus debere uidetur
cui ueteres obsunt; sed cui nihil accidit aegri
tempore in ante acto, cum pulchre degeret aeuom,
quid potuit nouitatis amorem accendere tali?
quidue mali fuerat nobis non esse creatis?
an, credo, in tenebris uita ac maerore iacebat,
donec diluxit rerum genitalis origo?
natus enim debet quicumque est uelle manere
in uita, donec retinebit blanda uoluptas;
qui numquam uero uitae gustauit amorem
nec fuit in numero, quid obest non esse creatum?
Exemplum porro gignundis rebus et ipsa
notities hominum diuis unde insita primum est,
quid uellent facere ut scirent animoque uiderent,
quoue modost umquam uis cognita principiorum
quidque inter sese permutato ordine possent,

165–167 *Lact. inst. 7, 3, 13*

164 *Cf. ad* 4, 462 ‖ **176** rerum – ~ 5, 1212 ‖ **182** ~ 5, 1047 ‖ **183** = 5, 1049

167 gerere] agere *codd. Lactantii* ‖ **175 sq.** *damn. Neumann* (*1875*) *37–39*; *post 173 collocavit Lambinus, post 169 Lachmann* ‖ **175** an credo *O* : anc credo Q^1 (*corr.* Q^2) : at credo *Lachmann* ‖ **180** numero *O* : umero Q^1 (*corr.* Q^2) **181** gignundis *O* : gignundus Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **182** hominum diuis] hominum dis *Is. Vossius* (*in ed. Tons.*) : diuis hominum *Munro* | insita primum est *Shackle* (*1922*) *115 et Diels* (insita primum *iam F*) : est insita primum Ω ‖ **183** uiderent *O* : uident Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **185** sese *b, ed. Brix.* : se Ω

si non ipsa dedit specimen natura creandi?
namque ita multa modis multis primordia rerum
ex infinito iam tempore percita plagis
ponderibusque suis consuerunt concita ferri
omnimodisque coire atque omnia pertemptare,
quaecumque inter se possint congressa creare,
ut non sit mirum si in talis dispposituras
deciderunt quoque et in talis uenere meatus,
qualibus haec rerum geritur nunc summa nouando.
Quod ⟨si⟩ iam rerum ignorem primordia quae sint,
hoc tamen ex ipsis caeli rationibus ausim
confirmare aliisque ex rebus reddere multis,
nequaquam nobis diuinitus esse paratam
naturam rerum: tanta stat praedita culpa.
Principio quantum caeli tegit impetus ingens,
inde auidam partem montes siluaeque ferarum
possedere, tenent rupes uastaeque paludes
et mare, quod late terrarum distinet oras;
inde duas porro prope partis feruidus ardor
adsiduusque geli casus mortalibus aufert.
quod superest arui, tamen id natura sua ui
sentibus obducat, ni uis humana resistat
uitai causa ualido consueta bidenti
ingemere et terram pressis proscindere aratris.

205 *Non. p. 487, 3*

187 sq. ~ 1, 1024. 1025 ‖ **187–191** multa – = 5, 422–426 ‖ **188** – tempore = 1, 550. 991; 5, 316. 378 ‖ **192 sq.** ~ 1, 1027. 1028 ‖ **194** ~ 1, 235. 1028 **195–199** = 2, 177–181

186 specimen *Pius in comm.* (*cf. 1361 sq.*) : speciem Ω ‖ **187** multa modis *Lambinus et* Ω *5, 422* : multimodis Ω *hoc loco* ‖ **191** possint Ω, *quod est sine vitio post* consuerunt, *def. Langen* (*1876*) *36* : possent *Orellius* (*quod codici s falso attribuit Orellius*^{2}) *et* Ω *5, 426* ‖ **192** si in *O* : sin *Q* ‖ **193** meatus $A\varphi^{-C}$: maestus Ω ‖ **195** si *post* quod *add. Mar.* (*cf. 3, 766*), *post* iam *iam ed. Brix.* ‖ **201** auidam] auide *Bernays* : auidei *Munro* : amplam *Purmann* (*1853*) *677* : aliquam *Lachmann* **208** uitai $\xi^{-\mu}\alpha$: uita Ω | bidenti $A^2LA_a\varphi^*$: dibenti Ω ‖ **209** *om. Q* | aratris O^D : atris O^1 | *post* **209** *lac. stat. Christ* (*1855*) *23 sq.*

{si non fecundas uertentes uomere glebas
terraique solum subigentes cimus ad ortus,
sponte sua nequeant liquidas existere in auras.}
et tamen interdum magno quaesita labore
cum iam per terras frondent atque omnia florent,
aut nimiis torrens feruoribus aetherius sol
aut subiti peremunt imbres gelidaeque pruinae,
flabraque uentorum uiolento turbine uexant.
Praeterea genus horriferum natura ferarum
humanae genti infestum terraque marique
cur alit atque auget? cur anni tempora morbos
adportant? quare mors inmatura uagatur?
Tum porro puer, ut saeuis proiectus ab undis
nauita, nudus humi iacet, infans, indigus omni
uitali auxilio, cum primum in luminis oras
nixibus ex aluo matris natura profudit,
uagituque locum lugubri complet, ut aecumst
cui tantum in uita restet transire malorum.
at uariae crescunt pecudes armenta feraeque,
nec crepitacillis opus est, nec cuiquam adhibendast
almae nutricis blanda atque infracta loquela,
nec uarias quaerunt uestes pro tempore caeli,
denique non armis opus est, non moenibus altis,
qui sua tutentur, quando omnibus omnia large
tellus ipsa parit naturaque daedala rerum.

211 aurarum cimus – *Prisc. gramm. II 477, 1;* aurarum *ex 212* in auras *praeceptum esse vidit Hertz ad loc.* ‖ **213–217** *Macr. Sat. 6, 2, 29* ‖ **227** *Lact. opif. 3, 2*

210 sq. fecundas – = 1, 211. 212

210–212 *del. Bockemüller* ‖ **210** si non] quae nos *Diels ex 1, 211* **211** terraique $\alpha LA_a o$: terraeque Ω *hoc loco* ‖ **213** et Ω : sed *Macr., sine vitio* (*cf. 1, 833. 4, 689*) : quae *Albert* (*1896*) *37* ‖ **215** torrens *Macr.* (*cf. 266 sq.*) : torret Ω **216** imbres *Macr.* : -is Ω ‖ **220** alit *O* : alii *Q* | anni *O* : antu *Q* ‖ **223** indigus O^2 : indignus Ω ‖ **224** uitali *O* : uitalia *Q* ‖ **225** profudit *O* : profundit *Q* **227** restet transire *Lact.* : re et transirest (transire est *Q*) Ω ‖ **229** nec^1 $\alpha^{*\text{-}R}\varphi$: ne Ω ‖ **230** alm(a)e $Q^2\alpha LA_a o$: arme Ω

Principio quoniam terrai corpus et umor
aurarumque leues animae calidique uapores,
e quibus haec rerum consistere summa uidetur,
omnia natiuo ac mortali corpore constant,
debet eodem omnis mundi natura putari.
quippe etenim quorum partis et membra uidemus
corpore natiuo ac mortalibus esse figuris,
haec eadem ferme mortalia cernimus esse
et natiua simul. quapropter maxima mundi
cum uideam membra ac partis consumpta regigni,
scire licet caeli quoque item terraeque fuisse
principiale aliquod tempus clademque futuram.
Illud in his rebus ne corripuisse rearis
me mihi, quod terram atque ignem mortalia sumpsi
esse neque umorem dubitaui aurasque perire
atque eadem gigni rursusque augescere dixi,
principio pars terrai nonnulla, perusta
solibus adsiduis, multa pulsata pedum ui,
pulueris exhalat nebulam nubesque uolantis,
quas ualidi toto dispergunt aere uenti.
pars etiam glebarum ad diluuiem reuocatur
imbribus, et ripas radentia flumina rodunt.
praeterea pro parte sua, quodcumque alit auget

* * *

236 *Non. p. 234, 3* ‖ **255 sq.** – imbribus *Non. p. 203, 27* (*ex libr. VI*)

238 natiuo – = 5, 321 ‖ **246** ~ 6, 566 ‖ **247** *Cf. ad* 1, 80 ‖ **255** ad – = 6, 292

235 terrai $ξ^{-μ}α$: terra Ω ‖ **236** leues *O, Non.* : leuas Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **239** eodem omnis *ed. Ascensiana* : eadem omnis *O* : omnis edem Q^1, *transposuit* Q^a **241** natiuo ac *Lachmann* (*cf. 238, de errore vide ad 6, 10*) : natiuom O^1 : natiuum O^2Q : natiuo *R* : natiuo et *Avancius* (*1502*) | mortalibus *O* : motalibus *Q* | figuris *O* : fuguris Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **242** eadem *O* : edem *Q* ‖ **245** item D_a *et postea Bentley qui contulit 6, 756* (*cf. quoque 751*) : idem Ω ‖ **248** me mihi *Q* : memini *O* | mortalia *O* : motalia Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **251** terrai $ξ^{-\mathfrak{J}a}$: terra Ω | nonnulla $μ^{-\mathfrak{J}a}L^1φ^{-F}$: nonulla Ω ‖ *post* **257** *lac. ind. Brieger, quam C. Müller versibus 322 sq. nisus sic suppl.*: ⟨res alias ex se, minui et decrescere debet, / at rursus recreatur idem, cum, quod dedit, ipsi.⟩ *Si lacunam neges, pro* praeterea *debeas scribere* sed terrae *vel* (*quod mihi suasit Sier*) interea

redditur; et quoniam dubio procul esse uidetur
omniparens eadem rerum commune sepulcrum,
ergo terra tibi libatur et aucta recrescit.
Quod superest, umore nouo mare flumina fontes
semper abundare et latices manare perennis
nihil opus est uerbis: magnus decursus aquarum
undique declarat. sed primum quidquid aquai
tollitur, in summaque fit ut nihil umor abundet,
partim quod ualidi uerrentes aequora uenti
deminuunt radiisque retexens aetherius sol,
partim quod supter per terras diditur omnis:
percolatur enim uirus, retroque remanat
materies umoris et ad caput amnibus omnis
conuenit, inde super terras fluit agmine dulci
qua uia secta semel liquido pede detulit undas.
Aera nunc igitur dicam, qui corpore toto
innumerabiliter priuas mutatur in horas.
semper enim, quodcumque fluit de rebus, id omne
aeris in magnum fertur mare; qui nisi contra
corpora retribuat rebus recreetque fluentis,
omnia iam resoluta forent et in aera uersa.
haut igitur cessat gigni de rebus et in res
reccidere, adsidue quoniam fluere omnia constat.
Largus item liquidi fons luminis, aetherius sol,
inrigat adsidue caelum candore recenti
suppeditatque nouo confestim lumine lumen.
nam primum quicquid fulgoris disperit ei,
quocumque accidit. id licet hinc cognoscere possis,

281 *Cf. ad 3, 1*

263 magnus – ~ 1, 283; 5, 946; 6, 609 ‖ **266 sq.** uerrentes – ~ 5, 388. 389 **266** uerrentes – ~ 6, 624 ‖ **269–272** = 6, 635–638 ‖ **283** ~ 4, 189

264 aquai *Q*²ξ-*Ja* : aqua Ω ‖ **266** uerrentes *O* : uerentes *Q*¹ (*corr. Q*²) **267** deminuunt *Z* (*teste Wakefield*) *et* Ω *5, 389* : diminuunt Ω *hoc loco* **268** diditur *Q* : diuiditur *O* ‖ **269–272** *damn. Neumann* (*1875*) *21* ‖ **272** secta semel *Q*²ξ *et* Ω *6, 638* : semel secta semel Ω ‖ **273** qui *Q* : quid *O* | toto] *vix* tenui *vel* raro ‖ **277** recreetque *O* : secreteque *Q* ‖ **282** recenti *Q*²φ : regenti Ω ‖ **283** suppeditatque *O* : suppeditantque *Q*

quod simul ac primum nubes succedere soli
coepere et radios inter quasi rumpere lucis,
extemplo inferior pars horum disperit omnis,
terraque inumbratur qua nimbi cumque feruntur;
ut noscas splendore nouo res semper egere,
et primum iactum fulgoris quemque perire,
nec ratione alia res posse in sole uideri,
perpetuo ni suppeditet lucis caput ipsum.
quin etiam nocturna tibi, terrestria quae sunt,
lumina, pendentes lychni claraeque coruscis
fulguribus pingues multa caligine taedae,
consimili properant ratione, ardore ministro,
suppeditare nouom lumen, tremere ignibus instant,
instant, nec loca lux inter quasi rupta relinquit:
usque adeo properanter ab omnibus ignibus ei
exitium celeri celatur origine flammae.
sic igitur solem lunam stellasque putandum
ex alio atque alio lucem iactare subortu
et primum quicquid flammarum perdere semper;
inuiolabilia haec ne credas forte uigere.
Denique non lapides quoque uinci cernis ab aeuo,
non altas turris ruere et putrescere saxa,
non delubra deum simulacraque fessa fatisci,
nec sanctum numen fati protollere finis
posse neque aduersus naturae foedera niti?
denique non monimenta uirum dilapsa uidemus

294 sq. – lychni *Macr. Sat. 6, 4, 18*

286 primum *O* : rimum Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **288** extemplo *Q* : exemplo *O* | disperit $Q^2\xi^{-Ja}$: disperis Ω ‖ **290** egere *O* : regere *Q* ‖ **291** et s^2 : ut Ω ‖ **293** suppeditet O^2 : suppedite Ω ‖ **294** terrestria *O, Macr.* : terrestia *Q* ‖ **295** lychni *Macr.* : lyclini Ω : lichini *Macrobii cod. T* (*apud Willis*), lychini *Munro*[1] *in notis prioribus, sed cf. Skutsch ad Enn. ann. 311* ‖ **297** properant *Mar.* : proferant Ω **301** celatur *Mar.** : celeratur Ω ‖ **302** putandum] putandum est φ ‖ **305** ne *O* : nec *Q* ‖ **307** putrescere *O* : putarescere Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **309** fati protollere *O* : fatipse tollere *Q* ‖ **310** foedera O^2 : foederant Ω

†quaerere proporro sibi cumque† senescere credas,
non ruere auolsos silices a montibus altis
nec ualidas aeui uires perferre patique
finiti? neque enim caderent auolsa repente,
ex infinito quae tempore pertolerassent
omnia tormenta aetatis priuata fragore.
    Denique iam tuere hoc, circum supraque quod omnem
continet amplexu terram: si procreat ex se
omnia, quod quidam memorant, recipitque perempta,
totum natiuo ac mortali corpore constat.
nam quodcumque alias ex se res auget alitque,
deminui debet, recreari, cum recipit res.
    Praeterea si nulla fuit genitalis origo
terrarum et caeli semperque aeterna fuere,
cur supera bellum Thebanum et funera Troiae
non alias alii quoque res cecinere poetae?
quo tot facta uirum totiens cecidere neque usquam
aeternis famae monimentis insita florent?
uerum, ut opinor, habet nouitatem summa, recensque
naturast mundi neque pridem exordia cepit.
quare etiam quaedam nunc artes expoliuntur,
nunc etiam augescunt: nunc addita nauigiis sunt
multa, modo organici melicos peperere sonores,
denique natura haec rerum ratioque repertast
nuper, et hanc primus cum primis ipse repertus
nunc ego sum in patrias qui possim uertere uoces.

313 *Non. p. 225, 24* ‖ **335–337** *Lact. inst. 3, 16, 14*

316 – tempore = 1, 550. 991; 5, 188. 378. 423 ‖ **321** natiuo – = 5, 238

312 quaerere proporro sibi cumque] quae fore p. uetitumque *Lachmann, tum melius* quae fore perpetuo numquamque (minimumque *iam C. Müller*) *Watt* (*1990*) *124 sq.* : quaerere proporro sibi sene *Munro*^{3} : *fort.* quaerere proporro sibi an ipsa : quaerere proporro sibi ⟨quae monimenta manere / possint, ne forte haec non us⟩que *Nicoll* (*1968*) *415 sqq.* ‖ **318** omnem *Mar.* : omne Ω ‖ **321** natiuo ac *Bernays* (*cf. 5, 238. 241*) : natiuum Ω, *quod vix recte tuebantur Lachmann et Munro* ‖ **323** deminui *O* : diminui *Q* ‖ **326** cur supera *O* : cursum pera *Q* | funera O^{2} : funara Ω ‖ **327** alii $\alpha^{-A}\varphi$: ali Ω ‖ **331** natura est mundi α^{-A} : natura mundist Ω ‖ **336** primus] primum *Lact.*

Quod si forte fuisse antehac eadem omnia credis,
sed periisse hominum torrenti saecla uapore,
aut cecidisse urbis magno uexamine mundi,
aut ex imbribus adsiduis exisse rapaces
per terras amnes atque oppida cooperuisse,
tanto quique magis uictus fateare necessest
exitium quoque terrarum caelique futurum:
nam cum res tantis morbis tantisque periclis
temptarentur, ibi si tristior incubuisset
causa, darent late cladem magnasque ruinas.
nec ratione alia mortales esse uidemur,
inter nos nisi quod morbis aegrescimus isdem
atque illi quos a uita natura remouit.
Praeterea quaecumque manent aeterna necessust
aut, quia sunt solido cum corpore, respuere ictus
nec penetrare pati sibi quicquam quod queat artas
dissociare intus partis, ut materiai
corpora sunt, quorum naturam ostendimus ante,
aut ideo durare aetatem posse per omnem,
plagarum quia sunt expertia, sicut inane est,
quod manet intactum neque ab ictu fungitur hilum,
aut etiam quia nulla loci fit copia circum,
quo quasi res possint discedere dissoluique,
sicut summarum summa est aeterna, neque extra
qui locus est quo dissiliant, neque corpora sunt quae
possint incidere et ualida dissoluere plaga.
at neque, uti docui, solido cum corpore mundi
naturast, quoniam admixtumst in rebus inane,
nec tamen est ut inane, neque autem corpora desunt,
ex infinito quae possint forte coorta

343 uictus – = 1, 624 ‖ **344** ~ 5, 98 ‖ **351–363** = 3, 806–818 ‖ **367** ~ 5, 408. 414

339 periisse μ^{-d} : perisse Ω ‖ **340** uexamine *O*: uefamine *Q* ‖ **342** atque φ : at Ω ‖ **345** res tantis *O*: res stantis Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **349** i(i)sdem α^{-R} : idem Ω **354** materiai ξ^{-x} : materia Ω ‖ **359** fit *Lachmann coll. 371. 6, 829* : sit Ω *ita ut 3, 814* ‖ **362** qui locus est quo dissiliant Ω *hoc loco* : quis locus est quo diffugiant Ω *3, 817* ‖ **367** cohorta *Mar.* (*cf. 408. 414*) : coperta Ω

corruere hanc rerum uiolento turbine summam
aut aliam quamuis cladem inportare pericli,
nec porro natura loci spatiumque profundi
deficit, exspargi quo possint moenia mundi.
{aut alia quauis possunt ui pulsa perire.}
haut igitur leti praeclusa est ianua caelo
nec soli terraeque neque altis aequoris undis,
sed patet immani et uasto respectat hiatu.
quare etiam natiua necessumst confiteare
haec eadem; neque enim, mortali corpore quae sunt,
ex infinito iam tempore adhuc potuissent
inmensi ualidas aeui contemnere uires.
Denique tantopere inter se cum maxima mundi
pugnent membra, pio nequaquam concita bello,
nonne uides aliquam longi certaminis ollis
posse dari finem? uel cum sol et uapor omnis
omnibus epotis umoribus exsuperarint:
quod facere intendunt, neque adhuc conata patrantur:
tantum suppeditant amnes ultraque minantur
omnia diluuiare ex alto gurgite ponti;
nequiquam, quoniam uerrentes aequora uenti
deminuunt radiisque retexens aetherius sol,
et siccare prius confidunt omnia posse
quam liquor incepti possit contingere finem.
tantum spirantes aequo certamine bellum

370 natura – = 1, 1002 ‖ **377** mortali – = 1, 232 ‖ **378** – tempore = 1, 550. 991; 5, 188. 316. 423 ‖ **379** = 5, 1217 ‖ **388 sq.** uerrentes – 5, 266. 267 **388** uerrentes – ~ 6, 624

369 *damn. Bruno* (*1872*) *10* | aliam quamuis cladem … pericli] alia quauis clade … pericla *Butterfield* (*2009b*) *54* ‖ **370** spatiumque *O* : spartiumque *Q* **371** deficit *O* : defigit *Q* ‖ **372** *damn. Bruno* (*1872*) *10* | quauis *O* : quamuis *Q* **374** aequoris undis *O* : aequori fundis *Q* ‖ **375** immani] immane *Bentley* | et O^2 : (a)e Ω : ac Q^2 ‖ **377** mortali $Q^2 \alpha L A_a o$ (*cf. 1, 232*) : mortalis Ω **378** potuissent *Q* : potius sent *O* ‖ **381** nequaquam *O* : nequamquam *Q* **382** certaminis ollis φ (certaminis *iam L*) : certamini solis Ω ‖ **383** omnis] *fort.* undas *vel* aequor (amnis *iam quidam apud Postgate* [*1903*] *31*) ‖ **385** patrantur] patrarunt *Goebel* (*1854*) *41* ‖ **389** radiisque *O* : tradiisque Q^1 (*corr.* Q^2)

magnis ⟨inter se⟩ de rebus cernere certant,
cum semel interea fuerit superantior ignis
et semel, ut fama est, umor regnarit in aruis.
Ignis enim superauit et ambiens multa perussit,
auia cum Phaethonta rapax uis Solis equorum
aethere raptauit toto terrasque per omnis.
at pater omnipotens ira tum percitus acri
magnanimum Phaethonta repenti fulminis ictu
deturbauit equis in terram, Solque cadenti
obuius aeternam succepit lampada mundi
disiectosque redegit equos iunxitque trementis,
inde suum per iter recreauit cuncta gubernans –
scilicet ut ueteres Graium cecinere poetae.
quod procul a uera nimis est ratione repulsum.
ignis enim superare potest ubi materiai
ex infinito sunt corpora plura coorta;
inde cadunt uires aliqua ratione reuictae,
aut pereunt res exustae torrentibus auris.
Umor item quondam coepit superare coortus,
ut fama est, hominum multas quando obruit urbis;
inde ubi uis aliqua ratione auersa recessit,
ex infinito fuerat quaecumque coorta,
constiterunt imbres et flumina uim minuerunt.
  Sed quibus ille modis coniectus materiai
fundarit terram et caelum pontique profunda,
solis lunai cursus, ex ordine ponam.

395 umor – ~ 5, 806 ‖ **405** ~ 2, 600; 6, 754 ‖ **406** ~ 1, 880; 2, 645; 6, 767. 853 **408** ~ 5, 367. 414 ‖ **414** ~ 5, 367. 408 ‖ **416 sq.** ~ 5, 67. 68 ‖ **416** ~ 4, 907; 5, 73

393 inter se *post* magnis *add. Lachmann* (*post* rebus *iam* LA_a*o contra metrum; in margine add.* A^2) ‖ **396** superauit et ambiens LA_aC^2 : superauit et ambens Ω : *fort.* superauit et ingens : superāt et lambens *Lachmann* (lambens *iam* Q^2A^2) **397** p(h)(a)etonta α*x*φ : petontana Ω | rapax *O* : pax *Q* ‖ **399** tum *R*φ : cum *O* : com *Q* ‖ **400** phaetonta *O* : haetonta *Q* | fulminis O^D : fluminis Ω **405** graium $α^{-A}$φ : gratum Ω ‖ **407** materiai ξ : materia Ω ‖ **410** aut (ut Q^1, *corr.* Q^a)] et *Lachmann, qui 410 ante 409 collocavit* ‖ **412** multas] multos φ, uitas *Purmann* (*1877*) *278*, uultus *Merrill* (*1916*) *81, qui omnes* undis *servant* | urbis *vel* urbes α* : undis Ω ‖ **416** materiai ξ : materia Ω ‖ **418** lunai $α^{-R}$φ : luna Ω

nam certe neque consilio primordia rerum
ordine se suo quaeque sagaci mente locarunt
nec quos quaeque darent motus pepigere profecto,
sed quia multa modis multis primordia rerum
ex infinito iam tempore percita plagis
ponderibusque suis consuerunt concita ferri
omnimodisque coire atque omnia pertemptare,
quaecumque inter se possent congressa creare,
propterea fit uti magnum uolgata per aeuom
omne genus coetus et motus experiundo
tandem conueniant, ea quae conuecta repente
magnarum rerum fiunt exordia saepe,
terrai maris et caeli generisque animantum.
Hic neque tum solis rota cerni lumine largo
altiuolans poterat nec magni sidera mundi
nec mare nec caelum nec denique terra neque aer
nec similis nostris rebus res ulla uideri,
436 sed noua tempestas quaedam molesque coorta
440 omne genus de principiis, discordia quorum
interualla uias conexus pondera plagas
concursus motus turbabat proelia miscens,
propter dissimilis formas uariasque figuras

432–439 *Macr. Sat. 6, 2, 23*

419–421 = 1, 1021–1023 ‖ **422 sq.** ~ 1, 1024. 1025 ‖ **422** ~ 4, 1220 **422–426** multa – = 5, 187–191 ‖ **423** – tempore = 1, 550. 991; 5, 316. 378 **428** ~ 1, 1026 ‖ **429–431** ~ 2, 1061–1063 ‖ **441** = 2, 726. 1020 ‖ **443** – formas ~ 4, 678

419–431 *damn. Forbiger* (*1824*) *50–52* ‖ **421** nec *O* : ne *Q* ‖ **422** primordia *O* : primorda *Q* ‖ **425** coire O^2 : cotre Ω ‖ **426** possent] possint *dubitanter Langen* (*1876*) *36, coll. 191* ‖ **428** omne genus *Lachmann et* Ω *1, 1026* : omnigenus Ω *hoc loco* : omnigenos O^2 ‖ **429** conuecta *Lachmann coll. 2, 101. 1061* : conuenta Ω **430** fiunt φ (*cf. 2, 1062*) : fluunt Ω | saepe] semper *Lachmann ex 2, 1062* (nempe *iam Faber in emendationibus p. 334*) ‖ **431** terrai α*Lo* : terr(a)e Ω ‖ **432** hic] his *codd. Macr.* | largo (*cf. 3, 22. 5, 281*)] claro *Macr.* ‖ **433** altiuolans *Macr.* : alteuolans Ω ‖ **440–445** *post 436 collocavit Reisacker* (*1847*) *78* ‖ **440** omne genus de *Lachmann* : omnigenus e *Q* : omnigenis e *O uix recte* ‖ **441** uias Q^2α*φ : uia Ω ‖ **442 sq.** *post* miscens *dist. edd. plurimi, post* figuras *Diels, vix recte*

quod non omnia sic poterant coniuncta manere
445 nec motus inter sese dare conuenientis.
437 diffugere inde loci partes coepere, paresque
cum paribus iungi res et discludere mundum
439 membraque diuidere et magnas disponere partes,
446 hoc est, a terris altum secernere caelum,
et sorsum mare, uti secreto umore pateret,
seorsus item puri secretique aetheris ignes.
    Quippe etenim primum terrai corpora quaeque,
propterea quod erant grauia et perplexa, coibant
in medio atque imas capiebant omnia sedes;
quae quanto magis inter se perplexa coibant,
tam magis expressere ea quae mare sidera solem
lunamque efficerent et magni moenia mundi;
omnia enim magis haec e leuibus atque rutundis
seminibus multoque minoribus sunt elementis
quam tellus. ideo per rara foramina terrae
partibus erumpens primus se sustulit aether
ignifer et multos secum leuis abstulit ignis,
non alia longe ratione ac saepe uidemus,
aurea cum primum gemmantis rore per herbas
matutina rubent radiati lumina solis
exhalantque lacus nebulam fluuiique perennes,
ipsaque ut interdum tellus fumare uidetur;
omnia quae sursum cum conciliantur, in alto
corpore concreto subtexunt nubila caelum.
sic igitur tum se leuis ac diffusilis aether

437 sq. *Macr. Sat. 6, 4, 11* ‖ **446–448** *Macr. Sat. 6, 2, 24* ‖ **455** *Macr. Sat. 6, 2, 24*

455 *Cf. ad* 2, 402 ‖ **460** – ac = 2, 881; 5, 1030; 6, 306 ‖ **461** gemmantis – ~ 2, 319

437 inde *Macr. utroque loco* : indue Ω ‖ **439** magnas *Macr.* : magna Ω **446** altum (*cf. 6, 287 sq.*)] magnum *Macr.* ‖ **447** umore *Macr.* : umor Ω **448** puri *O, Macr.* : puris Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **449** terrai $Q^2\xi^{-\mu}\alpha$: terrae Ω ‖ **455** e] ex *Macr.* ‖ **458** partibus] protinus *Bentley* | se $\alpha^{-A}LA_a o$: et Ω *propter* aether **465** *post* conciliantur *dist. Lachmann, post* in alto *edd. vet.*

corpore concreto circumdatus undique flexit
et late diffusus in omnis undique partis
omnia sic auido complexu cetera saepsit.
Hunc exordia sunt solis lunaeque secuta,
interutrasque globi quorum uertuntur in auris;
quae neque terra sibi adsciuit nec maximus aether,
quod neque tam fuerunt grauia ut depressa sederent,
nec leuia ut possent per summas labier oras,
et tamen interutrasque ita sunt ut corpora uiua
uersent et partes ut mundi totius extent;
quod genus in nobis quaedam licet in statione
membra manere, tamen cum sint ea quae moueantur.
His igitur rebus retractis terra repente,
maxuma qua nunc se ponti plaga caerula tendit,
succidit et salso suffudit gurgite fossas.
inque dies quanto circum magis aetheris aestus
et radii solis cogebant undique terram
uerberibus crebris extrema ad limina in artum,
in medio ut propulsa suo condensa coiret,
tam magis expressus salsus de corpore sudor
augebat mare manando camposque natantis,
et tanto magis illa foras elapsa uolabant
corpora multa uaporis et aeris, altaque caeli
densabant procul a terris fulgentia templa.
sidebant campi, crescebant montibus altis
ascensus; neque enim poterant subsidere saxa,
nec pariter tantundem omnes succumbere partes.
Sic igitur terrae concreto corpore pondus
constitit, atque omnis mundi quasi limus in imum
confluxit grauis et subsedit funditus ut faex;

468 flexit *Lachmann* : saepsit Ω (*ex 470 praeceptum*) : pandit *C. Müller* (fudit *iam Stampini* [*1917*] *178*) ‖ **470** cetera *O* : ceteras *Q* ‖ **481** plaga *O* (a^2 *scr.* O^D *in ras.*) : plagae *Q* ‖ **482** gurgite fossas *O* : gurgites ossas *Q* ‖ **484** radii *Q* : radiis *O* | terram] terrae *Avancius* (*1502*) *et Bockemüller* (*cf. ad 485*) ‖ **485** limina *Q* : lumina *O* | in artum *Munro* : partem Ω : *fort.* tractim *virgula post* limina *posita* : pressam *Butterfield* (*2008c*) *10* (apertam *iam Turnebus apud Lambinum*) : partes *Bockemüller* (*cf. ad 484*) ‖ **487** expressus *O* : expressu Q^1 (*corr.* Q^2) **491** densabant] densebant s^2 ‖ **494** partes ξ^{-L} : -is Ω

inde mare, inde aer, inde aether ignifer ipse
corporibus liquidis sunt omnia pura relicta,
et leuiora aliis alia, et liquidissimus aether
atque leuissimus aerias super influit auras,
nec liquidum corpus turbantibus aeris auris
commiscet; sinit haec uiolentis omnia uerti
turbinibus, sinit incertis turbare procellis,
ipse suos ignis certo fert impete labens.
nam modice fluere atque uno posse aethera nisu
significat Pontos, mare certo quod fluit aestu
unum labendi conseruans usque tenorem.
  Motibus astrorum nunc quae sit causa canamus.
principio magnus caeli si uortitur orbis,
ex utraque polum parti premere aera nobis
dicendum est extraque tenere et claudere utrimque;
inde alium supra fluere atque intendere eodem
quo uoluenda micant inferni sidera mundi;
aut alium supter, contra qui subuehat orbem,
ut fluuios uersare rotas atque haustra uidemus.
Est etiam quoque uti possit caelum omne manere
in statione, tamen cum lucida signa ferantur;
siue quod inclusi rapidi sunt aetheris aestus
quaerentesque uiam circum uersantur et ignes
passim per caeli uoluunt summania templa;
siue aliunde fluens alicunde extrinsecus aer
uersat agens ignis; siue ipsi serpere possunt

501 aerias ... auras] *Cf. ad 1, 771* ‖ **516** *Non. p. 13, 5. Isid. orig. 20, 15, 1. Raban. univ. 22, 15* (*PL 111, 612*)

505 certo – ~ 6, 334 ‖ **520** = 6, 200

499 liquidis *O* : liquidi *Q*[1] (*corr. Q*[2]) ‖ **500** leuiora α*φ : leuior Ω ‖ **501** aerias *O, Isid., Raban.* : aetherias *Q* ‖ **503** commiscet *Naugerius* : commisci Ω | haec] hic *Bentley dubitanter* ‖ **505** suos *O* : uos *Q* ‖ **506** aethera *O* : aether *Q* **507** Pontos *Lachmann* : ponto Ω ‖ **514** inferni *Deufert* : aeterni Ω : nocturni *Merrill* (*1916*) *83* ‖ **515** qui *Rs*[2] : quis Ω ‖ **516** ut fluuios *Non.* : ut fluuius Ω : in fluuio *Isid.* : in fluuios *Raban.* ‖ **518** lucida αφ[-C] : lucia Ω | ferantur *O* : feruntur *Q* ‖ **519** siue *O* : siui *Q* ‖ **521** summania (suma- *Q*)] summa auia *Munro*[3] *dubitanter in notis prioribus* : immania *Creech in notis* (se immania *iam B*)

quo cuiusque cibus uocat atque inuitat euntis,
flammea per caelum pascentis corpora passim.
Nam quid in hoc mundo sit eorum ponere certum
difficile est; sed quid possit fiatque per omne
in uariis mundis uaria ratione creatis,
id doceo plurisque sequor disponere causas,
motibus astrorum quae possint esse per omne;
e quibus una tamen sit et hic quoque causa necessest,
quae uegeat motum signis; sed quae sit earum
praecipere haut quaquamst pedetemptim progredientis.
    Terraque ut in media mundi regione quiescat,
euanescere paulatim et decrescere pondus
conuenit, atque aliam naturam supter habere
ex ineunte aeuo coniunctam atque uniter aptam
partibus aeriis mundi, quibus insita uiuit.
propterea non est oneri neque deprimit auras;
ut sua cuique homini nullo sunt pondere membra,
nec caput est oneri collo, nec denique totum
corporis in pedibus pondus sentimus inesse;
at quaecumque foris ueniunt inpostaque nobis
pondera sunt laedunt, permulto saepe minora.
usque adeo magni refert quid quaeque queat res.
sic igitur tellus non est aliena repente
allata atque auris aliunde obiecta alienis,
sed pariter prima concepta ab origine mundi
certaque pars eius, quasi nobis membra uidentur.

528 = 5, 1345 ‖ **533** pedetemptim – = 5, 1453 ‖ **535** – paulatim = 2, 828 **537** – aeuo *Cf. ad* 2, 743 | coniunctam – ~ 5, 555; 558 ‖ **538** – mundi = 5, 553 **545** – refert = 4, 984. 1257 ‖ **548** prima … ab origine mundi ~ 5, 678

528 creatis φ *et* Ω *5, 1345* : creati Ω *hoc loco* ‖ **530** omne *s*[2] : omnem Ω **531** sit et] siet *Lachmann* | hic *Bernays* : haec *Q* : hae *O* ‖ **532** uegeat *Gifanius* : uigeat Ω ‖ **533** pedetemtim μ[-𝔍a]*Lx* : pedetemti Ω | progredientis *Lambinus et* Ω *1453* : progredientes Ω *hoc loco* ‖ **535** euanescere *O* : tua nescire *Q*[1] (*corr. Q*[2]) **536** subter φ[-C] : super Ω ‖ **537** ineunte *Q*[2]αφ : ineunt Ω ‖ **538** uiuit] sistit *Sier* (sidit *iam Lambinus*[2]) ‖ **545** *damn. Cramer apud Deufert* (*1996*) *260 sq.* | magni ξ[-x] : magi Ω | queat (quaeat Ω)] : obeat *Munro*[1] ‖ **549** uidentur] uidetur *Mar.**

Praeterea grandi tonitru concussa repente
terra supra quae se sunt concutit omnia motu;
quod facere haut ulla posset ratione, nisi esset
partibus aeriis mundi caeloque reuincta.
nam communibus inter se radicibus haerent
ex ineunte aeuo coniuncta atque uniter apta.
Nonne uides etiam quam magno pondere nobis
sustineat corpus tenuissima uis animai
propterea quia tam coniuncta atque uniter apta est?
denique iam saltu pernici tollere corpus
quid potis est nisi uis animae, quae membra gubernat?
iamne uides quantum tenuis natura ualere
possit, ubi est coniuncta graui cum corpore, ut aer
coniunctus terris et nobis est animi uis?
Nec nimio solis maior rota nec minor ardor
esse potest, nostris quam sensibus esse uidetur.
nam quibus e spatiis cumque ignes lumina possunt
adicere et calidum membris adflare uaporem,
nihil his illa interuallis de corpore libant
569 flammarum, nihil ad speciem est contractior ignis.
573 proinde, calor quoniam solis lumenque profusum
570 perueniunt nostros ad sensus et loca mulcent,
forma quoque hinc solis debet filumque uideri,

559 *Ecl. Sang. 116* (*p. 12*)

553 – mundi = 5, 538 ‖ **554** = 3, 325 ‖ **555** – aeuo *Cf. ad* 2, 743 | coniuncta – ~ 5, 537. 558 ‖ **558** coniuncta – ~ 5, 537. 555 ‖ **570** = 5, 574

550 tonitru *O* : tronitrum *Q* ‖ **551** supra O^2 : supru Ω ‖ **553** aeriis (vel -*eis*) αφ : aeri Ω ‖ **554 sq.** *damn. G. Müller* (*1959b*) *83* ‖ **555** apta *I, Pont.* : aucta Ω **557** animai ξ^{-}*Ja* : anima Ω ‖ **558** atque *Q* : aque *O* | apta *Q post ras.*, $\alpha\varphi^{-e}$: rapta Ω ‖ **559** pernici α : pernice Ω : pernitio *Ecl. Sang.* | tollere *O, Ecl. Sang.* : tollore *Q* ‖ **560** quid *Lambinus*[3] *in erratis* : quis Ω (*propter* potis *aut* uis) : *possis* quae | animae] animi *Lachmann coll. 563, sed cf. 4, 890 sq.* ‖ **563** coniunctus $A\varphi^{-e}$: coniuncta Ω | animi] animae *Bentley coll. 557 sq., fort. recte* (*cf. 3, 583*) **567** adiicere *Lambinus* : adlicere Ω ‖ **568** his illa *Deufert* (illa his *iam Bernays,* illa *iam A*) : nisi Ω : ea in his *Lachmann* : *fort.* tibi suis | libant *Mar.** : librant Ω **573** *post 569 collocavit Avancius* ‖ **570** mulcent *Lachmann* : fulgent Ω **571** filumque *Turnebus adv. 14, 23* : illumque *O* : ilumque *Q*

572 nihil adeo ut possis plus aut minus addere, uere.
574 {perueniunt nostros ad sensus et loca fulgent}
Lunaque siue notho fertur loca lumine lustrans
siue suam proprio iactat de corpore lucem,
quidquid id est, nihilo fertur maiore figura
quam, nostris oculis qua cernimus, esse uidetur.
nam prius omnia, quae longe semota tuemur
aera per multum, specie confusa uidentur
quam minui filum. quapropter luna necesse est,
quandoquidem claram speciem certamque figuram
praebet, ut est oris extremis cumque notata
quantaque quantast, hinc nobis uideatur in alto.
Postremo quoscumque uides hinc aetheris ignes,
594 scire licet perquam pauxillo posse minores
595 esse uel exigua maioris parte breuique,
586 quandoquidem quoscumque in terris cernimus ⟨ignes⟩,
dum tremor ⟨et⟩ clarus dum cernitur ardor eorum,
perparuom quiddam interdum mutare uidentur
alteram utram in partem filum, quo longius absunt.
    Illud item non est mirandum, qua ratione
tantulus ille queat tantum sol mittere lumen,
quod maria ac terras omnis caelumque rigando
593 compleat et calido perfundat cuncta uapore.
596 {quanta quoquest tanta hinc nobis uidetur in alto}

576 proprio* – *Apul. Socr. 1 p. 118*

574 = 5, 570 ‖ **577** nihilo – ~ 1, 359 ‖ **584** ~ 5, 596 ‖ **590** – mirandum = 4, 858 | non – = 4, 595 ‖ **592** ~ 4, 203 ‖ **596** ~ 5, 584

572,1 *sunt qui aliter distinguendo* addere *et* uere *coniungantur* ‖ **574** *del. Avancius* ‖ **576** suam αφ : sua Ω | proprio] notham *Apul.* ‖ **580** aera O^D : aere Ω | specie *O* : speciem *Q* ‖ **581** minui *Bentley coll. Epic. frg. 81 Usener* εἰ γὰρ τὸ μέγεθος διὰ τὸ διάστημα ἀποβεβλήκει (scil. ἡ σελήνη), πολλῷ μᾶλλον ἂν τὴν χρόαν : mi Ω : minimum O^2 ‖ **584** quantaque quantast *Eichstädt* : quanto quoque quantast Ω ‖ **594 sq.** *post 585 collocavit Cippellarius, post 589 Mar.* (*una cum 596*); *594–596 iam in margine notaverat* Q^2 ‖ **595** parte μ-𝔍*a**Lx*φ : per te Ω **586** ignes *add. Mar.* ‖ **587** et *add.* C_a, est *A*φ ‖ **588** uidentur *Q* : uidetur *O* **589** absunt *Lachmann* (absint *iam Lambinus*) : absit Ω ‖ **592** caelumque *O* : caelum *Q* ‖ **596** *del. Naugerius* | uidetur *O* : uiditur *Q* (ur *per comp.*)

nam licet hinc mundi patefactum totius unum
largifluum fontem scatere atque erumpere lumen,
ex omni mundo quia sic elementa uaporis
undique conueniunt et sic conlectus eorum
confluit, ex uno capite hic ut profluat ardor.
nonne uides etiam quam late paruus aquai
prata riget fons interdum campisque redundet?
Est etiam quoque uti non magno solis ab igni
aera percipiat calidis feruoribus ardor,
opportunus ita est si forte et idoneus aer,
ut queat accendi paruis ardoribus ictus;
quod genus interdum segetes stipulamque uidemus
accidere ex una scintilla incendia passim.
Forsitan et rosea sol alte lampade lucens
possideat multum caecis feruoribus ignem
circum se, nullo qui sit fulgore notatus,
aestifer ut tantum radiorum exaugeat ictum.
Nec ratio solis simplex ⟨et⟩ recta patescit,
quo pacto aestiuis e partibus aegocerotis
brumalis adeat flexus atque inde reuertens
canceris ut uertat metas ad solstitialis,
lunaque mensibus id spatium uideatur obire,
annua sol in quo consumit tempora cursu.
non, inquam, simplex his rebus reddita causast.
Nam fieri uel cum primis id posse uidetur,
Democriti quod sancta uiri sententia ponit,

598 *Eutych. gramm. V 484, 8* (*ex libr. VI*). *Mico op. pros. 381*

619 ~ 5, 692 ‖ **622** = 3, 371

599 uaporis *Lambinus* : uapore Ω ‖ **600** conlectus *nonnulli apud Lambinum* : coniectus Ω ‖ **601** hic] hinc B_a (*teste Wakefield*) : hoc *Merrill dubitanter in comm.* ‖ **602** aquai ξ (*deest* μ) : aqua Ω ‖ **605** percipiat s^2 : percipitat Ω **606** ita *Q post ras.*, ξ : sita Ω ‖ **608** interdum] *fort.* interdum in ‖ **609** accidere *Q* : accedere O^1 : accendere O^2 : accipere *Mar.**, *fort. recte* ‖ **613** aestifer ut tantum φ^{-C} : aestiferi utantur *O* : aestifer ui tantum *Q* ‖ **614** et recta *A* : recta Ω : et certa *Munro* (nec certa *iam Lambinus*) : reclusa *Bernays* (rellata *iam Lachmann, malim* detecta *coll. 3, 29 sq.*) ‖ **615** e *O* : se *Q* ‖ **617** canceris ut] cancri se ut *Lachmann* (cancri *iam Pius*) : *malim* cancri se

quanto quaeque magis sint terram sidera propter,
tanto posse minus cum caeli turbine ferri;
euanescere enim rapidas illius et acris
imminui supter uiris, ideoque relinqui
paulatim solem cum posterioribus signis,
inferior multo quod sit quam feruida signa.
et magis hoc lunam: quanto demissior eius
cursus abest procul a caelo terrisque propinquat,
tanto posse minus cum signis tendere cursum.
flaccidiore etenim quanto iam turbine fertur
inferior quam sol, tanto magis omnia signa
hanc adipiscuntur circum praeterque feruntur.
propterea fit ut haec ad signum quodque reuerti
mobilius uideatur, ad hanc quia signa reuisunt.
Fit quoque ut e mundi transuersis partibus aer
alternis certo fluere alter tempore possit,
qui queat aestiuis solem detrudere signis
brumalis usque ad flexus gelidumque rigorem,
et qui reiciat gelidis a frigoris umbris
aestiferas usque in partis et feruida signa.
et ratione pari lunam stellasque putandumst,
quae uoluunt magnos in magnis orbibus annos,
aeribus posse alternis e partibus ire.
nonne uides etiam diuersis nubila uentis
diuersas ire in partis inferna supernis?
qui minus illa queant per magnos aetheris orbis
aestibus inter se diuersis sidera ferri?
    At nox obruit ingenti caligine terras,
aut ubi de longo cursu sol ultima caeli

623 sint φ^{-C} : in *O* : sin *Q* ‖ **626** relinqui *O* : relinquit *Q* ‖ **627** posterioribus signis] posterioribus ignis Ω, *quod* posterioribu' signis *interpretati sunt editores auctoritate codicum nimis freti* ‖ **629** demisior *O* : dimisior *Q* ‖ **630** abest *O* : adest *Q* ‖ **632** flaccidiore *Q* : flaccidior *O* | etenim *Lachmann* : etiam Ω *ex contagione vocis* iam *sequentis* ‖ **637** e *O* : ea *Q* ‖ **644** quae *O* : quo *Q* ‖ **648** illa αφ : ille Ω ‖ **651** sol ultima φ^{-F} : soluet ima Ω

impulit atque suos efflauit languidus ignis
concussos itere et labefactos aere multo,
aut quia sub terras cursum conuortere cogit
uis eadem, supra quae terras pertulit orbem.
    Tempore item certo roseam Matuta per oras
aetheris auroram differt et lumina pandit,
aut quia sol idem, sub terras ille reuertens,
anticipat caelum radiis accendere temptans,
aut quia conueniunt ignes et semina multa
confluere ardoris consuerunt tempore certo,
quae faciunt solis noua semper lumina gigni;
quod genus Idaeis fama est e montibus altis
dispersos ignis orienti lumine cerni,
inde coire globum quasi in unum et conficere orbem.
nec tamen illud in his rebus mirabile debet
esse, quod haec ignis tam certo tempore possunt
semina confluere et solis reparare nitorem.
multa uidemus enim, certo quae tempore fiunt
omnibus in rebus. florescunt tempore certo
arbusta, et certo dimittunt tempore florem.
nec minus in certo dentes cadere imperat aetas
tempore et inpubem molli pubescere ueste
et pariter iuuenem malis demittere barbam.
fulmina postremo, nix imbres nubila uenti
non nimis incertis fiunt in partibus anni.
namque ubi sic fuerunt causarum exordia prima
atque ita res mundi cecidere ab origine prima,

652 ~ 5, 758 ‖ **666** ~ 4, 898; *cf. ad* 1, 80 ‖ **678** mundi … ab origine prima ~ 5, 548

652 impulit *O* : implilit Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **653** aere multo *scr.* O^D ‖ **654** quia *O* : queuia *Q* | conuertere O^2 : conuortore Ω ‖ **656** roseam Matuta $Pont.^M$ (roseam *iam* φ, matuta *iam* α*) : rosea matura Ω : roseam natura *Bockemüller* (*cf.* *4, 404 sq.*) ‖ **657** differt et φ (deffert et *iam* O^2) : differte Ω ‖ **667** possunt e^1 (possint *iam* αφ) : possit Ω ‖ **674** iuuenem *Zwierlein* : mollem Ω (*propter* molli *673*?), *sed fortasse praestat versum delere, quem auctoris esse variam lectionem postea reiciendam suspicatus est iam Flores* | demittere *Q* : dimittere *O* **675** fulmina *Mar.** : flumina Ω | postremo O^2 : postromo Ω

consecue quoque iam redeunt ex ordine certo.
    Crescere itemque dies licet et tabescere noctes,
et minui luces, cum sumant augmina noctes,
aut quia sol idem sub terras atque superne
imparibus currens amfractibus aetheris oras
partit et in partis non aequas diuidit orbem,
et quod ab alterutra detraxit parte, reponit
eius in aduersa tanto plus parte relatus,
donec ad id signum caeli peruenit, ubi anni
nodus nocturnas exaequat lucibus umbras.
nam medio cursu flatus aquilonis et austri
distinet aequato caelum discrimine metas
propter signiferi posituram totius orbis,
annua sol in quo concludit tempora serpens,
obliquo terras et caelum lumine lustrans,
ut ratio declarat eorum qui loca caeli
omnia dispositis signis ornata notarunt.
aut quia crassior est certis in partibus aer,
sub terris ideo tremulum iubar haesitat ignis
nec penetrare potest facile atque emergere ad ortus;
propterea noctes hiberno tempore longae
cessant, dum ueniat radiatum insigne diei;
aut etiam, quia sic alternis partibus anni
tardius et citius consuerunt confluere ignes
qui faciunt solem certa de surgere parte.
propterea fit uti uideantur dicere uerum

* * *

692 ~ 5, 619

679 consequë *Lachmann* (conseque *iam* ξ) : consequiae Ω | redeunt *Lachmann* : rerum Ω *propter* res *678* ‖ **681** augmina *O* : agmina *Q* | noctes *Q* : noctis *O, in quo litt.* octis *scr.* O^D *in ras.* ‖ **683** currens *O* : curarens *Q* ‖ **684** et O^2 : e Ω | aequas *O* : eaquas *Q* ‖ **688** exaequat *O* : &aequat *Q* ‖ **690** distinet *O* : destinet *Q* | caelum] caeli *Mar.** ‖ **692** concludit *b* : contudit Ω : consumit *Diels praeeunte Lambino* (*coll. 619*) ‖ **698** emergere *Q* : mergere *O* ‖ **700** diei $\xi^{-o}\varphi$: dici Ω ‖ *post* **704** *lac. ind. Munro,* ⟨pluribus e causis fieri haec qui posse putarunt⟩ *suppl. Bailey in comm.; inter verba* uti *et* uideantur *duo hemistichia excidisse cens. C. Müller et suppl.* ⟨uix internoscere possis / qui magis hac in re⟩

Luna potest solis radiis percussa nitere
inque dies magis ⟨id⟩ lumen conuertere nobis
ad speciem, quantum solis secedit ab orbi,
donique eum contra pleno bene lumine fulsit
atque oriens obitus eius super edita uidit;
inde minutatim retro quasi condere lumen
debet item, quanto propius iam solis ad ignem
labitur ex alia signorum parte per orbem;
ut faciunt, lunam qui fingunt esse pilai
consimilem cursusque uiam sub sole tenere.
Est etiam quare proprio cum lumine possit
uoluier et uarias splendoris reddere formas:
corpus enim licet esse aliud, quod fertur et una
labitur omnimodis occursans officiensque,
nec potis est cerni, quia cassum lumine fertur.
Versarique potest, globus ut, si forte, pilai
dimidia ex parti candenti lumine tinctus,
uersandoque globum uariantis edere formas,
donique eam partem, quaecumque est ignibus aucta,
ad speciem uertit nobis oculosque patentis;
inde minutatim retro contorquet et aufert
luciferam partem glomeraminis atque pilai;
ut Babylonica Chaldaeum doctrina refutans
astrologorum artem contra conuincere tendit,
proinde quasi id fieri nequeat quod pugnat uterque,
aut minus hoc illo sit cur amplectier ausis.
Denique cur nequeat semper noua luna creari
ordine formarum certo certisque figuris
inque dies priuos aborisci quaeque creata

710 – retro = 5, 725 ‖ **725** – retro = 5, 710

705 percussa φ^{*-e} (*cf. 2, 800*) : perculsa Ω ‖ **706** id *add.* F^2, hoc φ^{-C} ‖ **708** bene O^2 : beneno Ω ‖ **711** iam $e^1 f^1$: tam Ω ‖ **713** pilai O^2 : pilae Ω ‖ **714** tenere *O* : imere Q^1 (meare Q^2) ‖ **716** uoluier *O* : uoluir Q^1 (*corr.* Q^2) | splendoris *O* : splendores *Q* ‖ **720** potest *O* : potes *Q* ‖ **721** parti O^1 : parte O^2Q **724** patentis (*cf. 3, 655*)] patentem *Bockemüller* ‖ **727** babylonica $R\varphi^{-C}$, *Pont.* : babylonisa *O* (a^2 *scr.* O^D *in ras.*), *Q* : *possis* Babylonia *coll. 4, 1123* ‖ **730** illo Q^a : ilio Ω ‖ **733** aborisci] aboriri Rs^2

atque alia illius reparari in parte locoque,
difficilest ratione docere et uincere uerbis,
ordine cum ⟨possint⟩ tam certo multa creari.
it Ver et Venus, et Veneris praenuntius ante
pennatus graditur, Zephyri uestigia propter
Flora quibus mater praespargens ante uiai
cuncta coloribus egregiis et odoribus opplet.
inde loci sequitur Calor aridus et comes una
puluerulenta Ceres ⟨et⟩ etesia flabra Aquilonum.
inde Autumnus adit, graditur simul Euhius Euan.
inde aliae tempestates uentique secuntur,
altitonans Volturnus et Auster fulmine pollens.
tandem Bruma niues adfert pigrumque rigorem
reddit; Hiemps sequitur crepitans hanc dentibus algu.
quo minus est mirum si certo tempore luna
gignitur et certo deletur tempore rusus,
cum fieri possint tam certo tempore multa.
    Solis item quoque defectus lunaeque latebras
pluribus e causis fieri tibi posse putandumst.
nam cur luna queat terram secludere solis
lumine et a terris altum caput obstruere ei,
obiciens caecum radiis ardentibus orbem;
tempore eodem aliud facere id non posse putetur
corpus, quod cassum labatur lumine semper?

745 *Isid. orig. 13, 11, 5*

742 etesia – = 6, 730 ‖ **748** – mirum = 5, 799; 6, 615. 1012 ‖ **756** – aliud = 5, 765

736 possint *suppl. Lachmann coll. 750,* uideas Q^2 (*ut videtur*) *et* φ (*cf. 669*), constet α^{-B} ‖ **737** it *O* : .d *Q* (*priore littera rubricatori relicta*) ‖ **739** uiai $\mu^{-Ja}L\varphi^*$: uia Ω **742** puluerulenta Ceres *Pont.* : puluerunt (poluerunt O^1 : poll- O^D) aceres Ω | et *add.* s^2 ‖ **743** euan *dR*φ : (a)euam O^2, *Q* (m *per comp.*) : aeuom O^1 ‖ **745** pollens *O, Isid.* : polle *Q* ‖ **747** reddit $A\varphi^{-e}$: redit Ω : prodit *Lachmann qui post* rigorem *dist.* | crepitans $\alpha\varphi^{-C}$: creditans Ω | hanc *Q* : ac *O* | algu *Is. Vossius* (*in ed. Tons.*), *cf. 3, 732* : algi Ω : Algor *Gifanius* (*quem si sequeris, distingue post* Hiemps) : Caurus *Howard* (*1961*) *156 sq. coll. Verg. georg. 3, 356* ‖ **750** fieri *Mar.* : fleri Ω **753** queat *O* : quea *Q* | solis *Cippellarius* : possis Ω *propter* posse *752* **756** eodem $\alpha^{-B}L^2\varphi^*$: eadem Ω ‖ **757** cassum *O* : casum *Q*

solque suos etiam dimittere languidus ignis
tempore cur certo nequeat recreareque lumen,
cum loca praeteriit flammis infesta per auras,
quae faciunt ignis interstingui atque perire?
Et cur terra queat lunam spoliare uicissim
lumine et oppressum solem super ipsa tenere,
menstrua dum rigidas coni perlabitur umbras;
tempore eodem aliud nequeat succurrere lunae
corpus uel supra solis perlabier orbem,
quod radios interrumpat lumenque profusum?
et tamen ipsa suo si fulget luna nitore,
cur nequeat certa mundi languescere parte,
dum loca luminibus propriis inimica per exit?
{menstrua dum rigidas coni periabitur umbras}
 Quod superest, quoniam magni per caerula mundi
qua fieri quicquid posset ratione resolui,
solis uti uarios cursus lunaeque meatus
noscere possemus quae uis et causa cieret,
quoue modo ⟨possent⟩ offecto lumine obire
et neque opinantis tenebris obducere terras,
cum quasi coniuent et aperto lumine rursum
omnia conuisunt clara loca candida luce,
nunc redeo ad mundi nouitatem, et mollia terrae
arua nouo fetu quid primum in luminis oras
tollere et incertis crerint committere uentis.

758 ~ 5, 652 ‖ **764** = 5, 771 ‖ **765** – aliud = 5, 756 ‖ **771** = 5, 764 ‖ **774** ~ 5, 76

761 perire *B, Mar.* : periri Ω (*quia praeiit* interstingui) ‖ **764** coni *O* : com *Q* (*item 771*) | perlabitur αφ : periabitur Ω (*item 771*) ‖ **768** fulget] fulgit *Lambinus* ‖ **770** loca ... per exit] exit *mire dictum* (*vix comparanda quae conlata sunt ThLL V 2, 1360, 42 sqq.*) : peragrat *Gifanius* : pererrat *Lambinus*[3] ‖ **771** *una cum 770 del. Lambinus, 771 solum Lambinus*[2] *et Gifanius* ‖ **776** possent *add. R, ed. Brix.* ‖ **778** coniuent *Q*[a] *in marg.* : conibent Ω ‖ **782** tollere et *A*[2]*, Pont.* : tolleret Ω | crerint *Orellius*[2] : credunt Ω | *post* **782** *versum qualis est 2, 66 vel 4, 931 vel 6, 245 exspectavit C. Müller in adn.*

Principio genus herbarum uiridemque nitorem
terra dedit circum collis, camposque per omnis
florida fulserunt uiridanti prata colore,
arboribusque datumst uariis exinde per auras
crescendi magnum inmissis certamen habenis.
ut pluma atque pili primum saetaeque creantur
quadripedum membris et corpore pennipotentum,
sic noua tum tellus herbas uirgultaque primum
sustulit, inde loci mortalia saecla creauit
multa modis multis uaria ratione coorta.
nam neque de caelo cecidisse animalia possunt,
nec terrestria de salsis exisse lacunis:
linquitur ut merito maternum nomen adepta
terra sit, e terra quoniam sunt cuncta creata.
multaque nunc etiam existunt animalia terris,
imbribus et calido solis concreta uapore;
quo minus est mirum si tum sunt plura coorta
et maiora, noua tellure atque aethere adulta.
principio genus alituum uariaeque uolucres
oua relinquebant exclusae tempore uerno,
folliculos ut nunc teretis aestate cicadae
lincunt sponte sua uictum uitamque petentes.
tum tibi terra dedit primum mortalia saecla.
multus enim calor atque umor superabat in aruis.
hoc ubi quaeque loci regio opportuna dabatur,
crescebant uteri terram radicibus apti;

808 *Lact. inst. 2, 11, 1*

789 et corpore – = 2, 878 ‖ **792** *Cf. ad* 1, 341 ‖ **795** ~ 2, 998; 5, 821 ‖ **799** – mirum = 5, 748; 6, 615. 1012 ‖ **804** uictum – = 5, 1080 ‖ **806** umor – ~ 5, 395

784 dedit *O* : decidit Q^1 (*corr.* Q^2) | circum *O* : cum *Q* | *post* collis *dist. Bockemüller* (*cf. Verg. georg. 1, 482. Aen. 2, 498*), *post* omnis *edd. plur.* | camposque O^2 : campusque Ω ‖ **790** tum *om.* O^1, *add.* O^D | uirgultaque O^DQ^a : uilgultaque Ω ‖ **797** animalia *O* : animali Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **798** concreta *O* : cum greca Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **799** si tum O^2 : situs Ω ‖ **800** maiora Rs^2, *Pont.* : maiore Ω **802** oua *O* : qua *Q* | relinquebant O^2 : reliquebant Ω | uerno *O* : euerno *Q* **808** uteri *O*, *Lact.* : ut erit *Q*

quos ubi tempore maturo patefecerat aetas
infantum, fugiens umorem aurasque petessens,
conuertebat ibi natura foramina terrae
et sucum uenis cogebat fundere apertis
consimilem lactis, sicut nunc femina quaeque
cum peperit, dulci repletur lacte, quod omnis
impetus in mammas conuertitur ille alimenti.
terra cibum pueris, uestem uapor, herba cubile
praebebat multa et molli lanugine abundans.
{at nouitas mundi nec frigora dura ciebat
nec nimios aestus nec magnis uiribus auras.
omnia enim pariter crescunt et robora sumunt.}
  Quare etiam atque etiam maternum nomen adepta
terra tenet merito, quoniam genus ipsa creauit
humanum atque animal prope certo tempore fudit
omne quod in magnis bacchatur montibus passim,
aeriasque simul uolucres uariantibus formis.
sed quia finem aliquam pariendi debet habere,
destitit, ut mulier spatio defessa uetusto.
mutat enim mundi naturam totius aetas,
ex alioque alius status excipere omnia debet,
nec manet ulla sui similis res: omnia migrant,
omnia commutat natura et uertere cogit.
{namque aliud putrescit et aeuo debile languet,
porro aliud succrescit et ⟨e⟩ contemptibus exit.

818–820 *Schol. Verg. Bern. georg. 2, 336* ‖ **818 sq.** *Brev. Expos. Verg. georg. 2, 338*

820 ~ 5, 895 ‖ **821** ~ 2, 998; 5, 795 ‖ **827** spatio – ~ 2, 1174; 3, 744 ‖ **828 sq.** ~ 5, 834. 835 ‖ **833** = 5, 1278

809 aetas $e^1 f^1 S^2$ (*cf. 1, 939* puerorum aetas), *ex* φ, *ut videtur* : aestas Ω ‖ **812** et *R*φ : ut Ω ‖ **818–820** *damn. Zwierlein* (*olim 816–820 apud Deufert* [*1996*] *287–289*) ‖ **819** uiribus] nisibus *Brev. Expos.* ‖ **821** adepta *O* : adepta est *Q* **823** animal *Mar.** : anima Ω : animas O^2, *quare* animans *R, sed* animans *apud Lucretium nusquam adiectivum, sed ubique positivum idque generis feminini est* | fudit *O* : fundit *Q* ‖ **824** magnis α*φ : magni Ω ‖ **825** aeriasque *Mar.* (-easque *iam* N^2) : aeriaeque Ω ‖ **832–836** *damn. Deufert* (*1996*) *289–294* **833** succrescit *Lachmann dubitanter in comm.* : crescit Ω : succedit *Cippellarius* (*cf. 1278*) | e *add. Mar.*

sic igitur mundi naturam totius aetas
mutat, et ex alio terram status excipit alter,
quod tulit ut nequeat, possit quod non tulit ante.}
Multaque tum tellus etiam portenta creare
conatast mira facie membrisque coorta,
androgynum, interutrasque nec utrum, utrimque remotum,
orba pedum partim, manuum uiduata uicissim,
muta sine ore etiam, sine uoltu caeca reperta,
uinctaque membrorum per totum corpus adhaesu,
nec facere ut possent quicquam nec cedere quoquam
nec uitare malum nec sumere quod foret usus.
cetera de genere hoc monstra ac portenta creabat,
nequiquam, quoniam natura absterruit auctum,
nec potuere cupitum aetatis tangere florem
nec reperire cibum nec iungi per Veneris res.
multa uidemus enim rebus concurrere debere,
ut propagando possint procudere saecla:
pabula primum ut sint; genitalia deinde per artus
semina qua possint membris manare remissis,
feminaque ut maribus coniungi possit, habere
mutua qui mutent inter se gaudia uterque.
Multaque tum interiisse animantum saecla necessest
nec potuisse propagando procudere prolem.
nam quaecumque uides uesci uitalibus auris,
aut dolus aut uirtus aut denique mobilitas est

834 sq. ~ 5, 828. 829 ‖ **845** ~ 4, 590; *cf. ad* 4, 462 ‖ **847** cupitum – = 3, 770

836 tulit ut *Bentley* : potuit Ω : pote uti *Lachmann* ‖ **838** facie $\alpha^{-B}\varphi^{-C}$: facit Ω **839** *delendum cens. Lambinus* | androgynum *Mar.** : androgynem Ω | interutrasque *Munro*^{3} *praeeunte Lachmann* : interutras Ω | nec utrum *Lachmann* : necutramque Ω | utrinque *ed. Brix.* : ututrumque *O* : utrumque *Q* | remotum *O* : remoti *Q* ‖ **841** muta *Naugerius* : multa Ω ‖ **844** foret *Lambinus* (*cf. 4, 831; 1, 184. 4, 841*) : uolet Ω ‖ **846** absterruit *L*φ : abserruit *O* : abseruit *Q* **848** reperire *O* : reperiri *Q* ‖ **849** debere] debent φ ‖ **850** procudere $x\varphi^{-C}$ (*cf. 856*) : procludere Ω ‖ **851–854** *distinxit et explicavit Winterbottom* (*2000*) *505 sq.* ‖ **851** ut *om. Q* | artus *O* : atus *Q* ‖ **852** possint O^{D} : possis *Q* (*et* O^{1} *teste Lachmann*) | remissis] remissa *Lachmann* ‖ **853** maribus αφ : marius Ω | possit O^{D} : possis Ω ‖ **854** mutent *Cippellarius* : metuent Ω

ex ineunte aeuo genus id tutata reseruans.
multaque sunt, nobis ex utilitate sua quae
commendata manent, tutelae tradita nostrae.
principio genus acre leonum saeuaque saecla
tutatast uirtus, uolpes dolus et fuga ceruos.
at leuisomna canum fido cum pectore corda
et genus omne quod est ueterino semine partum
lanigeraeque simul pecudes et bucera saecla
omnia sunt hominum tutelae tradita, Memmi.
nam cupide fugere feras pacemque secuta
sunt et larga suo sine pabula parta labore,
quae damus utilitatis eorum praemia causa.
at quis nihil horum tribuit natura, nec ipsa
sponte sua possent ut uiuere nec dare nobis
utilitatem aliquam, quare pateremur eorum
praesidio nostro pasci genus esseque tutum,
scilicet haec aliis praedae lucroque iacebant
indupedita suis fatalibus omnia uinclis,
donec ad interitum genus id natura redegit.
  Sed neque Centauri fuerunt nec tempore in ullo
esse queunt duplici natura et corpore bino.

* * *

ex alienigenis membris compacta potestas
hinc illinc †paruis ut non sit pars† esse potissit.
id licet hinc quamuis hebeti cognoscere corde.

865 *Non. p. 13, 8* ‖ **866** bucera – *carm. de fig. 181* (*cf. Schindel in ap. ad. loc.*)

859 – aeuo *Cf. ad* 2, 743 ‖ **863** uolpes – = 3, 742 ‖ **866** ~ 6, 1245 ‖ **882** = 4, 44

859 tutata α^{-A} (*cf. 863*) : tuta Ω ‖ **863** et *Q* : ut *O* ‖ **865** ueterino *Non.* : ueteri non Ω ‖ **868** secuta *Lambinus*[3] *in erratis* : secutae Ω ‖ **871** quis] *fort.* quibus | nil *Pont.* : ni *O* : in *Q* ‖ **873** quare ξ^{-L} : quari Ω ‖ **878–880** *sic distinxit C. Müller 880.881 deletis; item distinxit Zwierlein, sed 880.881 servavit et lacunam ante 880 statuit, quam exempli gratia sic suppleas:* ⟨quippe etenim non est, cuiusuiscumque animantis⟩. *Post* fuerunt *et* compacta *distinxit Lachmann, ut 878–881 una fieret periodus* ‖ **879** bino *O* : uno *Q* ‖ **881** paruis ut non sit (sat *Q*, sit *om.* α) pars] *fort.* parta ut sat par umquam : partis ut sat par *Martin, qui 878–880 ita distinxit ut Lachmann* (partis ut si par *iam Lachmann*; par, uis ut sat par *Giussani*) : ut non sat par uis *C. Müller*

principio circum tribus actis impiger annis
floret ecus, puer hautquaquam: nam saepe etiam nunc
ubera mammarum in somnis lactantia quaeret;
post ubi ecum ualidae uires aetate senecta
membraque deficiunt fugienti languida uita,
tum demum pueris aeuo florente iuuentas
occipit et molli uestit lanugine malas;
ne forte ex homine et ueterino semine equorum
confieri credas Centauros posse neque esse,
aut rabidis canibus succinctas semimarinis
corporibus Scyllas, et cetera de genere horum,
inter se quorum discordia membra uidemus;
quae neque florescunt pariter nec robora sumunt
corporibus neque proiciunt aetate senecta
nec simili Venere ardescunt nec moribus unis
conueniunt, neque sunt eadem iucunda per artus.
quippe uidere licet pinguescere saepe cicuta
barbigeras pecudes, homini quae est acre uenenum.
flamma quidem ⟨uero⟩ cum corpora fulua leonum
tam soleat torrere atque urere quam genus omne
uisceris in terris quodcumque et sanguinis extet,
qui fieri potuit, triplici cum corpore ut una,
prima leo, postrema draco, media ipsa, Chimaera
ore foras acrem flaret de corpore flammam?
quare etiam tellure noua caeloque recenti

890 forte – *Non. p. 13, 10* ‖ **905** *Hyg. fab. 57, 3. Hier. epist. 125, 18, 3. Isid. orig. 1, 40, 4. Hinc. praed. 12 p. 50; epist. 13 p. 196. Schol. Hor. λψ carm. 1, 27, 24c.* | media – *Hyg. fab. 151, 1*

893 et cetera – = 2, 104; 5, 1449 ‖ **895** ~ 5, 820

884 haudquaquam *Lx* : haut quamquam Ω | nam *om. O* ‖ **885** lactantia ξ^{-o}*Fe*^{2} : laetantia Ω ‖ **888** pueris … florente *Avancius* (florente *iam* $\alpha^{-A}\varphi$), *cf. 3, 1008* : puerili … florenta Ω : puerili … florere *Diels, minus pulchre* (puero leui florere *iam Everett* [*1896*] *34*) ‖ **889** occipit *Mar.* : officit Ω ‖ **892** rabidis *Heinsius* : rapidis Ω ‖ **896** proiiciunt *Turnebus adv. 14, 23* : proficiunt Ω ‖ **899** saepe *O* : sepes *Q* **901** uero *suppl. Mar.**, denique *ante* flamma *add. Lachmann* ‖ **902** tam *Q* : iam *O* ‖ **904** una α* : unam Ω ‖ **905** media *Q, grammatici* : medio *O* ‖ **906** foras *Naugerius* : feras Ω | flaret *R*φ : flare Ω

talia qui fingit potuisse animalia gigni,
nixus in hoc uno nouitatis nomine inani,
multa licet simili ratione effutiat ore,
aurea tum dicat per terras flumina uulgo
fluxisse et gemmis florere arbusta suesse
aut hominem tanto membrorum esse impete natum,
trans maria alta pedum nisus ut ponere posset
et manibus totum circum se uertere caelum.
nam quod multa fuere in terris semina rerum
tempore quo primum tellus animalia fudit,
nihil tamen est signi mixtas potuisse creari
inter se pecudes compactaque membra animantum,
propterea quia quae de terris nunc quoque abundant
herbarum genera ac fruges arbustaque laeta
non tamen inter se possunt complexa creari,
sed res quaeque suo ritu procedit, et omnes
foedere naturae certo discrimina seruant.
Et genus humanum multo fuit illud in aruis
durius, ut decuit, tellus quod dura creasset,
et maioribus et solidis magis ossibus intus
fundatum, ualidis aptum per uiscera neruis,
nec facile ex aestu nec frigore quod caperetur
nec nouitate cibi nec labi corporis ulla.
multaque per caelum solis uoluentia lustra
uolgiuago uitam tractabant more ferarum.
nec robustus erat curui moderator aratri

928–979 Ω (= *O*Γ [= *QU*])

910 *Non. p. 103, 23* ‖ **913–915** *Schol. Stat. Theb. 7, 585* (*ex libr. VI*)

921 – fruges = 1, 889 | fruges – = 2, 594. 699. 994 ‖ **933** ~ 6, 1253

913 hominem *Q* (m^2 *per comp.*), *Schol. Stat.* : homine *O* ‖ **914** ponere *Schol. Stat.* : pondere Ω | posset] iussit *codd. Schol. Stat.* ‖ **918** signi mixtas *O* : signum istas *Q* ‖ **920** abundant *O* : abundamus *Q* ‖ **923** sed res *Goebel* (*1857*) *26* (res sic *iam Lambinus*), *comparans 2, 718–722* (*cf. quoque 916; 1, 184–187*) : sed si Ω : sed stirps *Bockemüller* : sed uis *Lachmann* ‖ **925** et] at *Lachmann* (*praeeunte Creech in interpretatione*) ‖ **933** aratri O^D : arari Ω

quisquam, nec scibat ferro molirier arua
nec noua defodere in terram uirgulta neque altis
arboribus ueteres decidere falcibus ramos.
quod sol atque imbres dederant, quod terra crearat
sponte sua, satis id placabat pectora donum.
glandiferas inter curabant corpora quercus
plerumque; et quae nunc hiberno tempore cernis
arbita puniceo fieri matura colore,
plurima tum tellus etiam maiora ferebat.
multaque praeterea nouitas tum florida mundi
pabula dura tulit, miseris mortalibus ampla.
at sedare sitim fluuii fontesque uocabant,
ut nunc montibus e magnis decursus aquai
clarus agit late sitientia saecla ferarum.
denique nota uagis siluestria templa tenebant
nympharum, quibus e scibant umoris fluenta
lubrica proluuie larga lauere umida saxa,
umida saxa, super uiridi stillantia musco,
et partim plano scatere atque erumpere campo.
necdum res igni scibant tractare neque uti
pellibus et spoliis corpus uestire ferarum,
sed nemora atque cauos montis siluasque colebant
et frutices inter condebant squalida membra
uerbera uentorum uitare imbrisque coacti.
nec commune bonum poterant spectare neque ullis
moribus inter se scibant nec legibus uti.

937 sq. *Macr. Sat. 6, 1, 65* ‖ **945** *Macr. Sat. 6, 1, 64* ‖ **950** *Non. p. 504, 9* **952** *Ecl. Sang. 117* (*p. 12*)

935 ~ 5, 1366 ‖ **945** – sitim = 4, 850 ‖ **946** *Cf. ad* 1, 283

934 quisquam Γ : quicquam *O* | molirier *ed. Brix.* : mollirier *O* : mollerier Γ **935** uirgulta $O^D Q^a$: uirguita Ω ‖ **937** crearat *Macr.* : crearant Ω ‖ **938** pectora *Q, Macr.* : pectore *O* ‖ **939** corpora *O* : pectora Γ ‖ **944** dura α : dira Ω | ampla *O* : impla Γ ‖ **946** montibus *O* : monitibus *Q* : munitibus *U* ‖ **947** clarus agit late *Zwierlein* (claru' citat [*malim* ciet *usu Lucretiano*] late *iam Forbiger*) : claricitatiate Ω : *fort.* acciet ad sese (clare accit late *iam Butterfield* [*2008g*] *636*; adlicit ad sese *iam Housman apud Butterfield*) ‖ **949** humori' *Bentley* : umore Ω ‖ **953** scibant αφ* : scribant Ω ‖ **959** scibant αφ : sciebant Ω

quod cuique obtulerat praedae fortuna, ferebat
sponte sua sibi quisque ualere et uiuere doctus.
et Venus in siluis iungebat corpora amantum;
conciliabat enim uel mutua quamque cupido
uel uiolenta uiri uis atque inpensa libido
uel pretium, glandes atque arbita uel pira lecta.
et manuum mira freti uirtute pedumque
consectabantur siluestria saecla ferarum
missilibus saxis et magno pondere clauae;
multaque uincebant, uitabant pauca latebris.
saetigerisque pares subus siluestria membra
nuda dabant terrae, nocturno tempore capti,
circum se foliis ac frondibus inuoluentes.
nec plangore diem magno solemque per agros
quaerebant pauidi palantes noctis in umbris,
sed taciti respectabant somnoque sepulti,
dum rosea face sol inferret lumina caelo.
a paruis quod enim consuerant cernere semper
alterno tenebras et lucem tempore gigni,
non erat ut fieri posset mirarier umquam
nec diffidere ne terras aeterna teneret
nox in perpetuum detracto lumine solis.
sed magis illud erat curae, quod saecla ferarum
infestam miseris faciebant saepe quietem;
eiectique domo fugiebant saxea tecta
spumigeri suis aduentu ualidique leonis
atque intempesta cedebant nocte pauentes
hospitibus saeuis instrata cubilia fronde.

980–1457 Ω (= *OQ*)

962 iungebat α**L^1A_ao* : lugebat *O* : lucebat Γ ‖ **966** et *O* : te Γ ‖ **975** *post 967 collocavit Naugerius, post 966 Lotze* (*1852*) *729 sq.* ‖ **969** pares subus] subus pariles *Garrod* (*1908*) *82, propter metrum* (saetigeris parilesque subus *iam Lotze* [*1852*] *729 sq.*) ‖ **970** nuda dabant F^2 : nudabant Ω ‖ **973** pauidi O^2 : paruidi Ω **976** rosea α*φ^{-C} : rotea Ω ‖ **977** paruis $Q^2L\varphi$ (*cf. 4, 1026*) : peruis Ω : pueris e^2 **979** posset] possent *F* (n *per comp.*) ‖ **980** nec *Q* : ne *O* ‖ **983** faciebant *Q* : faciebat *O* ‖ **984** eiectique α*φ : electique *Q* : et lectique *O* ‖ **985** ualidique] ualidiue *Lachmann coll. 4, 1016* ‖ **987** instrata *O* : intrata Q^1 (*corr.* Q^2)

Nec nimio tum plus quam nunc mortalia saecla
dulcia linquebant lamentis lumina uitae.
unus enim tum quisque magis deprensus eorum
pabula uiua feris praebebat, dentibus haustus,
et nemora ac montis gemitu siluasque replebat,
uiua uidens uiuo sepeliri uiscera busto.
at quos effugium seruarat corpore adeso,
posterius tremulas super ulcera taetra tenentes
palmas horriferis accibant uocibus Orcum,
donique eos uita priuarunt uermina saeua,
expertis opis, ignaros quid uolnera uellent.
at non multa uirum sub signis milia ducta
una dies dabat exitio, nec turbida ponti
aequora lidebant nauis ad saxa uirosque;
sed temere incassum frustra mare saepe coortum
saeuibat leuiterque minas ponebat inanis,
nec poterat quemquam placidi pellacia ponti
subdola pellicere in fraudem ridentibus undis.
{improba nauigii ratio tum caeca iacebat.}
tum penuria deinde cibi languentia leto
membra dabat, contra nunc rerum copia mersat.
illi inprudentes ipsi sibi saepe uenenum
uergebant, nunc dant ⟨aliis⟩ sollertius ipsi.

1004 placidi – *Schol. Verg. Veron. Aen. 2, 90*

1000 – exitio = 5, 95 ‖ **1004 sq.** placidi – subdola ~ 2, 559

989 lamentis] labentis *Muretus apud Lambinum* : uiolenter *Watt* (*1989*) *235* **992** gemitu O^2 : -tus Ω ‖ **993** uiuo $\mu^{-\mathfrak{I}a}LA_a\varphi$: uino Ω ‖ **994** at] et F^2 | effugium O^2 : effigium Ω ‖ **995** ulcera φ : uicerat Ω : uiscera O^2 ‖ **996** accibant O^2 : accibunt Ω ‖ **997** donique *Is. Vossius* : denique Ω | priuarunt *Creech* : priuarant Ω (*propter* seruarat *994?*) ‖ **1001** lidebant] ledebant O^2 : fligebant *Lachmann* : *malim* figebant | uirosque *O* : uisosque *Q* ‖ **1002** sed *Lambinus* : nec Ω : tum *Smith* ‖ **1003** saeuibat αφ : s(a)euidat Ω | ponebat *Mar.* : potebas Ω (-as *propter* minas) | inanis *O* : in annis *Q* ‖ **1006** *damn. Pinzger* (*1823*) *126*) | tum] cum $\mu^{-\alpha}L$ ‖ **1008** dabat φ : d(a)eant Ω ‖ **1009** imprudentes *Mar.* : prudentes Ω **1010** nunc dant aliis *Mar.** : nudant Ω : nunc dant letum φ^{-C} : nunc dant soceris *Diels* : nunc se perdunt *Clarke* (*1970*) *10 praeeunte Lachmann*

Inde casas postquam ac pellis ignemque pararunt,
et mulier coniuncta uiro concessit in unum
* * *
cognita sunt, prolemque ex se uidere creatam,
tum genus humanum primum mollescere coepit.
ignis enim curauit ut alsia corpora frigus
non ita iam possent caeli sub tegmine ferre,
et Venus inminuit uiris, puerique parentum
blanditiis facile ingenium fregere superbum.
tunc et amicitiem coeperunt iungere auentes
finitimi inter se nec laedere nec uiolari,
et pueros commendarunt muliebreque saeclum,
uocibus et gestu cum balbe significarent
imbecillorum esse aecum misererier omnis.
nec tamen omnimodis poterat concordia gigni,
sed bona magnaque pars seruabat foedera caste;
aut genus humanum iam tum foret omne peremptum,
nec potuisset adhuc perducere saecla propago.
At uarios linguae sonitus natura subegit
mittere, et utilitas expressit nomina rerum,
non alia longe ratione atque ipsa uidetur
protrahere ad gestum pueros infantia linguae,
cum facit ut digito quae sint praesentia monstrent.
sentit enim uis quisque suas quoad possit abuti.
cornua nata prius uitulo quam frontibus extent,

1030 – atque = 2, 881; 5, 460; 6, 306

1011 casas αφ : cassas Ω | pellis α : pelliis Ω ‖ *post* **1012** *excidisse uersum uidit Mar.*; ⟨coniugium, talisque illis iam commoda uitae⟩ *suppl. C. Müller* **1013** cognita sunt] conubium *Lachmann, melius* coniugium *Bernays, uterque lacunam negans* ‖ **1015** alsia] alsius (*scil.* frigus) *Speyer* (*1902*) *192 sq.*; *malim* alsum, *sed ne suspectum habeas adiectivum* alsius *ab* algore *derivatum, uide Leumann 381* ‖ **1016** ferre A^2φ : ferri Ω ‖ **1017** inminuit *O* : immunuit *Q* **1019** amicitiem *O* (*cf. Char. gramm. p. 151, 18*) : amicitiam *Q* ‖ **1020** finitimi *Q* : finitim *O* | uiolari F^2 : uiolare Ω ‖ **1023** misererier *Q* : miserier *O* | omnis *Mar.** (*cf. 1089*) : omni Ω ‖ **1025** seruabat] seruabant *Mar.** (*cf. 2, 99*) *seruato* casti | caste $φ^{-C}$: casti Ω ‖ **1032** ut *O* : et *Q* | sint *O* : sin *Q* | monstrent L^1 (*ut videtur*), *Mar.** : monstret Ω ‖ **1033** uis … suas *Wakefield in comm.* : uis … suam Ω (suam *propter* enim?) : uim … suam α | quoad *Lambinus in comm.* : quod Ω

illis iratus petit atque infestus inurget.
at catuli pantherarum scymnique leonum
unguibus ac pedibus iam tum morsuque repugnant,
uix etiam cum sunt dentes unguesque creati.
alituum porro genus alis omne uidemus
fidere et a pinnis tremulum petere auxiliatum.
proinde putare aliquem tum nomina distribuisse
rebus et inde homines didicisse uocabula prima,
desiperest. nam cur hic posset cuncta notare
uocibus et uarios sonitus emittere linguae,
tempore eodem alii facere id non quisse putentur?
praeterea si non alii quoque uocibus usi
inter se fuerant, unde insita notities est
utilitatis et unde data est huic prima potestas,
quid uellet facere ut sciret animoque uideret?
cogere item pluris unus uictosque domare
non poterat, rerum ut perdiscere nomina uellent.
nec ratione docere ulla suadereque surdis,
quid sit opus facto, facilest; neque enim paterentur
nec ratione ulla sibi ferrent amplius auris
uocis inauditos sonitus obtundere frustra.
postremo quid in hac mirabile tantoperest re,
si genus humanum, cui uox et lingua uigeret,
pro uario sensu uaria res uoce notaret?
cum pecudes mutae, cum denique saecla ferarum
dissimilis soleant uoces uariasque ciere,
cum metus aut dolor est et cum iam gaudia gliscunt.

1036 *Non. p. 457, 15* | scymnique – *Isid. orig. 12, 2, 6* ‖ **1039 sq.** *Non. p. 74, 17*

1047 unde – ~ 5, 182 ‖ **1049** = 5, 183 ‖ **1058** uaria – ~ 5, 1090

1035 infestus Q^1 : infessus OQ^a : infensus α ‖ **1038** etiam *Mar.* : tiam *Q* : iam *O* ‖ **1039** porro *Non.* : proporro Ω ‖ **1042** homines *O* : homine Q^1 (*corr.* Q^2) **1043** desiperest *Q* : desuperest *O* ‖ **1046** quoque *Q* : quaeque *O* ‖ **1047** insita *O* : sita *Q* | notities *O* : notitie *Q* ‖ **1048** utilitatis *b* : utilitas Ω **1050** uictosque *O* : uictos quo *Q* ‖ **1052** surdis ef^2 : surdes Ω ‖ **1053** facilest F^2 : facile si Ω ‖ **1058** uaria *Bentley coll. 1087 sq.; cf. quoque 1081* alias uoces : uarias Ω (*propter* res) | notaret] notauit *Frerichs* (*1892*) *15*

quippe etenim licet id rebus cognoscere apertis.
inritata canum cum primum magna Molossum
mollia ricta fremunt duros nudantia dentes,
longe alio sonitu rabie restricta minantur,
et cum iam latrant et uocibus omnia complent.
at catulos blande cum lingua lambere temptant
aut ubi eos iactant pedibus morsuque petentes
suspensis teneros imitantur dentibus haustus,
longe alio pacto gannitu uocis adulant,
et cum deserti baubantur in aedibus aut cum
plorantes fugiunt summisso corpore plagas.
denique non hinnitus item differre uidetur,
inter equas ubi equus florenti aetate iuuencus
pinnigeri saeuit calcaribus ictus amoris,
1077 et cum sic alias concussis artibus hinnit
1076 et fremitum patulis sub naribus edit ad arma?
1078 postremo genus alituum uariaeque uolucres,
accipitres atque ossifragae mergique marinis
fluctibus in salso uictum uitamque petentes,
longe alias alio iaciunt in tempore uoces,

* * *

et quom de uictu certant praedaeque repugnant.

1064 *Non. p. 221, 22* ‖ **1070** alio – *Non. p. 450, 8* | gannitu – *Non. p. 17, 8*
1071 – aedibus *Non. p. 80, 31*

1080 uictum – = 5, 804

1062 etenim αφ : enim Ω | licet id '*in quibusdam codicibus*' *Gifanius* (*cf. 4, 53. 5, 285. 882*) : licet in Ω ‖ **1064** fremunt *Mar.* : premunt Ω : tremunt *Non.* **1065** alio *R*φ : alia Ω | rabie] rabies φ *servato* minatur | restricta *Lachmann* : stricta Ω | minantur *Pont.* : minatur Ω ‖ **1067** at] et *A* ‖ **1068** iactant *Cippellarius* : lactant Ω | petentes α (*cf. 3, 662 sq.; Sen. dial. 5, 4, 3; Sil. 13, 847*) : potentes Ω ‖ **1071** deserti baubantur *Non.* : desertibus aubantur Ω **1072** plorantes *B* : plorantis O^2 : florantis Ω ‖ **1077** *ante 1076 collocavit Mar.** **1076** sub] ubi *Lachmann traditum servans ordinem versuum* ‖ **1079** ossifragae *Q* : ossifrangae *O* (ae *ex corr.*) | marinis] marini *Bentley* ‖ **1080** salso] salsis *Lambinus* ‖ *post* **1081** *lac. ind. Duff* (*1892*) *317 sq.*; *versum* ⟨in saxis cum considunt et corpora curant⟩ *suppl. Deufert* (*2016b*) *310–313* ‖ **1082** certant *O* : cernant *Q* | praedaeque *Avancius* : praedataque Ω : praedaque O^2

et partim mutant cum tempestatibus una
raucisonos cantus, cornicum ut saecla uetusta
coruorumque greges ubi aquam dicuntur et imbris
poscere et interdum uentos aurasque uocare.
ergo si uarii sensus animalia cogunt,
muta tamen cum sint, uarias emittere uoces,
quanto mortalis magis aecumst tum potuisse
dissimilis alia atque alia res uoce notare!
  Illud in his rebus tacitus ne forte requiras,
fulmen detulit in terram mortalibus ignem
primitus, inde omnis flammarum diditur ardor.
multa uidemus enim caelestibus insita flammis
fulgere, cum caeli donauit plaga uapore.
et ramosa tamen cum uentis pulsa uacillans
aestuat in ramos incumbens arboris arbor,
exprimitur ualidis extritus uiribus ignis;
emicat interdum flammai feruidus ardor,
mutua dum inter se rami stirpesque teruntur.
quorum utrumque dedisse potest mortalibus ignem.
inde cibum coquere ac flammae mollire uapore
sol docuit, quoniam mitescere multa uidebant
uerberibus radiorum atque aestu uicta per agros.
Inque dies magis hinc uictum uitamque priorem

1094 sq. *Non. p. 506, 16*

1090 alia res – ~ 5, 1058 ‖ **1091** *Cf. ad* 1, 80

1084 ut *Naugerius* : et Ω ‖ **1085** greges O^2 : grecis O^1 : gregis *Q* **1086** interdum *O* : indum *Q* ‖ **1087** uarii O^2 : uariis Ω ‖ **1088** muta *F* : multa Ω ‖ **1090** res ξ-μα* : re Ω | notare *O* : natare *Q* ‖ **1091** his *O* : iis *Q* **1093** diditur *O* : diditus *Q* (*propter* primitus?), *Bentley* ‖ **1094** caelestibus insita flammis Ω, *Non.* (*def. Ernout in comm. coll. Verg. georg. 2, 69*) : c. incita f. *Mar.** : flammis caelestibus icta *Watt* (*1990*) *125* ‖ **1095** fulgere *O, Non.* : fulgure *Q* | uapore s^2 : uaporis Ω : uare *vel* uere *codd. Non.* ‖ **1096** et *Mar.* : ut Ω **1097** aestuat ξ-Ja : aestua Ω | arboris ξ-μ*R* : ardoris Ω ‖ **1099** emicat Ω, *ut semper in initio versus* (*cf. 2, 195. 4, 1050*) : et micat *Mar.** (*cf. 3, 289*) | flammai ξ-Ja : flamma Ω ‖ **1100** stirpesque *O* : sturpesque *Q* ‖ **1101** ignem *O* (m *per comp.*) : igne *Q* ‖ **1102** coquere ξ-μα : quoque (coque *Q*) uere Ω ‖ **1105** hinc *Bockemüller* : in Ω : hi *Naugerius*

commutare nouis monstrabant rebus et igni,
ingenio qui praestabant et corde uigebant.

* * *

condere coeperunt urbis arcemque locare
praesidium reges ipsi sibi perfugiumque,
et pecus atque agros diuisere atque dedere
pro facie cuiusque et uiribus ingenioque;
nam facies multum ualuit uiresque uigebant.
posterius res inuentast aurumque repertum,
quod facile et ualidis et pulchris dempsit honorem;
diuitioris enim sectam plerumque secuntur
quamlubet et fortes et pulchro corpore creti.
quod si quis uera uitam ratione gubernet,
diuitiae grandes homini sunt uiuere parce
aequo animo; neque enim est umquam penuria parui.
at claros homines uoluerunt se atque potentes,
ut fundamento stabili fortuna maneret
et placidam possent opulenti degere uitam,
nequiquam, quoniam ad summum succedere honorem
certantes iter infestum fecere uiai,
et tamen e summo, quasi fulmen, deicit ictos
inuidia interdum contemptim in Tartara taetra;
ut satius multo iam sit parere quietum
quam regere imperio res uelle et regna tenere.

1123 ad summam – ~ 5, 1275

1106 et igni] repertis *Kannengiesser* (*1878*) *36* : benigni *Lachmann* ‖ *post* **1107** *aliquid excidisse suspicatus est Giussani in comm.*; *item Boeck* (*1958*) *243 sq., qui lacunae frg. 1 inseruit, fort. recte* ‖ **1110** pecus atque *Lachmann coll. 1291* : pecudes atque Ω : pecudes et $\alpha^{-A}\varphi$ | diuisere atque dedere α* : diuiseratque debere Ω ‖ **1111** pro *O* : pra *Q* ‖ **1112** *versus fort. delendus* | uigebant *quod fort. ex 1107 repetitum est defendit Vahlen* (*1881/1882*) *6 sq. comparans Cael. Cic. fam. 8, 1, 4, Cic. Tusc. 1, 116, Lucr. 4, 1156. 5, 1398. 1404* : uigentes *Faber* (*in emendationibus p. 367*) : uigorque *Lachmann* ‖ **1115** sectam *O* : senectam *Q* **1116** creti $A^2\varphi$ (*cf. 4, 1228. 5, 6*) : certi Ω ‖ **1118** parce] paruo *Postgate* (*1887*) *128 sq.* ‖ **1119** parui] parcis *Bockemüller* ‖ **1121** stabili O^2 : stabuli Ω **1122** placidam possent α*Ff* : placida possunt Ω ‖ **1124** certantes A^2 : certantesque Ω | iter $\alpha\varphi^{-C}$: inter Ω | uiai μ*L*φ : uia Ω

proinde sine incassum defessi sanguine sudent,
angustum per iter luctantes ambitionis;
{inuidia quoniam, ceu fulmine, summa uaporant
plerumque et quae sunt aliis magis edita cumque}
quandoquidem sapiunt alieno ex ore petuntque
res ex auditis potius quam sensibus ipsis,
nec magis id nunc est neque erit mox quam fuit ante.
    Ergo regibus occisis subuersa iacebat
pristina maiestas soliorum et sceptra superba,
et capitis summi praeclarum insigne cruentum
sub pedibus uulgi magnum lugebat honorem;
nam cupide conculcatur nimis ante metutum.
res itaque ad summam faecem turbasque redibat,
imperium sibi cum ac summatum quisque petebat.
inde magistratum partim docuere creare
iuraque constituere, ut uellent legibus uti.
nam genus humanum, defessum ui colere aeuom,
ex inimicitiis languebat; quo magis ipsum
sponte sua cecidit sub leges artaque iura.
{acrius ex ira quod enim se quisque parabat
ulcisci quam nunc concessumst legibus aequis,
hanc ob rem est homines pertaesum ui colere aeuom.}
inde metus maculat poenarum praemia uitae.
circumretit enim uis atque iniuria quemque
atque unde exortast ad eum plerumque reuertit,
nec facilest placidam ac pacatam degere uitam
qui uiolat factis communia foedera pacis.
etsi fallit enim diuom genus humanumque,

1129 sine φ : side *O* : fidei *Q* ‖ **1130** per iter *O* : pariter *Q* | ambitionis φ : ambitiones Ω ‖ **1131 sq.** *delendos cens. Bentley, Creech*; *post 1126 collocavit Munro* ‖ **1132** aliis *Lambinus* : altis Ω ‖ **1133** petuntque *Q* : repetuntque *O* **1134** res *O* : rex Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **1136** occisis *O* : occisi *Q* ‖ **1139** lugebat *Q* : lucebat *O* ‖ **1141** res itaque φ : restaque Ω | redibat $φ^{-C}$: recidat $O^D Q$: recidit O^1 ‖ **1142** sibi *O* : si *Q* | ac *Q* : hac *O* | petebat O^2 : patebat Ω ‖ **1143** creare O^2 : recreare Ω ‖ **1145** ui colere $φ^{-C}$ (*cf. 1150*) : uicere O^1 : uigere *Q* : uincere O^2 : ui gerere $α^{*-R}$, *quod defendebat Richter (1974) 118⁴ coll. Sulp. Cic. fam. 4, 5, 3, Petr. 63, 3, Val. Flac. 6, 695* ‖ **1147** iura *O* : lusa *Q* ‖ **1148–1150** *del. Bockemüller* **1150** colere O^2 : colore Ω ‖ **1152** uis *O* : ius *Q* | iniuria O^2 : iniuriam Ω

perpetuo tamen id fore clam diffidere debet;
quippe ubi se multi per somnia saepe loquentes
aut morbo delirantes protraxe ferantur
et celatam ⟨uim⟩ in medium et peccata dedisse.
Nunc quae causa deum per magnas numina gentis
peruulgarit et ararum compleuerit urbis
suscipiendaque curarit sollemnia sacra,
{quae nunc in magnis florent sacra rebus locisque}
unde etiam nunc est mortalibus insitus horror,
qui delubra deum noua toto suscitat orbi
terrarum et festis cogit celebrare diebus,
non ita difficilest rationem reddere uerbis.
Quippe etenim iam tum diuom mortalia saecla
egregias animo facies uigilante uidebant
et magis in somnis mirando corporis auctu.
his igitur sensum tribuebant propterea quod
membra mouere uidebantur uocesque superbas
mittere pro facie praeclara et uiribus amplis.
aeternamque dabant uitam, quia semper eorum
subpeditabatur facies et forma manebat,
et tamen omnino quod tantis uiribus auctos
non temere ulla ui conuinci posse putabant.
fortunisque ideo longe praestare putabant,
quod mortis timor haut quemquam uexaret eorum,
et simul in somnis quia multa et mira uidebant
efficere et nullum capere ipsos inde laborem.
Praeterea caeli rationes ordine certo

1168 *Cf. ad* 2, 987

1159 delirantes αA_a : dilirantes Ω ‖ **1160** celatam uim *Deufert* : celata Ω : celata mala *Lachmann* : celata alte *Smith* : celata ipsi *Deutsch apud Merrill* (*1916*) *103* : celata sibi *Deufert* (*1996*) *257* | et peccata] peccata *b, item Smith, Deutsch, Deufert* (*1996*) ‖ **1164** *non Lucretianum, sed inculcatum esse quidam existimant apud Lambinum* | sacra rebus *O* : rebus *Q* : stata rebu' *Orellius* : populisque *Butterfield* (*2008f*) *187* (templisque *iam Merrill* [*1916*] *103*) ‖ **1172** propterea $O^D Q^a$: proptere Ω ‖ **1178** ulla *b, ed. Brix.* : illa Ω | conuinci] *fort.* deuinci *vel* peruinci **1182** efficere et *O* : efficer& *Q* | ipsos *O* : ipso *Q*

et uaria annorum cernebant tempora uerti,
nec poterant quibus id fieret cognoscere causis.
ergo perfugium sibi habebant omnia diuis
tradere et illorum nutu facere omnia flecti.
in caeloque deum sedes et templa locarunt,
per caelum uolui quia sol et luna uidetur,
{luna, dies et nox et noctis signa seuera}
noctiuagaeque faces caeli flammaeque uolantes,
{nubila sol imbres nix uenti fulmina grando}
et rapidi fremitus et murmura magna minarum.
O genus infelix humanum, talia diuis
cum tribuit facta atque iras adiunxit acerbas!
quantos tum gemitus ipsi sibi, quantaque nobis
uolnera, quas lacrimas peperere minoribus nostris!
nec pietas ullast uelatum saepe uideri
uertier ad lapidem atque omnis accedere ad aras,
nec procumbere humi prostratum et pandere palmas
ante deum delubra, nec aras sanguine multo
spargere quadrupedum, nec uotis nectere uota,
sed mage placata posse omnia mente tueri.
nam cum suspicimus magni caelestia mundi
templa super stellisque micantibus aethera fixum,
et uenit in mentem solis lunaeque uiarum,

1192 nubila nix grando procellae fulmina uenti *Isid. orig. 1, 36, 13. Iulian. Toletan. ars p. 200, 122* (*nomen poetae neque ab Isidoro neque ab Iuliano nominatur*) **1198–1202** *Lact. inst. 2, 3, 11*

1184 annorum – ~ 5, 1438

1184 uaria φ : uarias Ω | tempora uerti *O* : tempore uenti *Q* ‖ **1185** fieret $α^{-A}φ$: fierent Ω (*propter* poterant) ‖ **1189** sol *Lambinus* : nox Ω ‖ **1190** *damn. Zwierlein apud Deufert* (*1996*) *298 sq.* | luna] alma *Bockemüller* : inde *Diels in app.* | et noctis $αφ^{-C}$: enoctis Ω | seuera] serena *D* (*cf. 4, 212*) ‖ **1192** *damn. Zwierlein apud Deufert* (*1996*) *297 sq.* | sol] ros *Lambinus* | uenti *O, Isid., Iulian.* : uentis *Q* (s *vix erasum*) | fulmina *Isid., Iulian.* : flumina Ω (*corr.* μ*L*φ) ‖ **1198** ulla est uelatum *Lact.* : ulla uelatumst Ω ‖ **1199** uertier Ω : uertere se *Lact.* **1200** nec] et *Lact.* ‖ **1202** nectere *O, Lact.* : nectre Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **1203** placata Ω, *bene defendit Smith* (*1966*) *265 sq.* : pacata *b* ‖ **1205** micantibus *O* : micantis *Q*

tunc aliis oppressa malis in pectora cura
illa quoque expergefactum caput erigere infit,
ne quae forte deum nobis inmensa potestas
sit, uario motu quae candida sidera uerset:
temptat enim dubiam mentem rationis egestas,
ecquaenam fuerit mundi genitalis origo,
et simul ecquae sit finis, quoad moenia mundi
solliciti motus hunc possint ferre laborem,
an diuinitus aeterna donata salute
perpetuo possint aeui labentia tractu
inmensi ualidas aeui contemnere uiris.
praeterea cui non animus formidine diuum
contrahitur, cui non correpunt membra pauore,
fulminis horribili cum plaga torrida tellus
contremit et magnum percurrunt murmura caelum?
non populi gentesque tremunt, regesque superbi
corripiunt diuum percussi membra timore,
ne quod ob admissum foede dictumue superbe
poenarum graue sit soluendi tempus adactum?
summa etiam cum uis uiolenti per mare uenti
induperatorem classis super aequora uerrit
cum ualidis pariter legionibus atque elephantis,
non diuom pacem uotis adit ac prece quaesit

1221 et magnum – *Mico op. pros. 72*

1212 mundi – ~ 5, 176 ‖ **1216** = 1, 1004 ‖ **1217** = 5, 379 ‖ **1221** percurrunt – ~ 6, 288

1207 pectora] pectore *R, ed. Brix.* ‖ **1208** erigere ξ : eriger Ω **1211–1217** *olim damn. Zwierlein apud Deufert (1996) 299–301, vv. 1215–1217 delendos esse censuerat iam G. Müller (1959b) 84* ‖ **1212** fuerit *O* : fuerat *Q* **1213** quoad *O* : quo a *Q* ‖ **1214** solliciti *Bentley coll. 1, 343. 6, 1038* : et taciti Ω (et *falso ex 1213 translatum esse iam vidit Faber in emendationibus p. 368*) **1215** salute *O* : salutem *Q* ‖ **1219** correpunt *O* : corripunt *Q* : torpescunt *Giardina (2009) 231 sq.* ‖ **1220** fulminis s^2 : fulmini Ω | cum *O* : tum *Q* | torrida *O* : horrida *Q* ‖ **1221** murmura O^D : murmure Ω, *Mico* ‖ **1224** quod] quid *Lachmann, haud necessario* ‖ **1225** adactum o^2 (*ut videtur*), *b* (*cf. 1330*) : adauctum Ω : adultum *Lachmann* ‖ **1226** sum(m)a φ^{-C} : summe *O* : summet *Q* **1227** classis *Q* : clausis *O* ‖ **1229** adit ac φ^{-f} : adita Ω

uentorum pauidus paces animasque secundas,
nequiquam, quoniam uiolento turbine saepe
correptus nihilo fertur minus ad uada leti?
usque adeo res humanas uis abdita quaedam
opterit et pulchros fascis saeuasque secures
proculcare ac ludibrio sibi habere uidetur.
denique sub pedibus tellus cum tota uacillat
concussaeque cadunt urbes dubiaeque minantur,
quid mirum si se temnunt mortalia saecla
atque potestatis magnas mirasque relinquunt
in rebus uiris diuum, quae cuncta gubernent?
    Quod superest, aes atque aurum ferrumque repertumst
et simul argenti pondus plumbique potestas,
ignis ubi ingentis siluas ardore cremarat
montibus in magnis, seu caeli fulmine misso,
siue quod inter se bellum siluestre gerentes
hostibus intulerant ignem formidinis ergo,
siue quod inducti terrae bonitate uolebant
pandere agros pinguis et pascua reddere rura,
siue feras interficere et ditescere praeda;
nam fouea atque igni prius est uenarier ortum
quam saepire plagis saltum canibusque ciere.
quicquid id est, quacumque e causa flammeus ardor
horribili sonitu siluas exederat altis
ab radicibus et terram percoxerat igni,
manabat uenis feruentibus in loca terrae
concaua conueniens argenti riuus et auri,
aeris item et plumbi. quae cum concreta uidebant

1234 fascis – = 3, 996

1230 uentorum *Q* : ueniorum *O* ‖ **1231** uiolento *O* : uiolenti *Q* ‖ **1232** ad uada $Q^2\alpha^{*\text{-}R}\varphi$: aquada Ω ‖ **1233** res *om.* O^1, *add.* O^D ‖ **1234** opterit O^1 (ob- O^D) : operit *Q* ‖ **1236** sub Q^a : sui Ω ‖ **1237** dubiaeque] dubiaeue *Bentley* **1241** aes atque … repertumst *Mar.* (*cf. 1257*) : aeque … repertumst Ω : aeque est … repertum *Pont.* ‖ **1243** ingentis $\xi^{\text{-}A}{}_a$: gentis Ω : ingenti *Brieger* ‖ **1244** caeli O^2Q (*cf. 1, 489*) : caelo O^1, *quod defendebat Lachmann* ‖ **1248** pinguis O^D : panguis Ω (*propter* pandere?) ‖ **1253** sonitu $Q^2\varphi^{\text{-}C}$: sonitus Ω | altis O^1 : altas O^2Q **1254** ab *Candidus* : a Ω ‖ **1255** uenis $Q^2\alpha\chi\varphi$: uenit Ω

posterius claro in terra splendere colore,
tollebant nitido capti leuique lepore
et simili formata uidebant esse figura
atque lacunarum fuerant uestigia cuique.
tum penetrabat eos posse haec liquefacta calore
quamlibet in formam et faciem decurrere rerum
et prorsum quamuis in acuta ac tenuia posse
mucronum duci fastigia procudendo,
ut sibi tela parent siluasque ut caedere possint
materiemque dolare et leuia radere tigna
et terebrare etiam ac pertundere perque forare.
nec minus argento facere haec auroque parabant
primum quam ualidi uiolentis uiribus aeris,
nequiquam, quoniam cedebat uicta potestas,
nec poterant pariter durum sufferre laborem.
Tum fuit in pretio magis aes, aurumque iacebat
propter inutilitatem hebeti mucrone retusum;
nunc iacet aes, aurum in summum successit honorem.
sic uoluenda aetas commutat tempora rerum.
quod fuit in pretio, fit nullo denique honore;
porro aliud succedit et ⟨e⟩ contemptibus exit
inque dies magis adpetitur floretque repertum

1273 in pretio – aes *Isid. orig. 16, 20, 1* ‖ **1275–1277** *Isid. orig. 16, 20, 1*

1272 pariter – = 5, 1359 | durum – = 3, 999 ‖ **1275** in summum – ~ 5, 1123 **1278** = 5, 833

1258 terra *Cippellarius* (*cf. 1254. 1255*) : terras Ω : terris $\mathcal{J}_a$ ‖ **1259** capti φ : capiti Ω ‖ **1260** uidebant αφ^{-C} : uidebat Ω ‖ **1263** decurrere *O* : decurare *Q* **1265** procudendo *O* : procundendo *Q* ‖ **1266** parent] darent *Lachmann* | ut caedere *Lachmann* : et caedere Ω | possint] possent *Lachmann* ‖ **1267** dolare et leuia radere tigna *Mar.* (dolare et *iam* φ) : dolaret leuare ac radere tigna Ω : dolare et radere tigna ualerent *Housman* (*1897*) *241 sq.* ‖ **1270** primum quam ualidi *Deufert* : quam ualidi primum Ω ‖ **1272** poterant Ω, *defendit Giussani* : poterat *f* ‖ **1273** tum *Lachmann* (*praeeunte Creech in interpretatione*) : nam Ω : hinc *Watt* (*1990*) *125* | fuit O^2 : fui Ω | aes *Isid.* : *om.* Ω ‖ **1275** in summum successit honorem] summo cessit honore *codd. Isidori* ‖ **1276** rerum] rerum et *Isid.* **1277** fit *O, Isid.* : sit *Q* (*ut videtur*) ‖ **1278** e *add.* α^{*-R} (*cf. 833*)

laudibus et miro est mortalis inter honore.

Nunc tibi quo pacto ferri natura reperta
sit facilest ipsi per te cognoscere, Memmi.
arma antiqua manus ungues dentesque fuerunt
et lapides et item siluarum fragmina rami,
et flammae atque ignes, postquam sunt cognita primum.
posterius ferri uis est aerisque reperta.
et prior aeris erat quam ferri cognitus usus,
quo facilis magis est natura et copia maior.
aere solum terrae tractabant, aereque belli
miscebant fluctus et uulnera uasta serebant
et pecus atque agros adimebant; nam facile ollis
omnia cedebant armatis nuda et inerma.
inde minutatim processit ferreus ensis,
uersaque in obprobrium species est falcis ahenae;
et ferro coepere solum proscindere terrae,
exaequataque sunt creperi certamina belli.

Et prius est armatum in equi conscendere costas
et moderarier hunc frenis dextraque uigere
quam biiugo curru belli temptare pericla.
et biiugos prius est quam bis coniungere binos
et quam falciferos armatum escendere currus.
inde boues lucas turrito corpore, taetros,
anguimanus, belli docuerunt uolnera Poeni
sufferre et magnas Martis turbare cateruas.
sic alid ex alio peperit discordia tristis,
horribile humanis quod gentibus esset in armis,
inque dies belli terroribus addidit augmen.

1293 sq. *Macr. Sat. 6, 1, 63* ‖ **1296** *Non. p. 13, 14*

1280 laudibus $Q^{2}\alpha\varphi^{-C}$: claudibus Ω ‖ **1285** flammae atque *Mar.** : flammatque Ω : flamma atque Q^{a} ‖ **1288** maior O^{2} : maiore Ω ‖ **1292** omnia *O* : omni *Q* **1294** obprobrium] obscenum *Macr., quod falso probavit Bentley* | species est *Macr.* : speciest Ω | a(h)enae *Macr.* : athen(a)e Ω ‖ **1300** biiugos *Faber* (*in emendationibus p. 370*) : biiugo Ω ‖ **1301** escendere Ω (*cf. Nisbet ad Cic. Pis. 61*) : ascendere $O^{D}Q^{a}$ ‖ **1302** lucas $Q^{2}\varphi$: cas Ω | taetros] taetras *Lachmann, sed cf. ad 1339; cf. etiam Clausen* (*1991*) *546* ‖ **1305** sic alid φ : sic alii *O* : siccalit *Q* **1307** belli $\alpha^{-B}\varphi$: bellis Ω

Temptarunt etiam tauros in moenere belli
expertique sues saeuos sunt mittere in hostis.
et ualidos partim prae se misere leones
cum doctoribus armatis saeuisque magistris,
qui moderarier his possent uinclisque tenere,
nequiquam, quoniam permixta caede calentes
turbabant saeui nullo discrimine turmas,
{terrificas capitum quatientes undique cristas}
nec poterant equites fremitu perterrita equorum
pectora mulcere et frenis conuertere in hostis.
inritata leae iaciebant corpora saltu
undique et aduersum uenientibus ora petebant
et nec opinantis a tergo deripiebant
deplexaeque dabant in terram uolnere uictos,
morsibus adfixae ualidis atque unguibus uncis.
iactabantque suos tauri pedibusque terebant
et latera ac uentres hauribant subter equorum
cornibus et terram minitanti mente ruebant.
et ualidis socios caedebant dentibus apri,
tela infracta suo tinguentes sanguine saeui,
{in se fracta suo tinguentes sanguine tela}
permixtasque dabant equitum peditumque ruinas.
nam transuersa feros exibant dentis adactus
iumenta aut pedibus uentos erecta petebant,
nequiquam, quoniam ab neruis succisa uideres
concidere atque graui terram consternere casu.

1318 *Non. p. 134, 8*

1313 permixta – = 3, 643 ‖ **1315** ~ 2, 632

1309 expertique *O*: experitque Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **1311** doctoribus] ductoribus LC^2 ‖ **1312** his *O*: iis *Q* ‖ **1315** *hinc abesse voluit Faber* (*in notulis p. 509*); *frustra, ut puto, defendebat Wakefield; post 1312 transposuit Bockemüller, post 1304 Housman* (*1897*) *242 sq.*; *minus obstaret post 1339* ‖ **1316** perterrita *O*: perterrit *Q* ‖ **1319** petebant IC_a: patebant Ω ‖ **1320** deripiebant *O*: diripiebant *Q* **1321** deplexaeque] complexaeque (*vel* amplexaeque) *Postgate* (*1895*) *142* **1323** terebant *O*: terrebant Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **1325** mente] fronte *Lachmann* (dente *iam* s^2) ‖ **1328** *om. RI* ‖ **1330** dentis *Q*: dentibus *O fort. ex 1326 repetitum* | adactus *Mar.** (*cf. 1225*) : adauctus Ω ‖ **1331** petebant O^2: petebat Ω

si quos ante domi domitos satis esse putabant,
efferuescere cernebant in rebus agundis
uolneribus clamore fuga terrore tumultu,
nec poterant ullam partem redducere eorum:
diffugiebat enim uarium genus omne ferarum;
ut nunc saepe boues lucae ferro male macti
diffugiunt, fera facta suis cum multa dedere.
{si fuit ut facerent. sed uix adducor ut ante
non quierint animo praesentire atque uidere,
quam commune malum fieret foedumque, futurum.
et magis id possis factum contendere in omni,
in uariis mundis uaria ratione creatis,
quam certo atque uno terrarum quolibet orbi.
sed facere id non tam uincendi spe uoluerunt,
quam dare quod gemerent hostes, ipsique perire,
qui numero diffidebant armisque uacabant.}
Nexilis ante fuit uestis quam textile tegmen.
textile post ferrumst, quia ferro tela paratur,
nec ratione alia possunt tam leuia gigni
insubla ac fusi, radii scapique sonantes.
et facere ante uiros lanam natura coegit
quam muliebre genus (nam longe praestat in arte
et sollertius est multo genus omne uirile),
agricolae donec uitio uertere seueri,
ut muliebribus id manibus concedere uellent

1345 = 5, 528

1337 eorum *O* : forum *Q* ‖ **1339** macti] mactae Ω, *sed boves lucas masculini generis esse demonstravit Meister, Lat.-gr. Eigennamen (Lipsiae 1916) 44 (cf. etiam ad 1302)* : tactae *Bockemüller* : sectae *vel* secti *Butterfield (2008f) 187 sq.* : *malim* laesi ‖ **1340** facta] *litt.* c *erasa est in Q, haud bene* ‖ **1341–1349** *damn. Neumann (1875) 34–37* ‖ **1341** si] sic *Mar.* ‖ **1342** *post 1343 collocavit Lachmann, fort. recte* ‖ **1350** tegmen *O* : tegimen *Q* ‖ **1353** insubla *Deufert* (insubula *iam Lambinus, qui sua qua est doctrina comparavit Isid. orig. 19, 29, 1*) : insilia *O* : in insilia *Q* ‖ **1354** lanam Q^2ξ : ianam Ω ‖ **1358** muliebribus *Q* : mulieribus *O*

{atque ipsi pariter durum sufferre laborem}
atque opere in duro durarent membra manusque.
At specimen sationis et insitionis origo
ipsa fuit rerum primum natura creatrix,
arboribus quoniam bacae glandesque caducae
tempestiua dabant pullorum examina subter;
unde etiam libitumst stirpis committere ramis
et noua defodere in terram uirgulta per agros.
inde aliam atque aliam culturam dulcis agelli
temptabant fructusque feros mansuescere terra
cernebant indulgendo blandeque colendo.
inque dies magis in montem succedere siluas
cogebant infraque locum concedere cultis,
prata lacus riuos segetes uinetaque laeta
collibus et campis ut haberent, atque olearum
caerula distinguens inter plaga currere posset
per tumulos et conuallis camposque profusa;
ut nunc esse uides uario distincta lepore
omnia, quae pomis intersita dulcibus ornant
arbustisque tenent felicibus opsita circum.
At liquidas auium uoces imitarier ore
ante fuit multo quam leuia carmina cantu
concelebrare homines possent aurisque iuuare.
et zephyri, caua per calamorum, sibila primum
agrestis docuere cauas inflare cicutas.
inde minutatim dulcis didicere querelas,
tibia quas fundit digitis pulsata canentum,
auia per nemora ac siluas saltusque reperta,
per loca pastorum deserta atque otia dia.

1359 pariter – = 5, 1272 | durum – = 3, 999) ‖ **1362** *Cf. ad* 1, 629 ‖ **1366** ~ 5, 935 ‖ **1385** = 4, 585

1359 *damn. Schmid* (*1938*) *344 sq. praeeunte Giussani; 1360 damnaverat iam Faber* (*in notulis p. 509*). *Versum post 1360 collocatum habet* Q^1*, quem archetypi ordinem servavisse censuit Schmid; sed errorem iam correxit* Q^a*, ut videtur* ‖ **1361** at Q^2Rxf^2 : a Ω ‖ **1365** libitumst *O* : libitum si *Q* ‖ **1366** defodere O^2 : defodire Ω | uirgulta O^DQ^a : uirgu O^1 : uirguita Q^1 ‖ **1368** terra] terram *Lachmann* : *fort.* terrae ‖ **1374** currere *O* : curare *Q* ‖ **1383** cicutas *Q* : oicutas *O*

{sic unumquicquid paulatim protrahit aetas
in medium ratioque in luminis erigit oras.}
haec animos ollis mulcebant atque iuuabant
cum satiate cibi; nam tum sunt omnia cordi.
saepe itaque inter se prostrati in gramine molli
propter aquae riuom sub ramis arboris altae
non magnis opibus iucunde corpora habebant,
praesertim cum tempestas ridebat et anni
tempora pingebant uiridantis floribus herbas.
tum ioca, tum sermo, tum dulces esse cachinni
consuerant; agrestis enim tum musa uigebat;
tum caput atque umeros plexis redimire coronis
floribus et foliis lasciuia laeta mouebat,
atque extra numerum procedere membra mouentes
duriter et duro terram pede pellere matrem;
unde oriebantur risus dulcesque cachinni,
omnia quod noua tum magis haec et mira uigebant.
et uigilantibus hinc aderant solacia somno,
ducere multimodis uoces et flectere cantus
et supera calamos unco percurrere labro;
unde etiam uigiles nunc haec accepta tuentur.
et numerum seruare genus didicere, neque hilo

1393 *Cf. ad 2, 30*

1388 sq. = 5, 1454. 1455 ‖ **1392–1396** ~ 2, 29–33 ‖ **1407** ~ 4, 588

1388 sq. *del. Lachmann* ‖ **1389** erigit Q^a *et* Ω *5, 1455* : eruit *O* : seruit Q^1 **1390** iuuabant $\mu A_a \varphi$: iuuabat Ω ‖ **1391–1394** *olim damn. Deufert* (*1996*) *47–51* (*1392–1396 iam Neumann* [*1875*] *22*; *1390–1396 iam Gneisse* [*1878*] *76*) **1391** omnia] omnibu’ *C. Müller* : otia *Faber* (*in notulis p. 510*) ‖ **1392** gramine O^2 : gramina Ω ‖ **1393** propter aquae O^2 (*item Don. et* Ω *2, 30*) : proptereaque Ω **1394** iucunde *O* : uixunde *Q* ‖ **1397** ioca *F* : loca Ω ‖ **1398** consuerant *O* : consuerunt *Q* (unt *per comp.*) ‖ **1399** redimire $A^2\varphi$: redimere Ω **1400** mouebat] monebat Ff^1 ‖ **1404** uigebant $\alpha^{-B}\varphi$: uigebat Ω ‖ **1405** somno] somni *Lambinus ‘secutus’, ut dicit, ‘codicem Vaticanum’* ‖ **1406** et *O* : sed *Q* **1409** genus] sonis *Lachmann,* recens *Munro, sed displicet neque genitivi forma* numerum (*cf. Petr. 63, 3* omnium numerum *et vide Neue-Wagener I 166 sqq., Leumann 428*) *neque verborum* numer(or)um genus *iunctura, quam habet Cic. de orat. 3, 185, orat. 231 et quae idem valet quod Graeca* ῥυθμῶν γένος (*cf. Dion. Hal. comp. 17 et vide Giussani ad loc. Lucretianum*)

maiorem interea capiunt dulcedinis fructum
quam siluestre genus capiebat terrigenarum.

Nam quod adest praesto, nisi quid cognouimus ante
suauius, in primis placet et pollere uidetur,
posteriorque fere melior res illa reperta
perdit et immutat sensus ad pristina quaeque.
sic odium coepit glandis, sic illa relicta
strata cubilia sunt herbis et frondibus aucta.
pellis item cecidit uestis contempta ferina;
quam reor inuidia tali tunc esse repertam,
ut letum insidiis qui gessit primus obiret,
et tamen inter eos distractam sanguine multo
disperiisse neque in fructum conuertere quisse.

Tunc igitur pelles, nunc aurum et purpura curis
exercent hominum uitam belloque fatigant;
quo magis in nobis, ut opinor, culpa resedit.
frigus enim nudos sine pellibus excruciabat
terrigenas; at nos nihil laedit ueste carere
purpurea atque auro signisque ingentibus apta,
dum plebeia tamen sit quae defendere possit.
ergo hominum genus incassum frustraque laborat
semper et ⟨in⟩ curis consumit inanibus aeuom,
nimirum quia non cognouit quae sit habendi
finis et omnino quoad crescat uera uoluptas;
idque minutatim uitam prouexit in altum
et belli magnos commouit funditus aestus.

At uigiles mundi magnum uersatile templum
sol et luna suo lustrantes lumine circum
perdocuere homines annorum tempora uerti
et certa ratione geri rem atque ordine certo.

1438 annorum – ~ 5, 1184

1410 maiorem φ : maiore Ω | dulcedini' *Lambinus*^{2} (*cf. 2, 971*) : dulcedine Ω **1416** sic illa O^D : sigilla Ω ‖ **1418** ferina] ferinae *Mar.**, ferina est *iam* α^{-R}, *utrumque frustra* ‖ **1419** tunc α^{-A} : nunc Ω ‖ **1421** sanguine *O* : sanguinem *Q* (m *per comp.*) ‖ **1425** in nobis O^2 : in anobis Ω ‖ **1429** plebeia tamen sit quae φ : plebe lata mens itque (idque $O^D Q$) Ω ‖ **1431** semper et in φ (*cf. 619*) : semper et Ω : semper enim *Butterfield* (*2008c*) *14* : et semper α

Iam ualidis saepti degebant turribus aeuom,
et diuisa colebatur discretaque tellus,
iam mare ueliuolis florebat †propter odores†,
auxilia ac socios iam pacto foedere habebant,
carminibus cum res gestas coepere poetae
tradere; nec multo prius sunt elementa reperta.
propterea quid sit prius actum respicere aetas
nostra nequit, nisi qua ratio uestigia monstrat.
  Nauigia atque agri culturas, moenia leges
arma uias uestes ⟨et⟩ cetera de genere horum,
praemia, delicias quoque uitae funditus omnis,
carmina picturas et daedala signa polita
usus et impigrae simul experientia mentis
paulatim docuit pedetemptim progredientis.
sic unumquicquid paulatim protrahit aetas
in medium ratioque in luminis erigit oras:
namque alid ex alio clarescere corde uidebant,
artibus ad summum donec uenere cacumen.

1442 *Cf. Serv. Aen. 7, 804:* Ennius et Lucretius florens dicunt omne quod nitidum est. … Lucretius: ‘florebat nauibus pontus’.

1449 et cetera – = 2, 104; 5, 893 ‖ **1453** pedetemptim – = 5, 533 ‖ **1454 sq.** = 5, 1388. 1389 ‖ **1456** – clarescere ~ 1, 1115

1440 degebant αφ : degebat Ω ‖ **1441** discretaque O^D : discere atque O^1, *ut videtur* : disceret aque Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **1442** iam *Weil* (*1847*) *308 sq.* : tum Ω | propter odores (*= 2, 417*) Ω, *frustra defendebat Murgia* (*2000*) *304 sqq.* : propter ad oras *Lord* (*1974*) *379 sqq. post hunc versum lac. indicans* : nauibus pontus *Serv.*, *qua re* nauibus ponti *Gifanius* (*in animadversis p. 469*), nauibus magnum *Whittick* (*1940*) *71*, nauibus passim *C. Müller*, *sed fort. melius* iam salis u. f. nauibus pontus *Olszaniec* (*2014*) *492 sq.* (… maris … pontus *iam Housman* [*1897*] *243 sqq.*) : nauibus ⟨– – / – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑⟩ propter odores *Zwierlein* ‖ **1449** uias *O* : uia *Q* | et *add.* αφ*; habet* Ω *2, 104; 5, 893* ‖ **1451** polita *Is. Vossius* (*teste Havercampo*) : polito Ω ‖ **1456** clarescere *O* : crescere *Q*

LIBER SEXTVS

Primae frugiparos fetus mortalibus aegris
dididerunt quondam praeclaro nomine Athenae
et recreauerunt uitam legesque rogarunt,
et primae dederunt solacia dulcia uitae,
cum genuere uirum tali cum corde repertum,
omnia ueridico qui quondam ex ore profudit;
cuius et extincti propter diuina reperta
diuolgata uetus iam ad caelum gloria fertur.
nam cum uidit hic ad uictum quae flagitat usus
omnia iam ferme mortalibus esse parata
et, proquam posset, uitam consistere tutam,
diuitiis homines et honore et laude potentis
affluere atque bona gnatorum excellere fama,
nec minus esse domi cuiquam tamen anxia corda,
atque animi ingratis uitam uexare sine ulla
pausa atque infestis cogi saeuire querelis,
intellegit ibi uitium uas efficere ipsum,
omniaque illius uitio corrumpier intus,
quae conlata foris et commoda cumque uenirent;
partim quod fluxum pertusumque esse uidebat,
ut nulla posset ratione explerier umquam;

1–742 Ω (= *O Q*)

6 *Ps.Prob. ult. syll. gramm. IV 255, 11*

4 solacia – ~ 5, 21

1 aegris O^2 : aegros Ω ‖ **2** dididerunt O^1 (*ut videtur*) : didederunt O^D : dediderunt *Q* ‖ **4** solacia ξ : solaci Ω ‖ **6** profudit *O, Ps.Prob.* : profundit *Q* ‖ **7** extincti *Mar.* : extincta Ω ‖ **8** uetus *O* : uetui *Q* ‖ **10** mortalibus ξ : acortalibus Ω **11** posset *Lachmann* : possent Ω ‖ **12** honore *O* : honor *Q* ‖ **13** affluere *O* : afluere *Q* | gnatorum *O* : gnotorum *Q* | excellere *Mar.* : excollere *Q* : excolere *O* ‖ **14** domi *O* : domui *Q* | corda Z_a : cordi Ω ‖ **15** sine ulla *Munro* : querel(l)is Ω (*ex 16 adscitum*) ‖ **16** cogi *Cippellarius* (cogi et *iam* φ) : coget Ω ‖ **17** uas *Mar.* : fas Ω ‖ **19** foris *O* : foras *Q* ‖ **21** umquam *O* : umumquam *Q*

partim quod taetro quasi conspurcare sapore
omnia cernebat, quaecumque receperat, intus.
ueridicis igitur purgauit pectora dictis
et finem statuit cuppedinis atque timoris
exposuitque bonum summum, quo tendimus omnes,
quid foret, atque uiam monstrauit, tramite paruo
qua possemus ad id recto contendere cursu,
quidue mali foret in rebus mortalibus passim,
quod fieret naturali uarieque uolaret
seu casu seu ui, quod sic natura parasset,
et quibus e portis occurri cuique deceret,
et genus humanum frustra plerumque probauit
uoluere curarum tristis in pectore fluctus.
nam ueluti pueri trepidant atque omnia caecis
in tenebris metuunt, sic nos in luce timemus
interdum, nihilo quae sunt metuenda magis quam
quae pueri in tenebris pauitant finguntque futura.
hunc igitur terrorem animi tenebrasque necessest
non radii solis nec lucida tela diei
discutiant, sed naturae species ratioque.
quo magis inceptum pergam pertexere dictis.
  Et quoniam docui mundi mortalia templa
esse ⟨ac⟩ natiuo consistere corpore caelum,
et quaecumque in eo fiunt fierique necessest,

24–28 *Lact. inst. 7, 27, 6* ‖ **35 sq.** *Cf. ad 2, 55.56* ‖ **40** *Cf. ad 1, 147*

35–41 = 2, 55–61; 3, 87–93 ‖ **39–41** = 1, 146–148 ‖ **42** inceptum – ~ 1, 418
43 – docui = 3, 31; ~ 1, 951; 2, 478. 522; 4, 45

22 conspurcare *O*² (-gare *O*¹) : conspurgaret *Q* ‖ **24** igitur] hominum *Lact.* **25** cuppedinis *O* : cupedinis *Q* : cupidinis *Lactantii cod. S* : torpedinis *Lactantii codd. BDHM* : turpidinis *Lactantii cod. P* ‖ **26** quo *O, Lact.* : quod *Q*¹ (*corr. Q*²) *et Lactantii cod. P* ‖ **27** tramite] limite *Lact.* ‖ **28** recto *Lact.* : recta Ω ‖ **30** fieret *Susius teste Tonson* : fuerit Ω ‖ **31** quod] quor *Reeve apud Deufert* (*1996*) *60* | sic natura *O*ᴰ : signatura Ω ‖ **32** et *R*φ-*f* : e Ω | e *O* : et *Q* ‖ **33–42** *damn. G. Müller* (*1959b*) *84*; *35–42 secluserat iam Bockemüller* ‖ **33** frustra *O*ᴰ : prustra Ω **34** uoluere *C*²*f*² : uolnere Ω ‖ **35** caecis *Sen. et* Ω *2, 55. 3, 87* : caelis Ω *hoc loco* **36** sic] ita *Sen.* ‖ **40** radii *Q, Max. Victorin., Cruind.* : radiis *O* ‖ **44** ac *add. Smith,* et αφ

pleraque dissolui, quae restant percipe porro,
quandoquidem semel insignem conscendere currum

* * *

uentorum existant, placentur⟨que⟩ omnia rursum
quae fuerint †sint placato† conuersa furore,
cetera quae fieri in terris caeloque tuentur
mortales, pauidis cum pendent mentibus saepe,
et faciunt animos humilis formidine diuom
depressosque premunt ad terram propterea quod
ignorantia causarum conferre deorum
cogit ad imperium res et concedere regnum.
{quorum operum causas nulla ratione uidere
possunt ac fieri diuino numine rentur.
nam bene qui didicere deos securum agere aeuom,
si tamen interea mirantur qua ratione
quaeque geri possint, praesertim rebus in illis
quae supera caput aetheriis cernuntur in oris,
rursus in antiquas referuntur religiones
et dominos acris adsciscunt, omnia posse
quos miseri credunt, ignari quid queat esse,
quid nequeat, finita potestas denique cuique
quanam sit ratione atque alte terminus haerens;

52 sq. – terram *Lact. inst. 2, 3, 10. epit. 20, 4*

50 ~ 1, 152 ‖ **56 sq.** = 1, 153. 154; 6, 90. 91 ‖ **58–66** = 5, 82–90 ‖ **65 sq.** = 1, 76. 77; 595. 596

post **47** *lac. agnovit Cippellarius, suppleam* ⟨Pieridum institui: monstrabo, ut fulminis ignis / uisque grauis tonitrus, imbres et proelia saeua⟩ *praeeunte C. Müller* ‖ **48** existant *A* : exirtant Ω | placenturque *C. Müller* : placentur (lacentur O^1) Ω : placentur ut *A* : placentur et *Bailey in comm.* (et omnia rursum *iam Is. Vossius in ed. Tons.*) | *post* **48** *lac. ind. Bernays* ‖ **49** quae fuerint sint placato] quae fuerint fera placato *Butterfield* (*2006/2007*) *85* : turbida quae fuerint, posito *C. Müller* : *fort.* quae fuerint saeua abiecto | furore *Auratus apud Lambinum*[3] : fauore Ω ‖ **51** mentibus $Q^2R\varphi$: montibus Ω ‖ **52** et faciunt Ω, *Lact.* (*utroque loco*) : haec faciunt *Lachmann* : efficiunt *Mar.** ‖ **53** ad terram *O* (d *ex* t *corr.*), *Lact. utroque loco* : a terra Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **56–67** *damn. Forbiger* (*1824*) *52 sq.* (*56.57 iam Bentley*) ‖ **59** si tamen *O* : satamen *Q* ‖ **62** religiones $\alpha^{-A}A_a f^1$ *et* Ω *5, 86* : religionis Ω *hoc loco* ‖ **64** miseri RA_a *et* Ω *5, 88* : miseris Ω *hoc loco* **66** ratione O^2 *et* Ω *5, 90* : rationi Ω *hoc loco*

quo magis errantes caeca ratione feruntur.}
quae nisi respuis ex animo longeque remittis
dis indigna putare alienaque pacis eorum,
delibata deum per te tibi numina sancta
saepe oberunt; non quo uiolari summa deum uis
possit, ut ex ira poenas petere inbibat acris,
sed quia tute tibi placida cum pace quietos
constitues magnos irarum uoluere fluctus,
nec delubra deum placido cum pectore adibis,
nec de corpore quae sancto simulacra feruntur
in mentes hominum diuinae nuntia formae,
suscipere haec animi tranquilla pace ualebis.
inde uidere licet qualis iam uita sequatur.
quam quidem ut a nobis ratio uerissima longe
reiciat, quamquam sunt a me multa profecta,
multa tamen restant et sunt ornanda politis
uersibus: †et ratio caelisque tenenda†,
sunt tempestates et fulmina clara canenda,
quid faciant et qua de causa cumque ferantur;
ne trepides caeli diuisis partibus amens,
unde uolans ignis peruenerit aut in utram se
uerterit hinc partem, quo pacto per loca saepta
insinuarit, et hinc dominatus ut extulerit se.
{quorum operum causas nulla ratione uidere
possunt ac fieri diuino numine rentur.}

87–89 = 6, 383–385 ‖ **90 sq.** = 1, 153. 154; 6, 56. 57

68 longeque O^2 : longique Ω | remittis Q^2α*φ : remitti Ω ‖ **70** delibata *O* : deliberata *Q* ‖ **71** oberunt *Wakefield* : oderunt Ω | uiolari O^2 : uiolaris Ω **72** ex ira *Mar.* : exire Ω ‖ **73** tute tibi *O* : ut et ibi *Q* | quietos *Mar.* (*cf. 5, 168*) : quietus Ω ‖ **74** fluctus $φ^{-C}$: fletus Ω ‖ **76** feruntur *ed. Brix.* : fuerunt Ω **77** nuntia *Q* : nuntiae *O* ‖ **83** *versum mutilum ex partibus duorum versuum conflatum esse suspicatus est Deufert* (*1996*) *114*[420]; *lacunam post* uersibus *statuit Zwierlein* | et ratio caelisque tenenda] est ratio fulgendi uisque tonandi *nimis audacter Lachmann* : est ratio caeli fremitusque tenenda *Merrill* (*1916*) *109* **84** fulmina $μ^{-J_a}LF^2$: flumina Ω ‖ **85** causa *O* : caus *Q* ‖ **86** trepides $Q^2φ^{-C}$: trepidas Ω ‖ **87** peruenerit d^1 (*ut videtur*), αφ : perueneret *O* : peruenere *Q* **88** partem φ : partim Ω, *item 384. 661; cf. Ernout* (*1918*) *139 sq.* **90 sq.** *suspicatus est Lambinus*[3] *in comm., del. Munro* ‖ **91** fieri O^DQ^a : fier Ω

Tu mihi supremae praescripta ad candida calcis
currenti spatium praemonstra, callida musa
Calliope, requies hominum diuomque uoluptas,
te duce ut insigni capiam cum laude coronam.
Principio tonitru quatiuntur caerula caeli
propterea quia concurrunt sublime uolantes
aetheriae nubes contra pugnantibus uentis.
nec fit enim sonitus caeli de parte serena,
uerum ubicumque magis denso sunt agmine nubes,
tam magis hinc magno fremitus fit murmure saepe.
(praeterea neque tam condenso corpore nubes
esse queunt quam sunt lapides ac ligna, neque autem
tam tenues quam sunt nebulae fumique uolantes;
nam cadere aut bruto deberent pondere pressae
ut lapides, aut ut fumus constare nequirent
nec cohibere niues gelidas et grandinis imbris.)
Dant etiam sonitum patuli super aequora mundi,
carbasus ut quondam magnis intenta theatris
dat crepitum malos inter iactata trabesque,
interdum perscissa furit petulantibus auris
et fragilis ⟨sonitus⟩ chartarum commeditatur
(id quoque enim genus in tonitru cognoscere possis),
aut ubi suspensam uestem chartasque uolantis

96–98 *Apul. Socr. 10 p. 143*

109 magnis – = 4, 76

92 praescribta O^{2} : praescribita Ω | ad … calcis *Turnebus adv. 2, 12* : ac … callis Ω ‖ **95** laude O^{2} : laudi Ω ‖ **96** caerula *O, Apul.* : caerulia *Q* ‖ **98** uentis *O* : uestis *Q* : uenis *codd. Apul.* ‖ **101** hinc *O* : hic *Q* ‖ **102–107** *parenthesin fecit C. Müller praeeunte Bailey in comm.* ‖ **102** praeterea O^{D} : pretere O^{1} : pratere *Q* | tam *Q* : tamen *O* | nubes φ : nure Ω (*propter* corpore) ‖ **103** lapides Q^{2} (*cf. 106*), *ed. Brix.* : pepides Ω | ligna *ed. Veron.* (*cf. 2, 889*) : iigna *O* : igna Q^{1} : tigna $Q^{2}\varphi$ **105** aut *O* : aui *Q* (*de errore cf. ad 1198*) : ab *Lachmann, sed de* aut *secundo sui membri loco posito cf. ThLL II 1565, 10–18* ‖ **107** nec *O* : ne *Q* ‖ **110** malos φ^{-C} : matos Ω ‖ **111** petulantibus $Q^{2}B\varphi$* : petuiantibus Ω ‖ **112** fragilis sonitus φ : fragilis *O* : flagilis *Q* : fragor horribilis *Butterfield (2006/2007) 86 sq.* | chartarum] *litt.* chart *scr.* O^{D} *in ras.* : chatarum *Q* ‖ **114** uestem *O* : ueste *Q*

uerberibus uenti uersant planguntque per auras.
Fit quoque ut interdum non tam concurrere nubes
frontibus aduersis possint quam de latere ire
diuerso motu radentes corpora tractim,
aridus unde auris terget sonus ille diuque
ducitur, exierunt donec regionibus artis.
Hoc etiam pacto tonitru concussa uidentur
omnia saepe graui tremere et diuolsa repente
maxima dissiluisse capacis moenia mundi,
cum subito ualidi uenti conlecta procella
nubibus intorsit sese conclusaque ibidem
turbine uersanti magis ac magis undique nubem
cogit uti fiat spisso caua corpore circum,
post ubi conminuit uis eius et impetus acer,
tum perterricrepo sonitu dat scissa fragorem.
nec mirum, cum plena animae uensicula parua
saepe ita dat magnum sonitum displosa repente.
Est etiam ratio, cum uenti nubila perflant,
ut sonitus faciant: etenim ramosa uidemus
nubila saepe modis multis atque aspera ferri;
scilicet ut, crebram siluam cum flamina cauri
perflant, dant sonitum frondes ramique fragorem.
Fit quoque ut interdum ualidi uis incita uenti

119 – sonus *Non. p. 245, 8*

131 sonitum – ~ 6, 285

115 planguntque s^2 : planguentque *O* : plaguentque *Q* ‖ **116** quoque ut interdum *Kannengiesser* (*1878*) *37, coll. 4, 818, 1218, 6, 137, 300, 830* : quoque enim interdum Ω, *ubi* enim *falso ex initio v. 113* id quoque enim *repetitum est*) : quoque enim interdum ut $φ^{-C}$ ‖ **118** corpora Q^2 : corpore Ω ‖ **119** auris terget] auri topet *Nonii* A^A (*quare* auris torquet *L. Müller dubitanter in adn. ad Non.*) : auris et *Nonii* LB^A ‖ **120** exierunt A_a : exierum Ω ‖ **122** graui tremere O^D : grauiter emere *Q et fort.* O^1 ‖ **123** maxima *Q* : maxime *O* ‖ **124** collecta O^2 : concollecta Ω ‖ **125** intorsit *O* : intersit *Q* ‖ **126** uersanti $α^{-A}φ$: uersante Ω **128** conminuit O^1 (*teste Lachmann*) : commouit O^D (*litt.* mo *in ras.*) : comunuit *Q* ‖ **129** scissa *Bernays* (fissa *iam Lachmann; sed cf. 138 et Isid. 13, 8, 1*) : missa Ω ‖ **131** magnum *Cippellarius* (*cf. Isid. orig. 13, 8, 2*) : paruum Ω (*propter* parua *130*) ‖ **132** perflant O^D : perfiant Ω ‖ **136** perflant O^D : perfiant Ω

perscindat nubem perfringens impete recto.
nam quid possit ibi flatus, manifesta docet res,
hic, ubi lenior est, in terra cum tamen alta
arbusta euoluens radicibus haurit ab imis.
Sunt etiam fluctus per nubila, qui quasi murmur
dant in frangendo grauiter; quod item fit in altis
fluminibus magnoque mari, cum frangitur aestus.
Fit quoque ubi e nube in nubem uis incidit ardens
fulminis; haec multo si forte umore recepit
ignem, continuo magno clamore trucidat;
ut calidis candens ferrum e fornacibus olim
stridit, ubi in gelidum propter demersimus imbrem.
Aridior porro si nubes accipit ignem,
uritur ingenti sonitu succensa repente;
lauricomos ut si per montis flamma uagetur
turbine uentorum comburens impete magno;
nec res ulla magis quam Phoebi Delphica laurus
terribili sonitu flamma crepitante crematur.
Denique saepe geli multus fragor atque ruina
grandinis in magnis sonitum dat nubibus alte;
uentus enim cum confercit, franguntur in artum
concreti montes nimborum et grandine mixti.
Fulgit item, nubes ignis cum semina multa
excussere suo concursu, ceu lapidem si
percutiat lapis aut ferrum; nam tum quoque lumen
exilit, et claras scintillas dissipat ignis.

154 sq. *Macr. Sat. 6, 4, 5* ‖ **156** *Non. p. 487, 5* ‖ **160** *Non. p. 506, 12*

139 *Cf. ad* 1, 893 ‖ **154** – magis = 6, 1009

138 perfringens O^D : perfingens O^1 : perfrigens *Q* ‖ **139** quid *Q* : qui *O* | docet res *Q* : doceres *O* ‖ **141** euoluens O^D : uoluens Ω ‖ **142** qui quasi *O* : quicquasi Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **144** aestus φ : aest Ω : aestu O^D ‖ **145** fit] id *Lachmann, qui post* quoque *distinxit* | nube O^2 : nubi Ω | in nubem *O* : inubem *Q* ‖ **147** continuo … trucidat] ut continuo … trucidet *Lambinus* (c. ut … trucidet *Lambinus*^{3}; trucidet *iam Candidus*) ‖ **149** propter] propere *Mar., sed cf. 2, 417. 3, 653* ‖ **150** si *O* : sin *Q* ‖ **151** ingenti O^2 : ingentis Ω | repente $\alpha\varphi^{-C}$: recente Ω ‖ **153** turbine Q^a : turne Ω ‖ **154** ulla *Macr.* : uita Ω ‖ **155** sonitu *Macr.* : sonitum Ω ‖ **160** nubes] nubis *Non.* ‖ **162** ferrum *O* : ferum *Q*

Sed tonitrum fit uti post auribus accipiamus,
fulgere quam cernant oculi, quia semper ad auris
tardius adueniunt quam uisum quae moueant res.
id licet hinc etiam cognoscere: caedere si quem
ancipiti uideas ferro procul arboris auctum,
ante fit ut cernas ictum quam plaga per auris
det sonitum; sic fulgorem quoque cernimus ante
quam tonitrum accipimus, pariter qui mittitur igni
e simili causa, concursu natus eodem.
Hoc etiam pacto uolucri loca lumine tingunt
nubes et tremulo tempestas impete fulgit.
uentus ubi inuasit nubem et uersatus ibidem
fecit ut ante cauam docui spissescere nubem,
mobilitate sua feruescit; ut omnia motu
percalefacta uides ardescere, plumbea uero
glans etiam longo cursu uoluenda liquescit.
ergo feruidus hic nubem cum perscidit atram,
dissipat ardoris quasi per uim expressa repente
semina quae faciunt nictantia fulgura flammae;
inde sonus sequitur qui tardius adficit auris
quam quae perueniunt oculorum ad lumina nostra.
scilicet hoc densis fit nubibus et simul alte
extructis aliis alias super impete miro;
ne tibi sit frudi quod nos inferne uidemus
quam sint lata magis quam sursum extructa quid extent.
contemplator enim, cum montibus adsimulata
nubila portabunt uenti transuersa per auras,

179 glans *Prisc. gramm. II 281, 18. gramm. II 319, 12*

189 – cum = 2, 114

165 fulgere $Q^2 \alpha L A_a x \varphi^{-F}$: fugere Ω ‖ **166** adueniunt] perueniunt *Lachmann dubitanter in comm. coll. Isid. orig. 13, 8, 2. nat. 30, 2, fort. recte* ‖ **168** ancipiti $B\varphi^{-C}$: ungipiti Ω | uideas s^2 : uideat Ω ‖ **170** fulgorem $\mu^{-\mathcal{J}a}\varphi$: fulgurem Ω **172** e *O* : et *Q* ‖ **176** spissescere *O* : spiscessere *Q* ‖ **178** ardescere $Q^2\mu^{-d}\varphi^*$: adescere Ω ‖ **179** liquescit *Pont.* : quiescit Ω ‖ **180** perscidit *A*φ : perscindit Ω **183** adficit *Bentley* : adlicit Ω : adcidit *Heinsius* ‖ **184** lumina *Q* : limina *O* **185** alte *Mar.** (*cf. 268*) : alti Ω ‖ **188** sint *Mar.* : sit Ω | extructa *b* : extricta Ω | extent] *fort.* extet, *servato* sit

aut ubi per magnos montis cumulata uidebis
insuper esse aliis alia atque urgere superna
in statione locata sepultis undique uentis:
tum poteris magnas moles cognoscere eorum
speluncasque uelut saxis pendentibus structas
cernere; quas uenti cum tempestate coorta
conplerunt, magno indignantur murmure clausi
nubibus, in caueisque ferarum more minantur;
nunc hinc nunc illinc fremitum per nubila mittunt
quaerentesque uiam circum uersantur et ignis
semina conuoluunt ⟨e⟩ nubibus atque ita cogunt
multa rotantque cauis flammam fornacibus intus,
donec diuolsa fulserunt nube corusci.
    Hac etiam fit uti de causa mobilis ille
deuolet in terram liquidi color aureus ignis,
semina quod nubes ipsas permulta necessust
ignis habere; etenim cum sunt umore sine ullo,
flammeus ⟨est⟩ plerumque colos et splendidus ollis.
quippe etenim solis de lumine multa necessest
concipere, ut merito rubeant ignesque profundant.
hasce igitur cum uentus agens contrusit in unum
compressitque locum cogens, expressa profundunt
semina quae faciunt flammae fulgere colores.
Fulgit item, cum rarescunt quoque nubila caeli.
nam cum uentus eas leuiter diducit euntis
dissoluitque, cadant ingratis illa necessest

204 sq. *Macr. Sat. 6, 5, 4* ‖ **205** *Serv. auct. ecl. 6, 33* ‖ **214** *Non. p. 506, 14*

200 = 5, 520 ‖ **202** flammam – ~ 6, 1169 ‖ **214** cum – ~ 6, 513

191 cumulata $Q^{2}\alpha$: culata Ω ‖ **192** superna] superne *Bentley* ‖ **193** statione $Q^{2}\alpha^{-A}\varphi$: satione Ω ‖ **198** minantur] minantum *scripsit Housman vol. V editionis Manilii p. 152 et dempsit virgulam quam post* minantur *ponunt edd.* **199** fremitum *Mar.* (fremitus *iam* ξ) : fremitu Ω ‖ **201** e *add.* ξ^{-o} **202** flammam *O* : flamma *Q* ‖ **205** color *Serv. auct.* (*cf. 213*) : calor Ω, *Macr.* **207** ignis α*o* : ignes Ω ‖ **208** est *add.* φ*, om. Q, deest in O, ubi post* flammeus *una vel duae litt. erasae sunt* | ollis $Q^{2}\varphi$: olis Ω ‖ **209** etenim $Q^{2}\alpha\varphi$: enim Ω (*de corruptela cf. 271*) ‖ **210** rubeant α*φ : iubeant Ω ‖ **216** ingratis *Pius in comm.* : ingratius Ω

semina quae faciunt fulgorem. tum sine taetro
terrore et sonitu fulgit nulloque tumultu.
Quod superest, ⟨quali⟩ natura praedita constent
fulmina, declarant ictus et inusta uaporis
signa notaeque grauis halantes sulpuris auras.
ignis enim sunt haec non uenti signa neque imbris.
praeterea saepe accendunt quoque tecta domorum
et celeri flamma dominantur in aedibus ipsis.
hunc tibi subtilem cum primis ignibus ignem
constituit natura minutis mobilibusque
corporibus, cui nihil omnino obsistere possit.
transit enim ualidum fulmen per saepta domorum,
clamor ut ac uoces, transit per saxa, per aera,
et liquidum puncto facit aes in tempore et aurum;
curat item uasis integris uina repente
diffugiant, quia nimirum facile omnia circum
conlaxat rareque facit lateramina uasi
adueniens calor eius et insinuatus in ipsum
mobiliter soluens differt primordia uini.
quod solis uapor aetatem non posse uidetur
efficere usque adeo pollens feruore corusco:
tanto mobilior uis et dominantior haec est.

233 rareque* – *Mart. Cap. 3, 295*

219 quali – = 6, 739 ‖ **224** – flamma = 2, 192 ‖ **228 sq.** – uoces ~ 1, 489. 490
230 liquidum – ~ 6, 966

218 et sonitu *d* : et sonis Ω (*excidit* -tu *propter* tumultu *in fine versus*) : atque sonis α, *sed numerus pluralis non probabilis* ‖ **219** quali *add. Lambinus, habet* Ω *739* ‖ **220** ictus et α : ictu et Ω : ictu eius *Bernays* ‖ **221** halantes s^2 (alantes *iam* s^1); *cf. 391* : (h)alantis Ω | sulpuris O^1 (-ph- O^D) : sulduris *Q* | auras *I* : auris Ω **223** saepe *Cippellarius* : se Ω ‖ **226** mobilibusque *Avancius* : montibusque Ω **227** obsistere *Q* : absistere *O* ‖ **228 sq.** per saepta – transit *del. Lachmann* (*229 spurium esse censuerat iam Bentley*) ‖ **229** saxa Q^2αφ* : sasca Ω ‖ **230** et aurum *O* : taurum Q^1 (ut aurum Q^2) ‖ **231** item] item ut *Lambinus* : utei *Lachmann* **233** rareque] rarique *Mart. Cap.* | facit *O, Mart. Cap.* : facet *Q* | lateramina *Q, Mart. Cap.* : latera minua *O* | uasi *Mart. Cap.* : uasis Ω ‖ **234** et *Lachmann* : ut Ω ‖ **235** differt *O* : difer *Q* ‖ **236** aetatem *O* : aetatum *Q* ‖ **237** pollens *Lambinus* : tellens Ω : tollens O^2 | feruore O^2 : feruere Ω

Nunc ea quo pacto gignantur et impete tanto
fiant ut possint ictu discludere turris,
disturbare domos, auellere tigna trabesque,
et monimenta uirum commoliri atque ciere,
exanimare homines, pecudes prosternere passim,
cetera de genere hoc qua ui facere omnia possint,
expediam, neque ⟨te⟩ in promissis plura morabor.
Fulmina gignier e crassis alteque putandumst
nubibus extructis; nam caelo nulla sereno
nec leuiter densis mittuntur nubibus umquam.
nam dubio procul hoc fieri manifesta docet res,
quod tunc per totum concrescunt aera nubes,
undique uti tenebras omnis Acherunta reamur
liquisse et magnas caeli complesse cauernas:
usque adeo taetra nimborum nocte coorta
inpendent atrae formidinis ora superne,
cum commoliri tempestas fulmina coeptat.
praeterea persaepe niger quoque per mare nimbus,
ut picis e caelo demissum flumen, in undas
sic cadit effertus tenebris procul et trahit atram
fulminibus grauidam tempestatem atque procellis,
ignibus ac uentis cum primis ipse repletus,
in terra quoque ut horrescant ac tecta requirant.
sic igitur supera nostrum caput esse putandumst
tempestatem altam. neque enim caligine tanta

244 *Cf. ad* 4, 462 ‖ **245** neque – ~ 5, 91 ‖ **249** *Cf. ad* 1, 893 ‖ **251–254** = 4, 170–173

239 nunc ea *O, sed litt.* cea *scr.* O^D *in ras.* : non ea Q^1 (nam ea Q^2) ‖ **241** tigna *Lambinus* (*cf. 2, 192*) : igna Q^1 : signa Q^a : *om.* O^1 : ligna *add.* O^D *in margine* **242** ciere] abolere *Orth* (*1921*) *669 sq. coll. Verg. Aen. 4, 497 sq., sed verbum* abolere *ante Vergilium Liviumque non legitur* : deorum *C. F. W. Müller* (*1908*) *36*[1] **244** possint *Q* : possunt *O* ‖ **245** neque te in φ (*cf. 5, 91*) : neque in *O* : nequiquam *Q* ‖ **246** gignier *Mar.* : gigni Ω | crassis ξ : classis Ω ‖ **250** tunc] tum *Lachmann, fort. recte* (*sed cf. 3, 710*) ‖ **253 sq.** *del. Brieger* (*251–254 deleverat iam Bockemüller*) ‖ **254** inpendent *Q* : inpendant *O* ‖ **257** demissum flumen *Candidus* (demissum *iam I*) : dimissum fulmen Ω ‖ **258** effertus *Lachmann* : et fertus Ω, *quare* ecf- *Housman* (*1891*) *295* ‖ **260** *suspectum habeo* (*cf. 269*)

obruerent terras, nisi inaedificata superne
multa forent multis exempto nubila sole;
nec tanto possent uenientes opprimere imbri,
flumina abundare ut facerent camposque natare,
si non extructis foret alte nubibus aether.
Hic igitur uentis atque ignibus omnia plena
sunt; ideo passim fremitus et fulgura fiunt.
quippe etenim supra docui permulta uaporis
semina habere cauas nubes, et multa necessest
concipere ex solis radiis ardoreque eorum.
hoc ubi uentus eas idem qui cogit in unum
forte locum quemuis, expressit multa uaporis
semina seque simul cum eo commiscuit igni,
insinuatus ibi uortex uersatur in arto
et calidis acuit fulmen fornacibus intus.
nam duplici ratione accenditur, ipse sua cum
mobilitate calescit, et e contagibus ignis.
inde ubi percaluit uenti uis et grauis ignis
impetus incessit, maturum tum quasi fulmen
perscindit subito nubem, ferturque coruscis
omnia luminibus lustrans loca percitus ardor.
Quem grauis insequitur sonitus, displosa repente
opprimere ut caeli uideantur templa superne.
inde tremor terras grauiter pertemptat, et altum
murmura percurrunt caelum; nam tota fere tum

285 sonitus – ~ 6, 131 ‖ **288** – caelum ~ 5, 1221

264 inaedificata *O* : -tas Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **266** tanto ... imbri] tanti ... imbres *Lambinus*[3] ‖ **269** plena $RLA_a{}^2\varphi$ (*cf. 260*) : plana Ω ‖ **271** etenim *O* : enim *Q* **272** semina habere *Pont.* (*cf. 206 sq.*) : semine haec de re Ω | necesse est ξ : necesset Ω ‖ **274** unum *O* : um *Q* ‖ **277** arto *Lachmann* (*cf. 158*) : alto Ω, *defendebat Merrill* (*1916*) *114 coll. 5, 465. 584, fort. recte* (*cf. quoque* superne *254*) : antro *Bockemüller speciose, si 277 sq. cum 194–203 comparas, sed contra usum Lucreti veterumque poetarum* (*cf. Clausen ad Verg. ecl. 1, 76, Norden ad Verg. Aen. 6, 10*) ‖ **279** duplici *O* : dupli *Q* ‖ **281** uenti uis et grauis ignis *Bentley* (uis uenti uel grauis ignis *iam Mar., sed* uel *displicet; cf. 279 sq.*) : grauis uenti uis igni Ω **285** repente O^D: repenati Ω ‖ **286** opprimere] occidere *Bernays* : ui cadere *Housman ad Manil. 2, 395 qui legit* repenti *in fine v. 285* | uideantur] uideatur C_a ‖ **288** percurrunt O^DQ^a : pecurrunt O^1 : appecurrunt Q^1

tempestas concussa tremit fremitusque mouentur.
quo de concussu sequitur grauis imber et uber,
omnis uti uideatur in imbrem uertier aether
atque ita praecipitans ad diluuiem reuocare:
tantus discidio nubis uentique procella
mittitur, ardenti sonitus cum prouolat ictu.
Est etiam cum uis extrinsecus incita uenti
incidit in grauidam maturo fulmine nubem;
quam cum perscidit, extemplo cadit igneus ille
uertex quem patrio uocitamus nomine fulmen.
{hoc fit idem in partis alias, quocumque tulit uis.}
Fit quoque ut interdum uenti uis missa sine igni
igniscat tamen in spatio longoque meatu,
dum uenit, amittens in cursu corpora quaedam
grandia quae nequeunt pariter penetrare per auras;
atque alia ex ipso conradens aere portat
paruola quae faciunt ignem commixta uolando:
non alia longe ratione ac plumbea saepe
feruida fit glans in cursu, cum multa rigoris
corpora dimittens ignem concepit in auris.
Fit quoque ut ipsius plagae uis excitet ignem,
frigida cum uenti pepulit uis missa sine igni,
nimirum quia, cum uehementi perculit ictu,
confluere ex ipso possunt elementa uaporis
et simul ex illa quae tum res excipit ictum;

290 sequitur – *Prisc. gramm. II 152, 15* ‖ **307** *Cf. ad 6, 179*

292 ad – = 5, 255 ‖ **299** – alias ~ 6, 1017 ‖ **300** uenti – ~ 6, 310 ‖ **306** – ac = 2, 881; 5, 460. 1030 ‖ **310** uenti – ~ 6, 300

290 concussu $Q^2A^2xe^1f^1$: concussus O^2Q^1 : concussas O^1 ‖ **291** uti *D* : ut Ω **292** reuocare] *fort.* reuocet res (reuocari *iam Bentley, sed aether ad diluviem revocari non potest*) ‖ **294** prouolat *O* : prouolant *Q* ‖ **295** est etiam O^2 : es etiam O^1 : esset iam *Q* ‖ **296** grauidam *Bentley coll. 259. 440* : ualida Ω : ualidam Q^2αφ^{-C} : calidam *Bernays, minus apte* | fulmine A^2 (*cf. 282*) : culmine Ω **298** patrio A^2φ : spatio *O* : expatio Q^1 : e latio (*vix* latio) Q^a ‖ **299** ad *hunc locum non quadrare vidit Giussani, damn. G. Müller* (*1959b*) *86* ‖ **302** dum] cum *Lachmann* ‖ **307** feruida *Q* : feuida *O* ‖ **308** concepit αφ : concipit Ω **309** ipsius *A* : ipsis Ω

ut, lapidem ferro cum caedimus, euolat ignis,
nec, quod frigida uis ferrist, hoc setius illi
semina concurrunt calidi fulgoris ad ictum.
sic igitur quoque res accendi fulmine debet,
opportuna fuit si forte et idonea flammis.
nec temere omnino plane uis frigida uenti
esse potest, ea quae tanta ui missa supernest,
quin, prius in cursu si non accenditur igni,
at tepefacta tamen ueniat commixta calore.
Mobilitas autem fit fulminis et grauis ictus,
et celeri ferme percurrunt fulmina lapsu,
nubibus ipsa quod omnino prius incita se uis
colligit et magnum conamen sumit eundi;
inde ubi non potuit nubes capere inpetis auctum,
exprimitur uis atque ideo uolat impete miro,
ut ualidis quae de tormentis missa feruntur.
Adde quod e paruis et leuibus est elementis,
nec facilest tali naturae opsistere quicquam:
inter enim fugit ac penetrat per rara uiarum.
non igitur multis offensibus in remorando
haesitat. hanc ob rem celeri uolat impete labens,
deinde quod omnino natura pondera deorsum
omnia nituntur. cum plagast addita uero,
mobilitas duplicatur et impetus ille grauescit,
ut uehementius et citius quaecumque morantur
obuia discutiat plagis itinerque sequatur.
Denique quod longo uenit impete, sumere debet

339 *Non. p. 482, 24*

330 e paruis – = 3, 244 | et leuibus – ~ 6, 354 ‖ **334** celeri – ~ 5, 505

315 nec *O* : ne *Q* | illi *Lachmann* : ille Ω : illa $B\varphi^{-C}$ ‖ **318** idonea φ (indonea Q^2) : indoneat Ω ‖ **320** ea *Lachmann* : ex Ω | tanta ui $\mu^{-J_a}\varphi$: tantau Ω | supernest *O* : supernist *Q* ‖ **321** cursu si *A*φ : cursus Ω ‖ **322** tepefacta *O* : te patefacta *Q* | calore $\alpha^{-R}A_a{}^2\varphi$: colore Ω (-rem O^1) ‖ **323** mobilitas O^2 : nobilitas Ω ‖ **324** et *z* : at Ω, *servat Brieger qui censet Lucretium aut hunc aut priorem versum eicere voluisse* | percurrunt *Lachmann* : percunt Ω ‖ **334** labens *Q* : labensc *O* ‖ **335** deinde] adde *Lachmann* | deorsum α*φ : deorum Ω **336** plagast *Lachmann* : plaga si Ω

mobilitatem etiam atque etiam, quae crescit eundo
et ualidas auget uiris et roborat ictum.
nam facit ut quae sint illius semina cumque
e regione locum quasi in unum cuncta ferantur,
omnia coniciens in eum uoluentia cursum.
Forsitan ex ipso ueniens trahat aere quaedam
corpora quae plagis incendunt mobilitatem.
Incolumisque uenit per res atque integra transit
multa, foraminibus liquidus quia transuolat ignis.
multaque perfigit, cum corpora fulminis ipsa
corporibus rerum inciderunt, qua texta tenentur.
dissoluit porro facile aes aurumque repente
conferuefacit, e paruis quia facta minute
corporibus uis est et leuibus ex elementis,
quae facile insinuantur et insinuata repente
dissoluont nodos omnis et uincla relaxant.
Autumnoque magis stellis fulgentibus apta
concutitur caeli domus undique totaque tellus,
et cum tempora se ueris florentia pandunt.
frigore enim desunt ignes, uentique calore
deficiunt neque sunt tam denso corpore nubes.
interutrasque igitur cum caeli tempora constant,
tum uariae causae concurrunt fulminis omnes.
nam fretus ipse anni permiscet frigus ⟨et⟩ aestum,

364 *Non. p. 205, 26*

354 et leuibus – ~ 6, 330

342 ualidas *O* : ualidis Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **344** e regione O^2 : e regionem *Q* : regionem O^1 ‖ **346** quaedam *O* : quendam Q^1 (n *per comp., quod del.* Q^2) **347** incendunt *Q* : incedunt *O* ‖ **349** transuolat *Naugerius* (*cf. 4, 602. 1, 355*) : transuiat Ω (*propter vocem* quia *antecedentem*) ‖ **350** perfigit O^1 (*cf. 392*) : perfregit O^D : perfrigit *Q* : perfringit *Mar., cuius uerbi uiolentiam hic ineptam esse docet 138* | fulminis *O* : sublimis *Q* ‖ **351** tenentur *O* : tenetur *Q* ‖ **356** uincla O^D : uincia O^1 : uicia *Q* ‖ **357** apta *Turnebus adv. 29, 6 coll. Enn. ann. 27 Skutsch* : alta Ω ‖ **359** se ueris φ : seris Ω ‖ **360** calore *Avancius* : calores Ω ‖ **363** tum *O* : cum *Q* ‖ **364** frigus et aestum *Mar.* : frigus aestum Ω : frigus ad aestum *Non., defendebat Martin coll. 2, 805*

quorum utrumque opus est fabricanda ad fulmina nubi,
ut discordia ⟨sit⟩ rerum magnoque tumultu
ignibus et uentis furibundus fluctuet aer.
prima caloris enim pars est postrema rigoris
(tempus id est uernum); quare pugnare necessest
dissimilis ⟨res⟩ inter se turbareque mixtas.
et calor extremus primo cum frigore mixtus
uoluitur, autumni quod fertur nomine tempus,
hic quoque confligunt hiemes aestatibus acres.
propterea ⟨freta⟩ sunt haec anni nominitanda,
nec mirumst, in eo si tempore plurima fiunt
fulmina tempestasque cietur turbida caelo,
ancipiti quoniam bello turbatur utrimque,
hinc flammis illinc uentis umoreque mixto.
  Hoc est igniferi naturam fulminis ipsam
perspicere et qua ui faciat rem quamque uidere,
non Tyrrhena retro uoluentem carmina frustra
indicia occultae diuum perquirere mentis.
{unde uolans ignis peruenerit aut in utram se
uerterit hinc partem, quo pacto per loca saepta
insinuarit, et hinc dominatus ut extulerit se,
quidue nocere queat de caelo fulminis ictus.}
quod si Iuppiter atque alii fulgentia diui
terrifico quatiunt sonitu caelestia templa
et iaciunt ignem quo cuiquest cumque uoluntas,

378 – illinc = 2, 521 ‖ **383–385** = 6, 87–89

365 nubi *Lachmann coll. Manil. 1, 853 sq.* : nobis Ω ‖ **366** sit *add.* A^2s^2 **367** fluctuet *O* : fluctua et Q^1 (fluctuet et Q^2) ‖ **368** rigoris *Mar.* : liquoris *O* (*sed litt.* quoris *scr.* O^D *in ras.*) : ligoris *Q* ‖ **370** res *add.* φ | se] sese α ‖ **372** uoluitur O^D : uouitur Ω ‖ **374** freta *suppl. Lachmann* | haec *om.* O^1, *add.* O^D ‖ **375** eo si Q^2B^2 : eos Ω | plurima *O* : plurimi Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **376** cietur turbida Q^2μ$^{-\mathfrak{J}a}$φ : cieturbida Ω ‖ **377** bello O^2 : bellio Ω ‖ **380** faciat *O* : facit *Q* ‖ **382** mentis φ : menti Ω ‖ **383–386** *del. C. Müller* (*383–385 iam Neumann* [*1875*] *18*) ‖ **383** se αφ : e *O* : *om. Q* ‖ **384** hinc *Mar.** : hic Ω | partem αφ : partim Ω, *cf. ad 88* **385** extulerit φ : eatulerit *Q* : fatulerit *O* ‖ **386** nocere] docere *Housman apud Munronem vol. I Corporis Poetarum Latinorum a Postgatio Londini 1893–94 editi* | fulminis *O* (i² O^D *in ras.*) : fulmines *Q* ‖ **389** cuiquest φ : inquest *O* : que est *Q* | uoluntas] uoluptas *Candidus*

cur quibus incautum scelus auersabile cumquest
non faciunt icti flammas ut fulguris halent
pectore perfixo, documen mortalibus acre,
et potius nulla sibi turpi conscius in re
uoluitur in flammis innoxius inque peditur
turbine caelesti subito correptus et igni?
cur etiam loca sola petunt frustraque laborant?
an tum bracchia consuescunt firmantque lacertos?
in terraque patris cur telum perpetiuntur
optundi? cur ipse sinit, neque parcit in hostis?
denique cur numquam caelo iacit undique puro
Iuppiter in terras fulmen sonitusque profundit?
an simul ac nubes successere, ipse in eas tum
descendit, prope ut hinc teli determinet ictus?
in mare qua porro mittit ratione? quid undas
arguit et liquidam molem camposque natantis?
praeterea si uult caueamus fulminis ictum,
cur dubitat facere ut possimus cernere missum?
si nec opinantis autem uolt opprimere igni,
cur tonat ex illa parte, ut uitare queamus,
cur tenebras ante et fremitus et murmura concit?
et simul in multas partis qui credere possis
mittere? an hoc ausis numquam contendere factum,
ut fierent ictus uno sub tempore plures?
at saepest numero factum fierique necessest,
ut pluere in multis regionibus et cadere imbris,
fulmina sic uno fieri sub tempore multa.
postremo cur sancta deum delubra suasque
discutit infesto praeclaras fulmine sedes
et bene facta deum frangit simulacra suisque

405 et – *Macr. Sat. 6, 1, 45*

396 petunt – ~ 4, 1099

393 conscius *O*[2] : concius Ω ‖ **401** Iup(p)iter in terras *Q*[2]ξ : Iup(p)iterras Ω **402** eas tum *Lambinus* : aestum Ω ‖ **403** determinet *O* : determinat *Q* **406** praeterea *Q* : propterea *O* | uult *Q*[2] : iuuit *O* : uiuit *Q*[1] ‖ **408** uolt *O* : uel *Q* ‖ **411** partis *Q* : partas *O*[1] : partes *O*[2] ‖ **417** delubra μ-𝔍aφ-*C* : dilubra Ω

demit imaginibus uiolento uolnere honorem?
altaque cur plerumque petit loca, plurimaque eius
montibus in summis uestigia cernimus ignis?
Quod superest, facilest ex his cognoscere rebus,
presteras Graii quos ab re nominitarunt,
in mare qua missi ueniant ratione superne.
nam fit ut interdum tamquam demissa columna
in mare de caelo descendat, quam freta circum
feruescunt grauiter spirantibus incita flabris,
et quaecumque in eo tum sint deprensa tumultu
nauigia in summum ueniant uexata periclum.
Hoc fit ubi interdum non quit uis incita uenti
rumpere quam coepit nubem, sed deprimit, ut sit
in mare de caelo tamquam demissa columna,
paulatim, quasi quid pugno bracchique superne
coniectu trudatur et extendatur in undas;
quam cum discidit, hinc prorumpitur in mare uenti
uis et feruorem mirum concinnat in undis.
uersabundus enim turbo descendit et illam
deducit pariter lento cum corpore nubem;
quam simul ac grauidam detrusit ad aequora ponti,
ille in aquam subito totum se inmittit et omne
excitat ingenti sonitu mare feruere cogens.
fit quoque ut inuoluat uenti se nubibus ipse
uertex conradens ex aere semina nubis
et quasi demissum caelo prestera imitetur.
Hic ubi se in terras demisit dissoluitque,

426 tamquam – = 6, 433 ‖ **427** – caelo = 6, 433 ‖ **433** – caelo = 6, 427 | tamquam – = 6, 426

421 loca $Q^2\mu^{-\mathfrak{I}a}\varphi$: ioca Ω | eius *Lachmann* (huius *iam Lambinus, contra usum Lucretianum*), *coll. 694; cf. quoque 3, 328* : plus Ω ‖ **424** grai(i) $Q^2\alpha o x$: grali Ω **426** tamquam φ : tam cum Ω ‖ **427** descendat *Q* : discendat *O* ‖ **428** incita $\mu^{-\mathfrak{I}a}\varphi$: lacita Ω ‖ **429** sint] sunt *A, quod quadrat ad* ueniunt *v. 430* ‖ **430** ueniant f^2S^2 (*ex φ?*) : ueniunt Ω ‖ **431** incita *O* : inscita *Q* ‖ **434** bracchique *Pius* : brachiique Ω ‖ **436 sq.** *seclusit Bockemüller, haud recte* ‖ **436** uenti O^2 : uent O^1 : uentus *Q* ‖ **438** descendit *O* : discendit *Q* ‖ **440** detrusit *Lambinus* (detrudit *iam* O^D) : detruit Ω ‖ **442** sonitu *O* : sonitum *Q* ‖ **444** aere O^2 : aeri Ω

turbinis inmanem uim prouomit atque procellae.
sed quia fit raro omnino montisque necessest
officere in terris, apparet crebrius idem
prospectu maris in magno caeloque patenti.
  Nubila concrescunt, ubi corpora multa uolando
hoc supero in caeli spatio coiere repente
asperiora, modis quae possint indupedita
exiguis tamen inter se comprensa teneri.
haec faciunt primum paruas consistere nubes;
inde ea comprendunt inter se conque gregantur
et coniungendo crescunt uentisque feruntur
usque adeo donec tempestas saeua coortast.
Fit quoque uti montis uicina cacumina caelo
quam sint quaeque magis, tanto magis edita fument
adsidue furuae nubis caligine crassa
propterea quia, cum consistunt nubila primum,
ante uidere oculi quam possint tenuia, uenti
portantes cogunt ad summa cacumina montis;
hic demum fit uti turba maiore coorta
et condensa queant apparere et simul ipso
uertice de montis uideantur surgere in aethram.
nam loca declarat sursum uentosa patere
res ipsa et sensus, montis cum ascendimus altos.
Praeterea permulta mari quoque tollere toto
corpora naturam declarant litore uestes

465 turba – = 4, 530; ~ 6, 511 ‖ **471 sq.** litore – suspensae ~ 1, 305

447 inmanem O^2 : inmane Ω | procellae *Ff* (*cf. 5, 503 sq., 6, 269*) : procellat Ω (*propter vocem* prouomit *praeeuntem*) : procellit *Diels dubitanter in app.* (*cf. Plaut. Mil. 762*) *quod uerbum post* prouomit *nimis infirmum est* ‖ **449** officere A^2φ : officeret Ω ‖ **452** supero *Lachmann, coll. 855 sq.; cf. quoque 1, 127* : super Ω | coiere φ : coire Ω ‖ **453** modis (i *ex* a *corr. in O*)] moris *vix recte Lachmann in contextu, verius* hamis *in comm.* ‖ **454** comprensa *Mar.** (comprenssa *iam C*) : compressa Ω ‖ **458** usque *Q* : utque *O* | saeua coortast *Q* : saeuaco coortast *O* **460** quaeque φ^{-F} : quoque Ω ‖ **461** furuae *Bentley* : fuluae Ω | nubis *Mar.* : nubes Ω ‖ **465** turba maiore s^2, *Pont.*^{L} : turbammor *O* : turbamur *Q* **466** condensa queant apparere *Lachmann* : condensatque arta (artai O^2) parere Ω : condensa atque ar(c)ta ap(p)arere $Q^2\varphi^{-C}$ ‖ **467** uideantur φ : uideatur Ω **468** loca φ : lo Ω ‖ **469** sensus $e^2f^2S^2$ (*ex* φ?) : sensum Ω

suspensae, cum concipiunt umoris adhaesum.
quo magis ad nubis augendas multa uidentur
posse quoque e salso consurgere momine ponti;
nam ratio consanguineast umoribus ollis.
Praeterea fluuiis ex omnibus et simul ipsa
surgere de terra nebulas aestumque uidemus,
quae uelut halitus hinc ita sursum expressa feruntur
suffunduntque sua caelum caligine et altas
sufficiunt nubis paulatim conueniundo;
urget enim quoque signiferi super aetheris aestus
et quasi densendo subtexit caerula nimbis.
Fit quoque ut hunc ueniant in caelum extrinsecus illa
corpora quae faciunt nubis nimbosque uolantis.
innumerabilem enim numerum summamque profundi
esse infinitam docui, quantaque uolarent
corpora mobilitate ostendi quamque repente
inmemorabile ⟨per⟩ spatium transire solerent.
haut igitur mirumst si paruo tempore saepe
tam magnis nimbis tempestas atque tenebrae
coperiant maria ac terras inpensa superne,
undique quandoquidem per caulas aetheris omnis
et quasi per magni circum spiracula mundi
exitus introitusque elementis redditus extat.
Nunc age, quo pacto pluuius concrescat in altis
nubibus umor, et in terras demissus ut imber
decidat, expediam. primum iam semina aquai
multa simul uincam consurgere nubibus ipsis

488 ~ 4, 192

473 quo *A* : quod Ω ‖ **474** consurgere momine φ^{-e} : consurgerem homine Ω **475** consanguinea est *Is. Vossius* : consanguineas e Ω | ollis *Lachmann* : omnis Ω, *fort. ex 476 praeceptum* ‖ **476** praeterea *Q* : pretera *O* | fluuiis $\mu^{-\mathcal{J}}{}_{a}o$: fluuis Ω ‖ **478** hinc *O* : hnc *Q* ‖ **481** urget O^2 : urgit Ω | super $\xi^{-A}{}_{a}$: supe *O* : sub *Q* **483** hunc] huc *A*, *fort. recte* | illa φ : illi *O* : ille *Q* ‖ **486** quantaque *Q* : cunctaque *O* ‖ **488** per *add.* α^{-B} (*cf. 4, 192*) ‖ **490** nimbis *Lachmann* : montis Ω | tempestas ξ : tempesta Ω ‖ **491** coperiant] coperiunt *Lachmann* ‖ **492** caulas α : cauias Ω ‖ **496** demissus *BF* : dimissus Ω ‖ **497** aquai ξ : aqua Ω **498** uincam $dR\varphi^{-C}$: uineam Ω

omnibus ex rebus, pariterque ita crescere utrumque,
et nubis et aquam quaecumque in nubibus extat,
ut pariter nobis corpus cum sanguine crescit.
{sudor item, atque umor quicumque est denique membris.}
concipiunt etiam multum quoque saepe marinum
umorem, ueluti pendentia uellera lanae,
cum supera magnum mare uenti nubila portant.
consimili ratione ex omnibus amnibus umor
tollitur in nubis. quo cum bene semina aquarum
multa modis multis conuenere undique adaucta,
confertae nubes imbris demittere certant
dupliciter: nam uis uenti contrudit, et ipsa
copia nimborum turba maiore coacta
urget ⟨et⟩ e supero premit ac facit effluere imbris.
praeterea cum rarescunt quoque nubila uentis
aut dissoluuntur solis super icta calore,
mittunt umorem pluuium stillantque, quasi igni
cera super calido tabescens multa liquescat.
sed uehemens imber fit, ubi uehementer utraque
nubila ui cumulata premuntur et impete uenti.
at retinere diu pluuiae longumque morari
consuerunt, ubi multa cientur semina aquarum,
atque aliis aliae nubes nimbique rigantes
insuper atque omni uulgo de parte feruntur,
terraque cum fumans umorem tota redhalat.

505 uenti – = 4, 443; 6, 630 ‖ **508** *Cf. ad* 1, 341 ‖ **511** *Cf. ad* 4, 530 ‖ **513** cum – ~ 6, 214

500 nubis φ : nubibus Ω ‖ **502** *spurium esse censuit Lambinus* | item $\alpha^{-R}\varphi$: idem Ω ‖ **503** concipiunt α^{-A} : concidiunt Ω ‖ **509** imbris demittere *Bernays* (imbres tum mittere *iam Creech in notis*); *cf. 496. 512* : ui uenti mittere Ω (ui uenti *ortum ex* uis uenti *inferioris versus*) : umorem mittere *Munro* (*cf. 515*) ‖ **511** turba maiore *b* : turbam more Ω ‖ **512** urget et e O^D : urgite Ω : *fort.* urget et ex (urgens ex *Wakefield coll. 2, 227. 241. 248*); *de rhythmo, qui displicuit Wakefieldo, cf. 1, 669. 3, 965. 5, 835* ‖ **514** calore O^2 : calorem Ω ‖ **515** stillantque Q^2 : stillante Ω ‖ **516** cera $R\varphi^{-C}$: tela Ω ‖ **519** retinere O^2 : retineret Ω : residere *Watt* (*1990*) *126, sed cf. Bailey I 105* ‖ **520** cientur *Wakefield in comm.* : fientur Ω **521** rigantes O^D : rignante Ω ‖ **522** atque O^2 : aque Ω ‖ **523** redhalat *Is. Vossius* (rehalat *iam* O^D) : redralat Ω

Hic ubi sol radiis tempestatem inter opacam
aduersa fulsit nimborum aspargine contra,
tum color in nigris existit nubibus arqui.
Cetera quae sursum crescunt sursumque creantur,
et quae concrescunt in nubibus, omnia, prorsum
omnia, nix uenti grando gelidaeque pruinae
et uis magna geli, magnum duramen aquarum
et mora quae fluuios passim refrenat euntis,
perfacilest tamen haec reperire animoque uidere
omnia quo pacto fiant quareue creentur,
cum bene cognoris elementis reddita quae sint.
Nunc age, quae ratio terrai motibus extet
percipe. et in primis terram fac ut esse rearis
subter item ut supera uentosis undique plenam
speluncis multosque lacus multasque lacunas
in gremio gerere et rupes deruptaque saxa;
multaque sub tergo terrai flumina tecta
uoluere ui fluctus summersaque saxa putandumst:
undique enim similem esse sui res postulat ipsa.
his igitur rebus subiunctis suppositisque
terra superne tremit magnis concussa ruinis,
subter ubi ingentis speluncas subruit aetas;
quippe cadunt toti montes, magnoque repente
concussu late disserpunt inde tremores.
et merito, quoniam plaustris concussa tremescunt

526 *Non. p. 425, 5*

524 tempestatem inter αφ (inter *iam* ξ) : tempestate inte Ω ‖ **526** existit O^{D}, *Non.* : existi O^{1} : existin Q^{1} (existit in Q^{2}) ‖ **527** sursum *recte* ‘ἐν τοῖς ἄνω τόποις’ *interpretatus est Vahlen* (*1881/1882*) *8–12 coll. 5, 465. 6, 468. 889* **531** euntis Q^{2}, *Pont.* : auintis Ω : auentis O^{D} (*i. e.* a uentis: *cf. Butterfield* [*2013*] *207*[16]) ‖ **532** perfacile est αφ : perfacile si Ω ‖ **533** fiant *Mar.* (*cf. 1, 568*) : flu(u)ant Ω ‖ **535** terrai $Q^{2}\xi^{-\mu}\alpha^{-R}$: terra Ω ‖ **536** terram φ : terras Ω **537** supera s^{2} : super Ω | uentosis *Cippellarius* : uentis Ω ‖ **538** multosque *O* : multosqueue *Q* | lacunas μ*Lx* : lucunas Ω ‖ **539** rupes Q^{2}αφ : rupes derupes Ω **540** terrai $Q^{2}\alpha^{-R}$φ : terra Ω ‖ **541** ui *O* : uis *Q* | summersaque saxa φ (*cf. Verg. Aen. 5, 124–6. Stat. Theb. 1, 373 sq.*) : summersos ca Ω ‖ **542** similem *Candidus* : simile Ω | sui res *Avancius* : uires Ω ‖ **546** magnoque O^{2} : magnosque Ω **548** plaustris] plaustri *Lachmann*

tecta uiam propter non magno pondere tota,
nec minus exultant †es dupuis cumque uim†
ferratos utrimque rotarum succutit orbes.
Fit quoque, ubi in magnas acuae uastasque lacunas
gleba uetustate e terra prouoluitur ingens,
ut iactetur aquae fluctu quoque terra uacillans;
ut uas interdum non quit constare, nisi umor
destitit in dubio fluctu iactarier intus.
Praeterea uentus cum per loca subcaua terrae
collectus parte ex una procumbit et urget
obnixus magnis speluncas uiribus altas,
incumbit tellus quo uenti prona premit uis:
tum supera terram quae sunt extructa domorum,
ad caelumque magis quanto sunt edita quaeque,
inclinata minent in eandem prodita partem,
protractaeque trabes inpendent ire paratae.
et metuunt magni naturam credere mundi
exitiale aliquod tempus clademque manere,
cum uideant tantam terrarum incumbere molem!
quod nisi respirent uenti, uis nulla refrenet
res neque ab exitio possit reprehendere euntis;
nunc quia respirant alternis inque grauescunt
et quasi collecti redeunt ceduntque repulsi,
saepius hanc ob rem minitatur terra ruinas
quam facit; inclinatur enim retroque recellit
et recipit prolapsa suas in pondera sedes.

566 ~ 5, 246

549 tota] mota *Bergk* (*1853*) *327* ‖ **550** es dupuis cumque uim] fissura ubicumque uiai *Rusch* (*1882*) *8* (uiai *iam Lachmann*) : *fort.* rupes ubicumque uiai : currus, ubicumque (ubi currus cumque *iam* $φ^{-C}$) uiai / ⟨asperitas quaedam lapidisue obstantia dura⟩ *C. Müller* ‖ **552** in magnas] magnas in *Avancius, sed cf. 1072* ‖ **553** e *Q* : et *O* ‖ **554** uacillans Q^2 : uacillas Q^1 *et fort.* O^1 : uacillat O^D **555** inter dum *Lachmann* : inter Ω ‖ **558** urget *O* (*litt.* t *scr.* O^D *in ras.*) : urges Ω ‖ **563** minent] meant *Lachmann* : abeunt *Bernays* | eandem *B*φ : eadem Ω | prodita partem Q^2φ (prodita *etiam* A^2) : prodit partem aqueque Q^1 : prodit partem ·a·a·q·q· *O* ‖ **565** et *Q* : te *O* ‖ **568** uenti, uis *Mar.* : uentis Ω (uenti *Q post ras.*) | refrenet α*F* : refremet *O* : refert met *Q* ‖ **569** euntis *Q* : untis *O* **574** pondera *Q* : pondere *O*

hac igitur ratione uacillant omnia tecta,
summa magis mediis, media imis, ima perhilum.
Est haec eiusdem quoque magni causa tremoris,
uentus ubi atque animae subito uis maxima quaedam
aut extrinsecus aut ipsa tellure coorta
in loca se caua terrai coniecit ibique
speluncas inter magnas fremit ante tumultu
uersabunda⟨que⟩ portatur, post incita cum uis
exagitata foras erumpitur et simul altam
diffindens terram magnum concinnat hiatum.
in Syria Sidone quod accidit et fuit Aegi
in Peloponneso, quas exitus hic animai
disturbat urbes et terrae motus obortus.
multaque praeterea ceciderunt moenia magnis
motibus in terris, et multae per mare pessum
subsedere suis pariter cum ciuibus urbes.
quod nisi prorumpit, tamen impetus ipse animai
et fera uis uenti per crebra foramina terrae
dispertitur ut horror et incutit inde tremorem;
frigus uti nostros penitus cum uenit in artus,
concutit inuitos cogens tremere atque mouere.
ancipiti trepidant igitur terrore per urbis:
tecta superne timent, metuunt inferne cauernas
terrai ne dissoluat natura repente,
neu distracta suum late dispandat hiatum
atque suis confusa uelit complere ruinis.
proinde licet quamuis caelum terramque reantur

592 per – ~ 6, 1030 ‖ **601** – quamuis = 6, 620

576 summa magis *O* : summagis Q^1 (*corr.* Q^2) ‖ **580** terrai Q^2αφ^{-C} : terra Ω **581** magnas] magno *Faber* (*in emendationibus p. 376*) ‖ **582** que *add.* *R*φ **584** diffindens μ$^{-\mathcal{J}_a}$: diffidens Ω | concinnat *O* : concinant Q^1 (*corr.* Q^2) **586** quas *Avancius* : qua *O* : que *Q* | animai μ*o* : anima Ω ‖ **588** ceciderunt μ$^{-\mathcal{J}_a}$$A_a$: c(a)ecideret Ω ‖ **589** pessum Q^2*L*φ : possum O^2Q^1 : dossum O^1 **591** animai μ*o* : anima Ω ‖ **593** dispertitur *O* : disperditur *Q* ‖ **594** uti Q^2 : ut in Ω | cum uenit *O* : conuenit *Q* ‖ **595** mouere] moueri *Lambinus, sed cf. ThLL VIII 1546, 16* ‖ **598** terrai α* : terra Ω ‖ **600** adque *Lachmann* : idque Ω : seque *Butterfield* (*2006/2007*) *89* | complere O^D : comple Ω

incorrupta fore aeternae mandata saluti:
et tamen interdum praesens uis ipsa pericli
subdit et hunc stimulum quadam de parte timoris,
ne pedibus raptim tellus subducta feratur
in barathrum, rerumque sequatur prodita summa
funditus, et fiat mundi confusa ruina.

* * *

Principio mare mirantur non reddere maius
naturam, quo sit tantus decursus aquarum,
omnia quo ueniant ex omni flumina parte.
adde uagos imbris tempestatesque uolantes,
omnia quae maria ac terras sparguntque rigantque,
adde suos fontis: tamen ad maris omnia summam
guttai uix instar erunt unius adaugmen;
quo minus est mirum mare non augescere magnum.
Praeterea magnam sol partem detrahit aestu.
quippe uidemus enim uestis umore madentis
exsiccare suis radiis ardentibus solem;
at pelage multa et late substrata uidemus.
proinde licet quamuis ex uno quoque loco sol
umoris paruam delibet ab aequore partem,
largiter in tanto spatio tamen auferet undis.
Tum porro uenti quoque magnam tollere partem
umoris possunt uerrentes aequora, uentis
una nocte uias quoniam persaepe uidemus

609 tantus – ~ 1, 283; 5, 263. 946 ‖ **615** – mirum = 5, 748. 799; 6, 1012 ‖ **620** – quamuis = 6, 601 ‖ **624** uerrentes – ~ 5, 266. 388

604 subdit O^1 : subdita $O^D Q$ | parte O^D : parti Ω ‖ **605** subducta *Wakefield in comm.* : substructa Ω : subtracta ξ ‖ *ante* **608** *lacunam primus agnovit Mar.; quam ad explendam in iis, quae praecederent, plures res mirabiles comprehensas fuisse, ex quibus primum poeta maris naturam expediret, vidit Madvig (1834) 312. 608–638 huic loco alienos et a poeta postea additos esse cens. Lachmann* ‖ **609** naturam $\mathcal{J}_a$ (m *per comp.*), s^2, *Pont.* : natura Ω ‖ **613** summam *O* : summa *Q* ‖ **614** guttai αφ : gutta Ω ‖ **615** non *om.* O^1, *add.* O^D ‖ **616** magnam sol partem detrahit α^{-A} : sol magnam (-num O^1) partem detrahit Ω : *fort.* sol partem umoris detrahit *vel* sol umoris partem trahit ‖ **621** ab O^D : ad Ω ‖ **623** uenti] ualidi *Merrill in comm., servato* uenti *624* ‖ **624** uentis *Cippellarius* : uenti Ω : ponti $A^2\varphi^{-C}$

siccari mollisque luti concrescere crustas.
Praeterea docui multum quoque tollere nubes
umorem magno conceptum ex aequore ponti
et passim toto terrarum spargere in orbi,
cum pluit in terris et uenti nubila portant.
Postremo quoniam raro cum corpore tellus
est, et coniunctast, oras maris undique cingens,
debet, ut in mare de terris uenit umor aquai,
in terras itidem manare ex aequore salso:
percolatur enim uirus, retroque remanat
materies umoris et ad caput amnibus omnis
confluit, inde super terras redit agmine dulci
qua uia secta semel liquido pede detulit undas.
Nunc ratio quae sit, per fauces montis ut Aetnae
expirent ignes interdum turbine tanto,
expediam: neque enim mediocri clade coorta
flammae tempestas Siculum dominata per agros
finitimis ad se conuertit gentibus ora,
fumida cum caeli scintillare omnia templa
cernentes pauida complebant pectora cura,
quid moliretur rerum natura nouarum.
Hisce tibi in rebus latest alteque uidendum
et longe cunctas in partis dispiciendum,
ut reminiscaris summam rerum esse profundam,
et uideas caelum summai totius unum
quam sit paruula pars et quam multesima constet,

630 – terris *Serv. Aen. 10. 807* ‖ **633–638** ut – *Comment. Lucan. 10, 247* **642** *Non. p. 495, 16* ‖ **651** *Non. p. 136, 12*

630 uenti – = 4, 443; 6, 505 ‖ **635–638** = 5, 269–272

626 crustas *correctum ex* crustras in *O et Q* ‖ **629** orbi fS^2 (orbe FCN^2) : orbis Ω ‖ **630** cum] dum *Serv.* ‖ **632** oras maris Q^2 : oras magis Ω : oris maria *dubitanter Diels in app.* (oris maris *iam Brieger*) ‖ **633** aquai *corrector Comment. Lucan.* : aqua Ω ‖ **638** pede detulit *Comment. Lucan. et* Ω *5, 272* : pe detulit Ω **639** fauces O^D : faucas Ω ‖ **641** mediocri clade *Is. Vossius* : media grecia de Ω **642** flammae Ω (*cf. 1, 725*) : flammea *Non.* ‖ **644** caeli *om.* O^1, *add.* O^D *in marg.* **646** moliretur *O* : molliretur *Q* ‖ **648** dispiciendum $\alpha L A_a f^1$: despiciendum Ω **650** summai $\alpha^{-R}\varphi$: summa Ω

nec tota pars, homo terrai quota totius unus.
quod bene propositum si plane contueare
ac uideas plane, mirari multa relinquas.
numquis enim nostrum miratur, siquis in artus
accepit calido febrim feruore coortam
aut alium quemuis morbi per membra dolorem?
opturgescit enim subito pes, arripit acer
saepe dolor dentes, oculos inuadit in ipsos,
existit sacer ignis et urit corpore serpens
quamcumque arripuit partem, repitque per artus,
nimirum quia sunt multarum semina rerum,
et satis haec tellus nobis caelumque mali fert,
unde queat uis immensi procrescere morbi.
sic igitur toti caelo terraeque putandumst
ex infinito satis omnia suppeditare,
unde repente queat tellus concussa moueri
perque mare ac terras rapidus percurrere turbo,
ignis abundare Aetnaeus, flammescere caelum:
id quoque enim fit, et ardescunt caelestia templa,
et tempestates pluuiae grauiore coortu
sunt, ubi forte ita se tetulerunt semina aquarum.
'at nimis est ingens incendi turbidus ardor.'
scilicet et fluuius quiuis est maximus ei
qui non ante aliquem maiorem uidit, et ingens
arbor homoque uidetur, et omnia de genere omni
maxima quae uidit quisque, haec ingentia fingit,
cum tamen omnia cum caelo terraque marique
nil sint ad summam summai totius omnem.

662 multarum – = 2, 677; 6, 789. 1093

652 homo terrai quota] *fort.* quota homo terrai | terrai Q^{2}φ : terra Ω **653** propositum $Q^{2}B$φ : propositus Ω | plane Q^{2}α*x*φ : plani Ω ‖ **661** partem ξ : partim Ω, *cf. ad 88* ‖ **662** quia O^{D} : qui Ω ‖ **663** nobis *Mar.* (*cf. 3, 1086*) : morbi Ω (*ex 664 inlatum*) | mali *Q* : male *O* ‖ **667** concussa O^{2} : concusso Ω **674** quiuis est *Bentley* (quiuis ut *iam Heinsius et Is. Vossius*) : qui uisus Ω, *defendebat Vahlen* (*1881/1882*) *15–20* | ei] ei est φ, *Vahlen* ‖ **676** omni φ : omnis Ω ‖ **678** marique *O* : maiorique Q^{1} (*corr.* Q^{2}) ‖ **679** summai Q^{2}αφ : summa Ω

Nunc tamen illa modis quibus inritata repente
flamma foras uastis Aetnae fornacibus efflet,
expediam. primum totius subcaua montis
est natura, fere silicum suffulta cauernis.
omnibus est porro in speluncis uentus et aer.
uentus enim fit, ubi est agitando percitus aer.
hic ubi percaluit calefecitque omnia circum
saxa furens, qua contingit, terramque, et ab ollis
excussit calidum flammis uelocibus ignem,
tollit se ac rectis ita faucibus eicit alte.
fert itaque ardorem longe longeque fauillam
differt et crassa uoluit caligine fumum
extruditque simul mirando pondere saxa;
ne dubites quin haec animai turbida sit uis.
Praeterea magna ex parti mare montis ad eius
radices frangit fluctus aestumque resorbet.
ex hoc usque mari speluncae montis ad altas
perueniunt subter fauces. hac ire fatendumst
†et penetrare mari penitus res cogit aperto†
atque efflare foras ideoque extollere flammam
saxaque subiectare et arenae tollere nimbos.
in summo sunt uertice enim crateres, ut ipsi
nominitant, nos quod fauces perhibemus et ora.
Sunt aliquot quoque res quarum unam dicere causam
non satis est, uerum pluris, unde una tamen sit;
corpus ut exanimum siquod procul ipse iacere

685 *Isid. nat. 36, 1*

684 et aer *O* : aether *Q* ‖ **687** furens *O* : fuerens *Q* | contingit $\alpha^{-B}A_{a}F$: contigit Ω ‖ **690** itaque *Heinsius* : itque Ω ‖ **695** resorbet φ : resoluet Ω ‖ *post* **697** *lacunam statuit Munro* ‖ **698** *ex partibus duorum versuum conflatum esse vidit Purmann (1858) 15 sq.; locum lacunosum et corruptum e. g. sic restituere conatus sum praeeunte C. Müller*: et penetrare maris penitus ⟨fluctus et arenam / et saxa, et quam prae se fert uoluitque animai / uim magnam: quam deinde cauo sub monte furentem / quaerentemque iter et rapido motu calefactum / tramite uis ingens consurge⟩re cogit aperto ‖ **701** uertice enim *Turnebus adv. 22, 19* : uerticeni *O* : uertigeni *Q* ‖ **704** *versum iterat O, sed alteri versui crux apposita est ut indicaretur falsa repetitio* ‖ **705** iacere φ : iaceret Ω

conspicias hominis, fit ut omnis dicere causas
conueniat leti, dicatur ut illius una.
nam neque eum ferro nec frigore uincere possis
interiisse neque a morbo neque forte ueneno,
uerum aliquid genere esse ex hoc quod contigit ei
scimus: item in multis hoc rebus dicere habemus.
Nilus in aestatem crescit campisque redundat
unicus in terris, Aegypti totius amnis.
is rigat Aegyptum medium per saepe calorem,
aut quia sunt aestate aquilones ostia contra,
anni tempore eo qui etesiae esse feruntur,
et contra fluuium flantes remorantur et undas
cogentes sursus replent coguntque manere.
nam dubio procul haec aduerso flabra feruntur
flumine, quae gelidis ab stellis axis aguntur;
ille ex aestifera parti uenit amnis ab austro,
inter nigra uirum percocto saecla colore
exoriens penitus media ab regione diei.
Est quoque uti possit magnus congestus harenae
fluctibus aduersis oppilare ostia contra,
cum mare permotum uentis ruit intus harenam;
quo fit uti pacto liber minus exitus amni
et procliuis item fiat minus impetus undis.
Fit quoque uti pluuiae forsan magis ad caput ei
tempore eo fiant, quod etesia flabra aquilonum
nubila coniciunt in eas tunc omnia partis.
scilicet ad mediam regionem eiecta diei
cum conuenerunt, ibi ad altos denique montis

725 *Ecl. Sang. 119* (*p. 12*)

722 nigra – = 6, 1109 ‖ **730** etesia – = 5, 742

708 nam neque φ : namque Ω ‖ **710** uerum *Mar.* : utrum Ω | aliquid genere $\alpha^{-R}\varphi$: genere aliquid Ω | contigit eii *Is. Vossius* : contioitel *O* : contioite *Q* **715** aestate *om. Q* ‖ **716** ethesi(a)e $Q^{2}\varphi$: etesire Ω ‖ **719** dubio *Q* : dubi *O* | flabra αφ : flabro Ω ‖ **721** amnis *O* : annis Q^{1} (*corr.* Q^{2}) ‖ **723** exoriens O^{D} : exorins Ω ‖ **725** aduersis *scr.* O^{D} *in ras.* ‖ **726** ruit O^{D} : rui Ω ‖ **727** amni *Mar.** : amnis Ω ‖ **728** et *scr.* O^{D} *in ras.* ‖ **730** quod *Mar.** : quo Ω

contrusae nubes coguntur uique premuntur.
Forsitan Aethiopum penitus de montibus altis
crescat, ubi in campos albas decedere ningues
tabificis subigit radiis sol omnia lustrans.
    Nunc age, Auerna tibi quae sint loca cumque lacusque
expediam quali natura praedita constent.
principio, quod Auerna uocantur nomine, id ab re
inpositumst, quia sunt auibus contraria cunctis,
e regione ea quod loca cum uenere uolantes,
remigi oblitae pennarum uela remittunt
praecipitesque cadunt molli ceruice profusae
in terram, si forte ita fert natura locorum,
aut in aquam, si forte lacus substratus Auerni⟨st⟩.
is locus est Cumas apud, acri sulpure montes
oppleti calidis ubi fumant fontibus aucti.
est et Athenaeis in moenibus, arcis in ipso
uertice, Palladis ad templum Tritonidis almae,
quo numquam pennis appellunt corpora raucae
cornices, non cum fumant altaria donis:
usque adeo fugitant non iras Palladis acris
peruigili causa, Graium ut cecinere poetae,

743–1286 Ω (= *O*Γ [= *QU*])

736 albas – *Serv. Aen. 4, 250. Cf. Char. gramm. p. 116, 6:* ‘nix’ … contra rationem ‘niuis’ facit, licet ueteres ‘ninguis’ declinauerint, e quibus est Lucretius. **740 sq.** *Non. p. 14, 6* ‖ **752** non – *Mico op. pros. 76*

739 quali – = 6, 219 ‖ **742** ~ 6, 833 ‖ **754** ~ 2, 600; 5, 405

736 albas *Serv.* : albos Ω | decedere Ω (*cf. 4, 1042, Verg. ecl. 2, 67, ThLL V 1, 122, 13 sqq.*) : effundere *Serv.* : descendere *Lambinus, haud necessario* ‖ **737** subigit *O* : subicit *Q* ‖ **740** nomine] nomen *Nonii codicis H corrector* (*de quo vide Lindsay I p. XXV*), α*F* ‖ **741** auibus *O, Non.* : quibus Q^{1} (uiuis Q^{2}) ‖ **743** remigi *Lachmann* (remigii *iam Mar.**) : remigio Ω : remigium *Eichstädt* (-om *iam Wakefield*), *fort. recte* : remigia *Krieger* (*2016*) *380 sq.* ‖ **744** profusae] *fort.* profusa (*cf. 1, 35*) **746** substratus *ed. Brix.* : subiratus Ω | est *add.* N^{2} ‖ **747** is *Q* (*U non legitur*) : his *O* | acri sulpore *Susius teste Tonson, Salmasius apud Clementium* (*1656*) *119* (*cf. Serv. Aen. 6, 239*) : ecri (*litt.* c *ex* g *corr.* O^{D}) suiper Ω ‖ **749** ipso O^{2} *qui litt.* ip *in ras. scr.* : piso Γ *et fort.* O^{1} ‖ **754** causa] *fort.* causa ex (*vix* e causa) | graium O^{D} : claium O^{1} *teste Lachmann* : glaium Γ

sed natura loci sponte officit ipsa suapte.
in Syria quoque fertur item locus esse uideri,
quadripedes quoque quo simul ac uestigia primum
intulerint, grauiter uis cogat concidere ipsa,
manibus ut si sint diuis mactata repente.
omnia quae naturali ratione geruntur,
et quibus e fiant causis apparet origo;
ianua ne forte his Orci regionibus esse
credatur, post hinc animas Acheruntis in oras
ducere forte deos manis inferne reamur,
naribus alipedes ut cerui saepe putantur
ducere de latebris serpentia saecla ferarum.
quod procul a uera quam sit ratione repulsum
percipe; nam de re nunc ipsa dicere conor.
    Principio hoc dico, quod dixi saepe quoque ante,
in terra cuiusque modi rerum esse figuras;
multa, cibo quae sunt, uitalia, multaque, morbos
incutere et mortem quae possint adcelerare.
et magis esse aliis alias animantibus aptas
res ad uitai rationem ostendimus ante
propter dissimilem naturam dissimilisque
texturas inter sese primasque figuras.
multa meant inimica per auris, multa per ipsas
insinuant naris infesta atque aspera tractu,
nec sunt multa parum tactu uitanda neque autem
aspectu fugienda saporeque tristia quae sint.

767 ~ 1, 880; 2, 645; 5, 406; 6, 853 ‖ **773** ~ 4, 677 ‖ **775** – naturam = 6, 990

755 natura loci sponte officit ipsa *Meissner* (*1891*) *29 sq.* (sponte *iam Polle* [*1866b*] *283*; officit *iam F*) : natura loci opus efficit ipsa Ω : *fort.* natura loci ⟨ui⟩ opus efficit ipsa, *sed displicet synaloepha* : quia natura locus officit ipse *C. Müller* ‖ **761** e fiant causis] e causis fiant *o*^{1}φ, *sed cf. 3, 1055. 5, 703* | apparet *O*^{D} : appare Ω **762** forte his *Munro* (his *iam Lambinus*) : poteis (potis *O*^{2}) Ω : *fort.* patula his (patulis *iam Albert* [*1897*] *248*) ‖ **764** inferne *Lambinus* : inferna Ω ‖ **767** uera α*L*φ : uere Ω ‖ **768** de re *om. O* ‖ **769** quod *O* : quo Γ ‖ **770** cuiusque *O*^{2} : culusque Ω ‖ **771** cibo quae *Cippellarius* : cibo eque Ω ‖ **774** uitai α : uita Ω **777** aures *Mar.* : auras Ω ‖ **778** tractu *Polle* (*1867*) *536 coll. Lucan. 7, 412* aera pestiferum tractu (*vide etiam Housman* [*1897*] *247 sq.*) : tactu Ω : ductu *C. Müller coll. 4, 938. 6, 1129* : odore *Lambinus* ‖ **780** tristia μ$^{-\mathfrak{J}}$*a*φ : tristitia Ω

Deinde uidere licet quam multae sint homini res
acriter infesto sensu spurcaeque grauesque:
arboribus primum certis grauis umbra tributa
usque adeo, capitis faciant ut saepe dolores,
siquis eas subter iacuit prostratus in herbis.
est etiam magnis Heliconis montibus arbos
floris odore hominem taetro consueta necare.
scilicet haec ideo terris ex omnia surgunt,
multa modis multis multarum semina rerum
quod permixta gerit tellus discretaque tradit.
nocturnumque recens extinctum lumen ubi acri
nidore offendit nares, consopit ibidem
concidere et spumas qui morbo mittere sueuit.
castoreoque graui mulier sopita recumbit,
et manibus nitidum teneris opus effluit ei,
tempore eo si odoratast quo menstrua soluit.
multaque praeterea languentia membra per artus
soluunt atque animam labefactant sedibus intus.
denique si calidis etiam cunctere lauabris
plenior ex epulis, solio feruentis aquai
quam facile in medio fit uti des saepe ruinas!
carbonumque grauis uis atque odor insinuatur
quam facile in cerebrum, nisi aquam praecepimus ante!

781 sq. *Non. p. 394, 19*

789 *Cf. ad* 1, 341 | multarum – = 2, 677; 6, 662. 1093

781 sq. *post 776 collocavit Kannengiesser* (*1878*) *40 sq.*, *Giussani* (*cf. ad 797 sq.*) **782** infesto] infeste $Q^2\alpha^{-R}$: infestu *codd. Non.* ‖ **783** tributa] tributast *Avancius* **786** montibus *O* : motibus Γ ‖ **787** necare O^2 : netare Ω ‖ **788–790** *del. C. Müller* ‖ **788** ideo terris *Mar.* (terris *iam ed. Brix.*) : in deo tris Ω ‖ **791** acri *Cippellarius* : acris Ω ‖ **793** spumas *in margine codicis Memmiani repperit Lambinus* (*cf. 3, 489*) : pumos Ω ‖ **797 sq.** *post 780 collocavit Giussani* **798** labefactant αφ : labefaciant Ω ‖ **800** ex epulis *Brieger in adn.* : efflueris Ω (*propter* effluit *795?*) : et sudes *C. Müller* | aquai ξ : aqua Ω ‖ **801** des *Pont.* : de Ω ‖ **803** cerebrum αφ : celebrum Ω | aquam αφ (*cf. 1049 sq.; ThLL X 2, 450, 60 sqq. 451, 79 sqq.*) : aqua Ω

at cum membra domans percepit feruida febris,
tum fit odor uini plagae mactabilis instar.
nonne uides etiam terra quoque sulpur in ipsa
gignier et taetro concrescere odore bitumen;
denique ubi argenti uenas aurique secuntur,
terrai penitus scrutantes abdita ferro,
qualis expiret Scaptensula subter odores?
quidue mali fit ut exhalent aurata metalla!
quas hominum reddunt facies qualisque colores!
nonne uides audisue, perire in tempore paruo
quam soleant, et quam uitai copia desit,
quos opere in tali cohibet uis magna necessi?
hos igitur tellus omnis exaestuat aestus
expiratque foras in apertum promptaque caeli.
    Sic et Auerna loca alitibus summittere debent
mortiferam uim, de terra quae surgit in auras,
ut spatium caeli quadam de parte uenenet;
quo simul ac primum pennis delata sit ales,
impediatur ibi caeco correpta ueneno,
ut cadat e regione loci, qua derigit aestus.
quo cum conruit, hic eadem uis illius aestus
reliquias uitae membris ex omnibus aufert.
quippe etenim primo quasi quendam conciet aestum;
posterius fit uti, cum iam cecidere ueneni

810 *Fest. p. 442, 24*]alis exspiret Scap[, *ubi lacunae cod. Farnesiani supplentur ex Paul. Fest. p. 443, 14*

804 domans *Mar.* : domnus Ω : hominis *Lambinus* : domus *Axf*^{1} | feruida febris *Lambinus* : feruida feruis (seruis *O*) Ω : feruidior uis *Lachmann* (*qui legit* domus *et 805* uiri) ‖ **805** uini] uiri *emendatum invenit Pius* ‖ **806** ipsa *Q*^{2}*R*φ : ipso Ω **808** argenti α^{-A}φ : argento Ω (*propter* taetro *in eadem sede versus 807?*) **809** terrai αφ : terra Ω ‖ **811** metalla *O*^{2} : metulla Ω ‖ **813** audisue φ : audire Ω | paruo *scr.* *O*^{D} *in ras.* ‖ **814** et *om.* *O*^{1}*, add.* *O*^{D} *in ras. unius litt.* | uitai αφ : uita Ω ‖ **815** necessi *Bouterwek* (*1861*) *38 coll. 2, 289 sq.* (necessis *iam Lachmann, postea* necessus *Cartault* [*1898*] *56*) : necessest *O* : neces(s)e est Γ ‖ **816** hos Γ : nos *O* ‖ **817** apertum Γ : aperta *O* ‖ **818** alitibus *Q*^{2}φ : malitbus Ω **820** spatium *O*^{2} : patium Ω | quadam *Box* : quodam Ω | uenenet Γ : ueneni *O, litt.* i *ex corr.* ‖ **825** uitae α*φ : uita *OQ* : uitam *U* (*propter* membris; *quare vix* relicuam uitam *scribendum*)

in fontis ipsos, ibi sit quoque uita uomenda
propterea quod magna mali fit copia circum.
    Fit quoque ut interdum uis haec atque aestus Auerni
aera, qui inter auis cumquest terramque locatus,
discutiat, prope uti locus hic linquatur inanis.
cuius ubi e regione loci uenere uolantes,
claudicat extemplo pinnarum nisus inanis,
et conamen utrimque alarum proditur omne.
hic ubi nixari nequeunt insistereque alis,
scilicet in terram delabi pondere cogit
natura, et uacuum prope iam per inane iacentes
dispergunt animas per caulas corporis omnis.

* * *

frigidior porro in puteis aestate fit umor,
rarescit quia terra calore et semina si quae
forte uaporis habet proprie dimittit in auras.
quo magis est igitur tellus effeta calore,
fit quoque frigidior qui in terrast abditus umor.
frigore cum premitur porro omnis terra coitque
et quasi concrescit, fit scilicet ut coeundo
exprimat in puteos si quem gerit ipsa calorem.
    Esse apud Hammonis fanum fons luce diurna
frigidus et calidus nocturno tempore fertur.
hunc homines fontem nimis admirantur et acri

836 *Fest. p. 182, 32* (*ex libr. IV*)

831 ~ 4, 247. 281 ‖ **833** ~ 6, 742 ‖ **839** ~ 3, 255 ‖ **850** ~ 6, 910

828 uomenda *O* : mouenda Γ ‖ **831** terramque ξ : teramque Ω ‖ **832** hic *Bx* : hinc Ω | linquatur *A*φ : linquitur *O* : linquit Γ ‖ **833** ubi e O^2 : ubi e e Ω **836** ubi *O, Fest.* : bi Γ ‖ *post* **839** *lac. agn. Lachmann* ‖ **840** frigidior A^2φ : quae frigidior Ω ‖ **841** rarescit *Lambinus in lemmate, coll. 870* : arescit Ω | semina α*φ : semi Ω | quae *Avancius* (*1502*), *item Lachmann coll. 4, 199. 804* (*quod est dubium*). *Huc fort. pertinet mirum illud* quae *in initio v. 840 traditum* : qua Ω **842** proprie Γ : propriae *O* : proprii *Bernays* : propere αLA_a, *haud bene* **843** effeta *O* (*cf. 2, 1150*) : effecta Γ ‖ **844** qui in Γ : quin *O* | abditus *O* : abditur Γ ‖ **846** ut coeundo *Lambinus* : in quo eundo Ω : in coeundo ut *Bockemüller* (*de voce* ut *in fine versus posita cf. 3, 725*) ‖ **848** esse *Q* : ess *OU* ‖ **849** frigidus O^D : frigidas Ω

sole putant subter terras feruescere raptim,
nox ubi terribili terras caligine texit.
quod nimis a uerast longe ratione remotum.
quippe ubi sol nudum contractans corpus aquai
non quierit calidum supera de reddere parte,
cum superum lumen tanto feruore fruatur,
qui queat hic supter tam crasso corpore terram
percoquere umorem et calido satiare uapore?
praesertim cum uix possit per saepta domorum
insinuare suum radiis ardentibus aestum.
quae ratiost igitur? nimirum terra magis quod
rara tenet circum fontem quam cetera tellus,
multaque sunt ignis prope semina corpus aquai.
hoc ubi roriferis terram nox obruit umbris,
extemplo penitus frigescit terra coitque.
hac ratione fit ut, tamquam compressa manu sit,
exprimat in fontem quae semina cumque habet ignis,
quae calidum faciunt acuae tactum atque saporem.
inde ubi sol radiis terram dimouit obortus
et rarefecit calido miscente uapore,
rursus in antiquas redeunt primordia sedes
ignis, et in terram cedit calor omnis aquai.
frigidus hanc ob rem fit fons in luce diurna.
praeterea solis radiis iactatur aquai

868 *Audax gramm. VII 329, 3. Beda ars metr. p. 130, 20* ‖ **874 sq.** *Macr. Sat. 6, 4, 7*

853 *Cf. ad* 6, 767 ‖ **867** quae – = 6, 876

851 raptim *Z* (*teste Wakefield*), *Lambinus, recte, ut puto* (*cf. 865*) : partim Ω : *vix* tractim ‖ **852** terribili *O* : terribilae *U* : caligini *Q* ‖ **854** aquai ξ : aqua Ω **856** feruore *Q* : feuore *OU* ‖ **857** supter *Pont., cf. 851* : super Ω ‖ **858** calido satiare uapore N^2 : c. soclare u. Ω : c. suffire u. *Friedländer* (*1941*) *34* : calidos afflare uapores *Bockemüller* ‖ **860** suum O^2Q^a : sum Ω ‖ **862** rara *Lambinus et Turnebus adv. 26, 13* : para *O* : par Γ | tenet *O* : tene Γ ‖ **863** aquai $\mu^{-\mathfrak{I}_a}$*ox* : aqua Ω ‖ **864** umbris A_a : undis Ω ‖ **865** penitus *Lachmann* : sonitus Ω ‖ **866** manu *O* : mani Γ ‖ **868** calidum *Audax, Beda* : caudum Ω | aqvae *Audax, Beda* : laticis Ω | saporem *Lambinus* : uaporem Ω, *Audax, Beda* ‖ **870** miscente] gliscente *Wakefield in comm.* ‖ **872** aquai ξ : aqua Ω ‖ **874** radiis *Macr.* : radis O^1 (*corr.* O^2) : radi Γ | aquai *Macrobii hyparchetypus* α : aqua Ω, *Macrobii hyparchetypus* β

umor et in lucem tremulo rarescit ab aestu:
propterea fit uti quae semina cumque habet ignis
dimittat; quasi saepe gelum, quod continet in se,
mittit et exsoluit glaciem nodosque relaxat.
  Frigidus est etiam fons, supra quem sita saepe
stuppa iacit flammam concepto protinus igni,
taedaque consimili ratione accensa per undas
conlucet, quocumque natans impellitur auris.
nimirum quia sunt in aqua permulta uaporis
semina, de terraque necessest funditus ipsa
ignis corpora per totum consurgere fontem
et simul exspirare foras exireque in auras –
non ita multa tamen, calidus queat ut fieri fons;
praeterea dispersa foras erumpere cogit
uis per aquam subito sursumque ea conciliari.
quod genus endo marist Aradi fons, dulcis aquai
qui scatit et salsas circum se dimouet undas;
et multis aliis praebet regionibus aequor
utilitatem opportunam sitientibus nautis,
quod dulcis inter salsas interuomit undas.
sic igitur per eum possunt erumpere fontem
et scatere illa foras, in stuppam semina quae cum

876–878 – mittit *Prisc. gramm. II 211, 21* ‖ **877 sq.** saepe – mittit *Ars Bern. gramm. suppl. 127, 28* ‖ **896** *Ecl. Sang. 118* (*p. 12*)

876 quae – = 6, 867

877 dimittat U^1 : demittat OQU^2 : mittat *Prisciani codd. fere omnes* | quasi] quia *Prisc.* ‖ **878** nodosque α : nouosque *O* : nobosque Γ ‖ **879** frigidus α^{-A}*ox* : frigus Ω ‖ **880** iacit O^2 : lacit Ω ‖ **887** multa *Pont.* : muita Γ : uita *O* ‖ **888** praeterea *O* : praetere Γ : propterea *Lachmann, sed* praeterea *bene interpretatus est Barigazzi: quamquam in aqua permulta semina vaporis sunt, tamen satis non sunt, ut fons calidus fieri possit. praeterea illa vaporis semina per aquam dispersa ignem et calorem non antea efficere possunt quam foras erupta conciliantur* | dispersa] *litt.* d *in ras. scr.* O^2 ‖ **889** conciliari *Lambinus* : conciliare Ω ‖ **890** marist Aradi *Bernays* (*1847*) *543** *praeeuntibus Is. Vossio et Wakefieldo* (*cf. titulum* DE FONTE ARADI IN MARE *post 887 insertum*) : maris parat Ω | aquai ξ^{-A}*a* : aqua Ω **892** *iterat* Γ | et *posteriore loco om.* Γ | praebet φ : praeter Ω | aequor *priore loco om.* Γ ‖ **894** dulcis α*ox* : dulcit Ω ‖ **896** qu(a)e Ω, *Ecl. Sang.* : quo *Lambinus, qui post* semina *dist.*

conueniunt aut in taedai corpore adhaerent,
ardescunt facile extemplo, quia multa quoque in se
semina habent ignis stuppae taedaeque latentis.
nonne uides etiam, nocturna ad lumina linum
nuper ubi extinctum admoueas, accendier ante
quam tetigit flammam, taedamque pari ratione?
multaque praeterea prius ipso tacta uapore
eminus ardescunt quam comminus imbuat ignis.
hoc igitur fieri quoque in illo fonte putandumst.
Quod superest, agere incipiam quo foedere fiat
naturae, lapis hic ut ferrum ducere possit,
quem Magneta uocant patrio de nomine Grai,
Magnetum quia sit patriis in finibus ortus.
hunc homines lapidem mirantur; quippe catenam
saepe ex anellis reddit pendentibus ex se.
quinque etenim licet interdum pluresque uidere
ordine demissos leuibus iactarier auris,
unus ubi ex uno dependet supter adhaerens
ex alioque alius lapidis uim uinclaque noscit:
usque adeo permananter uis perualet eius.
Hoc genus in rebus firmandumst multa prius quam
ipsius rei rationem reddere possis,
et nimium longis ambagibus est adeundum;
quo magis attentas auris animumque reposco.

910 ~ 6, 850

897 aut *om.* O^1, *add.* O^D | taedai corpore *Pont.*^{L} (taedai *iam R*) : deda corpora Ω **898** quia φ : qui Ω ‖ **899** latentis *Bernays* : tenentes Ω : natantes *Edelbluth* (*1927*) *143 sq.* ‖ **900** lumina Q^2α**Lx*φ : lumine Γ : limine O^1 : limina O^D **907** naturae *O* : natura Γ | lapis Q^2α^{-R}φ : lapsi Ω ‖ **908** quem *U* : quam *O* : quae *Q* (*corr.* Q^2) | patrio] patriae *Bockemüller* | grai O^2Q^a : gra Ω ‖ **909** sit α^{-R}*L*φ : fit Ω ‖ **912** quinque etenim Q^2F : qui neque etenim Ω : quinque etiam *Heinze dubitanter in comm. ad 3, 288–322 coll. 4, 327. 577* ‖ **913** demissos *Lambinus* : demisso Ω *falso, quia ordo non demittitur* | iactarier O^2Q^a : iactarer Ω | auris O^2 : auras Ω ‖ **914** supter Γ : super *O* ‖ **915** alioque Q^2Bφ : altoque Ω | uinclaque O^D : uinciaque (*vel* -tiaque) Ω ‖ **916** permananter φ : permanater Ω **919** nimium] limen *Polle* (*1867*) *538* | ambagibus O^2 : ambaginibus Ω

Principio omnibus ab rebus, quascumque uidemus,
perpetuo fluere ac mitti spargique necessest
corpora quae feriant oculos uisumque lacessant;
perpetuoque fluunt certis ab rebus odores;
925 frigus ut ⟨a⟩ fluuiis, calor ab sole, aestus ab undis
aequoris, exesor moerorum litora propter;
nec uarii cessant sonitus manare per auras;
denique in os salsi uenit umor saepe saporis,
929 cum mare uersamur propter, dilutaque contra
934 cum tuimur misceri apsinthia, tangit amaror.
935 usque adeo omnibus ab rebus res quaeque fluenter
930 fertur et in cunctas dimittitur undique partis,
nec mora nec requies interdatur ulla fluendi,
perpetuo quoniam sentimus et omnia semper
933 cernere odorari licet et sentire sonare.
936 Nunc omnis repetam quam raro corpore sint res
commemorare; quod in primo quoque carmine claret.
quippe etenim, quamquam multas hoc pertinet ad res
noscere, cum primis hanc ad rem protinus ipsam,
940 qua de disserere adgredior, firmare necessest
nihil esse in promptu nisi mixtum corpus inani.
principio fit ut in speluncis saxa superna
sudent umore et guttis manantibus stillent.
manat item nobis e toto corpore sudor,

925 sq. *Cf. ad. 4, 219.220* ‖ **929.934** dilutaque – *Prisc. gramm. II 444, 15 (ex libr. VI). Cf. ad 4, 223.224* ‖ **934** *Cf. ad 4, 224*

923–933 = 4, 217–229

921 ab Γ : a *O* ‖ **922** mitti spargique Q^2φ : mitis parcique Ω ‖ **923** qu(a)e Q^2Bφ : aqu(a)e Ω ‖ **925** ut Ω, *Non. utroque loco* : it *Kannengiesser* (*1884b*) *510* | a fluuiis *Non. p. 310, 33*, Ω *4, 219* : a pluuiis *Non. p. 247, 13* : fluuis Ω *hoc loco* : flauiis *Nonii* A^A *p. 310, 33* | ab sole *Non. utroque loco*, Ω *4, 219* : a sole Ω *hoc loco* **927** auras] aures *Gifanius*, '*legendum* aureis' *Lambinus*^{3}, *sed cf. 4, 569 et ThLL VIII 321, 81 sqq.* ‖ **928** uenit O^D : uent Ω ‖ **934 sq.** *post 929 transposuit Mar.** (*recte collocati sunt 4, 223–225; 929 cum 934 coniunctum legit Prisc.*) ‖ **931** requies O^D : requis Ω ‖ **937** claret φ : clare Γ : dare *O* ‖ **938** ad res Q^2Bφ : ardes Ω **940** firmare Q^2ξ : firmara Ω ‖ **941** mixtum corpus α : corpus mixtum Ω **942** superna] superne *Lachmann*

crescit barba pilique per omnia membra, per artus.
diditur in uenas cibus omnis, auget alitque
corporis extremas quoque partis unguiculosque.
{frigus item transire per aes calidumque uaporem
sentimus, sentimus item transire per aurum
atque per argentum, cum pocula plena tenemus.}
denique per dissaepta domorum saxea uoces
peruolitant, permanat odor frigusque uaposque
ignis, qui ferri quoque uim penetrare sueuit.
denique qua circum caeli lorica coercet

* * *

morbida uisque simul, cum extrinsecus insinuatur;
et tempestates terra caeloque coortae
in caelum terrasque remotae iure facessunt;
quandoquidem nihil est nisi raro corpore nexum.
Huc accedit uti non omnia, quae iaciuntur
corpora cumque ab rebus, eodem praedita sensu
atque eodem pacto rebus sint omnibus apta.
principio terram sol excoquit et facit are,
at glaciem dissoluit et altis montibus alte
extructas ningues radiis tabescere cogit;
denique cera liquefit in eius posta uapore.

952 *Non. p. 487, 8*

946 – omnis ~ 2, 1125. 1136; 4, 955 ‖ **955** *Cf. ad* 3, 689

946 alitque O^2QU^2 : alique O^1U^1 ‖ **948–950** *damn. Neumann* (*1875*) *48 sq.* **951** domorum Γ : domorem *O* ‖ **952** odor] ad os *codd. Nonii, quare* odos *Avancius* (*1502*) ‖ **954** caeli] Galli *Lachmann coll. Varro. ling. Lat. 5, 116* : corpus *Mar.** | *inter* **954** *et* **955** *lac. ind. Bossart* (*1865*) *256* ⟨mundum, elementa meant per caulas aetheris multa⟩ *supplevit Deufert praeeunte C. Müller* ‖ **955** *post 947 transposuit Lachmann, post 956 Munro*[3] | uisque simul] uis transit *Polle* (*1867*) *539 sine lacuna; malim* uis penetrat ‖ **956** tempestates … coortae *Avancius* : tempestatem … coorta Ω ‖ **957** terrasque] terramque *Wakefield* | iure (-rae O^1) Ω, *def. Brieger coll. 2, 1139* : rursu’ *Madvig* (*1873*) *27 sq., fort. recte* ‖ **960** cumque *O* : cum Γ ‖ **962** sol Q^2αφ : quo Ω (*propter sequens verbum* excoquit, *quod* exquoquit *scriptum erat in* Ω) ‖ **963** alte *Naugerius* : altas Ω : albas *Housman* (*1897*) *248 sq.* ‖ **964** extructas] extructasque $αφ^{-C}$, *edd. qui legunt* altas *aut* albas *963* | ningueis *Avancius* (*1502*) : niues Ω

ignis item liquidum facit aes aurumque resoluit,
at coria et carnem trahit et conducit in unum.
umor aquae porro ferrum condurat ab igni,
at coria et carnem mollit durata calore.
barbigeras oleaster eo iuuat usque capellas,
effluat ambrosia quasi uero et nectare tinctus;
qua nihil est homini quod amarius frondeat esca.
denique amaracinum fugitat sus et timet omne
unguentum; nam saetigeris subus acre uenenumst,
quod nos interdum tamquam recreare uidetur.
at contra nobis caenum taeterrima cum sit
spurcities, eadem subus haec iucunda uidetur,
insatiabiliter toti ut uoluantur ibidem.
Hoc etiam superest, ipsa quam dicere de re
adgredior, quod dicendum prius esse uidetur.
multa foramina cum uariis sint reddita rebus,
dissimili inter se natura praedita debent
esse et habere suam naturam quaeque uiasque.
quippe etenim uarii sensus animantibus insunt,
quorum quisque suam proprie rem percipit in se;
nam penetrare alio sonitus alioque saporem
cernimus e sucis, alio nidoris odores.

976 sq. *Non. p. 394, 22*

966 liquidum – ~ 6, 230

968 ferrum O^2 : terrum O^1 : ferum Γ ‖ **969** calore O^2 : calori Γ : colori O^1 **971** effluat *O* : efluat Γ : affluat (ambrosia) *Bockemüller praeeunte Lachmann in comm.* | ambrosia *Mar.** : ambrosias Ω : ambrosiae *Lachmann in contextu*, ambrosius *in comm.* : ambrosiam *R, Pont.* | nectare tinctus (nectar&intus *O* : nectare tinctis U^1 : nectare tinctius *Q, ut videtur*)] *fort.* ambrosiae … nectaris sucus *vel* nectaris mixtus (nectari' linctus *iam Lachmann*, nectaris hinc uis *Nencini* [*1896*] *313 sq.*) ‖ **972** qua] quo φ | amarius φ : marius Ω | frondeat esca *Lachmann* (frondeat *iam* $\alpha^{-B}\varphi$) : frondeac exstet (extet Γ) Ω : *fort.* frondibus exstet ‖ **973** amaracinum *b* : maracinum Ω ‖ **977** eadem subus haec iucunda φ : e. s. h. ciuunda *O* : e. s. h. inunda *Q* : e. s. h. iuunda *U* : idem subrutunda *codd. Non.* ‖ **979** de re *O* : red(d)ere Γ ‖ **981** reddita *O* : redita Γ ‖ **982** praedita O^2Q : pradita O^1U ‖ **986** alioque O^2 : aloqu(a)e Ω ‖ **987** nidoris Γ : nidores *O*

{scilicet id fieri cogit natura uiarum
multimodis uariant ut paulo ostendimus ante}
praeterea manare aliud per saxa uidetur,
atque aliud lignis, aliud transire per aurum,
argentoque foras aliud uitroque meare;
nam fluere hac species, illac calor ire uidetur,
atque aliis aliud citius transmittere eadem.
scilicet id fieri cogit natura uiarum
multimodis uarians, ut paulo ostendimus ante,
propter dissimilem naturam textaque rerum.
Quapropter, bene ubi haec confirmata atque locata
omnia constiterint nobis praeposta parata,
quod superest, facile hinc ratio reddetur et omnis
causa patefiet quae ferri pelliciat uim.
Principio fluere e lapide hoc permulta necessest
semina siue aestum qui discutit aera plagis,
inter qui lapidem ferrumque est cumque locatus.
hoc ubi inanitur spatium multusque uacefit
in medio locus, extemplo primordia ferri
in uacuum prolapsa cadunt coniuncta, fit utque
anulus ipse sequatur eatque ita corpore toto.
nec res ulla magis primoribus ⟨ex⟩ elementis
indupedita suis arte conexa cohaeret
quam ualidi ferri natura et frigidus horror.

990 *Non. p. 227, 24*

988 sq. = 6, 996. 997 ‖ **996 sq.** = 6, 988. 989 ‖ **990** – naturam = 6, 775 **1008** – sequatur = 6, 1014 ‖ **1009** – magis = 6, 154

988 sq. *del. et 990 post 997 collocavit Lambinus* (*988–990 damn. G. Müller* [*1959b*] *86*) ‖ **991** praeterea O^D : praetere Ω | manare αφ : manere Ω ‖ **992** lignis, *quod Havercampus OQ falso attribuit, primus in contextu habet Wakefield* : ignis Ω **990** naturam *Non.* : natura Ω ‖ **998** atque *O* : aque Γ ‖ **1000** omnis O^2 : omnes Ω ‖ **1001** pelliciat uim φ : perliceatum *O* : peliceatum Γ ‖ **1005** uacefit *O* : uacesit Γ ‖ **1006** primordia *Q* : primodia *OU* | ferri *R*φ : ferre O^DΓ : ferrae O^1 **1007** utque *Mar.** : utqui Ω ‖ **1009** ulla O^DQ : ula O^1 : ola *U* | ex *add.* Q^2α*$φ^{-C}$ (*cf. 1012*) ‖ **1011** natura et *Wakefield in comm.* : naturae Ω

quo minus est mirum, quo ducitur ex elementis,
corpora si nequeunt e ferro plura coorta
in uacuum ferri, quin anulus ipse sequatur;
quod facit, et sequitur, donec peruenit ad ipsum
iam lapidem caecisque in eo compagibus haesit.
hoc fit idem cunctas in partis: unde uacefit
cumque locus, siue e transuerso siue superne,
corpora continuo in uacuum uicina feruntur;
quippe agitantur enim plagis aliunde nec ipsa
sponte sua sursum possunt consurgere in auras.
Huc accedit item, quare queat id magis esse,
haec quoque res adiumento, motusque iuuatur,
quod, simul a fronte est anelli rarior aer
factus inanitusque locus magis ac uacuatus,
1033 continuo fit uti qui post est cumque locatus
1026 aer a tergo quasi prouehat atque propellat.
semper enim circumpositus res uerberat aer;
sed tali fit uti propellat tempore ferrum,
parte quod ex una spatium uacat et capit in se.
hic, tibi quem memoro, per crebra foramina ferri
paruas ad partis subtiliter insinuatus
1032 trudit et inpellit, quasi nauem uelaque uentus.
1034 Denique res omnes debent in corpore habere
aera, quandoquidem raro sunt corpore et aer
omnibus est rebus circumdatus adpositusque.
hic igitur, penitus qui in ferrost abditus aer,

1012 – mirum = 5, 748. 799; 6, 615 ‖ **1014** anulus – = 6, 1008 ‖ **1017** – partis ~ 6, 299 ‖ **1026** ~ 4, 194 ‖ **1030** per – ~ 6, 592

1012 quo ducitur ex elementis *Lachmann* : quod dicitur ex elementis Ω : quod ducitur ex elementis *Brieger* : quod dicitur angere multos *Diels* ‖ **1013** e Γ : te *O* ‖ **1014** anulus O^2 : anullus Ω ‖ **1016** caecisque Γ : caecis qui *O* | haesit O^D (aesit O^1) : saesit Γ ‖ **1018** e φ : et Ω ‖ **1020** plagis μ$^{-\mathfrak{J}}$*a*φ : plagit Ω **1021** sponte O^2 : sporte Ω ‖ **1022** queat Γ : quiad *O* ‖ **1023** *suspectum habuit Lambinus*[2] | motusque *Brieger* : motuque Ω ‖ **1025** magis αφ : magnis Ω **1033** *post 1025 collocavit Avancius* | post est] *litt.* stest *scr.* O^D | locatus O^2 : locacatus Ω ‖ **1026** aer a tergo *Mar.** : erat ergo Ω ‖ **1028** uti *om. O* **1030** foramina *O* : fomina Γ ‖ **1032** uentus *Cippellarius* : uentis Ω **1035** corpore Q^1 : corpora OUQ^a

sollicito motu semper iactatur eoque
uerberat anellum dubio procul et ciet intus:
scilicet ille eodem fertur, quo praecipitauit
iam semel et partem in uacuam conamina sumpsit.
　Fit quoque ut a lapide hoc ferri natura recedat
interdum, fugere atque sequi consueta uicissim.
exultare etiam Samothracia ferrea uidi
et ramenta simul ferri furere intus ahenis
in scaphiis, lapis hic Magnes cum subditus esset:
usque adeo fugere a saxo gestire uidetur.
aere interposito discordia tanta creatur
propterea quia nimirum prius aestus ubi aeris
praecepit ferrique uias possedit apertas,
posterior lapidis uenit aestus et omnia plena
inuenit in ferro neque habet qua tranet ut ante:
cogitur offensare igitur pulsareque fluctu
ferrea texta suo; quo pacto respuit ab se
atque per aes agitat, sine eo quod saepe resorbet.
Illud in his rebus mirari mitte, quod aestus
non ualet e lapide hoc alias impellere item res.
pondere enim fretae partim stant, quod genus aurum;
at partim raro quia sunt cum corpore, ut aestus
peruolet intactus, nequeunt inpellier usquam;
lignea materies in quo genere esse uidetur.
interutrasque igitur ferri natura locata
aeris ubi accepit quaedam corpuscula, tum fit,
inpellant ut eam Magnesia flumina saxi.

1056 *Cf. ad* 1, 80

1038 motu semper *O*: motus est per (fer *U*) Γ ‖ *post* **1039** *lac. ind. Giussani, negavit Barigazzi* ‖ **1040** ille *Lachmann*: illo Γ: *om. O* ‖ **1041** sumpsit O^2: umpsit O^1U: sumpsi *Q* ‖ **1045** et ramenta *O*: tramenta Γ ‖ **1047** a saxo] ab saxo *Lachmann* ‖ **1053** fluctu *O*: fluctus Γ ‖ **1054** ferrea Γ: terrea *O* **1056** his O^2: his his Ω | mirari *O, post* i^2 *duabus litt. erasis*: mirare Γ ‖ **1059** at O^2Γ: ad O^1: et *Lachmann* (ac *iam Lox*) ‖ **1060** intactus] intactas *d* **1062** locata O^D: loata Ω ‖ **1064** eam *Mar.*: eum *O*: eo Γ | Magnesia flumina saxi *Bentley*: magnesia flumina saxa Ω: magnesia flumine saxa ξ: Magnesij flumina saxi *Lambinus in comm.*

Nec tamen haec ita sunt aliarum rerum aliena,
ut mihi multa parum genere ex hoc suppeditentur
quae memorare queam inter se singlariter apta.
saxa uides primum sola colescere calce.
glutine materies taurino iungitur una,
ut uitio uenae tabularum saepius hiscant
quam laxare queant compages taurea uincla.
uitigeni latices acuai fontibus audent
misceri, cum pix nequeat grauis et leue oliuom.
purpureusque colos conchyli iungitur uno
corpore cum lanae, dirimi qui non queat usquam,
non si Neptuni fluctu renouare operam des,
non, mare si totum uelit eluere omnibus undis.
denique non auro res aurum copulat una,
aerique ⟨aes⟩ plumbo fit uti iungatur ab albo?
cetera iam quam multa licet reperire! quid ergo?
nec tibi tam longis opus est ambagibus usquam,
nec me tam multam hic operam consumere par est,
sed breuiter paucis praestat comprendere multa:
quorum ita texturae ceciderunt mutua contra,
ut caua conueniant plenis haec illius illa
huiusque inter se, iunctura haec optima constat.
est etiam, quasi ut anellis hamisque plicata
inter se quaedam possint coplata teneri;
quod magis in lapide hoc fieri ferroque uidetur.

1072 – latices ~ 5, 15

1067 singlariter *AFN²*, *Pont.* : singulariter Ω : solum uniter *Butterfield* (*2008g*) *640* (simul uniter *iam L. Müller* [*1856*] *399*) | apta *BφN²* : aptam Ω ‖ **1068** uides *Pont.* : uide Ω | colescere *Lachmann* : coolescere Ω ‖ **1069** taurino *Avancius* : tauri non Γ : aurino *O* | una] uno *Lachmann* ‖ **1071** uincla O^D : uincia Ω **1072** aquai *Q²Rφ* : aqua Ω ‖ **1074** conchyli *O* : conchylii Γ ‖ **1076** fluctu *F* : fluctus Ω | renouare $Q^2\alpha A_a\varphi^*$: renouara Ω ‖ **1077** eluere *Q²* : eiuere Γ : eiuuere *O* ‖ **1078** non *om. O* | auro res *Faber* (*in emendationibus p. 389 sq.*): res auro Ω **1079** aerique aes *Lambinus* : aeraque Ω ‖ **1083** praestat Γ : restat *O* **1089** quod *O* : quo Γ | fieri φ : ferri Ω

Nunc ratio quae sit morbis, aut unde repente
mortiferam possit cladem conflare coorta
morbida uis hominum generi pecudumque cateruis,
expediam. primum multarum semina rerum
esse supra docui quae sint uitalia nobis,
et contra quae sint morbo mortique necessest
multa uolare. ea cum casu sunt forte coorta
et perturbarunt caelum, fit morbidus aer.
atque ea uis omnis morborum pestilitasque
aut extrinsecus ut nubes nebulaeque superne
per caelum ueniunt, aut ipsa saepe coorta
de terra surgunt, ubi putorem umida nactast
intempestiuis pluuiisque et solibus icta.
Nonne uides etiam caeli nouitate et aquarum
temptari procul a patria quicumque domoque
adueniunt ideo quia longe discrepitant res?
nam quid Brittannis caelum differre putamus,
et quod in Aegypto est, qua mundi claudicat axis,
quidue quod in Ponto est differre, et Gadibus ⟨contra⟩? {atque
usque ad nigra uirum percocto saecla colore?}
quae cum quattuor inter se diuersa uidemus
quattuor a uentis et caeli partibus esse,
tum color et facies hominum distare uidentur
largiter et morbi generatim saecla tenere.
est elephas morbus qui propter flumina Nili
gignitur Aegypto in media, neque praeterea usquam.
Atthide temptantur gressus, oculique in Achaeis

1098 *Non. p. 158, 2* ‖ **1106** *Serg. syll. p. 111, 56 Munzi*

1093 multarum – = 2, 677; 6, 662. 789 ‖ **1101 sq.** ~ 2, 872. 873 putorem –; 2, 928. 929 terram – ‖ **1109** nigra – = 6, 722

1091 cladem U^2 (*cf. 1125*) : cradem Γ : gradem O^1 *teste Lachmann* : cratem O^D **1098** ea uis omnis] uis omnium *codd. Non.* ‖ **1099** extrinsecus Γ : intrinsecus *O* ‖ **1100** coorta] coortae *Lachmann* ‖ **1106** putamus] putatis *Serg.* **1108 sq.** contra *exempli gratia coniecit Deufert* (ipsis *iam Butterfield* [*2008b*] *125*) : atque Ω, *sed verba* atque – colore *interpolatori tribuenda esse vidit Butterfield* **1109** colore φ^{-C} (*cf. 722*) : calore Ω ‖ **1110** quae cum Γ : quae cumque *O* **1115** aegypto $\alpha A_a \varphi^{-C}$: aegypta Ω

finibus. inde aliis alius locus est inimicus
partibus ac membris: uarius concinnat id aer.
Proinde ubi se caelum, quod nobis forte alienumst,
commouet atque aer inimicus serpere coepit,
ut nebula ac nubes paulatim repit et omne
qua graditur conturbat et immutare coactat;
fit quoque ut, in nostrum cum uenit denique caelum,
corrumpat reddatque sui simile atque alienum.
haec igitur subito clades noua pestilitasque
aut in aquas cadit aut fruges persidit in ipsas,
{aut alios hominum pastus pecudumque cibatus}
aut etiam suspensa manet uis aere in ipso,
et, cum spirantes mixtas hinc ducimus auras,
illa quoque in corpus pariter sorbere necessest.
consimili ratione uenit bubus quoque saepe
pestilitas et lanigeris balantibus aegror.
nec refert utrum nos in loca deueniamus
nobis aduersa et caeli mutemus amictum,
an caelum nobis ultro natura coruptum
deferat aut aliquid quo non consueuimus uti,
quod nos aduentu possit temptare recenti.
Haec ratio quondam morborum et mortifer aestus
finibus in Cecropis funestos reddidit agros
uastauitque uias, exhausit ciuibus urbem.
nam penitus ueniens Aegypti finibus ortus,

1135 *Serg. syll. p. 111, 57 Munzi* ‖ **1138–1140** *Macr. Sat. 6, 2, 7*

1117 locus *om.* O^1, *add. in marg.* O^D ‖ **1119** alienumst *Lambinus* : alienum O^2 : aelenum Ω : uenenum Q^2 (*malim* uenenumst) ‖ **1121** ut *Rxs*², *Pont.* : ue Ω **1122** graditur conturbat *R*φ (conturbat *iam* α) : graditus conturbas Ω **1124** reddatque αA_aφ : reddetque Ω | alienum *O* : alitenum Γ **1125** pestilitasque O^2 : estilitasque Ω ‖ **1127** *del. Deufert* ‖ **1132** lanigeris *Is. Vossius in ed. Tons.* : iam pigris Ω | balantibus φ^{-C} : calantibus Ω ‖ **1135 sq.** nobis ultro (uitro Ω, *corr. Avancius* : ultra *Serg.* : uitio Q^2φ) natura coruptum (corumptum Ω, *corr. AF* : corupit *Serg.* : alienum *Bentley*) deferat (defer O^1, *corr.* O^D)] nobis corruptum deferat ultro natura *Housman in ed. Manilii Astron. lib. I* (*1903*) *LXVIII* ‖ **1138** mortifer aestus *Macr.* : mortiferae Ω ‖ **1139** in Cecropis *Macr.* : in cecropiis *O* (*litt.* is *in ras.*) : in cecropit Γ : Cecropiis *Lambinus* **1141** ueniens $Q^2\mu^{-Ja}LA_a\varphi$: uenies Ω : mediis *Watt* (*1989*) *236*

aera permensus multum camposque natantis,
incubuit tandem populo Pandionis omni;
inde cateruatim morbo mortique dabantur.
Principio caput incensum feruore gerebant
et duplicis oculos suffusa luce rubentes.
sudabant etiam fauces intrinsecus atrae
sanguine, et ulceribus uocis uia saepta coibat,
atque animi interpres manabat lingua cruore,
debilitata malis, motu grauis, aspera tactu.
inde ubi per fauces pectus complerat et ipsum
morbida uis in cor maestum confluxerat aegris,
omnia tum uero uitai claustra lababant.
spiritus ore foras taetrum uoluebat odorem,
rancida quo perolent proiecta cadauera ritu.
atque animi prorsum uires totius ⟨et⟩ omne
languebat corpus leti iam limine in ipso.
intolerabilibusque malis erat anxius angor
adsidue comes et gemitu commixta querela.
singultusque frequens noctem per saepe diemque
corripere adsidue neruos et membra coactans
dissoluebat eos, defessos ante, fatigans.
nec nimio cuiquam posses ardore tueri
corporis in summo summam feruescere partem,
sed potius tepidum manibus proponere tactum
et simul ulceribus quasi inustis omne rubere

1145–1150 *Macr. Sat. 6, 2, 9*

1157 leti – = 2, 960

1143 omni *Pont.*^{L} : omne Γ : omnem *O* ‖ **1147** atrae Ω : artae *Macr.* : atro φ^{-C} **1148** ulceribus *Macr.* : uiceribus Ω | uocis uia *O, Macr.* : uoci Γ | coibat *Macr.* : coibet Ω ‖ **1150** tactu *Macr.* : tacta Ω ‖ **1152** confluxerat *O* : confluxer Γ **1153** tum φ : tumtum Ω (*cf. ad 1156*) | uitai αφ : uita *O* : ita Γ | claustra *O* : clautra Γ ‖ **1154 sq.** *post 1150 transponere voluit Creech coll. Thuc. 2, 49, 2, haud recte* ‖ **1155** quo Γ : que *O* ‖ **1156** prorsum] prorsum tum *Wakefield in comm.* (*cf. ad 1153*) | et *suppl.* *x*φ^{-C} ‖ **1158** malis Γ : malis alius *O* | anxius *O* : anauxius Γ ‖ **1160** per saepe *O* : pesaepe Γ ‖ **1161** et *om.* Γ ‖ **1164** partem Γ : patrem *O* ‖ **1165** potius *Mar.* : totius *O*^{D}*Q* : iotius *O*^{1} (*ut videtur*) : iocius *U*^{1} : locius *U*^{2} **1166** ulceribus *O*^{2} : uiceribus Ω | quasi *O* : quas Γ

corpus, ut est, per membra sacer cum diditur ignis.
intima pars hominum uero flagrabat ad ossa,
flagrabat stomacho flamma ut fornacibus intus.
nihil adeo posses cuiquam leue tenueque membris
uertere in utilitatem, at uentum et frigora semper.
in fluuios partim gelidos ardentia morbo
1173 membra dabant, nudum iacientes corpus in undas.
1178 multi praecipites lymphis putealibus alte
1174 inciderunt, ipso uenientes ore patente:
insedabiliter sitis arida, corpora mersans,
aequabat multum paruis umoribus imbrem.
1177 nec requies erat ulla mali: defessa iacebant
1179 corpora; mussabat tacito medicina timore,
quippe patentia cum totiens ardentia morbis
lumina uersarent oculorum expertia somno.
Multaque praeterea mortis tum signa dabantur:
perturbata animi mens in maerore metuque,
triste supercilium, furiosus uoltus et acer,
sollicitae porro plenaeque sonoribus aures,
creber spiritus aut ingens raroque coortus,
sudorisque madens per collum splendidus umor,
tenuia sputa minuta, croci contacta colore
salsaque, per fauces rauca uix edita tussi.
in manibus uero nerui trahere et tremere artus
a pedibusque minutatim succedere frigus

1177.1179 *Macr. 6, 2, 13* ‖ **1182–1189** *Macr. 6, 2, 11*

1169 flamma – ~ 6, 202

1167 ut O^{D} : ui Ω | cum $O^{D}U$: dum $O^{1}Q$, *Lachmann* (*virgula post* est *dempta*) **1171** uertere in *Pius* (uertere ad *iam* α^{-R}) : uerteret Ω | at *Lachmann* : ad Ω | frigora $\alpha^{-R}\varphi$: frigore Ω ‖ **1173** dabant Γ : dabunt *O* ‖ **1178** *post 1173 collocavit Naugerius, 1177 cum 1179 coniunctum citavit Macr.* | lymphis *B*φ : nimphis *O* : nymphis Γ ‖ **1175** mersans *O* : inerrans *Q* : messans *U* ‖ **1177** mali *Macr.* : mari Ω ‖ **1180** patentia Γ : patientia *O* ‖ **1182** tum] tunc *Macr.* ‖ **1183** perturbata] perturbati *Macr.* ‖ **1186** spiritus *Macr.* : spiritum Ω ‖ **1187** umor *Macr.* : umum Ω (*propter* collum) ‖ **1189** rauca] raucas *Macr.* | tussi *Mar.** : tusse Ω : tussis *Macr.* ‖ **1190** artus Γ : artu *O*

non dubitabat. item ad supremum denique tempus
conpressae nares, nasi primoris acumen
tenue, cauati oculi, caua tempora, frigida pellis
duraque, molle patens rictum, frons tenta minebat.
nec nimio rigida post artus morte iacebant.
octauoque fere candenti lumine solis
aut etiam nona reddebant lampade uitam.
Quorum siquis, ut est, uitarat funera leti,
ulceribus taetris et nigra proluuie alui
posterius tamen hunc tabes letumque manebat,
aut etiam multus capitis cum saepe dolore
corruptus sanguis expletis naribus ibat:
huc hominis totae uires corpusque fluebat.
profluuium porro qui taetri sanguinis acre
exierat, tamen in neruos huic morbus et artus
ibat et in partis genitalis corporis ipsas.
et grauiter partim metuentes limina leti
uiuebant ferro priuati parte uirili,
et manibus sine nonnulli pedibusque manebant
in uita tamen, et perdebant lumina partim:
usque adeo mortis metus his incesserat acer.

1195 *Non. p. 181, 25*

1200 – taetris = 6, 1271

1192 supremum Q^2αχφ : suremum Ω | tempus ξ : temps Ω ‖ **1193** nasi Γ : nisi *O* ‖ **1195** molle patens rictum *Deufert* : inhoret (inhorret O^D, inoret Γ) iacet rectum Ω : in ore iacens rictu *Non.* : inhorrebat rictum *Lambinus* : inhorrescens rictum *Rutgersius* (*1618*) *311* : in ore patens rictum *Havercampus* | minebat *Lambinus* : mebat Ω : meabat O^D : manebat *Non.* : tumebat *Heinsius* **1196** rigida] rigidi *Lachmann* ‖ **1198** aut O^D : aui Ω ‖ **1199** quorum siquis ut est] quorum siquis uix *Lachmann* : siquis eorum autem *C. Müller* (*possis* quorum autem siquis) | uitarat *O* : uitaret Γ ‖ **1200** ulceribus *Lambinus* (*cf. Isid. nat. 39, 2*) : uiceribus Ω : uisceribus O^2 | proluuie *O* : proluuit Γ ‖ **1204** corpusque fluebat] morbusque fluebat *Lachmann dubitanter in comm.* (et uita fluebat *iam Bentley*) : *fort.* per corpus fluebant (fluebant *iam Heinsius in ed. Tons.*) ‖ **1205** qui *Lambinus* : cul Ω | taetri φ : taetris Ω ‖ **1206** neruos *O* : eruos Γ ‖ **1212** his *A* : iis Ω | incesserat *Lambinus coll. 282* (*cf. quoque ThLL VII 1, 857, 21–33*) : incusserat *O* : incuserat Γ : inuaserat *Gifanius* (*in animadversis p. 469*); *cf. ThLL VII 2, 112, 20–25*

atque etiam quosdam cepere obliuia rerum
cunctarum, neque se possent cognoscere ut ipsi.
   Multaque humi cum inhumata iacerent corpora supra
corporibus, tamen alituum genus atque ferarum
aut procul absiliebat, ut acrem exiret odorem,
aut, ubi gustarat, languebat morte propinqua.
nec tamen omnino temere illis solibus ulla
comparebat auis, nec tristia saecla ferarum
exibant siluis: languebant pleraque morbo
et moriebantur. cum primis fida canum uis
strata uiis animam ponebat in omnibus aegre;
extorquebat enim uitam uis morbida membris.
   Nec ratio remedi communis certa dabatur;
nam quod ali dederat uitalis aeris auras
uoluere in ore licere et caeli templa tueri,
hoc aliis erat exitio letumque parabat.
Illud in his rebus miserandum magnopere unum
aerumnabile erat, quod ubi se quisque uidebat
implicitum morbo, morti damnatus ut esset,
deficiens animo maesto cum corde iacebat,
funera respectans animam amittebat ibidem.
quippe etenim nullo cessabant tempore apisci
ex aliis alios auidi contagia morbi,

1219–1222 – moriebantur *Macr. Sat. 6, 2, 14* ‖ **1222** fida – *Porph. Hor. carm. 1, 1, 27. Schol. Hor. λφψ carm. 1, 1, 27* ‖ **1226–1229** *Macr. Sat. 6, 2, 12*

1230 *Cf. ad* 1, 80

1213 etiam μ-𝔍a*LA*$_a$*x*φ : eiam Ω ‖ **1215** corpora $O^D QU^2$: corpo $O^1 U^1$ **1217** acrem *O* : crem Γ | exiret *f* : exciret Ω (*quare* exeiret *Lachmann*) **1218** ubi *O* : ibi Γ ‖ **1219** solibus] sedibus *Macr.* ‖ **1220** nec tristia *Macr.* (*cf. 3, 741*) : nectia Ω ‖ **1221** exibant Γ : exicbant *O* (*quare* exeibant *Lachmann*) : exsuperant *Macr.* ‖ **1223** animam *O* : animum *Q* : anima *U* ‖ **1226** remedi *Macr.* : remedii Ω ‖ **1227** ali] alis *Macr.* ‖ **1228** tueri *Macr.* : turi Ω **1231** aerumnabile *O* : aerumnobile Γ | ubi *O* : ibi Γ ‖ **1232** ut esset] quasi esset *Lachmann dubitanter in comm.* ‖ **1233** animo maesto *O* : animum (a)esto Γ **1234** amittebat Γ : imittebat *O* ‖ **1235** apisci μ-𝔍aφ : apiscit Ω

lanigeras tamquam pecudes et bucera saecla.
idque uel in primis cumulabat funere funus.
nam quicumque suos fugitabant uisere ad aegros,
uitai nimium cupidos mortisque timentis
poenibat paulo post turpi morte malaque,
desertos, opis expertis, incuria mactans.
qui fuerant autem praesto, contagibus ibant
atque labore, pudor quem tum cogebat obire
blandaque lassorum uox mixta uoce querelae.
optimus hoc leti genus ergo quisque subibat.
inque aliis alium, populum sepelire suorum
certantes lacrimis lassi luctuque redibant;
inde bonam partem in lectum maerore dabantur.
nec poterat quisquam reperiri, quem neque morbus
nec mors nec luctus temptaret tempore tali.
Praeterea iam pastor et armentarius omnis
et robustus item curui moderator aratri
languebat, penitusque casa contrusa iacebant
corpora paupertate et morbo dedita morti.
exanimis pueris super exanimata parentum
corpora nonnumquam posses retroque uidere
matribus et patribus natos super edere uitam.
incomitata rapi certabant funera uasta.

1245 bucera – *Cf. ad 5, 866*

1245 ~ 5, 866 ‖ **1253** ~ 5, 933

1245 *post 1236 posuit Bentley coll. Thuc. 2, 51, 4* ‖ **1237** idque *O* : idqui Γ | cumulabat Γ : cumlabat *O* ‖ **1238** uisere φ : utsere Ω ‖ **1239** uitai μ^{-Ja}φ : uita Ω ‖ **1240** poenibat *Turnebus apud Lambinum* : poenibus at (et *O*) Ω **1241** incuria α^{*-B}φ^{-C} : incura Ω ‖ **1246** hoc laeti *O* : holeti Γ | *post* **1246** *lac. ind. Munro* ‖ **1247–1251** *incohatam carminis particulam esse suspicatus est Munro*^{1} *in notis prioribus, post 1286 collocavit Bockemüller* ‖ **1247** alium] alios *Bockemüller* | *inter* alium *et* populum *lacunam statuit Hutchinson (2013) 213* **1249** bonam *O* : bona Γ | in lectum *Mar.** : iniectum Ω : in letum φ, *vix recte* **1250** morbus φ : morbo Ω ‖ **1251** mors Γ : nors *O* | temptaret Γ : temptare *O* | tali *O*^{2}*U*^{2} : tale Ω ‖ **1225** *post 1258 transposuit Deufert* (*post 1246 iam Lachmann qui scripsit* cernebant *pro* certabant; *post 1234 Munro*); *ut incohatam carminis particulam seclusit Munro*^{1}, *interpolatori attribuit C. Müller in addendis adnotationi*

nec minimam partem ex agris is maeror in urbem
confluxit, languens quem contulit agricolarum
copia conueniens ex omni morbida parte.
omnia conplebant loca tectaque; quo magis aestu
confectos ita aceruatim mors accumulabat.
multa siti prostrata uiam per proque uoluta
corpora silanos ad aquarum strata iacebant
interclusa anima nimia ab dulcedine aquarum,
multaque per populi passim loca prompta uiasque
languida semanimo cum corpore membra uideres
horrida paedore et pannis cooperta perire
corporis inluuie, pelli super ossibus una,
ulceribus taetris prope iam sordeque sepulta.
Omnia denique sancta deum delubra replerat
corporibus mors exanimis, onerataque passim
cuncta cadaueribus caelestum templa manebant,
hospitibus loca quae complerant aedituentes.
nec iam religio diuom nec numina magni
pendebantur enim: praesens dolor exsuperabat.
nec mos ille sepulturae remanebat in urbe,

1275 *Cf. Gell. 12, 10, 8:* Lucretius in carmine suo pro 'aedituis' 'aedituentes' appellat.

1271 – taetris = 6, 1200

1259 is maeror *Lachmann in comm.* : maeroris Ω ‖ **1261** morbida Q^2α*L*φ : morbide Ω ‖ **1262** complebant *Lambinus* : condiebant Ω ‖ **1262 sq.** aestu confectos ita *Susius* (*teste Tonson*; aestu *iam Mar.*, confectos *iam R*$φ^{-C}$) : aestus confertos ita Ω, *quod servavit Munro*[2] *et post 1262 lac. indicavit, in qua versum* ⟨tum labefactabat uires illis, et in artum⟩ *suppl. C. Müller in adn.* : aestus confertos et *Kannengiesser* (*1884*) *544* : *fort.* arte confertos ita ‖ **1264** prostrata] protracta *Lachmann, haud bene* ‖ **1265** strata] *fort.* sparsa (structa *iam Wakefield*) | iacebant $α^{-R}L^2$: tacebant Ω ‖ **1270** *ut dittographiam v. 1269 seclusit Lachmann* | pelli *quidam vir doctus apud Lambinum* : pellis Ω (*sequitur* super) **1271** ulceribus *Lambinus* : uiiceribus O^1 (uis- O^2) : uiceribus Γ ‖ **1272** replerat O^2 : rellerat Ω ‖ **1274** manebant $μ^{-J}$aφ (*cf. Thuc. 2, 52, 3* τά τε ἱερά … νεκρῶν πλέα ἦν) : manebat *O* : manebit Γ : tenebat *Lachmann, speciose sed frustra* **1277** pendebantur *Q* : pendebatur *O* : pondebantur *U* | *sunt qui post* pendebantur *distinguant* ‖ **1278** remanebat *O* : remanabat Γ

quo prius hic populus semper consuerat humari;
perturbatus enim totus trepidabat, et unus
quisque suum pro re ⟨et pro tempore⟩ maestus humabat.
multaque ⟨mors⟩ subita et paupertas horrida suasit:
namque suos consanguineos aliena rogorum
insuper extructa ingenti clamore locabant
subdebantque faces, multo cum sanguine saepe
rixantes potius quam corpora desererentur.

1279 quo prius Γ : huc pius *O* : quo pius *Is. Vossius, sed cf. Thuc. 2, 52, 4* νόμοι … οἷς ἐχρῶντο πρότερον περὶ τὰς ταφάς ‖ **1280** trepidabat Γ : repedabat *O* | et *scr.* O^D *in ras.* ‖ **1281** pro re et pro tempore *Smith* (*cf. Thuc. 2, 52, 4* ὡς ἕκαστος ἐδύνατο) : pro re Ω : propere pro tempore *Housman* (*cf. Haber* [*1956*] *388;* propere defunctum *iam Cippellarius*) : pro re properanter *Butterfield* (*2006/2007*) *92* (socium properanter *iam Bury* [*1938*] *704*) ‖ **1282** mors *suppl. Cippellarius,* res $φ^{-F}$ | et *O* : fit Γ ‖ **1285** subdebantque] *litt.* que *erasae sunt in O* | faces φ : fauces Ω | *post* cum *quinque litt. erasae in O* ‖ **1286** rixantes potius *iteravit* O^2 *in initio insequentis versus*

SVBSCRIPTIONES ET TITVLI

Subscriptionibus et titulis antepositi sunt numeri, quibus indicatur, ante quem versum inveniantur in codicibus. De siglis in editione titulorum adhibitis vide quae scripsi in praefatione (§ 50).

I 1 ⟨***⟩

I 44	ΤΟ ΜΑΚΑΡΙΟΝ ΚΑΙ ΑΦΘΑΡΤΟΝ
I 62	LAUS INUENTORIS
I 84	EXEMPLUM RELIGIONIS
I 107	FINIS DOLORIS
I 112	DE ANIMA
I 150	NIHIL DE NIHILO GIGNI
I 215	NIHIL AD NIHILUM INTERIRE
I 269	COROPRA QUAE NON UIDEANTUR
I 277	DE UENTO
I 298	DE ODORE CALORE FRIGORE UOCE
I 305	UESTES UUESCI ET ARESCI
I 311	DE ANULO IN DIGITO ET CETERIS
I 334	DE INANI
I 370	DE PISCIBUS IN AQUA
I 419	CORPUS ET INANE ESSE NATURAM RERUM
I 430	TERTIAM NATURAM NULLAM ESSE RERUM
I 498	SOLIDUM ESSE
I 551	CONTRA ΕΙΣ ΑΠΕΙΡΟΝ ΤΗΝ ΤΟΜΗΝ
I 565	DE MOLLI NATURA, AQUA, AERE ET CETERIS

I 44–551 Ω (= *OG*) ‖ **I 565** Ω (= *OQG*)

I 1 *quis qua de re quot libros scripsisset, in* Ω *aut numquam traditum aut eo tempore quo O et* Γ *ex archetypo descripti sunt non iam legendum erat. deest aliquid velut* Titi Lucreti Cari de rerum natura libri VI. incipit liber I; *in Q manus librarii vel eiusdem aequalis addidit* T /////// de phisica rerum origine uel effectu liber primus incipit f(eliciter), *ubi inter* T *et* de *nomen* Lucretii *ersasum est.* **I 44** ἄφθαρτον] apitraton Ω (apid- *G*) *hoc loco, recte in titulo II 646* ‖ **I 150** nihilo ξ : nihil Ω ‖ **I 305** uuesci et aresci (artesci *G*)] uuescere et arescere *$s^{2}o^{2}$, sed cf. Hofmann-Szantyr 298, Butterfield (2013) 191* ‖ **I 419** *titulum ante 418 transp. Diels* ‖ **I 551** contra ⟨illud⟩ *dubitanter Riesenweber*

I 635	contra Heraclitum
I 705	neque ignem neque aera neque umorem principia esse
I 716	contra Empedoclen
I 830	contra Anaxagoran
I 951	ΤΟ ΠΑΝ ΑΠΕΙΡΟΝ· ΤΟ ΓΑΡ ΠΕΠΕΡΑΣΜΕΝΟΝ ΑΚΡΟΝ ΕΧΕΙ
I 1052	⟨…⟩ ΕΙΣ ΤΟ ΜΕΣΟΝ Η ΦΟΡΑ

II 1 Titi Lucreti Cari de rerum natura liber i explicit. incipit liber ii

II 14	ΣΑΡΚΟΣ ΕΥΣΤΑΘΕΣ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ
II 62	de motu principiorum, et infinita esse
II 89	imum nihil esse
II 112	quae in solis radiis appareant
II 142	de celeritate motus
II 184	nihil sursum ferri corpusculorum, sed pressa a radicibus exurgere corpora
II 221	de clinatione motus
II 333	de figura atomorum
II 388	de lumine
II 392	de oleo
II 398	de melle
II 400	de absinthio
II 408	de serrae stridore
II 447	de adamante ferro silice aere
II 464	de sudore salso

I 635 Ω (= *OG*) ‖ **I 705** Ω (= *OQG*) ‖ **I 716 – II 447** Ω (= *OG*) ‖ **II 464–598** *O*

I 705 *fort.* ignem ⟨neque terram⟩ *vel* umorem ⟨neque terram⟩, *vel* (*quod scripsit Cippellarius*) aera ⟨neque terram⟩; terram *deesse iam viderat adn. ed. Veron. Utr.* **I 951** ἄκρον ἔχει *Lachmann coll. Epicur. epist. ad Hdt. 41* : acroe *O* : agroe *G* (*ut videtur*) : *fort.* ἄκρον ἔχειν ‖ **I 1052** *initio aliquid addendum est, ut sententia in contrarium vertatur.* ⟨contra⟩ *suppl. C. Müller praeeunte Fischer* (*1924*) *p. 62, sed post* contra *accusativus, non nominativus expectatur, ut iam vidit Fischer* (*1924*) *p. 64.* ⟨οὐκ⟩ *dubitanter Herren* (*2012*) *p. 116; malim* ⟨οὐκ ἔστιν⟩ ‖ **II 1** Lucretii *O* | Cari *om. G* ‖ **II 221** *titulum post 215 transposuit Gifanius* | de ⟨de⟩clinatione ξ, *sed cf. Butterfield* (*2013*) *p. 190* ‖ **II 400** *titulum ante 404 tradit G, ubi spatium reliquit Q*

II 471	DE AQUA MARINA
II 478	FIGURAS ESSE MULTAS
II 522	† IN TERRA INSEMINA INESSE
II 589	IN TERRA SEMINA INSUNT
II 598	DE MATRE MAGNA
II 646	ΤΟ ΜΑΚΑΡΙΟΝ ΚΑΙ ΑΦΘΑΡΤΟΝ
II 730	NON NECESSARIO ALBA EX ALBIS PRINCIPIIS FIERI
II 755	COLORES NON ESSE
II 801	DE COLORE COLUMBARUM
II 806	DE CAUDA PAUONIS
II 842	ATOMOS NEC COLOREM NEC ODOREM NEC SUCUM NEC FRIGUS NEC CALOREM HABERE
II 865	DE INSENSILI SENSILE GIGNI
II 1048	OMNE INFINITUM IN OMNIS PARTIS
II 1058	ΑΠΕΙΡΟΥΣ MUNDOS
II 1105	MUNDUM NATUM, ET MULTOS SIMILIS
II 1144	IAM SENEM MUNDUM, ET OMNIA PUSILLA NASCI

III 1 TITI LVCRETI CARI DE RERVM NATVRA LIBER II EXPLICIT. INCIPIT LIBER III

III 41	HOMINES MORTEM MAXIME TIMERE
III 94	DE ANIMI ET ANIMAE NATURA SENSUQUE
III 136	ANIMUM ET ANIMAM CONIUNCTA ESSE
III 182	DE MOBILITATE ANIMI

II 646–755 Ω (= *OV*) ‖ **II 801–806** Ω (= *OU*) ‖ **II 842 – III 445** Ω (= *OV*)

II 478 multas] *rectius* finitas (*cf. Lucr. 2, 480. 514*) *quod dubitanter coniecit Diels* (multas et finitas *iam Gifanius*) ‖ **II 522** *sic O, qui praecepit titulum sequentem II 589* : inter se similia (*an melius* similia principia?) infinita esse *Lachmann* (*cf. Lucr. 2, 524 sq.*) : infinita semina eße *iam Cippellarius* ‖ **II 589** insunt] inesse A_a (*cf. titulum VI 204*) ‖ **II 842** nec sonitum *deesse uidit Butterfield* (*2013*) *p. 195* (*cf. Lucr. 2, 845*); *suppleas post* odorem ‖ **II 1058** ἀπείρους (apiros Ω) mundos] ἀπείρους κόσμους *adn. ed. Veron. Utr.* (*et postea Herren* [*2012*] *p. 119 et 121, qui contulit Epicur. epist. ad Hdt. 45* κόσμοι ἄπειροί εἰσιν) ‖ **II 1105** *titulus, quem non suo loco positum esse censuit Lachmann (p. 427 comm.), fort. post 1076 vel 1083 transponendus est* | et multos (mulio *V*) similis] et multa semina addi *Fischer* (*1924*) *p. 22, ut titulus ad sequentia quadraret. sed coniectura parum verisimilitudinis habet.* | et *Rφ* : e Ω ‖ **III 1** Lucretii *O*

III 228	TERTIAM ANIMAM ESSE MENTEM
III 241	QUARTAM SINE NOMINE ANIMAM
III 262	CONIUNCTIO ANIMI ET ANIMARUM
III 288	DE UARIETATE ANIMI
III 350	DE SENSU CORPORIS ET ANIMI
III 370	CONTRA DEMOCRITUM DE ANIMO ET ANIMA
III 379	CORPUS NON SENTIRE PER SE SINE ANIMI MOTU
III 417	ANIMAM NATIUAM ET MORTALEM ESSE
III 445	ANIMUM ET CORPUS SIMUL NASCI ET CRESCERE ET SIMUL INTERIRE
III 624	DE SENSIBUS ANIMAE ET ANIMI
III 711	DIE NATALI ANIMAM NON ESSE PRIUATAM
III 978	QUAE AD INFEROS DICANTUR, EA UITAE UITIA ESSE

IV 1^A TITI LUCRETI CARI DE RERUM NATURA LIBER III EXPLICIT. INCIPIT LIBER QUARTUS

IV 1^B	SIBI IUCUNDISSIMUM ESSE QUOD CLARAM LUCEM MORTALIBUS OSTENDAT
IV 29	DE SIMULACRIS
IV 98	DE IMAGINIBUS
IV 116	QUAM PARUA SINT ANIMALIA
⟨IV 127⟩	ESSE ITEM MAIORA
IV 131	DE NUBIBUS ET SIMULACRA GIGNI
IV 176	DE CELERITATE SIMULACRORUM

III 624 – IV 1^A *O* ‖ **IV 1^B–116** O_t Ω_i (= O_iQ_i) ‖ **IV 127** Ω_i (= O_iQ_i) **IV 131–176** O_t Ω_i (= O_iQ_i)

III 228 tertiam animam esse mentem] triplicem animam esse inventam S^2 (*cf. Lucr. 3, 237*), *sed cf. Butterfield* (*2013*) *p. 143 n. 24* ‖ **III 370** anima] *immo* corpore? *Cf. Lucr. 3, 372* ‖ **III 379** *titulum post 380 transposuit Diels, post 377 inserere malim* | motu O^2 : motus Ω ‖ **III 711** priuatam $\alpha^{-A}\varphi^*$: paratam *O* **IV 1^A** Lucretii *O* ‖ **IV 127** *titulum cum aliquot versibus Lucreti in lacuna post 126 omissum solus servat* Ω_i | maiora] *scil.* simulacra (*vide Lachmann in comm. p. 221*) *vel* animalia, *quod add. ed. Veron.*, (*vide Mussehl* [*1912*] *p. 162*)? : minora *dubitanter Bernays* (*1847*) *p. 583* ‖ **IV 131** et ... gigni *om.* Ω_i ‖ **IV 176** simulacrorum *om.* Ω_i

⟨IV 217⟩	TACTU UIDERI
IV 269	ULTRA SPECULUM CUR UIDEATUR
IV 326	PLURES IMAGINES CUR FIANT
IV 312	EX TENEBRIS, IN LUCE QUAE SINT, UIDERI, ET RUSUM EX LUCE, QUAE SUNT IN TENEBRIS, UIDERI NON POSSE
IV 353	DE TURRIBUS
IV 364	DE UMBRA HOMINIS
IV 387	DE UISU
IV 476	DE UERO SENSU, QUARE COGNOSCATUR
IV 513	DE FALSO SENSU
IV 524	DE AUDITIS
IV 526	CORPOREAM ESSE UOCEM
IV 572	DE UOCIS IMAGINIBUS
IV 595	QUA UISUS NON TRANET, UOCEM TRANARE
IV 615	DE SAPORE
IV 633	QUARE ALIA ALIIS CONTRARIA SINT
IV 673	DE ODORE
IV 722	DE ANIMI MOTU
IV 779	QUARE QUOD LIBUERIT STATIM COGITEMUS
IV 836	PRIUS OCULOS LINGUAM AURES ESSE NATA QUAM EORUM USUM
IV 877	DE MOTU MEMBRORUM, HOC EST DE AMBULANDO
IV 907	DE SOMNO, QUEMADMODUM FIAT
IV 962	DE SOMNIIS
IV 1030	DE REBUS UENERIIS

IV 217 Ω_i (= *O_iQ_i*) ‖ **IV 269–1030** $O_t\,\Omega_i$ (= *O_iQ_i*)

IV 217 *titulum cum aliquot versibus Lucreti in lacuna post 216 omissum solus servat* Ω_i, *cf. Deufert (2010) pp. 50–58* | res *ante* tactu *suppl. Fischer (1924) p. 28,* omnia *Butterfield (2013) p. 142 n. 23; sed cf. Deufert 2010) p. 55* ‖ **IV 269** ultra speculum Ω_i : ultimum saeculum O_t ‖ **IV 312** in luce quae sint] quae sunt in luce *ed. Veron.* (sunt *iam* $\alpha^{-B}N_i$), *fort. recte* | et rusum … posse *om.* Ω_i | sunt] sint *ef*N_t | uideri² $\mu^{-\mathcal{J}a}$: uidere O_t ‖ **IV 353** turribus O_t : turbis Ω_i ‖ **IV 476** quare O_t : quae Ω_i ‖ **IV 526** uocem Ω_i : uocemus O_t ‖ **IV 877** de motu … hoc est *om.* Ω_i **IV 907** quemadmodum fiat *om.* Ω_i

V 1[A] TITI LUCRETI CARI DE RERUM NATURA LIBER IIII EXPLICIT. INCIPIT LIBER V

⟨V 1[B]⟩	PLUS HOMINIBUS PROFUISSE QUI SAPIENTIAM INUENERIT QUAM CEREREM LIBERUM HERCULEM
V 59	ANIMAM NATIUAM ESSE
V 64	MUNDUM ET NATUM ET MORTALEM ESSE
V 76	DE SOLIS ET LUNAE CURSU
V 92	MARE CAELUM TERRAM INTERITURA
V 132	ANIMUM ET ANIMAM NON POSSE SINE CORPORE ESSE
V 146	MUNDUM NON ESSE AB DIS CONSTITUTUM
V 200	DIUISIO TERRAE UEL UITIUM
V 240	CUI PARS NATIUA SIT, TOTUM NATIUUM ESSE
V 251	DE TERRA
V 261	DE AQUA
V 273	DE AERE SIUE ANIMA
V 281	DE IGNI ET SOLE
V 294	DE LAMPADE ET LUCERNA
V 306	DE AEDIFICIIS, QUEMADMODUM INTEREANT
V 324	QUARE NATIUA OMNIA DICAT
V 351	QUARE AETERNITAS ESSE POSSIT
V 376	ET NATIUA ESSE, CUM SINT MORTALIA
V 397	DE PHAETHONTE SOLIS FILIO
V 419	ORIGO MUNDI ET OMNIUM
V 471	DE SOLIS ET LUNAE MAGNITUDINE ET MOTU EORUM, ET QUEMADMODUM NASCUNTUR
V 564	DE SOLIS MAGNITUDINE

V 1[A] *O* ‖ **V 1[B]** Ω_i (= O_iQ_i) ‖ **V 59–146** O_t Ω_i (= O_iQ_i) ‖ **V 200** O_t **V 240–564** O_t Ω_i (= O_iQ_i)

V 1[A] Lucretii *O* ‖ **V 1[B]** *titulum in textu omissum ex indice suppl.* $\alpha^{-R}o$ **V 64** mundum … esse O_t : de mundo Ω_i ‖ **V 92** terram Q_i : terra O_tO_i **V 132** animum et animam O_t : animam et animum Ω_i | p. s. c. e. O_t (*cf. Lucr. 5, 132* nequit sine corpore oriri) : p. e. s. c. Ω_i ‖ **V 146** *titulum ante 156 posuit Gifanius* ‖ **V 200** uel] primum *Reeve, dubitanter* ‖ **V 240** cui Ω_i : quo O_t, *quare* quoi *Lachmann* ‖ **V 324** natiua O_t (*in quo litteras* ua *scr.* O^D *in ras. unius litterae*) : nata Ω_i | dicat O_t : dicta Ω_i ‖ **V 376** cum sint mortalia *om.* Ω_i | sint μ : sit O_t **V 397** *titulum ante 396 transposuit Diels* ‖ **V 471** et motu … nascuntur *om.* Ω_i | nascuntur] nascantur *Re, Pont.*[M], *fort. recte; sed cf. tit. VI 1090*

⟨V 575⟩	DE LUNA
V 590	DE CALORE SOLIS
V 621	DEMOCRITI DE SOLE
V 629	DE LUNAE CURSU
V 663	EX IDA UISIO SOLIS
V 680	DE DIE LONGO ET NOCTE BREUI
V 705	DE LUNAE LUMINE
V 737	DE ANNI TEMPORIBUS
⟨V 751⟩	DE ECLIPSI
V 774	DE SOLIS ET LUNAE OFFECTIONE
V 780	DE NOUITATE MUNDI ET DISPOSITIONE RERUM QUAE IN EO SUNT
V 878	DE CENTAURIS
⟨V 892⟩	DE SCYLLA
⟨V 901⟩	DE CHIMAERA
⟨V 916⟩	NON POTUISSE CHIMAERAM ET SCYLLAM ET SIMILIA EORUM GIGNI
⟨V 1161⟩	QUOMODO HOMINIBUS INNATA SIT DEORUM OPINIO
V 1241	QUEMADMODUM AURUM ARGENTUM PLUMBUM REPERTUM SIT
V 1281	QUEMADMODUM FERRUM INUENTUM SIT

v 575 Ω_i (= O_iQ_i) ‖ **v 590–737** O_t Ω_i (= O_iQ_i) ‖ **v 751** Ω_i (= O_iQ_i) **v 774–878** O_t Ω_i (= O_iQ_i) ‖ **v 892–1161** Ω_i (= O_iQ_i) ‖ **v 1241–1281** O_t Ω_i (= O_iQ_i)

v 575 *titulum in textu propter versuum 573 sq. perturbationem, ut videtur, omissum ex indice suppl. Fischer (1924) p. 13 et Diels* ‖ **v 621** Democriti] Democritus *ed. Veron.* (*cf. tit. III 370*); Democriti sententia N_i ‖ **v 663** uisio O_t : uiseo Ω_i ‖ **v 680** nocte breui O_t : b. n. Ω_i ‖ **v 751** *titulum in textu omissum ex indice suppl. Fischer (1924) p. 13 et Diels praeeunte Gifanio* ‖ **v 780** nouitate O_t (*cf. Lucr. 5, 780*) : natiuitate Ω_i | rerum *post* nouitate *tradit* O_t | sunt] sint *Butterfield (2013) p. 180 n. 60* ‖ **v 892–1161** *titulos om.* O_t, *sed spatia relicta sunt in O et Q* **v 916** potuisse *ed. Veron.* : potuisset O_i : posse Q_i | et[2] *om.* Q_i

VI 1 TITI LUCRETI CARI DE RERUM NATURA LIBER V EXPLICIT. INCIPIT LIBER VI

⟨VI 48⟩ QUI PROCURATIONEM DIS ATTRIBUIT MUNDI, SIBI IPSUM DE DIS IMMORTALIBUS SOLLICITUDINES CONSTITUERE
VI 96 DE TONITRU
VI 160 DE FULGURE
VI 204 IN NUBIBUS SEMINA IGNITA INESSE
VI 219 DE FULMINE
VI 225 IGNIS EX FULMINE NATURA
VI 246 FULMINA IN CRASSIORIBUS NUBIBUS ET ALTE GIGNI
VI 285 DE TONITRIBUS ET TERRAE MOTU
VI 357 AUTUMNO MAGIS FULMINA ET TONITRUA FIERI
VI 451 DE NUBIBUS
VI 493 SPIRACULA MUNDI
VI 495 DE IMBRIBUS
VI 526 DE ARQUO
VI 535 DE TERRAE MOTU
VI 608 QUARE MARE MAIUS NON FIAT
VI 639 DE AETNA
VI 712 DE NILO FLUUIO
VI 738 DE LACU AUERNI
VI 749 CORNICES ATHENIS AD AEDEM MINERUAE NON ESSE
VI 756 IN SYRIA QUADRIPEDES

VI 1 *O* ‖ **VI 48** Ω_i (= O_iQ_i) ‖ **VI 96–738** O_t Ω_i (= O_iQ_i) ‖ **VI 749–888** Ω_t (= O_tU_t) Ω_i (= O_iQ_i)

VI 1 Lucretii *O* ‖ **VI 48** *titulum, quem cum aliquot versibus Lucreti in lacuna post 47 interiisse suspicor, servat* Ω_i*; post 49 inseruit Diels; etiam post 67 inseri potest.* | qui O_i : ui Q_i | attribuit] attribuerit *Butterfield* (*2013*) *p. 180 n. 60* **VI 204** semina ignita O_t : seminet (eminet O_i) ignes Ω_i. *Quare in indice illius codicis, ex quo* Ω_i *descriptus erat, fort. legebatur* semina ignis (*cf. Fischer* [*1924*] *p. 49, qui contulit Lucr. 6, 206 sq.*) ‖ **VI 225** ex Ω_i : et O_t, *quare* fulmine *in* fulminis *suo Marte mutavit* O_t^D, *cui adstipulantur Italorum, sicut decet descriptos, codices* **VI 526** *titulum ante 524 posuit Cippellarius* | arquo Ω_i *et fort.* O_t^1 : arci O_t^D, *qui* ci *ex* q *corr. et duas litteras, ut videtur, erasit* ‖ **VI 749** ad O_t^D : at Ω_t : *om.* Ω_i **VI 756** quadripedes] quadripedes concidere *B* (*cf. Lucr. 6, 758*)

VI 840	CUR AQUA IN PUTEIS AESTATE FRIGIDIOR SIT
VI 848	DE FONTE AD HAMMONIS
VI 879	IN AQUA TAEDAM ARDERE
VI 888	DE FONTE ARADI IN MARE
⟨VI 906⟩	DE LAPIDE MAGNETE
VI 921	FLUERE AB OMNIBUS REBUS
⟨VI 936⟩	RARAS RES OMNIS ESSE
VI 1090	PESTILENTIA UNDE CREATUR
VI 1138	DE PESTILENTIA ATHENIENSIUM

TITI LVCRETI CARI DE RERVM NATVRA LIBER VI EXPLICIT.
LEGE FELICITER

VI 906 Ω_i (= O_iQ_i) ‖ **VI 921** Ω_t (= O_tU_t) Ω_i (= O_iQ_i) ‖ **VI 936** Ω_i (= O_iQ_i) **VI 1090** Ω_t (= O_tU_t) Ω_i (= O_iQ_i) ‖ **VI 1138** Ω_t (= O_tU_t) O_i | *subscr. post* **VI 1286** Ω (= *OU*)

VI 840 aestate *post* sit *tradit* Ω_i, *sed cf. Lucr. 6, 840* | frigidior Ω_i : frigidio Ω_t **VI 848** Hammonis ⟨templum⟩ *Pont.*; H. ⟨fanum⟩ *adn. ed. Veron. Utr.*; *malim* ⟨aedem⟩ Hammonis; *cf. tit. VI 749* ‖ **VI 879** aqua ... ardere Ω_i, O_t^2 : aquam ... ardore Ω_t ‖ **VI 888** *titulum post 889 transposuit Diels* | aradi Ω_i : aridi O_t : aridia U_t | mare] mari μ^{-B}, *fort. recte* (*cf. Neue-Wagener I 353 sq.; Leumann* [*1957*] *136 sq.*) ‖ **VI 906** *titulum in textu omissum ex indice suppl. Bφ* ‖ **VI 921** rebus ⟨corpora⟩ *Fischer* (*1924*) *pp. 14 et 51, coll. Lucr. 6, 921-923* (⟨res⟩ fluere *iam Cippellarius; cf. Lucr. 6, 935.930; possis* fluere ⟨res⟩) ‖ **VI 936** *titulum in textu propter perturbationem versuum 930-935, ut videtur, omissum ex indice suppl. Fischer* (*1924*) *p. 14 et Diels praeeunte Gifanio* ‖ **VI 1090** creatur] creetur dA_af, *fort. recte; sed cf. tit. V 471* ‖ **VI 1138** atheniensium O_i : athenienium Ω_t | *post* **VI 1286** Cari *O* : ari *U* (*ut videtur*) | feliciter *U* : feliciter amen *O*

LVCRETI QVAE FERVNTVR FRAGMENTA

Vide quae scripsi in praefatione (§ 56 sq.).

1 (3)

cameraeque caminis
†exterritibus

Char. gramm. p. 73, 9 Camara dicitur ... non camera per e. Sed Lucretius cameraeque – exterritibus dicendo etiam cameram dici posse ostendit. *Item Beda orth. p. 15, 191.*

camaraeque caminis *N* (e[1] *super* a[3] *scripta*) : cameris *Beda* : cameraque camini *Marx, fort. recte* | extritibus *N* (*cum compendio* super t[1]) : exteritibus *Cauchii ex deperdito codice Charisii excerpta* : ex teretibus *Beda* : ex torrentibus *Diels coll. Verg. georg. 1, 234* : ex tereti *Marx ad Lucil. 1351* (*possis* ex tereti uis, *scil.* ignis *vel* fumi) : *latetne* extritus (*vel* extrusus) uiribus? *Cf. 5, 1098* exprimitur ualidis extritus uiribus ignis; *6, 692* (*in Aetnae descriptione*) extruditque (*scil.* uentus) simul mirando pondere saxa.

Lucilio dubitanter tribuit Cramer (1823) p. 509, sed cf. Marx ad v. 1351 suae editionis. Fragmentum inseruit lacunae quam post 5, 1107 statuit Boeck (1958) p. 243, fort. recte (cf. quae scripsi in commentario ad loc.), in Aetnae descriptione (6, 639–702) *satis aptum aliquando locum obtinuisse arbitratus est Forbiger (1824) p. 83.*

2 (6)

nauiter

Char. gramm. p. 268, 3 Nauiter Terentius in Eunucho (*51*) 'neque pertendes nauiter'; Lucretius quoque de rerum natura libro III (*sic Cauchii ex deperdito codice Charisii excerpta*; de re.. naturalibus III. *N*).

Vox nauiter *traditur apud Lucretium 1, 525. Vide quae scripsi in comm. ad 3, 97.*

3**

Priuerno Oufentina uenit fluuioque Oufente

Fest. p. 212, 7 OUFENTINAE TRIBUS initio causa fuit nomen fluminis Oufens, quod est in agro Privernate mare intra (inter *Marx*) et Tarracinam. Lucilius (Lucretius *F, corr. Lambinus in vita Lucretii quam editioni suae anno 1570 promulgatae praemisit* [*p. 85, 442 Solaro*]) : Priverno – Oufente.

Cf. Marx ad v. 1260 suae editionis Lucili.

4**

inguen ne existat, papulae, tama, ne boa noxit

Fest. p. 494, 30 TAMA dicitur, cum labore uiae sanguis in crura descendit et tumoren facit. Lucilius (*sic F,* Lucretius *Paul. Fest. p. 495, 13*): inguen – noxit.

Cf. Marx ad v. 1195. Noxit *pro* noceat *dicat Lucilius, non dicit Lucretius.*

5**

terrai frugiferai

Frg. Bob. gramm. V 555, 3 (= p. *3, 2 Passalacqua*) Nam legimus apud Lucretium et Vergilium terrai frugiferai pro terrae frugiferae et (*Verg. Aen. 3, 354*) 'aulai medio' pro aulae.

terrai frugiferai, *quod Enni* (*ann. 510 Skutsch*) *esse testantur Char. gramm. p. 16, 27, alii* (*vide Skutsch ad loc.*), *neque apud Lucretium neque apud Vergilium legimus. Dicit Lucretius* terras frugiferentis *1, 3.*

6**

†sumitque per detrimenta fulgorem†

Isid. orig. 20, 14, 1 Vomer dictus quod ui humum eruat, seu ab euomendo terram. De quo Lucretius (1, 313 sq.) 'uncus aratri ferreus occulto decrescit uomer in aruis' sumitque – fulgorem. *Item Raban. univ. 22, 14* (*PL 111, 610*) *ex Isidoro.*

sumit] sumsit *BK* | *versum* sumitque e sulco per detrimenta nitorem *refinxit et post 1, 314 inseruit Housman* (*1897*) *p. 226 sq. praeeunte Forbigero* (*1824*) *p. 83 sq.*

Vide ad 1, 314 et quae scripsi in comm. ad loc.

7**

maior erat natu: non omnia possumus omnes.

Macr. sat. 6, 1, 35 Lucilius (*sic* α, Lucretius β) in quinto: maior – omnes.

erat] arat *Lucianus Müller* : *malim* aret

8** (11)

magna ossa lacertique
apparent homini

Macr. sat. 6, 1, 43 Lucilius (Lucius α, Lucretius β; *corr. ed. Basil. 1535*) in septimo decimo: magna – homini.

De hypermetro vide quae scripsi in comm. crit. ad 5, 849.

9**

serpere uti gangrena mala atque herpestica posset

Non. 117, 18 Gangrena est cancer. Lucilius (Lucretius *codd., quod primum correctum invenio in ed. Ven. 1478*) Satyrarum lib. I: serpere – posset.

mala *Dousa* : malo *codd., defendebat Marx*

10* (5)

tantus conduxerat omnia torpor

Non. 229, 1 Torpor generis masculini. Lucretius: t a n t u s – t o r p o r.

Fragmentum, quod Lucilio attribuit Roth, ad descriptionem pestilentiae bene quadrare censuit Weil (1847) p. 311; cf. etiam quae scripsit Diels ad loc.: "conducere *est 'in unum cogere' apud Lucretium (I 397 al.). ergo potest dixisse tantum pestilentiae terrorem omnia saecla hominum in unam urbem coegisse, ut omnia ibi religionis et pietatis vincla solverentur." Sed terror omnes in unam urbem cogens vix torpor appelletur.*

11*

feruere cum uideas classem lateque uagari

Non. 503, 16 Ab eo quod est feruit, breuiato accentu feruere facit (fit *Lucianus Müller*), ut spernit, spernere. ... Lucretius lib II: f e r u e r e – u a g a r i.

Vide ad 2, 43a et Deufert (*2016*) *p. 54 n. 15.*

12* (8)

hos uappones

Prob. cath. gramm. IV 10, 30 Nomina ... po syllaba terminata producuntur, uappo uapponis: animal est uolans, quod uulgo animas (ammas *Lachmann ad 3, 386*) uocant. Lectum est apud Lucretium: h o s u a p p o n e s.

hos, *quod neglexerat Dousa, a grammatico, ut genus indicaret, additum esse putavit Butterfield* (*2013*) *p. 111. De rhythmo cf. 1, 96* ut sollemni, *1, 384* de concursu *etc.*

Lucilio tribuit Gifanius in vita Lucretii (*p. 65, 216 Solaro*). *Ad 3, 386* papposque uolantis *rettulit Lindemann*; *cf. Butterfield* (*2013*) *p. 111 sq.*

13*

anciliorum

Prob. nom. gramm. IV 208, 23 (= *p. 63, 18 Passalacqua*) Omnia nomina pluralia ia litteris nominatiuo finita genetiuum in ium syllabam mittunt … . sed Lucretius metrum custodiens rationem regulae excessit, qui ait anciliorum, non ancilium.

anciliorum *pro* ancilium *dixit Hor. carm. 3, 5, 10, quod adferunt Char. gramm. p. 77, 23, Serv. Aen. 7, 188, Cledon. gramm. V 43, 9* (*nomine poetae omisso*), *Pomp. gramm. V 168, 22. 196, 15. Apud Charisium versui Horati praecedit p. 77, 17 Lucretianum illud* unde animale genus (*1, 227*), *unde natum esse errorem Probi nomen Lucreti ad exemplum Horati referentis suspicatus est Keil.*

14** (10)

nasum deductius †quam pandius paulo† uellem

Prob. nom. gramm. IV 212, 10 Nasus hic an hoc nasum? Antiqui neutraliter dicebant; itaque Lucretius: nasum – uellem. Qui nunc masculino genere dicitur.

deductius *Marx* : diductius *B* | quam pandius paulo] pandius paulo quam *Leo* (*Kl. Schr. I 243*), *ut dactylici*, quam pandius ⟨si⟩ paulo *Marx, ut iambici fierent numeri.*

Lucilio, quem nasum *neutraliter dixisse testantur Non. p. 215, 2 et quicumque scripsit de dubiis nominibus* (*gramm. V 584, 24*), *tribuere voluit Keil*; *probat ThLL IX 1, 117, 6.*

15* (9)

omnia per sonitus arcet: terram mare caelum

Prob. Verg. ecl. 6, 31 (*p. 343, 8 Hagen*) Plane trinam esse mundi originem et Lucretius confitetur dicens: 'principio – texta' (*5, 92–94*) et alio loco omnia – caelum.

Hemistichium prius Enni (*ann. 556 Skutsch) esse testatur Serv. auct. Aen. 1, 31* ARCEBAT ... significat autem et continet. Ennius qui fulmine claro omnia per sonitus arcet. *Totum versum Ennio tribuit Skutsch, qui ante* et alio loco *lacunam posuit et e. g. sic explevit*: ⟨Ennius etiam in Medea (scen. 284) quique tuo cum lumine mare terram caelum contines⟩. *Similiter iam Diels praeeunte Baehrens post* loco *lacunam statuerat, in qua intercidisset versus Lucretianus qualis est 4, 783, tum nomen Enni. Lucretium versum ab Ennio sumpsisse suspicatus est Lachmann et inseruit lacunae post 4, 126 hianti, quod veri similitudine caret.*

16 (2)

mensibus frigus

Sacerd. gramm. VI 448, 8 S uero littera eliditur sola, si a consonanti incipiat altera pars orationis, ut Lucretius mensibus frigus et alibi 'ex infantibus paruis' (*1, 186*).

Fragmentum inseruit Lachmann lacunae quam post 6, 839 posuit.

17*

cretatumque bouem †ducit† ad Capitolia magna

Schol. Iuv. 10, 65–66 DUC IN CAPITOLIA MAGNUM CRETATUMQUE BOUEM candidum, ut Lucretius (Lucilius *Dousa*) cretatumque – magna.

ducit] duci *Pithoeus* : duc *Lucianus Müller* : *possis* ductum | magna] magnum *Wessner, sed cf. Verg. Aen. 6, 836* Capitolia ad alta

Versus Lucilio tribuitur (1145 Marx), sed Lucreti esse potest, si duci *vel* ductum *legitur et poeta in aliqua particula carminis deperdita sacrificium descripsit, ut superstitionem Romanorum patefaceret. Cf. 5, 1201 sq. Iuvenalem Lucreti imitatorem fuisse constat; cf. Highet (1951) p. 392.*

18 (1)

non ego cuncta meis amplecti uersibus opto,
non mihi si linguae centum sint oraque centum,
aerea uox

Serv. Aen. 6, 625 NON MIHI SI LINGUAE CENTUM SINT Lucretii uersus sublatus de Homero, sed aerea uox dixit. *Serv. georg. 2, 42* NON EGO CUNCTA MEIS Lucretii uersus; sed ille aenea uox ait, non ‘ferrea’.

1 *versum fragmento dempsit Lachmann ad 6, 840, cum censeret scholio alteri non lemma ex georg. 2, 42 praescriptum fuisse, sed ex 43* non mihi si linguae centum sint oraque centum; *fort. recte. Certe verbum* opto *artem poeticam Vergili redolet; cf. Thomas ad georg. 2, 42–44.* || **3** aerea *Serv. Aen.* : aenea *Serv. georg.*

Vide Giancotti (1976). Similis locus invenitur 1, 398–417 (cf. quoque 4, 176–182. 907–915). Fragmentum bene staret inter 6, 534 et 535, neque ineptum est ad lacunam post 6, 47 explendam (ante 6, 92 inseruit Boeck [1958] p. 245 una cum 6, 47, ita quidem, ut inter 47 et fragmentum interque fragmentum et 92 hient lacunae).

19

florebat nauibus pontus

Serv. Aen. 7, 804 Ennius et Lucretius florens dicunt omne quod nitidum est. … Lucretius: florebat – pontus.

Cf. ad 5, 1442 et quae scripsi in comm. ad loc.

20** (7)

Serv. Aen. 12, 419 PANACEAM genus herbae. Sciendum tamen Lucretium (Lucilium *Pius ad 4, 123*) panaceam (panacean *Marx*) ubique salem dicere. Unde possumus et hoc loco salem intellegere; nam omnem pellit dolorem. Sed melius herbam, quia ait 'odoriferam'.

Apud Lucretium panacea *nusquam legitur, semel* panaces *4, 124, ubi illa vox de herba odoris acris, non de sale adhibetur. Verba* panaceam ubique salem *Lucilio poetae tribuit Marx, neque difficile est fingere hemistichia duo de medico qui* aegris tamquam panaceam praebet ubique salem. *Sale totis corporibus nihil utilius esse testatur Plin. nat. 31, 102, quod contulit iam Marx ad Lucil. 1367. Sed vocabulum* ubique, *quod neque apud Lucretium neque in fragmentis Lucili invenitur, sermonem Servianum redolet et arte iunctum est sequentibus verbis* unde … et hoc loco.

21**

permixtus uiscere sanguis

Serv. georg. 1, 139 Si de carne loquebatur (scil. Vergilius), uiscere debuit dicere: Lucretius permixtus – sanguis, item ipse (1, 837) 'uiscus gigni sanguenque creari'.

Verbis p. u. s. *clauditur Lucani versus 3, 658.*

22* (4)

ne oblimet

Serv. georg. 3, 136 SULCOS OBLIMET claudat meatus. Et hoc similiter per translationem dixit: nam legimus supra (*georg. 1, 116*) 'et obducto late tenet omnia limo'. *Cui Servianae notae adiunxit Servius qui auctus dicitur:* et aliter Lucretius ne oblimet pro obturet et obcludat. alibi oblimet †temperet† (terat, perdat *C. Barth advers. 25, 20*) : Horatius (*serm. 1, 2, 62*) 'rem patris oblimare malum est ubicumque'.

De synaloepha inusitata cf. 4, 1145 ne inliciaris. *Sed fortasse illud* ne *ab interprete Vergiliano per errorem additum est ex georg. 3, 135*; ne *post* alibi *transposuit et* temperet *servavit Ottaviano, fort. recte.*

In Lucretius, *quem laudaverat Servius georg. 3, 135, nomen interpretis Vergiliani latere suspicatus est Thilo, iam antea* Lucretius *delere voluerat L. Müller (1872) 185*; *quod uterque fecit, ut* ne oblimet *fieret lemma Vergilianum.*

23** (12)

aetheris et terrae genitabile quaerere tempus

Varro ling. 5, 17 A qua bipertita diuisione Lucilius (Lucretius *F, corr. Gifanius in vita Lucretii* [p. *64, 195 Solaro*]) suorum unius et uiginti librorum initium fecit hoc: aetheris – tempus.

Cf. Marx ad v. 1 suae editionis Lucili.

24** (13)

atque aliquos ibi †ab rebus† clepsere foro qui

Varro ling. 7, 94 Apud Lucilium (Lucretium *F, corr. Vertranius*): atque – qui. Clepsere dixit, unde etiam alii clepere, id est corripere.

ab rebus] si abreptos *Marx* (*Lucil. frg. 1118 suae editionis*); *fort. legendum* atque aliquīs ibi ⟨si⟩ ab rebus clepsere foro qui⟨d⟩.

Fragmentum Lucretianum non est, quia Varro vetustiores solos laudat auctores, non sibi aequales; cf. Deufert (*2002*) *p. 82 n. 127.*